

147451

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
BİLİM DALI

I. ve II. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE
TRABZON MİLLETVEKİLLERİ
(Biyografi ve Faaliyetleri)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof.Dr. Ramazan TOSUN

HAZIRLAYAN
Huriye KARNAP

KONYA 2004

ÖNSÖZ

Emperyalizm doğrultusunda hareket eden devletlerin dahildeki ve hariçteki faaliyetlerine karşı fikri ve fiili bir duruşu simgeleyen Anadolu Milli Mücadelesi, Türk Milleti'nin tüm gücünü ve yüreğini ortaya koyduğu bir dönemdir. Birinci Dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin yenilgiye uğraması Avrupalı devletlere Osmanlı Devleti'ni paylaşma projelerini uygulama fırsatını verdi. Henüz Birinci Dünya savaşı bitmeden 1916 yılında Trabzon ve çevresinin Ruslar tarafından işgal edilmesi bu planın uygulama sahasına çıkmasının ilk örneklerindendir. Bunun akabinde, Mondros Mütarekesinin hükümleri dayanak noktası yapılarak yurdun genelinde vuku' bulan işgallerin yanı sıra, işgalciler tarafından kendilerine gösterilen müsamahadan faydalanan azınlıklar da Anadolu toprakları üzerinde varlıklarını tesis için çaba sarfetmekteydiler. Bu bağlamda azınlıkların yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerlerden biri de Karadeniz Bölgesidir..

İstanbul hükümetlerinin yurdun genel ahvaline karşı sorumsuz ve yetersiz kalması işgallere karşı bölgesel direnişlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu süreç içinde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere diğer Milli Mücadele önderlerinin de girişimleriyle bölgesel direnişlere kongreler vasıtasıyla milli bir hüviyet kazandırıldı. Bundan sonraki adımda bağımsızlık adına Türk Milleti'nin hak ve yetkisini savunmak üzere 23 Nisan 1920'de TBMM açıldı. Olağanüstü yetkilerle faaliyetlerine başlayan I.TBMM milletvekilleri, başta eğitim seviyeleri ve fikri yapıları olmak üzere her açıdan farklılık arz etmekteydi. Tek amaçları, vazgeçilmez değerleri arasında yer alan vatanın ve milletin bağımsızlığı için sonuna kadar mücadele etmektir. Bu uğurda tüm dünyevi rahatlığı göz ardı ederek çalışmak onlar için gözetilecek tek menfaatti.

Mudanya Mütarekesi ile savaşa son verip hedefine ulaşan Türk Milleti, I.TBMM'nin bünyesinde bulunan milletvekillerinin gayret ve fedakarlığı neticesinde istiklale kavuşmanın onurunu tattı. Bağımsızlığın temininden sonra ülkeyi her açıdan yeniden inşa etmenin gerekliliğine inanan I.TBMM seçime gitme kararı alarak görevini sona erdirdi. 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlayan II.TBMM ise, Türkiye Devleti'nin sosyal, siyasal ve kültürel tabanını oluşturarak devleti yeniden kurdu. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bu meclislerin ortaya koyduğu çalışmalar önemli olduğu kadar, her iki meclisi oluşturan milletvekillerinin kimliği ve faaliyetleri de bütünü oluşturan parçalar adına bilinmesi gereken noktalardandır. Bu babta, bu çalışmayı yapmamızdaki amaç; bir milleti millet yapan bağımsızlık, birlik ve beraberlik gibi değerlere son derece güç şartlarda sahip çıkan I. ve II.TBMM. milletvekilleri arasında yer alan Trabzon milletvekillerini anlamak ve

anlatmaktadır.I.TBMM'de görev yapan Trabzon milletvekilleri söz konusu edildiğinde 1923'ten sonraki döneme nazaran zor şartlar içinde gerek cephede ve gerekse parlamento içinde yaptıkları faaliyetleri ile vatan ve millet sevgisinin somut örneklerini verdiler.II.TBMM. 'de yasama görevini üstlenen Trabzon milletvekilleri ise; bir devletin yeniden oluşumu göz önünde tutulduğunda vatan ve millet sevgisinin soyut örneklerini verdiler. Bu bakımdan özelde Trabzon'un ve genelde Türk milletinin sorumluluk ve fedakarlık borçlu olduğu bu şahsiyetleri tanımanın gelecek nesillere ışık tutacağı kanaatindeyiz.Bu noktadan hareketle hazırladığımız çalışmayı Giriş kısmını takiben üç ana bölüm halinde düzenledik.Giriş kısmında; ana hatlarıyla şehrin kuruluş ve fethini içeren kısa tarihçesine, Birinci Dünya savaşı sırasında uğradığı Rus işgaline , Mondros Mütarekesinden sonra yoğunluk kazanan Pontusçu Rumların ve Ermenilerin faaliyetlerine değindik. Yine bu kısımda azınlıkların faaliyetlerine karşı etkili bir mücadele sergileyen Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine ve kongrelere karşı Trabzon'un tutumuna değinmeyi uygun bulduk.Birinci Bölüm; 1876-1927 yılları arasında Türkiye'de yapılan parlamento çalışmalarını kapsamaktadır. İkinci ve Üçüncü Bölümlerde 1920-1927 yılları arasında I. ve II.TBMM. 'de görev yapan Trabzon milletvekillerinin biyografi ve faaliyetlerini incelemeye çalıştık.

Araştırmamız sırasında Trabzon milletvekillerinin biyografileri TBMM. Arşivi'ndeki şahsi dosyalarından; meclisteki faaliyetleri ise; TBMM Açık ve gizli celse zabıtlarından faydalanılarak hazırlandı.Konumuzun kapsamı dahilinde Trabzon'da yayınlanan İstikbal gazetesi başta olmak üzere çeşitli gazetelerden faydalanıldı. Bunun yanı sıra konu ile ilgili hatıra ve tetkik eserlerden yararlanmaya çalıştık.Fakat söz konusu milletvekillerinin hakkında bilgi edinebileceğimiz yakınlarına ulaşamamamız çalışmamızın eksik yönlerinden birini oluşturmaktadır. Yine de Trabzon milletvekillerinin çeşitli gazete ve dergilerde kaleme aldıkları yazıları, yayınlanmış ve yayınlanmamış hatıraları bulunmaya gayret edilerek haklarında geniş bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

I. ve II. TBMM'de Trabzon milletvekilleri ile ilgili yaptığımız bu çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ramazan TOSUN'a, kendilerinden ilgi ve yardım gördüğüm Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretim üyesi Halit EKEN Beyefendiye, TBMM.Arşivi ve kütüphanesi çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Konya 2004

Huriye KARNAP

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE TRABZON	
A) Trabzon'un Tarihçesi	1
B) Birinci Dünya Savaşında Trabzon.....	5
I) Trabzon'un İşgali ve Rus İşgali Sırasındaki Durumu	5
II) Trabzon'un Rus İşgalinden Kurtarılması8	
C) Azınlıkların Trabzon Üzerindeki Emelleri.....	10
I) Pontus Sorununun Ortaya Çıkışı	10
a) Mondros Mütarekesi Sonrasında Pontusçu- Rumların Faaliyetleri	12
b) Pontus Sorununa Karşı Alınan Tedbirler	16
II) Trabzon Yöresinde Ermeni Faaliyetleri	20
D) Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti	22
E) Trabzon'un Erzurum ve Sivas Kongrelerine Karşı Tavrı	27
I) Erzurum Kongresi ve Trabzon	27
II) Sivas Kongresi ve Trabzon	32

BİRİNCİ BÖLÜM

1876-1927 ARASINDA TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEM

I-TBMM'NİN KURULUŞUNDAN EVVEL PARLAMENTO ÇALIŞMALARI

A) Birinci Meşrutiyet (1876).....	36
B) İkinci Meşrutiyet (1908)	40
C) Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı	42

II-BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ

A) Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı	46
B) Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı.....	51
C) Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Faaliyetleri	55

III-İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ

A) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı.....	64
B) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı	70
C) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Faaliyetleri.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM TRABZON MİLLETVEKİLLERİ

I- ALİ ŞÜKRÜ BEY

A) Ali Şükrü Bey'in Biyografisi	87
B) Ali Şükrü Bey'in Faaliyetleri	91
1- Maliye ve Ekonomi.....	91
a) Maliye	91
b) Ekonomi.....	95
2- Meclis ve Askeri Konular	96
a) Meclis.....	96
b) Askeri Konular	99
3- Dahiliye ve Dış İlişkiler	102
a) Dahiliye	102
b) Dış İlişkiler	107
4- Ulaşım	110
5- Maarif.....	111

II-CELALEDDİN BEY

A) Celaleddin Bey'in Biyografisi	111
B) Celaleddin Bey'in Faaliyetleri	112
1-Dahiliye.....	112
2-Maliye	112

III-AHMET FAİK BEY

A) Ahmet Faik Bey'in Biyografisi.....	113
B)Ahmet Faik Bey'in Faaliyetleri.....	114

IV-HAFIZ MEHMET BEY

A) Hafız Mehmet Bey'in Biyografisi.....	114
B) Hafız Mehmet Bey'in Faaliyetleri.....	115
1- Hukuk ve Askeri Konular	115
a) Hukuk	115
b) Askeri Konular	117
2- Meclis ve Milli Mücadele	118
a) Meclis	118
b) Milli Mücadele.....	119
3- Dahiliye ve Dış İlişkiler.....	119

a) Dahiliye	119
b) Dış İlişkiler	121
4- Maliye	121
V- HAMİT BEY	
A) Hamit Bey'in Biyografisi	125
B) Hamit Bey'in Faaliyetleri	127
1-Dahiliye	127
VI- HASAN (HÜSNÜ) SAKA	
A) Hasan Saka Bey'in Biyografisi	127
B) Hasan Saka Bey'in Faaliyetleri	130
1-Dahiliye ve Dış İlişkiler	130
a) Dahiliye	130
b) Dış İlişkiler	132
2-Maarif	133
3-Meclis	133
4-Maliye ve Ekonomi	134
a) Maliye	134
b) Ekonomi	140
5-Sosyal Yardım	140
6-Tarım ve Ulaşım	141
a) Tarım	141
b) Ulaşım	142
7-Askeri Konular	142
VII- HÜSREV GEREDE	
A) Hüsrev Bey'in Biyografisi	143
B) Hüsrev Bey'in Faaliyetleri	148
1-Askeri Konular ve Meclis	148
a) Askeri Konular	148
b) Meclis	155
2-Milli Mücadele	156
3-Dahiliye ve Dış İlişkiler	156
a) Dahiliye	156
b) Dış İlişkiler	159
4-Sosyal Yardım	160

5-Ekonomi ve Maliye.....	161
a) Ekonomi	161
b) Maliye	162

VIII- İZZET BEY

A) İzzet Bey'in Biyografisi.....	162
B) İzzet Bey'in Faaliyetleri.....	163

IX-NEBİZADE HAMDİ BEY

A) Nebizade Hamdi Bey'in Biyografisi.....	164
B) Nebizade Hamdi Bey'in Faaliyetleri.....	165
1-Evkaf.....	165
2-Dış İlişkiler ve Dahiliye.....	166
a) Dış İlişkiler.....	166
b) Dahiliye.....	168

X- MEHMET RECAİ BEY

A) Mehmet Recai Bey'in Biyografisi	168
B) Mehmet Recai Bey'in Faaliyetleri	169
1-Ulaşım	169

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÖNEM TRABZON MİLLETVEKİLLERİ

I-ABDULLAH HİLMİ (OKYAY)

A) Abdullah Hilmi Bey'in Biyografisi.....	171
B) Abdullah Hilmi Bey'in Faaliyetleri.....	172
1-Dahiliye ve Meclis	172
a) Dahiliye	172
b) Meclis.....	172
2-Sosyal Yardım.....	173
3-Maarif.....	173
4-Tarım.....	175
5-Askeri Konular.....	175
6- Maliye ve Ulaşım.....	176
a) Maliye	176
b) Ulaşım	176

II-AHMET MUHTAR (ÇİLLİ)

A)Ahmet Muhtar Bey'in Biyografisi	176
B)Ahmet Muhtar Bey'in Faaliyetleri	177
1-Meclis ve Dahiliye	177
a) Meclis.....	177
b) Dahiliye.....	180
2-Tarım ve Ulaşım	185
a) Tarım	185
b) Ulaşım	185
3-Maarif.....	187
4-Maliye	189

III-MEHMET RAHMI (EYÜPOĞLU)

A) Mehmet Rahmi Bey'in Biyografisi.....	195
B) Mehmet Rahmi Bey'in Faaliyetleri.....	196
1-Maliye	196
2-Hukuk ve Askeri Konular	198
a) Hukuk.....	198
b) Askeri Konular.....	199
3-Dahiliye.....	199

IV- SÜLEYMAN SIRRI (GEDİK)

A) Süleyman Sırrı Efendi'nin Biyografisi	200
B) Süleyman Sırrı Efendi'nin Faaliyetleri	201
1-Maliye	201
2-Dahiliye.....	202
3-Askeri Konular ve Hukuk	202
a) Askeri Konular	202
b)Hukuk.....	202

V- ALİ ŞEFİK BEKMAN

A) Ali Şefik Bey'in Biyografisi	203
B) Ali Şefik Bey'in Faaliyetleri	204
1-Meclis.....	204
2-Maliye	205

VI- HASAN (/HÜSNÜ) SAKA

A) Hasan (Hüsnü) Bey'in Faaliyetleri	207
1-Maliye ve Ekonomi.....	207
a) Maliye	207
b) Ekonomi	215
2-Maarif ve Dil.....	218
a) Maarif.....	218
b) Dil	220
3-Dahiliye ve Ulaşım	220
a) Dahiliye	220
b) Ulaşım	221
4-Sosyal Yardım.....	222
5-Askeri Konular	222
6-Dini Konular	223

VII- NEBİZADE HAMDİ BEY

A) Nebizade Hamdi Bey'in Faaliyetleri.....	223
1- Maarif.....	223

SONUÇ	224
--------------------	-----

BİBLİYOGRAFYA	228
----------------------------	-----

İNDEKS	241
---------------------	-----

EKLER	244
--------------------	-----

KISALTMALAR

a.g.d.	Adı geçen dosya
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.mad.	Adı geçen madde
A. ve R.M.H.C.	Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti
A.Ü.S.B.F.D.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Ata. Arşt. Merk. Yay.	Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
B.T.T.D.	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Bkz.	Bakınız
Bty.	Basım Tarihi Yok
Byy.	Basım Yeri Yok
C.	Cilt
Çev	Çeviren
CHF.	Cumhuriyet Halk Fırkası
D.	Devre
E.M.H.M.C.	Erzurum Mûdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
H.T.V.D.	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İTÜ.	İstanbul Teknik Üniversitesi
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.İ.H.	Türk İstiklal Harbi
T.İ.Y.	Trabzon İl Yıllığı
T.M.H.M.C.	Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
T.P.C.F.	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM. G.C.Z.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM. Z.C.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
V.Ş.M.H.M.C.	Vilayet-i Şarkıye Mûdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
Yay. Haz	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE TRABZON

A) Trabzon'un Tarihçesi

Yakın tarihe gelinceye kadar Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan tarihi İpek Yolu'nun başlangıcında bulunması nedeniyle ayrı bir öneme sahip olan Trabzon, bu özelliği ile Doğu Anadolu'dan başka İran'a ve Kafkasya'ya kadar uzanan bölgenin Karadeniz'e açılan önemli bir kapısı durumundaydı.¹

Kuruluşu M.Ö. 2000 yıllarına kadar inen kentin ilk kurucuları; Orta Asya ve Kafkaslar'dan bölgeye gelen Turani Kavimlerden Morlar, Tibarenler ve Mosklardır.² Hitit Devleti M.Ö. 2000 yıllarında Orta Asya'da yaşayan bir çok beyliği egemenliği altına alırken, Trabzonu'da içine alan Doğu Karadeniz Bölgesindeki Türk boyları bu devletin siyasi sınırları içine girmeyip, bağımsızlıklarını devam ettirdiler. Hitit Devletinin hüküm sürdüğü bu uygarlık alanında, bir süre sonra Karadeniz kıyılarına inen Asurlular ve Fenikeliler ticaret amacı ile buralarda bazı şehirler kurdular.³

M.Ö. 756'da Trabzon'da koloniler kuran Miletliler'den⁴ sonra M.Ö. 675 yıllarından itibaren Kimmerler bölgeye yerleşmeye başladılar Doğu Karadeniz bölgesine Kimmerler'den sonra İskitler ve Medler hakim oldu.⁵ Anadolu'nun birçok yerleri gibi, Trabzon bölgesinin de Medler'in hakimiyeti altına girmesi, kentin Kapadokya adı verilen bölge içinde yer almasını sağladı. Medlerin Kapadokya'daki egemenliği çok kısa sürdü ve bundan yararlanan sömürgeci Yunanlar önce Sinop'a, sonra da Ordu, Giresun ve Trabzon'a çıkarak buraları sömürge yaptılar. M.Ö.519 yılında Medler'in egemenliğine son veren İranlılar, Kapadokya bölgesini ikiye ayırdılar. Deniz kıyısı bölge ayrı bir eyalet yapılarak, Deniz Kapadokyası anlamında -Pont Kapadokyası- sonraları da sadece (Pontus) diye anıldı. Trabzon böylece İran'ın on dokuz Pont Eyaleti içinde bir şehir durumuna geldi.. İranlılar, Trabzonu Hurşit Abad yani

¹ Mesut Çapa, Pontus Meselesi, Serander Yay., Trabzon 2001, s.13

² İsmail Hacıfettahoğlu, "Kuruluşundan Fethine Trabzon'un Kısa Tarihi ve Fethi", Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, Yay. Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2001, s.11.

³ Mahmut Goloğlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, Ankara 1973, s.33-34

⁴ Trabzon 1973 İl Yıllığı, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon 1973, s. 4-5

⁵ Kenan İnanc, "Trabzon'un Fethi", Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, 1, s. 106

Güneş ülkesi diye adlandırdılar.⁶ M.Ö.400 yılında, para ile savaşmak için İran'lı prenslerin maiyetine girmek üzere Anadolu'ya gelmiş olan On Bin ücretli Yunanlı asker efendilerinin ölmesi üzerine yurtlarına dönmek amacıyla Karadeniz'e yönelip Trabzon'a geldiklerinde bu şehre tarihte ilk defa –Trapezus-dediler. Bazılarına göre; Trabzon adının temeli, kalesinin dört köşeli olmasından dolayı budur. Bazılarına göre;Trabzon adı bir Köroğlu efsanesine dayanmakta ve –Tuğra Bozan-'dan gelmektedir. Bu konudaki bir başka söylem;Trabzon'un çak eğlenceli bir şehir olmasından kaynaklanan –trap efzun- tabirinin halk dili ile Trabzon haline gelmesi şeklindedir. Arap tarihçilerin Trabzon'u; Tibarite, Tibarende,Trabende,Trabzende şekillerinde anmalarından esinlenenler Trabzon adının, şehrin en eski yerli halklarından Tibarenlerin adından bozulma olduğunu söylerler.⁷

M.Ö.4.y.y'da Makedonya İmparatoru İskender, bütün Anadolu'yu istila edince,İran'ın Pontos Eyaleti de Makedonyalıların egemenliği altına girdi. M.Ö.323'de İskender ölüp, komutanları arasında çekişmeler başlayınca, İran'ın Pontus Valisi III.. Mihirdad bağımsızlık mücadelesine girişerek M.Ö. 298 yılında bağımsız Pontos Devletini kurdu..Pontus kralları soy kökleri itibari ile İranlı, aile adları Mihirdad, armaları ay-yıldız idi. Halkı tamamen yerli olan Pontus Devleti'nin ilk başkenti Amasya ve sonraları M.Ö.169'da Sinop oldu. Yunanistan'ı dahi egemenliği altına alan Pontus Devleti, Doğu Karadeniz'in yerli halkından, ilk kez Anadolu'nun milli ordusunu kuran devlet olma vasfına da sahiptir.⁸ Pontus Devleti'nin kurucusu, hanedanı ,tebaası da çarpıtılan bilgilerin aksine Yunanlı değildi. Kurucusu ve hanedanı Pers, tebaası Anadolu'nun yerli kavimleri idi. Bu kavimler arasında ,Halibler, Haldiler, Kolhlar, Tibarenler, Mosinekler, Makronlar, Driller, Skitenler bulunuyordu.⁹

Doğu Karadeniz M.Ö.50-.M.S.395 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girdi .Romalılar Trabzon'a Karadeniz'in en işlek iskelesi ve en canlı ticaret merkezi olması nedeniyle özel önem verdiler. Roma İmparatorluğu'nun 395 tarihinde doğu ve batı olarak ikiye ayrılması üzerine, Trabzon Doğu Roma (Bizans)'nın

⁶ Mahmut Goloğlu ,Trabzon Tarihi,Fetihten Kurtuluşa Kadar,Kalite Matbaası,Ankara 1975,s.1-2 Karadeniz'in bilinen en eski adı;"Muzlim,Karanlık" manasında İranilerin verdiği "Ahşæna" dır. Yunanlılar'ın Euxinos (eski Yunancada "misafir sever, Pontos Euxinas "misafir sever deniz") tabiri, İranilerin Ahşæna tabirine dayanır. Yusuf Gedikli (Hazırlayan), Pontus Meselesi, Bilge Karınca Yay.,İstanbul 2002, s.15-16

⁷ Goloğlu , Trabzon Tarihi., s.2-3

⁸ Goloğlu , Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, s.33

⁹ Gedikli, a.g.e., s.17-18

sınırları içinde kaldı. Tarihin dönüm noktalarından biri olan bu dönemle Trabzon'da Bizans devri başlamış oldu.¹⁰

Orta Asya'daki Türk kavimlerinin batıya doğru ilerlemeleri sırasında İslamiyetin doğuşu ile birlikte bazı müslüman toplulukları da Trabzon'a yönelmişlerdi. Bizans İmparatoru 2.Justianos döneminde (705-711) İslam orduları Doğu Karadeniz bölgesine de ulaşmışlardı. Bundan sonra Trabzon ve Doğu Karadeniz, Bizanslılar ile Müslümanlar arasında sürekli el değiştirdi.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra ise , Anadolu'nun kapıları Müslüman Türklere kesin olarak açılınca Trabzon ve civarının Türkleşmesi ve Müslümanlaşması hızlandı.¹¹ Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında şehir, bir ara Selçuklu'ların eline geçtiyse de buranın Valisi Thedos Gabras tarafından geri alındı.¹²

IV.Haçlı Seferi sırasında Latinlerin Bizans'a girmesi, Bizans İmparatorluğu toprakları üzerinde yeni devletlerin (İstanbul'da Latin Krallığı 1204-1261, İznik'te Rum İmparatorluğu 1206-1261, Espir Despotluğu 1204-1460, Trabzon'da Trabzon Rum Devleti 1204-1461) ortaya çıkmasına yol açtı.1098'den itibaren kale içindeki Trabzon şehrinin Hristiyan valileri de Bizans'a karşı bağımsızlık mücadelesine girmiş bulunduğundan, bir miktar Gürcü askeri ile 1204'te Trabzon'a gelen Aleksi Commen'e şehri teslim ettiler. Böylece 257 yıl sürecek olan Trabzon Devleti, tarih sahnesine çıkmış oldu.¹³

1205 yılında Trabzon Kralının kardeşi David, Trabzon Devleti'nin gücünü Ereğli'ye kadar ulaştırıp, Samsun dışında bütün Karadeniz kıyılarını Trabzon Devletinin sınırları içine dahil etti.. Bu arada Anadolu Selçuklularının ve diğer Türkmen boylarının Trabzon ve çevresine yönelik akınları devam etti.¹⁴ 1209 yılında Selçuklu Hükümdarı I.Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'dan Trabzon üzerine yürüyerek Kral Aleksi Commen'in ordularını yendi ve Selçuklu ülkesine gelen yolların güvenliğini sağladı. 1214 yılında Selçuklu hükümdarı İzzettin Keykavus Sinop üzerine yürüyerek

¹⁰ T.İ.Y., s.6-7;Bizanslılar egemenlikleri altındaki ülkeye Romania ve bu ülkede yaşayan insanların hepsine Ramaioi diyorlardı. Ramaioi deyimini Araplar ve Türkler Rum olarak, Bizansın egemenlikleri altındaki yerlere Araplar Bilad ır Rum ,Türkler ise Rumeli dediler.Bu haliyle Rum deyimini bir soyu değil bir uyrukluğ u ifade etmekle birlikte Yunanlılıkla alakalı değildir. Goloğlu, Trabzon Tarihi, s.4

¹¹ Hacıfettahoğlu, "a.g.m",s.14

¹² Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yay.,3.Baskı,İstanbul 1993 ,s.352

¹³ Goloğlu, Trabzon Tarihi, s 5-6

¹⁴ Çapa, a.g.e, s. 14.

Sinop kalesini teslim aldı. Böylece Trabzon Devleti Selçuklulara tabi devlet haline geldi.¹⁵ I. Alaattin Keykubat zamanında da kuşatılan Trabzon(1221,1227,1228 yıllarında) alınamamakla birlikte Selçuklu'lara tabiiyetini devam ettirdi.¹⁶ 1244'de Moğolların ,1402'de Timur'un egemenliği altına giren Trabzon, 1405'de tekrar bağımsızlığına kavuşmuş ise de, zamanla, devletin Giresun'a kadar olan toprakları Türkmenlerin eline geçti. Türkmenlerin elindeki bu yerleri alan Osmanlılar, Trabzon Devleti ile komşu konumuna geldi.¹⁷ 1401'de Yıldırım Bayezid'in Koyulhisar'ı ve oğlu Emir Süleyman'ın Giresun'u fethi ile Osmanlı Devleti etkisini göstermeye başladı.Trabzon şehri, II. Murat döneminde kuşatıldıysa da fethedilemedi.¹⁸1456 yılında, Erdebili Safeviye tarikatı şeyhlerinden Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd, kendisine hükümet merkezi yapmak arzusu ile şehri kuşattı. Bu sırada Fatih Sultan Mehmet Han, Amasya Beyi Hızır Bey'e Trabzon üzerine yürümesi emrini verince, durumdan haberdar olan Şeyh Cüneyd bölgeyi terk etti. Hızır Bey ise Trabzon devletini üç yüz bin duka vergiye bağlayarak geri döndü. Şeyh Cüneyd'in ve Hızır Beyin faaliyetlerini atlatmayı başaran İmparator Jan, Avrupa'dan (Venedik, Ceneviz, Napoli) ve Doğu'da Gürcü Krallıkları,Candaroğulları, Karamanoğulları ve Akkoyunlu Devletin'den yardım sağlamak amacındaydı.¹⁹ 1458'de tahta çıkan Trabzon Kralı Davit Commen, Kafkasya ve Fırat kıyılarından Fransa'daki Burgon Dükalığına kadar bütün ulusları ve hükümetleri Osmanlı Türklerine karşı birleşmeye çağırdı. Trabzon Kralının eniştesi olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey de 1459'da İstanbul'a bir heyet göndererek Trabzon'dan vergi alınmamasını, aksi halde Osmanlı Devleti'nin vaktiyle Akkoyunlu Devletine vermeyi kabullenmiş olduğu verginin altmış yıllığını birden göndermesini istemesi üzerine 1461 yılında Sadrazam Mahmut Paşa'nın komutasındaki donanma Boğazdan Karadeniz'e çıkarken, Fatih Sultan Mehmet'in yönetimindeki kara ordusu da Anadolu içlerini ilerledi. Amasya ve Sinop'u alan Fatih Sultan Mehmet, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kuvvetleri ile çarpışarak Erzincan üzerine yürüdü. Durumun kötüye gittiğini gören Uzun Hasan, Akkoyunluların, Osmanlı ülkesine ve Osmanlılara bağlı memleketlere ilişmemesi ve Trabzon Devletine

¹⁵ Goloğlu ,Anadolu'nun Milli Devleti Pontos ,s 151-152

¹⁶ Turan, a.g.e.,s 359-361.

¹⁷ Hacıfettahoğlu, "a.g.m" ,s.17

¹⁸ İsmail Parmaksızoğlu, "Trabzon'un Fethi /21 Muharrem 866 - 26 Ekim 1461", Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, s. 63

¹⁹ T.İ.Y., s.12; Şehabettin Tekindağ, "Trabzon-Rum İmparatorluğunun Fethi", Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, s.54

yardımlı etmemesi şartıyla anlaşmaya vardı. Bu anlaşmadan sonra Trabzon üzerine yürüyen Fatih Sultan Mehmet, Trabzon Kralı David Commen ile yaptığı anlaşma sonucunda 1461 yılında Trabzon'u fethetti.²⁰

Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirip, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini pekiştiren bu fetihten sonra Trabzon ve havalisi eyalet merkezi durumuna getirildi, Trabzon Eyaleti, Canik (Samsun)ten Hopa'ya, Karadeniz'den Gümüşhane'ye dek uzanan toprakları içine alıyordu. 1868 yılında yapılan değişiklikle il durumuna getirilerek 18. Vilayet oldu.²¹ Samsun, Trabzon, Rize ve Gümüşhane sancakları Trabzon vilayetine bağlandı. Milli Mücadele başlarında Rize (Lazistan) ve Gümüşhane, Trabzon vilayetine bağlı birer sancak, Giresun ve Ordu ise Trabzon vilayetine bağlı birer kaza idi.²²

Üzerinde bir çok kavim ve medeniyetin hüküm sürdüğü Doğu Karadeniz Bölgesinin Trabzon kenti, bulunduğu jeopolitik konumu itibarı ile bir çok kere el değiştirmesine rağmen, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından gerçekleştirilen fetih neticesinde, öz vatanındaki yerini alarak varlığını devam ettirmektedir.

B) Birinci Dünya Savaşında Trabzon

1) Trabzon'un İşgali ve Rus İşgali Sırasındaki Durumu

XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında Avrupa'da bozulan siyasi ve ekonomik dengelerin yeniden düzenlenmesine yönelik girişimlerin doğal bir sonucu olan Birinci Dünya Savaşı, yeni blokların ortaya çıkmasına ve bunların birbiriyle çatışmasına yol açmıştı.²³

Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında imza edilen 2 Ağustos 1914 tarihli anlaşma gereğince, Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu savaş sırasında bir çok cephede çarpışmak zorunda kaldı. Türk donanmasına katılan Goben (Yavuz) ve Breslav (Midilli) kruvazörlerinin Alman Amirali Souchon'un kumandasında 28-29 Ekim 1914 gecesi Rusya'nın Odesa ve Sivastopol gibi limanlarını topa tutması üzerine Osmanlı İmparatorluğu fiilen savaşa katılmış oldu.²⁴ Böylece Türk ordusu Doğu Cephesinde Rusya ile karşı karşıya geldi.

²⁰ Goloğlu, Trabzon Tarihi, s. 8

²¹ T.İ.Y., s.17

²² Kamil Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 175

²³ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), C.I-II, Alkım Yayınevi, Ankara ?, s.99

31 Ekimde Ruslar'ın Doğu Beyazıt'ın kuzeyinden sınıra tecavüzleri ve İngiliz'lerin 1 Kasım'da Akabe'yi bombalamaları ile 2 Kasım 1914'de Rusya, 5 Kasım 1914'de İngiltere ve Fransa Osmanlı Devletine resmen savaş ilan ettiler. Rusların giriştiği işgal hareketleri üzerine, Enver Paşa komutasında 20 Aralık 1914- 14 Ocak 1915 tarihleri arasında düzenlenen Sarıkamış hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması²⁵ Hasan İzzet komutasında 9.,10. ve 11.kolordulardan meydana gelen 3. Ordunun zayıflamasına neden oldu.²⁶ Doğu Cephesinin ikmalini önlemek için Karadeniz kıyılarını abluka altına alan Rus Donanması, 6 Kasım 1914 günü Zonguldak ve Kozlu kömür tesislerini topa tutarak üç yük gemisini batırdığı gibi.²⁷ 17 Kasım 1914'de de 19 parçadan oluşan Rus Donanması Trabzon'u bir buçuk saat kadar bombaladı.²⁸ Avrupalıların Türk Ermenistan'ı dedikleri ve Doğu-Kafkas cephesinin hareket alanı içinde yer alan Vilayet-i Sitte; (Elazığ, Van, Bitlis,Diyarbakır, Erzurum, Sivas) ile birlikte Trabzon da bu alanın içinde savaşa katıldı.²⁹ Rusya'nın Trabzon ve çevresindeki Karadeniz sahillerine yönelik hareketinin temelinde, Karadeniz'deki Türk nakliyatını kesmek bulunuyordu. Trabzon Karadeniz kıyısındaki tek modern liman özelliği taşıdığından Ruslar, Trabzon'u ele geçirip, Erzurum cephesindeki Türk ordusunun ikmal yolunu kesmek suretiyle serbest hareket etmesini sağlayacak bir limana sahip olacaktı.³⁰ Ayrıca Ruslar, Mart 1916'da Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak için yapılan gizli anlaşmalar doğrultusunda imzaladıkları Pedrograd protokolüyle Erzurum, Van, ve Bitlis'in dışında Trabzon'a kadar Doğu Karadeniz kıyılarını kendi payları olarak müttefik devletlere kabul ettirmişlerdi.³¹ Bu sebeple Trabzon'a yönelik ileri harekatta bulunan Ruslar, General Lyakhov'un komutanlığında Ocak 1915'de Hopa'yı, 27 Mart 1915'de Artvin'i ele geçirdiler. Rusların bu işgalleri

²⁴ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990 s. 242-244

²⁵ Yücel Özkaya. "(1914-1918)Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı", Milli Mücadele Tarihi-Makaleler, Yay. Haz. Berna Uzman, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 10.

²⁶ İsmet Gorgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, T.T.K., Ankara 1973, s. 101

²⁷ Mesut Çapa, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", Türk Kültürü, C. 37, S. 433, Ankara 1999 s. 267

²⁸ Sabahattin Özel, Milli Mücadele'de Trabzon, TTK., Ankara 1991,s.2,, Muzaffer Lermioğlu, Rus donanmasının ilk bombardıman tarihini 17 Ekim 1914 olarak vermektedir. Muzaffer Lermioğlu,, Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş, Hicret Hatıraları, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1949,s.104

²⁹ Goloğlu, Trabzon Tarihi, s.248-249

³⁰ Özel a.g.e, s.4

³¹ İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğuna yönelik paylarını artıran 23 Ekim 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşmasının Rusya tarafından onaylanması karşılığında Rusya ile Petrograd protokolünü imza ettiler. Özkaya. "a.g.m",s.13; Armaoğlu, a.g.e.,s. 124-125

sırasında Van'daki Ermeniler 15 Nisan 1915'de ayaklandılar, bu bölgede zuhur eden şiddetli çatışmalar neticesinde, şehrin boşaltılmasıyla Ruslar kolayca Van'a kadar ilerleyip, şehri tahrip ettiler. 16 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i ³² 6 Mart'ta Pazar ve Çayeli'ni, 8 Mart'ta Rize'yi ve 26 Mart'ta Of'u işgal ettiler.³³ 13 Nisan'da hazırlıklarını tamamlayan Rus ordusu Trabzon'a doğru harekete geçti. Türk birliklerinin mukavemeti karşısında ilerleyemeyen Ruslar Ahudağ civarındaki çarpışmalarda çok kayıp verdiler. Batum istihkamlarına kadar ilerleyen 37. Tümen komutanı Trabzonlu Kurmay Albay Pirselimoglu Hacı Hamdi Bey ve cesur askerlerinden oluşan taburu Araklı ilçesinin Karadere vadisini aşmak isteyen Rus birliklerine büyük kayıp verdirdiler.³⁴ Fakat kazanılan başarılar mevzii olmaktan ileriye gidemedi. Çoğu yerli olan askerlerin evlerinin derdine düşerek köylerine dağılmaları ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile Trabzon havalisi komutanı Avni Paşa arasında anlaşmazlığa sebep olan Gürcülük cereyanı Türk birliklerinin mukavemetini zayıflatıyordu.³⁵ 15 Nisan 1916'da Trabzon'a yaklaşan Ruslar, Akçaabat'a kuvvet çıkarmak üzere iken, Trabzon'da bulunan Rumlar, 18 Nisanda Rus komutanına bir temsilci göndererek Türklerin şehri terk ettiklerini bildirdiler. Rumlar ve Ermeniler Rus Kafkas ordusu komutanını sevinç içinde karşıladılar.³⁶ Trabzon'un işgali üzerine Rumları Pontus hülyasına teşvik eden Patrikhane tarafından Rus Çarına tebrik telgrafi çekildi.³⁷ Lyakhov komutasındaki Ruslar, Trabzon ve çevresini Alman asıllı Şvartz liderliğinde askeri bir idareye tabi tuttular. Trabzon Rum Metropolidi Hrisantos, Rus komutanının onayıyla geçici bir hükümet kurdu ve çoğunluğunu Rumların oluşturduğu bir belediye meclisi meydana getirdi. Trabzon'dan sonra 20 Nisanda Akçaabat'ı işgal eden Ruslar, Trabzon'un doğusundaki Kavata'ya çıkartma yaparak askeri güçlerini artırdılar.³⁸

³² Armaoglu, a.g.e., s. 122

³³ Özel, a.g.e. s.4-5; Aziz Samih, Rize'nin işgal tarihini 22 Şubat olarak vermektedir Aziz Samih, Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları, Ankara 1934, s.105; Mahmut Goloğlu ise Rize'nin işgal tarihini 24 Şubat olarak vermektedir. Goloğlu, Trabzon Tarihi, s. 256.

³⁴ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Trabzon'un Yakın Tarihi, Trabzon 1986, s. 8

³⁵ Trabzon'da yaşayan ve Türk uyruklu olan Gürcüler, ayrı bir örgütle orduya yardımcı birlikler göndereceklerini ileri sürerek Trabzon'da bir Gürcü komitesi kurmuşlardı. Trabzon bölgesi komutanı Avni Paşa da Gürcü olduğundan, komiteyi tutuyordu. Alman konsolosu da komiteye silah ve yiyecek yardımı sağlıyordu. Askere gitmek istemeyenler aslında Gürcü olduklarını ileri sürerek komiteye yazılıyorlardı. Bu durumda orduya yapılacak yardım azalıyordu. Bu durum karşısında komitenin işlerine karışan Vali Cemal Azmi Bey ile Avni Paşa çatışıyordu. Goloğlu, Trabzon Tarihi, s. 253-254, 256

³⁶ Kadir Mısıroğlu, Yunan Mezalimi, Türk'ün Siyah Kitabı, Sebil Yayınevi, İstanbul 1992., s.282

³⁷ Çapa, a.g.e., s.269-270

³⁸ Özel, a.g.e. s. 7; Lermioğlu, a.g.e., s. 246

İki yıla yakın bir süre Rus işgaline tabi olan Trabzon'da Ruslar'ın kontrolünde Rum hakimiyeti perçinleşmiş, Trabzon'da kurulan "Rum İttihat-ı Milli Cemiyeti" faaliyetlerini hızlandırarak, işgalin akabinde sahipsiz kalan eşya ve emval-i metruke nakde çevrilerek bedelleri Rum ileri gelenleri ile taraftarlarının zimmetine geçirildi. Bu şahıslar arasında vaktiyle Osmanlı-İslam taraftarları olarak bilinen Foster, Yorgi, Avukat Nikolaki Orfanidi gibi kimselerin yanında Rum papazlarına da rastlanmıştı. Rumlar şehirde büyük değişiklikler yapmış, askeri gerekçelerle imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Trabzon'a getirilen savaş malzemelerini kıyı ve iç kısımlara nakledebilmek için Maraş caddesini açmışlar., bunun için 800 kadar evi yakmışlardı. Öyle ki , Bitpazarı ,Aktarlar, Yemenciler çarşılarıyla Mumhane önü ve civarı da harap olan yerler arasındaydı.³⁹ Her sokağa isim vererek, evleri numaraladılar.⁴⁰ Şehirde bulunan cami, türbe ve mezarlıklar tahrip edilerek, cami içlerindeki kıymetli halı ve kilimler yağmalandı.⁴¹ Karadeniz sahilindeki Rus işgali ve taarruzu , Tirebolu'nun Hurşit deresine kadar ulaştı.3.Ordu, Vehbi Paşa komutasında 29-31 Mayıs 1916'da başlattığı taarruz hareketinde başarılı olamadıysa da 20-30 Haziran tarihleri arasında yapılan taarruzda Sultan Murat ve Mudur dağı istikametinde ilerlemeyi başardı. Ancak Temmuz'da vuku bulan Rus saldırısında Bayburt, Kelkit ve Erzincan Ruslar tarafından işgal edildi. Böylece bütün hedeflerine ulaşan Rus taarruzu Ağustos 1916'da sona erdi.⁴² Rus işgali ve Rum tahakkümüne iki yıla yakın bir süre boyun bükten Trabzon, şehri terk eden Türklerin ahı içinde kurtuluş gününü bekledi.

II) Trabzon'un Rus İşgalinden Kurtarılması

1917 yılı başlarında, Rusya'da baş gösteren sıkıntılar nedeniyle kendi dertlerine dönen Ruslar , savaşmanın verdiği bıkkınlıkla çözülmeye başladılar. 1917 yılında ortaya çıkan Bolşevik ihtilali Doğu cephesindeki Rus kuvvetleri arasında karışıklıkların çıkmasına neden oldu. Bu arada Sovyet hükümeti, Çarlık Rusya'sının yaptığı gizli

³⁹ Çapa,, "a.g.m.",s. 271

⁴⁰ İstikbal, 8 Mart 1922, 55

⁴¹ İstikbal, 28 Kasım 1922, 774;Tarakçıoğlu, a.g.e, s. 20-25. Trabzon'un işgal edileceğini anlayıp şehri terk eden halkın serzenişini dile getiren "Trabzon'dan çıktım başım selamet" türküsünün sözlerini buraya not düşmek manidar olacaktır. Türkünün sözleri şöyledir: 'Trabzon'dan çıktım başım selamet, Çavuşlu'ya geldim koptu kıyamet, kıyamet, kıyamet..., Bu fırtına kıyametten alamet, Muhacirlik şimdi büküyor belimi,belimi..., Hain Ruslar bombardıman ediyor evimi, evimi..., Trabzon'un etrafı meteris, meteristen telli de kurşun atarız, atarız, Beş kardeşiz biz düşmana yeteriz, Muhacirlik şimdi de büküyor belimi belimi. Hain Ruslar bombardıman ediyor evimi, evimi'. Çapa, "a.g.m.", s.269, Goloğlu,, Trabzon Tarihi., s. 262

⁴² Tarakçıoğlu, a.g.e. s.24 -25

antlaşmaları açıklayarak, savaştan çekilmeye karar verdi. 26 Kasım 1917'de Alman ordularının Doğu komutanlığına başvurarak , mütareke yapılmasını istedi ⁴³. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşa son vermek üzere Erzincan Mütarekesi imzalandı. Bu mütareke ile Ruslar, Doğu Anadolu'daki birliklerini geri çekmeyi kabul ettiler.⁴⁴ Fakat Rus ordusundan boşalan yerleri Ermeni ve Gürcülerden oluşan kıtalar almaya başladı. "Büyük Ermenistan"'ı kurmak sevdasında olan Ermeniler Müslüman köy ve kasabalarını basarak halka tecavüz ediyorlardı. Bayburt ve Trabzon çevresinde yoğunlaşan Ermeni mezalimi Ruslar'dan da destek görüyordu. Tam bir asayişsizlik içinde olan Trabzon'un bu durumuna son vermek üzere ⁴⁵ 12 Şubat 1918'de Vehip Paşa komutasındaki 3. Ordu harekete geçti. Trabzonlu Albay Hacı Hamdi Bey komutasındaki 37. Tümen Giresun'da 123. Alay ile takviye edilerek Trabzon doğru yola çıktı. Bölgedeki çeteleri temizleyerek ilerleyen birlikler ,15 Şubat 1918'de Vakfıkebiri,⁴⁶ 17 Şubat 1918'de Akçabaat'ı geri aldılar.⁴⁷ 24 Şubat 1918 günü Albay Kazım Özalp komutasında Türk kuvvetleri Trabzon'a girerken , Türk donanması da kurtarma hareketine denizden katıldı. Bayraklarla donatılan şehir ⁴⁸,iki yıla yakın bir süre devam eden Rus işgalinden ve çetelerden kurtarıldı.⁴⁹ Trabzon'un kurtarılmasından sonra ileri hareketine devam eden Türk birlikleri 28 Şubat 1918'e Of'u kurtardılar.⁵⁰

Trabzon ve çevresinin işgalden kurtuluşunu, halkın sevincinin tercümanı olan Ahmet Emin Yalman şu sözlerle ifade etmektedir. “ *İnsan muvakkat bir zaman için kendisinden uzak kalan bir sevgiyle tekrar buluşmaktan nasıl memnun olursa , biz bu gün o tarzda bir hisle seviniyoruz.*”⁵¹ Trabzon'un kurtarılmasını takip eden ilk cuma günü, şehitlerin ruhuna mevlit okunup, Hükümet-i Adile'nin saadet-i ikbali için dua edildi.⁵²

⁴³ Kurat, a.g.e.,s.330-332; Armaoğlu, a.g.e.,s.127

⁴⁴ Vakıf, 4 Mart 1918, 134

⁴⁵ Nilgün (Akgül) Erdaş ,Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921), Genel Kurmay Basımevi ,Ankara 1994 ,s.21-22

⁴⁶ Mahmut Goloğlu, bu harekatta 37. Tümen komutanı olarak Trabzonlu Albay Hacı Hamdi Bey adını vermemekteyse de, Goloğlu, Trabzon Tarihi .s.266; 37. Tümen komutanının Albay Kazım Özalp olduğuna dair bkz. Kazım Özalp , Milli Mücadele 1919-1922, C. I., TTK, Ankara, 1998, s.XIV

⁴⁷ Lermioğlu, a.g.e.,s.306

⁴⁸ Özel,a.g.e.,s.14

⁴⁹ Vakıf, “Trabzon'un Tahliyesi”, 25 Şubat 1918,127

⁵⁰ Vakıf, 28 Şubat 1918,130

⁵¹ Vakıf, “Şimal-i Şark-i Hududumuz”, 26 Şubat 1918, 128

⁵² Özel, a.g.e., s.15,23

C) Azınlıkların Trabzon Üzerindeki Emelleri

1) Pontus Sorunu'nun Ortaya Çıkışı

“Urum” olarak da bilinen Rum kavramı; müslümanların Anadolu’da ve özellikle Roma ile Bizans İmparatorluklarının hüküm sürdüğü alanlarda yaşayan Ortodoks Hristiyanlara verdikleri isimdir. Coğrafi bir terim olarak Araplar tarafından Doğu Roma için kullanılan Rum sözü, Anadolu’nun bütünü için de kullanılmıştır. Türkler ise, Hristiyan halkın yaşadığı Avrupa yakası için “Rum-Eli” tabirini kullandı.⁵³

Yunanlılar tarafından Karadeniz’e verilen Pont Euxion (Pontus) sözcüğü, Karadeniz sahilinde bulunan Trabzon vilayetiyle, Ordu, Giresun , Samsun livalarını ve içte Amasya ve Sivas’ın bir kısmını kapsayan arazi parçasının eski adıdır. Dolayısı ile, M.Ö.298 - M.S 63 tarihleri arasında bu bölgede bir İran Krallığı olarak ortaya çıkan Pontus Krallığının Yunanlıkla bir ilgisi yoktur.⁵⁴

Yunan Emperyalizminin hedefleri arasında yerini bulan Pontus Meselesinin doğuş sebepleri arasında iki faktör son derece önemlidir. Bunların ilki Patrikhane (kilise), ikincisi ise, Avrupalı devletlerin entrikalarıdır.⁵⁵ Ruslar tarafından 16 Ocak 1814’de Odesa’da kurulan Etnik-i Eterya cemiyetinin kurucuları Megali-İdea denilen (Batı Trakya ,Selanik, Ege Adaları, Oniki Ada, Girit,Kıbrıs,İmroz, Bozcaada ,Batı Anadolu ve İstanbul’u almak) Büyük Yunanistan’ı gerçekleştirmeye yönelik hedeflerine⁵⁶ ulaşmak gayesiyle harekete geçtiler. Din işlerinden ibaret bir faaliyeti hemen hiç olmayan Fener Rum Patrikhanesi ise, başta siyasi faaliyetler olmak üzere, çetelerin desteklenip, cemiyetlerin teşkilatlandırıldığı bir kurum haline gelmişti. Buna bağlı olarak Rumların teşkilatlandırılmasında metropolitlerin ve papazların da önemli rolü oldu.⁵⁷ 1839 yılında Yunanistan’ın kurulmasından sonra, Yunan emperyalist düşüncesinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan Pontus Meselesi⁵⁸ Tanzimattan sonra

⁵³ Ali Güler , “ Tarih Boyunca Rumların Türkler ile Olan İlişkileri ” , Askeri Tarih Dergisi, S..46, Ankara 1999, s.29

⁵⁴ Özel , a.g.e. s.29-30 (dipnot 45/ 2-3), Ayrıca Pontos Krallığının Yunanlılıkla bir ilgisi olmadığına dair bkz., Goloğlu , Anadolu’nun Milli Devleti Pontos, s..XVI –XVII.

⁵⁵ Özel a.g.e. s.34

⁵⁶ Dursun Gök, “ Türk Yunan İlişkileri ve Megali İdea” ; ATA Dergisi ,S.8, Konya 1999, s.145-146 Kamil Erdeha , “ Tarih Boyunca Türk- Rum İlişkileri ve Kıbrıs Tezimiz” , Mülkiyeliler Birliği Dergisi , S.36, Nisan 1974 , s.3.

⁵⁷ Ali Güler, İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları,Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara 1988 ,s.29

⁵⁸ Mesut Çapa, “Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu:Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisine Sadakatleri,Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”, 19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler, s.53

Rumların yaşadığı bölgelerde bir Rum-Pontus Devleti kurulmasına yönelik hız kazanmıştır..Kurulmak istenen Pontus Devleti, merkezi Samsun olmak üzere Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar Karadeniz kıyısını ve iç kısımda Yeşilirmak çevresini içine alıyordu.⁵⁹

1840 yılından itibaren Rize'den İstanbul boğazına kadar Anadolu'nun Karadeniz Bölgesi'nde eski Yunanlılığın canlanması için çalışan bir Rum Teşkilatı vardı. Bununla birlikte Rumlar amaçlarını gerçekleştirmek için Yunanistan ve ABD.'nin de yardımıyla ilk Pontus kuruluşunu , 1904 tarihinde Merzifon- Amerikan Kolejinde "Pontus Cemiyeti" adıyla kurdular.⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk , Pontus Meselesi'ne değinirken Merzifon Amerikan Koleji hakkında şunları ifade etmektedir. " *Merzifon Amerikan Müessesatı tarafından manen yetiştirilen ve ecnebi hükümetlerin silahlarıyla takviye ve tesci edilen , bu havalideki Rum kütlesi de müstakil bir Pontus hükümeti teşkil etmek emeline düştü.* " ⁶¹1908 yılında "Müdafaa-i Meşrute " daha sonra "Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti"nin kurulması ile Pontus teşkilatı genişleyerek Batum'dan İnebolu'ya kadar olan yerlerde bir çok şube açtı.⁶² Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa , cemiyetle alakalı olarak şu bilgileri vermektedir: "*Elimizdeki vesikalar pekala gösteriyordu ki , bu teşkilat , Samsun ve dolayları kıyılarında başlayarak ta içerilere Sivas, Akdağmadeni kazasının yirmibir köyüne kadar genişleyip yayılmış ve tarafımızdan da buralarda meydana çıkarılmıştır.* " ⁶³

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Pontus Rum Devleti'nin kurulması bir fikir halindeyken Rusya'nın girişimleriyle çeteciliğe dönüştü. ⁶⁴ Özellikle Rusya'nın işgal ettiği yerlerden çekilmesiyle faaliyetlerini artıran Rumlar, dışarıdan gönderilen silah ve cephanelerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa gibi Rum köylerini adeta bir silah

⁵⁹ Halis Asarkaya, Ulusal Savaşta Tokat, Tokat Basımevi, Tokat 1936, s.41

⁶⁰ Rahmi Çiçek , "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri" 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler. s..69 -71

⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk , Nutuk, C.I, Kamer Yay., İstanbul 1999, s.34

⁶² Cafer Ulu , " Milli Mücadele Yıllarında Rum Azınlığın Türkiye'deki Zararlı Faaliyetleri " B.T.T.D. , S.41, Haziran 2000 , s..53 Pontus Teşkilatına girenlere şu şekilde yemin ettirilirdi. " Fikr-i millimizle alakadar olan herhangi bir vazifenin verilmesinde sadakat, itaat, mahrumiyet ve ketumiyetten hiçbir zaman ayrılmayacağıma , hariçten duyduklarımı tamamen amirlerime tebliğ ve haber vereceğime , aksi taktirde verilecek cezayı kabul edeceğime kavmim, namusum ve şerefim üzerine yemin ederim". Selahattin Tansel , Mondros'tan Mudanya'ya kadar , C.I , M.E.B., İstanbul 1991, s..90 (dipnot 30) Mısıroğlu, a.g.e., s. 309

⁶³ "Nurettin Paşa Pontusçu'ları Anlatıyor" ,Yakın Tarihimiz, C.II.,İstanbul 1961, s.225

⁶⁴ Özel , a.g.e. s.32

deposu haline getirdiler.⁶⁵ Rum çetelerinin saldırısına karşı can ve mal emniyeti kalmayan Türkler, Rumlara karşı çeteler oluşturdular. Organize edilen Türk Çetelerinin en ünlüsü Topal Osman'ın kurduğu çetedir.⁶⁶ Bu çeteler vasıtasıyla önleri kesilmeye çalışılan Rumlara karşı alınan diğer tedbir de sürgündür. Resmi yetkililer tarafından alınan kararla uygulanan sürgüne ilk olarak 16 Kasım 1916'da Tirebolu Rumları tabi tutuldu.⁶⁷ Bu şekilde Trabzon'da Rus'ların ve Rum'ların faaliyetlerine son verilip Türk Egemenliği tekrar sağlandıktan sonra, Pontuşçuluk hareketleri de gizli kabağuna çekilmek zorunda kaldı.

a) Mondros Mütarekesi Sonrasında Pontuşçu Rumların Faaliyetleri

Mondros Mütarekesinin imzalanmasının akabinde yeniden faaliyet sahasına çıkan Pontus-Pontuşçuluk emelleri Karadeniz Bölgesindeki asayişsizliğin temelini oluşturdu. Trabzon ve çevresi zengin hinterlandı , yoğun Rum nüfusuyla Birinci Dünya Savaşından sonra da Yunan deniz ticareti için önemli bir bölgeydi. Pontus meselesini hiç yoktan var ettiğini iddia eden Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'a göre; kurulması planlanan Pontus Devleti , Ermenistan ve Gürcistan'la işbirliği yaparak Müslümanlara ve Rus emperyalizmine karşı sağlam bir set oluşturabilirdi. Mondros Mütarekesinin 24. maddesini kendi amaçları doğrultusunda kullanan İtilaf Devletleri , Doğu Anadolu'yu işgal ettikten sonra içte bir Ermenistan, sahilde de bir Pontus Rum Devleti kurmak düşüncesindeydiler.⁶⁸ Karadeniz'in kıyı ve iç kesimlerinde bulunan Rumlar, mütareke gereğince bölgeye serbestçe giren Yunan harp ve ticaret gemileriyle Yunanistan'dan gönderilen silah ve cephanenin yanı sıra İngilizlerin de bölgeye soktuğu silah ve cephaneye ile silahlanıyor, teşkilatlandırdıkları çetelerle yöre halkını sindirmeye çalışıyorlardı.⁶⁹ Rum çetelerinin bu faaliyetlerindeki maksat, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun ve diğer Karadeniz şehirlerinde asayiş bozuk göstererek, itilaf devletlerinin müdahale ve işgaline zemin hazırlamaktır. Nitekim Mütarekenin askeri hükümleriyle Türk ordusu terhis edilirken, Anadolu'nun bu sahili de

⁶⁵ Mithat Sertoğlu "Trabzon Bölgesinde Rum- Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri " , B.T.T.D. S..41 Haziran 2000 , s.56

⁶⁶ Mustafa Balcıoğlu, İki İsyân Koçgiri, Pontus, Bir Paşa, Nurettin Paşa, Nobel Yay., Ankara 2000, s.74

⁶⁷ Ömer Sami Çoşar ,Mustafa Kemal'in Muhafızı Osman Ağa "Topal Osman" Harman Yay., (Byy).1971, s.15-17

⁶⁸ Özel ,a.g.e. ,s.35

⁶⁹ Türk İstiklal Harbi (İç Ayaklanmalar) 1818-1921, C.VI. Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.142

gittikçe bozuluyordu.Pontusçu faaliyetler mütareke sonrası arttığı halde, dönemin İstanbul hükümetleri tarafından ancak ordu birliklerinden takip müfrezeleri kurularak asayişin teminine gayret edildi..Takip müfrezelerinin mevcutları önceleri 80 kişiden fazla iken , terhis dolayısıyla 25 nefere kadar düştü.⁷⁰ Asayiş temin etmek gayesi ile IX.Ordu Müfettişi göreviyle bölgeye atanan Mustafa Kemal Paşa'nın yetkisi, Anadolu'nun dörtte üçünü kapsayacak kadar bir başkumandan derecesindeydi.⁷¹ 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına ayak bastılar.⁷² Mustafa Kemal Paşa 21 Mayıs'ta Sadrazamlığa gönderdiği şifreli telgrafta bölgedeki durumu şöyle açıklıyordu: *"Pontus hareketinin başında Samsun Metropolidi Termanos bulunmaktadır ve onun, Müslümanların Hristiyanlara saldırdıklarına dair İstanbul'daki Fransız Temsilcisine yolladığı rapor mübalağalıdır. Bölgede Rum nüfusu artırmak için Rusya'dan göçmen getirildikten başka, deniz yoluyla kıydan içeri çeteler sokulmuştur. Samsun ve civarında kırk kadar Rum çetesi faaliyet göstermekte olup İslam halkı bunların saldırısından korunmak maksadıyla on üç Müslüman çetesi teşekkül etmiştir. Bölgede asayiş kuvvetleri yetersiz kaldığından mümkün olan tedbirler alınmıştır."* Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırlığına Karadeniz Bölgesine Jandarma kuvveti yollamasını bildirerek , merkezi Sivas'ta olan III.Kolorduyu asi çetelerin faaliyetlerini önlemek için görevlendirdi.⁷³ Havzadan 1 Haziran 1919'da Trabzon Valiliğine buradaki cemiyetler hakkında bilgi isteyen bir telgraf çekti⁷⁴.Amasya'da bulunduğu süre içinde de Trabzon'daki durumu dikkat-i nazara alan Mustafa Kemal Paşa , gerekli hallerde telgraf haberleşmesine devam etti.⁷⁵

18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Rum ve Ermeni talepleri Trabzon üzerinde yoğunlaşmıştı. Karadeniz Rumlarını temsil ettiklerini ileri süren birkaç Rum, Pontus Cumhuriyeti kurulmasına yönelik taleplerini 23 Şubat 1919 tarihli bir önergeyle İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komitesine gönderdiler. Bu arada

⁷⁰ Çapa , "Karadenizde Pontusçuluğun Sonu....", s.55

⁷¹ Osman Akandere, "Mustafa Kemal'in 9.Ordu Kıta-atı Müfettişliğine Tayini ve Bu Görevle İlgili Olarak Kendisine Verilen Talimatname'nin Mahiyeti" ATA Dergisi , Sayı 1, Konya 1991 s.126

⁷² Kemal Arıburnu, Sivas Kongresi,Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla, Atatürk Araştırma Merkezi Yay.,Ankara 1992, s.22

⁷³ Ercüment Kuran, " Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri",Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986, 19 Mayıs Üniv. Eğitim Fak.Yay. Samsun 1988, s.78

⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk,Nutuk -Vesikalar, Ata. Arşt. Merk.Yay., Ankara 1991, Vesika No;5, s.614

⁷⁵ Özel ,a.g.e., s.75

Pontusçuluğu savunmak üzere Paris'e gönderilecek olan Patriklik delegasyonuna Trabzon Rum Metropolidi Hristisantos da davet edildi.⁷⁶ Hrisantos'un 29 Nisan'da Paris'e gelişi, Paris'te başlatılan Yunan Propagandasının Avrupa'da yayılmasını hızlandırdı.⁷⁷ Bununla birlikte Rumların Kasım 1918'de Avrupa, Amerika ve Türkiye'deki Rumları Marsilya'da düzenlenen kongrede bir araya toplamaları⁷⁸ bu şehirde de Rum - Pontus propagandasının etkin olmasını sağladı. Hrisantos, Pontus meselesine dair konferansa geniş bir muhtıra verdi.⁷⁹ Hrisantos verdiği muhtırada; nüfusu tamamen Müslüman olan Lazistan (Rize) hariç tek bir devletin yönetimi altında özerk bir Pontus kurulmasını; Trabzon, Samsun, Sinop, Amasya ve Şebinkarahisar'ın bu yönetimin sınırları içine alınmasını istedi.⁸⁰ Muhtırada Pontus bölgesinde, Rusya kıyıları ve Kafkasya'da yaşayan 250.000 Rum'un ilavesiyle 850.000 Rum ,836.000 Müslüman, 50.000'i Trabzon vilayetinde 78.000 Ermeni'nin yaşadığı iddia edilerek; Müslüman nüfus hakiki Türk , Sürmeneli, Of lu, Kafkasyalı ve Stavriyon gibi kısımlara ayrıldı.⁸¹

Hrisantos'un Pontus için bağımsızlık değil de, sadece özerklik talep etmesinin nedeni, Yunan Başbakanı Venizelos'un 4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansında yaptığı konuşmada, Marmara kıyısından Meis adasına kadar çekilen hattın batısında kalan Anadolu topraklarının Yunanistan'a katılmasını öngörüp Pontus'tan söz etmemiş olmasındandı. Venizelos böylece Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini sağlamak amacıyla Trabzon'u Ermenilere bırakmayı düşünüyordu.⁸² Bölgedeki Müslüman-Türk nüfusu az göstermeye çalışan Hrisantos'un iddialarının aksine , o sırada yalnız Trabzon'da 60.000 Hristiyan ,317.000 Müslüman Türk vardı.⁸³ Müttefik devletler de Rumlar tarafından verilen nüfus istatistiklerinin inandırıcı olmadığı kanaatiyle, Pontus

⁷⁶ Mesut Çapa , " Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi" Türk Kültürü , S.356, Ankara 1997,s.730-731; Hrisantos, Gümilcine'de doğmuş İstanbul Heybeliada'da Ruhban Okulunda yetişmiş ve sonra öğrenimini Almanya ve İsviçre'de tamamlamıştı. İstiklal Mahkemesinde gıyabında idama mahkum edildiği için Anadolu'daki hezimetten sonra Yunanistan'a sığındı. Aile adı Filipides olan Metropolit, Atina başpiskoposu ve Yunanistan Kilisesinin şefi oldu. Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, Meydan Neşriyat, İstanbul 1965 , s.33

⁷⁷ Çapa, Pontus Meselesi , s.58

⁷⁸ Yaşar Semiz, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Karadeniz'de Umumi Vaziyet ve Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı", ATA Dergisi, S..6 , Konya 1994, s.55

⁷⁹ Muhtıra hakkında Bkz. Yılmaz Kurt, Pontus Meselesi, TBMM Basımevi,Ankara 1995, s.107-110, Mısıroğlu , a.g.e., s.287-289, |

⁸⁰ Çapa, Pontus Meselesi, s.59

⁸¹ Kitsikis, a.g.e., s.31

⁸² Kuran, " a.g.m.", s.79

⁸³ Goloğlu, a.g.e., s.243

devleti kurulması için yapılan yardım çağrısını olumsuz karşıladılar. İngiltere'ye göre , Karadeniz Bölgesinde Rumlar çoğunluk teşkil etmediklerinden ,Pontus devleti kurulamazdı. ABD. ve Yunanistan'da aynı kanaatneydi. Fakat Yunanistan'ın buradaki amacı , söz konusu bölgedeki Rum unsurunu Batı Anadolu bölgesinde yapacağı hareket için kullanmaktı. Sonuçta, Pontus meselesinin görüşülmesinin gereksizliği kararına varıldı.⁸⁴

Nüfus, devletlerin mühim unsurlarından birini teşkil ettiğinden, Wilson ilkelerinin 12.maddesini dayanak teşkil etmek isteyen Yunanistan, Mütareke sonrasında daha önce Rusya'ya , Anadolu'ya ve Yunanistan'a göç eden Rumların eski yerlerine dönmeleri için çalışmalara girişmişti.Bu amaçla kurulan Rum Muhacirin Cemiyeti veya Kordos Komitesi göçettirme çalışmalarını sistemli olarak yapıyordu⁸⁵

Trabzon'a yönelik Rum göçü 1919 yılı sonlarına kadar devam etti. Fakat hiçbir zaman Rum nüfusu % 10'u aşamadı. Milli Mücadele başlarında yörede 250.000 Hristiyan, 2.350.000 Türk ve Müslüman yaşıyordu. Rum Patrikhanesi son 50 yılda göç eden Rumların geri dönmesi halinde Trabzon Vilayetindeki Rum nüfusun % 70 oranına yükseleceğini iddia ediyordu.⁸⁶ Kurulması düşünülen Rum Pontus Devleti'nin tasarlanan başkenti Samsun olmakla beraber, Pontusçuluk çabalarının yönetim merkezi Trabzon olmuştu. İnebolu ve Kastamonu'daki Rum Göçmen Cemiyetleri Trabzon'daki Pontus Cemiyeti'nin birer şubesi durumuna girmişlerdi. Bütün bu çabaların hedefi, içerdeki teşkilatı güçlendirip bir Yunan çıkarması olunca ayaklanmayı sağlamaktı.⁸⁷ Yunanistan bölgeye heyetler göndererek kitlesel bir ayaklanmanın meydana gelmesi için gerekli koşulları oluşturmaya çalışıyordu.1920 yılında başlayan ve Sakarya Savaşı öncesinde en yüksek seviyeye ulaşan batı cephesine yönelik nakliyat için Trabzon limanı son derece önemli bir konumdaydı. İtilaf devletlerinin de desteğiyle Batı cephesine yapılan sevkiyatı önlemeye çalışan Yunan gemileri kıyıdaki önemli merkezleri de top atışına tutmuşlardı.26 Mart'tan itibaren Karadeniz kıyılarını abluka altına alan Yunanlılar Haziran 1921'de kıyılardaki şehirleri bombardıman etmeye , bazı yelkenli ve küçük kayıkları batırmaya başlamışlardı. 9 Haziran 1921'de Kalkış adlı

⁸⁴ Balcıoğlu, a.g.e. , s.81 ; Kuran, "a.g.m.", s.79

⁸⁵ Güler ,a.g.e. , s.67; "Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor" ,Yakın Tarihimiz. s.225

⁸⁶ Çapa , " a.g.m.", s.734; , Rum Göçmenleri hakkında ayrıca Bkz. , H.T.V.D. , Vesika No:322, , 174 Sayılı Ordu Dergisi Eki, Haziran 1995

⁸⁷ Goloğlu , a.g.e. , s.248-249

Yunan Muharebe gemisi İnebolu'yu topa tuttu.⁸⁸ 19 Temmuz 'da Samsun ve Giresun önünde dolaşan Yunan gemileri, 20 Temmuz'da Trabzon önünden sahil bataryalarımızın etkili ateşi sonucunda çekilmek zorunda kaldılar.⁸⁹ Yunan gemileri, Trabzon kıyılarındaki faaliyetlerini Sakarya Zaferine kadar devam ettirdiyse de önemli bir varlık gösteremediler. 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan Genel Taarruzu üzerine, kesin zaferin kazanılmasına kadar devam edecek olan bir takım tedbirler de alındı.Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığınca, Vilayet ve Tümen komutanlığıyla istişarede bulunularak, kotralar ve motorlarla Batı Cephesine yapılacak nakliyatın gece yapılması öngörüldü. Düşman gemileri hakkında toplanan bilgi ile birlikte, Batı Cephesine askeri nakliyatla bulunan gemilerin hareket ve varış saatleri Trabzon'daki III. Kafkas Fırkasına bildiriliyordu. Bu tedbirlerin yanı sıra, Yunanlıların Ereğli'yi ve İnebolu'yu bombalaması üzerine T.B.M.M. Hükümeti 12 Haziran 1921'den itibaren Karadeniz kıyısındaki tüm şehirleri harp sahası ilan etti.⁹⁰ Gerek Yunan gemilerinin faaliyetlerinin ciddi boyutta olmaması ve gerekse alınan tedbirler dolayısıyla, Trabzon limanından Batı Cephesine yapılan nakliyat tüm güçlüklerle rağmen devam ettirildi.

b) Pontus Sorununa Karşı Alınan Tedbirler

Karadeniz bölgesinde bir Rum-Pontus Devleti kurulması yolunda içerdeki ve dışarıdaki Rumların yanı sıra, Rumların hamisi rolünü üstlenen başta Yunanistan olmak üzere diğer batılı devletlerin tecavüzkar tutumlarına karşılık tedbirler alınması yoluna gidildi. Gerçi, Rum çetelerine karşı yurtsever halkın oluşturduğu çeteler mevcutsa da , bunların sayılarının azlığı, silah ve cephaneden yoksunluğu etkili olmalarını önliyordu. Jandarma teşkilatı yetersizdi.XV..Tümen'in 45.Piyade Alayı ; Sinop'taki 532. Takip Taburu ve 182.Takip Alayı ile takviye edilerek bölgenin asayişi için görevlendirildi. 1920 yılı başlarında takviye edilen birliklerle taarruza geçildi . Fakat bu kuvvetlerle de tam bir emniyet sağlanamıyordu.⁹¹ Bu nedenle milli müfrezelerin ve mili ordunun kurulması yönünde çalışmalarda bulunuldu. Milli müfrezelerin, ordunun faaliyetini

⁸⁸ Mesut Çapa , " Karadeniz 'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri" , Askeri Tarih Bülteni , S.42 s.83-84

⁸⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* , C.2 ,Emre Yay., İstanbul 1993 , s.68; İlyas Sami Kalkavanoğlu, Trabzon'un 21 Temmuz'da bombalandığını belirtmektedir. İlyas Sami Kalkavanoğlu, *Milli Mücadele Hatıralarım* , İstanbul 1957 s.76

⁹⁰ Çapa , "a.g.m." , s.87,92

⁹¹ T.İ.H. , C VI , s.144-145

kolaylaştıracak tarzda “ seyyar müfrezeler” olarak veya kasaba ve köylerin gayri müslimlerin ihtilalci tecavüzlerinden korunması için “sabit müfrezeler” halinde kurulması düşünüldü.⁹² Bu aşamadan sonra , Pontusçu faaliyetleri tamamen halletmek üzere Sivas’taki III. Kolordu kaldırılarak, karargahı Amasya’da olmak üzere 9 Aralık 1920’de “merkez ordusu” teşkil edildi. Komutanlığına da seferde ordu komutanı yetki ve vazifeleriyle Nureddin Paşa tayin edildi. ⁹³ Başlangıçta mevcudu 10.000 kadar olan merkez ordusu, lağvedilen III. Kolordu’ya dahil olan V. Kafkas Fırkası ve XV. Fırka ile Sivas’ta yeniden oluşturulan VI. Atlı Piyade Fırkası ile XIII. Bağımsız Süvari Tugayından meydana geliyordu. Bölgedeki çeşitli kuvvetler de merkez ordusunun emrine verildi.⁹⁴

Merkez Ordusu Kuvvetleri 1921 yılı başlarında Rum çetelerine karşı tenkil hareketına başladıysa da, merkez ordusu’nun başarısı alınacak diğer tedbirlere bağlı idi. 9 Haziran 1921’deki Yunan saldırılarında düşmanın karaya asker çıkarması ihtimaline karşı 12 Haziran 1921’ de Karadeniz sahilleri savaş alanı ilan edildi. Bölge Rumlarının faaliyetlerini bir nebze de olsa engellemek için ilk iş olarak yaşlıları silah altında bulunan Rumlar askere çağırıldı.⁹⁵ 26 Aralık 1920 tarihli bu karara göre; şimdilik üç sınıf Gayr-i Müslim davet edilecekti. Daha sonra lüzum görüldükçe diğer sınıflarda askere alınacaktı.Bu çağrıya uymayanlar silaha sarılarak dağlara çekildiler. Merkez Ordusu Komutanlığı yayınladığı bildirilerle tanınan süre içinde geri dönenlerin affedileceğini duyurdu ise de, Rum çetelerinden bu çağrıya uyanlar olmadı. Bunun üzerine tenkil hareketlerine hız verilerek 3 Şubat 1921’de Merkez Ordusu Komutanlığı ve İstiklal Mahkemesinin ortak kararıyla Pontusçulukla meşgul olanların tevkiflerine ve takibatına başlanıldı. Ayrıca Samsun ve Trabzon Metropolithaneleri de arandı Vaktiyle kolejin hastahanesinde hizmet etmiş bir hanımın,hastahane ile kolej içerisinde toprak altında gizli yollar ve depolar bulunduğunu ve buralara zaman zaman otomobiller ile silah ve cephane taşındığını ihbar etmesi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla kolejin aranması uygun bulundu.⁹⁶ V.Fırka tarafından gerçekleştirilen aramada Pontus klübü yönetmelikleri, bayrakları, haritaları ele geçirildi .Tatbikat sonunda Samsun Metropoliti Eftimos ve Başpapaz Platon Mantoz 9 Şubat 1921’de İstiklal mahkemesine

⁹² Atatürk , a.g.e., Vesika No:188, s.837-839

⁹³ Atatürk , a.g.e., s.76

⁹⁴ T.İ.H. , C VI, s. 145-147

⁹⁵ Çapa , Pontus Meselesi , s.116

⁹⁶ Kurt, a.g.e., s.369-370

verildiler.⁹⁷ İstiklal mahkemesi, suçluların idamına mal ve mülküne el konulmasına oy birliği ile karar verdi. Suçlular hakkında idam kararları “*Memleketin bir kısmını ayırarak hükümet kurmak teşvik etmek ve çete kurarak ahaliyi katl ile aynı zamanda asker kaçağı oldukları için vatanlarına ihanet ettikleri*” gerekçesi ile verildi.⁹⁸

10 Ekim 1921’e kadar Pontus meselesinden dolayı 3’ü Müslüman ,174’ü Rum olmak üzere 177 kişiyi idam etti. 74 kişi gıyaben idama,10 kişi kürek cezasına çarptırılırken, 2 kişi de hapsedildi.34 kişi şüpheli görülerek Milli Mücadelenin sonuna kadar sürgün edildi ve 1 kişi de beraat etti.⁹⁹ Trabzon Metropolitidi Hrisantos , Giresun Metropolitidi Laurentios ve Giresunlu Kaptan Yorgi’nin oğlu Konstantinidis’in gıyaben idamlarına emval ve emlaklarının müsaadesine karar verildi.¹⁰⁰ Karadeniz kıyılarının Yunan donanmasının tehdidi altında bulunduğu bir sırada, Pontus çetelerinin saldırılarını şiddetlendirmeleri üzerine hükümet halkın bulunduğu tehlike karşısında , bir beyanname ile belirli gün içerisinde mevcut silahların hükümete teslimini istedi. Hükümetin bu isteğine Rumların uymaması üzerine aramalara başlanılarak Samsun –Amasya bölgesinde oturan Rumlardan 2.000’den fazla silah ile 1.200.000 fişek toplandı.¹⁰¹ Yunan donanmasının tehdidi sırasında Türk hükümeti tarafından alınan diğer bir tedbir ise ; 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan “Tehcir Kanunu”na dayanarak eli silah tutan 15-50 yaş arasındaki Ermeni ve Rumların 16 Haziran 1916’dan itibaren Karadeniz kıyılarından uzaklaştırılmasına karar verilmesidir.¹⁰² Yunan donanmasına karşı koyacak Türk birliklerinin ardında Rum unsurunun bırakılmaması ve casusluğun önüne geçilmesi açısından alınan bu tedbir Samsun’da ve kısmen de Trabzon’da uygulandı.¹⁰³

Alınan tedbirlere rağmen Rumların faaliyetlerinin sürmesi TBMM.’de tartışmalara sebep oldu. Lazistan Mebusu Osman Bey,Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa’nın sert davranışlarını şikayet ederek görevden alınmasını istedi. Lazistan

⁹⁷ Tansel, a.g.e., s.90-91

⁹⁸ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yay. İstanbul 1997, s.129

⁹⁹ Çapa , “Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu...” s.57 ; *İstikbal* Gazetesine göre ;67 kişi idama , 12 kişi gıyaben idama , 6 kişi 15 sene kürek cezasına mahkum edildi ,12 kişinin de şüpheli görülerek seferberlik sonuna kadar Sivas hapishanesinde tevkiflerine karar verildi. , *İstikbal*, “Pontusçuların Akıbeti”,30 Eylül 1921,417 ;Ergün Aybars ise; “20 Ağustos –27 Aralık 1921 tarihleri arasında 485 kişi idama ,137 kişi gıyaben idama,240 kişi kürek cezasına çarptırılırken 395 kişi beraat etti.”demektedir. Aybars, a.g.e., s.131

¹⁰⁰ *Hakimiyet-i Milliye* “Pontus Fesad Ocağının Akıbeti”, 4 Ekim 1921 , 312

¹⁰¹ Kurt, a.g.e., s.387; Balcıoğlu, a.g.e. s.116

¹⁰² Çapa, “Karadeniz’de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri.....” s.42

¹⁰³ Çapa, “ Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu....” s.55

Mebusu Ziya Hurşit Bey de ,15-50 yaş arası Rumların tehcire tabi tutulmasının, Rum halkın dağa çıkmasına ve zulmüne sebebiyet verdiğini, bu duruma Nureddin Paşa'nın idaresizliğinin sebep olduğunu ileri sürdü. ¹⁰⁴ Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa'nın icraatı ile ilgili yapılan tartışmalardan sonra, Şubat 1922'de Merkez Ordusu kaldırılarak , Pontusçuluğun takibi mülki idarelerce yapılmaya başlandı. ¹⁰⁵ Nureddin Paşa , Meclis'in kendisine haksız muamele ettiğini, Pontus örgütünün Samsun'dan başlayarak Sivas- Akdağ Madenine kadar kök saldiğını, bu nedenle tavizsiz önlemler alınmasının kaçınılmaz olduğunu ifade ederek askerlikten istifa etti. ¹⁰⁶

1921 başlarında bir taraftan Merkez Ordusunun başlattığı hareket devam ederken, diğer taraftan Rumların , Pontusçuluk faaliyetlerinden vazgeçmeleri için ikna metoduna başvuruluyordu. Nitekim Şubat 1922'de Dahiliye Vekili Fethi Bey, Rum çetelerine , kan dökülmesine sebebiyet vermemeleri ve bir hafta içinde Bafra, Çarşamba, Ladik, Erbaa, Vezirköprü ve Havza hükümetlerine veya herhangi bir Askeri müfrezeye teslim olmalarını salık verdi.. ¹⁰⁷

TBMM. Hükümeti'nin Pontusçu Rumlara karşı takip ettiği siyaset önemli ölçüde olumlu sonuç vermişti. 15 Şubat 1921'de Trabzon ve çevresi Rum cemaati, Ankara'da TBMM. Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'e bağlılıklarını bir yazı ile bildirdiler. Bu bildiride , Trabzon ve çevresinin eskiden beri Türk ve Rum unsurların müşterek vatanı olduğunu , bağımsız bir Türkiye'nin varlığını kendi menfaatleriyle eşdeğer gördüklerini ve Londra Konferansına katılacak olan Bekir Sami Bey'e tam yetki verdiklerini belirttiler. ¹⁰⁸

Pontusçu Rum çetelerinin ve Patrikhanenin faaliyetlerine, alınan tedbirler çerçevesinde engel olunması sonucunda Karadeniz Bölgesi'ndeki Pontusçu Rumların nümayişlerine 6 Şubat 1923'te son verildi. Rum çetelerinin bir kısmı Yunanistan'a giderken bir kısmı da Lozan'da imza edilen Türk- Rum Nüfus Mübadelesi sözleşmesiyle bölgeden ayrıldılar. ¹⁰⁹

¹⁰⁴ TBMM.Gizli Celse Zabıtları , C.II ,TBMM. Basımevi, Ankara 1980, s.282-283

¹⁰⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s.372

¹⁰⁶ "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", a.g.e., s.225-226 ; Rıdvan Akın, T.B.M.M.Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare, İletişim Yay. İstanbul 2001 , s.310

¹⁰⁷ İstikbal, "Rum Asillerine Dahiliye Vekilinin Beyannamesi" , 19 Şubat 1922, 538

¹⁰⁸ İstikbal "Şehrimizdeki Rumların Hissiyat-ı Sadakatkaranesi" ,18 Şubat 1921, 229, Hakimiyet-i Milliye, "Trabzon Rumlarının Makul Bir Hareketi", 22 Şubat 1921, 115

¹⁰⁹ İstikbal , "Şehrimizdeki Rumlar", 21 Mart 1923, 871

II) Trabzon Yöresinde Ermeni Faaliyetleri

Bağımsız bir Ermenistan'ı , Osmanlı Devletinin dağılma sebepleri arasında mütalaa eden Rusya, Türkiye Ermenilerini himaye etmek ve kışkırtmakta baş rolü oynamıştı. Bu ilgiden umutlanan Ermeniler, 1877 Osmanlı -Rus Savaşından itibaren Türkiye'nin doğu toprakları üzerinde muhtar bir Ermeni idaresinin kurulacağını düşünmeye başlamışlardı. ¹¹⁰ İngiltere ise; Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusya'nın ilerlemesini durdurmak için Karadeniz ve İran arasında kurmayı tasarladığı muhtar Ermenistan'ın sınırları içine Trabzon Vilayetini de dahil etmişti. I.Dünya Savaşında Rusların Erzurum tarafından Osmanlı sınırlarını geçerek ilerlemelerini fırsat sayan Ermeniler birçok yerlerde sınırlarımıza dayandılar. İçteki Ermeniler de Türk köylerini yakıp-yıkıyor, halka saldırıyordu. Bu tecavüzlere karşı bir tedbir niteliğinde olup 14 Mayıs 1915'te Tehcir Kanunu çıkarıldı. ¹¹¹

Tehcir Kanunu ile kısmen de olsa Batılı devletlerin ve Ermeni teba'nın faaliyetlerinin önüne geçildi. Bununla birlikte Mondros Mütarekesinden sonra yeniden ortaya çıkan Ermeni emelleri 18 Ocak 1919'da açılan Paris Barış Konferansında Trabzon üzerinde yoğunlaştı Wilson İlkelerinden kendilerine pay çıkaran Ermeniler , Paris Barış Konferansına iki ayrı heyetle katıldılar.. Türkiye Ermenilerinin lideri olduğu iddiasıyla Bogos Nubar , Şubat 1919'da Konferansa verdiği muhtıradan ; Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Erzurum'dan başka Trabzon'u da istedi. ¹¹² Ermenilerin Trabzon'u istemelerinin başlıca nedeni , kurulacak Ermeni Cumhuriyetinin devamı için Karadeniz kıyısında bir limana ihtiyaç duyulacağı inancındandı . Bununla birlikte Ermeniler, Trabzon'da nüfusça az olmalarına rağmen iktisadi güce sahip bulunuyorlardı.

Ermenilerin ve Rumların Osmanlı topraklarından birer müstakil devlet çıkarmaya çalışmaları, her iki grubun çizdiği vatan haritasının birbiriyle çatışması sonucunu

¹¹⁰ Ayestefanos Muahedesine (10 Temmuz 1878) koydukları 16.maddeye göre ; "İşgal olunmuş bulunan ve Türklere geri verilecek Ermenistan'daki yerler , Rus kıtaları tarafından boşaltılır boşaltılmaz, iki memleket arasındaki güzel münasebetleri bozacak kavgalar ve kargaşalıklar çıkabileceğinden , vakit geçirmeksizin Ermenilerin oturduğu vilayetlerde mahalli ihtiyaçların icap ettirdiği idari otonomiye vermeyi ve onların Kürtlere ve Çerkezlerle karşı emniyetlerini sağlamayı Babıali üzerine alır". Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Emre Yay., 2.Baskı, İstanbul 1995, s.132

¹¹¹ Tansel, a.g.e.s.102-104 ;Tehcir Kanunu ,Ermeniler tarafından iddia edildiği gibi Türk hükümetinin kendilerine zulüm yapmak istediğinden değil, silahsız sivil halkı ve Osmanlı Ordusunu Ermenilere karşı korumak amacıyla çıkarılmıştı. Halil Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleri ile Ermeni Mezalimi* , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. ,Ankara 1982, s.17

¹¹² Çapa, "... Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi" , s.730

doğuruyordu. Paris Barış Konferansında verdiği muhtıradan Trabzon konusunda Ermeniler lehine davranan Venizelos, 21 Şubat'ta yaptığı konuşmada; Karadeniz Bölgesinde bağımsız bir Pontus Devleti kurulması kadar aynı bölgenin Ermenistan'a bırakılmasını da uygun gördüğünü açıkladı.¹¹³ Venizelos'un bu tavrı Pontusçu Rumları büyük bir hayal kırıklığına uğrattı.¹¹⁴ Venizelos, Trabzon limanını Ermenistan Cumhuriyetine bırakma konusunda Bogos Nubar Paşa'ya vaatte bulunduğu için Atina'daki bir Pontus heyeti tarafından protesto edildi.¹¹⁵

Her iki azınlık da müstakil Ermenistan'a Pontus'u feda etmek yerine orta bir yol bulunarak hudutlar üzerinde anlaşmaya çalışmıştı. Hatta Ermeni hareketinin başı Patrik Zaven Efendi, Mavri Mira heyeti tarafından satın alınmıştı. Bu şekilde Ermeni hazırlığı da Rum hazırlığı gibi devam etti.¹¹⁶ Rumlar ile Ermenilerin tasavvur ettikleri devletler için menfaatlerinin çatışması sorunu İngiliz ve Amerikalıların ortak çabalarıyla ortadan kaldırıldı.¹¹⁷

Paris Barış Konferansı'ndan Pontusçuluk hülyası adına bir sonuç elde edemeyen Hrisantos, Ermeni isteklerini ön plana çıkararak Rum emellerini gizlemeye, sözleriyle Türklerin güvenini kazanmaya çalışmıştı. Ermenilerle işbirliği yapma girişimlerine başlayan Hrisantos Ocak 1920'de Ermeni devlet başkanı Hatissian ile görüştü. Bu görüşmenin üzerinden çok geçmeden 12 Şubat 1920'de Ermeni Pontus askeri ittifakı imzalandı.¹¹⁸ Bu sırada İngiliz Başbakanı Lloyd George, Konstandinides ve Pissanis imzasıyla gönderilen bir dilekçede Pontus ile Ermenistan'ın federal bir devlet halinde birleştirilip Türkiye ile Rusya arasında bir set haline getirilmesini istiyordu.

Paris Barış Konferansından sonra 12 Şubat –10 Nisan 1920'de toplanan I. Londra Konferansında da görüşülen Ermeni Meselesinde, Amerikanın görüşü, Trabzon'u da kapsayan geniş bir Ermenistan'ın kurulmasından yanaydı. I. Londra Konferansı'nın devamı niteliğinde olan 18-26 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansında da meselenin görüşülmesine devam edildi. Ermenistan'ın Trabzon ve Erzincan'la kalmayıp denize de kıyısının olmasını tasarlayan Batı devletler Ermenistan ile Türkiye arasındaki

¹¹³ Özel, a.g.e., s.48-49

¹¹⁴ Trabzon Metropolitidi Hrisantos'a göre ; Trabzon'da bir Ermeni İdaresinin kurulması imkansızdı ve bu etkin unsurun burada hiçbir hakkı bulunmuyordu. İkdâm, "Türkler-Rumlar", 23 Kasım 1919, 8183

¹¹⁵ Özel a.g.e., s.122

¹¹⁶ Atatürk, a.g.e., Vesika No:1,s.611

¹¹⁷ Mısıroğlu a.g.e., s.295

¹¹⁸ Çapa, "... Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi", s.732

sınırın tespitini Başkan Wilson'un takdirine bırakmışlardı. 1920 yılı sonlarında kararını veren Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, Tirebolu ile birlikte Trabzon'u Ermenistan'a bırakmayı uygun buldu.¹¹⁹ Fakat bu sırada Türkiye ile Ermenistan arasında başlayan barış görüşmeleri ile Ermeniler Trabzon ve Erzurum'u bırakmaya razı olacaklarını bildirdiler. Nihayet 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile Ermeni Meselesi tarihe karıştı.¹²⁰ Trabzon'a yönelik azınlık emel ve faaliyetleri, halk ve hükümeti zor durumlarda bırakmış olsa da uygulanan isabetli politikalar ve verilen haklı silahlı mücadele bu durumu etkisiz bırakmıştır.

D)Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Milli Mücadele'nin başında bugünkü beş vilayetimizi (Trabzon, Rize, Ordu, Giresun ve Gümüşhane) içine alan Trabzon vilayeti ¹²¹ diğer vilayetler gibi doğrudan İstanbul Vilayetine bağlı iken TBMM.'nin açılmasıyla birlikte Ankara'nın kontrolü altına girdi.¹²² Milli Mücadele önderlerinin de önemle üzerinde durdukları Trabzon, İstanbul'un Doğu Anadolu ile bağlantısını sağlıyordu. Bununla birlikte Rusya'dan gelebilecek bir Bolşeviklik tehlikesi ve yurt dışında bulunan İttihatçı liderlerin ¹²³ Trabzon'dan Anadolu'ya girebileceği ihtimali. Trabzon'u önemli kılan nedenler arasındaydı. Dolayısıyla Doğu Anadolu'nun iç ve dış güvenliği bakımından Trabzon son derece önemli bir şehirdi.

Trabzon şehrinin bu nazik durumunun yanı sıra vatanın bütünlüğü de tehlikedeydi. Mondros Mütarekesi şartlarının uygulamaya konulmasıyla , İzmir'in Yunanistan'a verilmesi muhtemeldi. Doğu vilayetleri Ermenistan'a verilecek, Karadeniz sahillerinde Pontus-Rum Devleti kurulacaktı. Fakat bütün bu tehlikelerin akabinde, ferdi veya toplu halde silahlı-silahsız , yurdun çeşitli bölgelerinde işgallere karşı direnme hareketleri kendini göstermeye başlamıştı. Bu direnmeler genellikle çeteler, milis kuvvetleri ve bu tür girişimleri düzenleyen Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk gibi isimlerle

¹¹⁹ Özel ,a.g.e., s.131-132 ,227

¹²⁰ Salahi R.Sonyel , Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika , C. II, TTK, Ankara 1986, s.34

¹²¹ Erdeha, a.g.e., s.175

¹²² Mesut Çapa-Veyssel Usta , Milli Mücadele'de Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar , Trabzon Valiliği Yay.,Trabzon 1995, s.IX

¹²³ İttihat ve Terakki önderlerinin Trabzon yoluyla Milli Mücadeleye el koymaya çalıştıklarına dair şüpheler üzerine Trabzon'da girilen faaliyetler genellikle "Trabzon Meselesi" tabiriyle adlandırılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz.; Sami Sabit Karaman, İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları , İzmit 1949, s.36-37

anılan cemiyetlerin teşekkülüyle ortaya çıkıyordu.Bu cemiyetler, temsil ettikleri bölgelerin tarih,coğrafya ve nüfus bakımından Türk'lere ait olduğunu ilmi araştırmalarla ,istatistiklerle ispat etmek ve Osmanlı camiasından ayrılmamayı sağlamak gayesinde idiler. ¹²⁴

Birinci Dünya savaşı sırasında Rus işgali (14 Nisan 1914-24 Şubat 1918) altına giren Trabzon , hürriyetin ve bağımsızlığın değerini yaşadığı acı tecrübelerin neticesinde anlamıştı. Mütareke sonrasında yapılan Paris Barış Konferansında ise Trabzon, Rumların ve Ermenilerin ortak hedefi haline gelmişti.¹²⁵ İtilaf devletlerinden açık veya gizli yardım ve destek gören Ermeni ve Rum çeteleri başta bölgenin eşrafi olmak üzere bütün Müslüman Türk ahalinin malına, canına ,ırz ve namusuna tecavüze başlamışlardı.¹²⁶ Böyle bir durumda milli mücadele bayrağını açmakta hiç tereddüt göstermeyen Trabzon da 12 Şubat 1919'da Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu.¹²⁷ Cemiyetin genel gayesi; bölge üzerindeki Rum ve Ermeni emellerine karşı Türk ve Müslüman ahalinin hak ve hukukunu korumaktı. Cevad Dursunoğlu, o sıralarda Trabzona hakim olan atmosferi şu şekilde anlatmaktadır. “ *Trabzon'un uyanık halkı, vatansever aydınları Pontus yılanının baş kaldırmasına meydan vermemek, muhtemel tehlikeyi daha başlangıçta önlemek için bir birlik gösteriyorlardı. Genç, ihtiyar hepsi bir ağızdan konuşuyor ,millet ve memleket müdafaasından başka bir kaygı göstermiyorlardı.Trabzon'un 'Türk camiasından' ayrılığını kabul etmeyen ve varlığını müdafaaya azmetmiş olan halkı*” ¹²⁸ teşkilatlanmak üzere faaliyete geçti. Tüzüğü ¹²⁹ 14 Şubat'ta hükümete verilen

¹²⁴ Hüseyin Albayrak , Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon, Trabzon 1981, s.98-99

¹²⁵ Özel, a.g.e., s.51

¹²⁶ İzzet Öztoprak, “ Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti” , Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986) , Samsun 1988 , s.335-336

¹²⁷ Cemiyetin kuruluş tarihi ve ismi bazı yazarlar tarafından farklı gösterilmektedir. Kuruluş tarihinin 12 Şubat 1919 olduğuna dair bakınız, Tarık Zafer Tunaya , Türkiye'de Siyasi Partiler , İstanbul 1952 , s.508 , Mahmut Goloğlu , Erzurum Kongresi , Nüve Matbaası, Ankara 1968, s.17-18 , Ergün Aybars , “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti” IX. Türk Tarih Kongresi, C. 3, s.2028, Mesut Çapa, Pontus Meselesi, s.97, Kazım Karabekir , İstiklal Harbinin Esasları , Tımas Yay., 3.Baskı,İstanbul 1992, s.39 , Tefik Bıyıklıoğlu ,Atatürk Anadolu'da (1919-1921) , Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay.,İstanbul 2000, s.69 , Cemal Kutay,Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları , Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1974, s.37 . Sabahattin Selek , Anadolu İhtilali, C.I , Kastaş Yay., 8.Baskı,İstanbul 1987, s.99 , Kadir Mısıroğlu, Ali Şükri Bey - Şehid-i Muazzez, İstanbul 1978 , s.153 ; Cemiyetin 10 Şubat'ta kurulduğunu ifade eden kaynaklar için bkz. , Asarkaya , a.g.e., s.11 , Çoşar , a.g.e. , s.22 ,Ayrıca Goloğlu , Cemiyetin 1918 yılının Aralık ayı ortalarında kurulduğunu ifade etmektedir. Goloğlu , Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, KTÜ.Basımevi,Trabzon 1981, s.15. Cemiyetin ismi hakkındaki tartışmalar için bkz. Goloğlu , Erzurum Kongresi , s.18

¹²⁸ Cevad Dursunoğlu , Milli Mücadelede Erzurum , Ankara 1946, s.23-24

¹²⁹ Cemiyetin tüzüğü için bkz. Goloğlu ,Erzurum Kongresi , s. 143-144

cemiyetin kuruluşu 15 Şubat 1919'da İstikbal gazetesi ile halka duyuruldu.¹³⁰ Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin kurucuları arasında Trabzon'un tanınmış ailelerinden vatanperver şu insanlar bulunuyordu: Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi , Barutçuzade Faik Bey, Eyüpzade İzzet , Eyüpzade Ömer Fevzi, Abanozzade Hüseyin, Murathanzade Ziya , Nemlizade Sabri , Nemlizade Şevki , Culhazade Kadri, Hatipzade Emin , Hacıali Hafizzade Mehmet Salih, Kazazzade Hüseyin, Mollabekirzade Mehmet Ali , Müftüzade Hacı Ahmed , Subaşızade Münir, Zahirzade Zühtü , Hocazade İbrahim Cüdi , Kulaksızzade İbrahim , Ustazade Nazmi ve Hafız Mehmet.¹³¹ Kazım Karabekir'in değerlendirmesine göre cemiyet üyeleri namuskar insanlardı ve hiçbir devletin nüfuzu altında değillerdi.¹³² Cemiyetin kuruluşunda İstikbal Gazetesinin etkisi,¹³³ şehirdeki sivil ve asker yetkililerin teşviklerinin rolü olmuştur¹³⁴

İki kongre gerçekleştiren Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin ilk kongresi, 23 Şubat 1919 da ¹³⁵ Trabzon müftüsü İmameddin Efendi'nin başkanlığında Nemlizadelerin Uzun Sokak'taki evinde tüm delegelerin katılımıyla gerçekleştirildi.¹³⁶ Kongrede Barutçuzade Ahmet, Eyüpzade İzzet, Eyüpzade Ömer Fevzi, Abanozzade Hüseyin, Murathanzade Ziya , Nemlizade Sabri, Hatipzade Emin, Kazazzade Hüseyin, Hacıali Hafizzade Mehmet Salih , Mollabekirzade Mehmet Ali, Müftüzade Hacı Mehmet Heyeti Merkeziye üyeliğine , Hafız Mehmed, Barutçuzade Faik, Çulhazade Kadri, Nemlizade Şevki, Subaşızade Münir ,Ustazade Nazmi , Müftüzade Hacı Mehmet İdare Heyetine ¹³⁷ Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi de cemiyet başkanlığına seçildi.¹³⁸ Cemiyetin düşüncelerini yayma görevini Ahmet Efendi'nin oğlu Faik

¹³⁰ Ömer Sami Çoşar , Milli Mücadele Basını , Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul 1964, s.218

¹³¹ Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.18-19, Tarık Zafer Tunaya'nın verdiği kurucu listesi 17 kişi olup Barutçuzade Hacı Ahmed Efendi, Hatipzade Emin ve Kazazzade Hüseyin adlarına yer verilmemiştir.Tunaya ,a.g.e. ,s.506

¹³² Karabekir ,İstiklal Harbimiz, s.59, Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları ,s.39-40

¹³³ Faik Ahmet Barutçu tarafından 10 Aralık 1918 tarihinde iki sayfa halinde çıkarılmaya başlanan gazete 6 yıl ,2 ay ,29 gün süren yayın hayatından sonra Takrir-i Sükun Kanununun uygulanmasına geçilmesi üzerine 9 Mart 1925 tarihinde kapatıldı. Murat Yüksel, Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa, Yunus Dergisi Yay.,Trabzon 1993, s.6

¹³⁴ Dursunoğlu , a.g.e., s.24

¹³⁵ Tunaya, a.g.e., s.506 ; Goloğlu, cemiyetin ilk kongresinin tarihini 13 Şubat olarak vermektedir. Erzurum Kongresi ,s.18, Ergün Aybars ise 22 Şubat olarak vermektedir. Aybars, "a.g.m." , s.2028

¹³⁶ Özel, a.g.e. , s.64; Goloğlu , Erzurum Kongresi, s.18; Albayrak , a.g.e. ,s.102

¹³⁷ Bayram Sakallı, Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, İz Yay.,İstanbul 1997, s.179 ; Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.19;Dursunoğlu, a.g.e. , s.24'de dipnot.

¹³⁸ Öztoprak , " a.g.m." , s.339 ; Goloğlu, Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa , s.16

Bey'in sahibi bulunduğu İstiklal Gazetesi üstlendi.¹³⁹ Bir beyanname¹⁴⁰ yayınlayan cemiyet, ilk iş olarak İstanbul'a bir heyet gönderdi..Hatipzade Emin, Eyüpzade Ömer Fevzi ve Hacıalizade İsmail beylerden oluşan üç kişilik heyet¹⁴¹ 27 Nisan 1919'da padişahın huzuruna çıkarak kongre adına Trabzon Vilayeti'nin Osmanlı Devletinden ayrılmama hususundaki karar ve çabalarını izah etti.¹⁴²

İzmir'in işgal edilmesi üzerine 16 Mayıs'ta, Belediye'de bir araya gelen Trabzon'un ileri gelenleri İzmir'in işgalini protesto etmeye karar vermişlerdi. Fakat XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa , Rumların taşkınlıklarına sebebiyet vermemek için , protestoya izin verimediye de¹⁴³ 22 Mayıs 1919 tarihinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin olağanüstü kongresi toplandı.¹⁴⁴ Bu fevkalade kongreye bütün cemiyet delegeleri katıldı. Kongrede; İşgalci azınlıklara karşı silahla mukabele edilmesi, asker toplanması,Vilayet-i Sitte ile birlikte çalışmak üzere her vilayetten gönderilecek temsilcilerin katılımıyla büyük bir kongre yapılması ittifakla kabul edildi.¹⁴⁵ Azınlıkların işgallerine karşı silahla karşı konulmasını benimseyen cemiyet iskele kahyası Yahya ile anlaşarak onun komutasında denizcilerden oluşan bir müfreze kurdu.¹⁴⁶ Mücadele uğrunda müfrezenin harcamalarını karşılamak için de limana girip çıkan yüklerden özel bir vergi alındı.¹⁴⁷ Trabzon'a bağlı Giresun ilçesinde de Topal Osman Ağa müfrezesi kurulmakla birlikte diğer ilçe ve bucaklarda da bazı tedbirler alındı. Silahlı savunma kara ve yöntemi bölge Rumlarının taşkınlıklarını önledi ve hatta bir kısım Rumları “ Bağımsız Devlet” fikrinden ayırıp. özerklik fikrine yöneltti.¹⁴⁸ Bu sırada Trabzon Vilayet Valisi Hazım

¹³⁹ Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.19 ; Çoşar ,a.g.e. , s. 218-220

¹⁴⁰ Beyanname için bkz. ,Zekai Güner-Orhan Kabataş, Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını,Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990

¹⁴¹ Özel , a.g.e., s..65; Çapa, a.g.e., s. 99

¹⁴² Tasvir-i Efkar “Trabzon Heyeti”, 28 Nisan 1919, 2709

¹⁴³ Özel , a.g.e. , s.70, Kazım Karabekir Paşa , Trabzon'da İzmir'in işgali nedeni ile protesto yapılmasına karar verildiğini, mitingin Rumlar tarafından yol açılacak bir olaya sebep vermemesi için yapılmadığını, Rumlarla Müslümanların arasının gergin olduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Atatürk, a.g.e., Vesika No: 21, s.623-624 . Bununla beraber , Trabzon'da milli heyecanın ateşlenmesinde ve mitinglerin başlatılmasında 15.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın büyük rolü olmuştur. Mesut Çapa , “Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler” , Türk Yurdu , C.17, S.122 ,Ankara 1957, s.124

¹⁴⁴ Öztoprak , “a.g.m.”, s.346; Albayrak, cemiyetin 2..kongresinin tarihini 28 Mayıs olarak belirtir. Albayrak , a.g.e. , s.128

¹⁴⁵ Tunaya , a.g.e., s.507

¹⁴⁶ Kalkavanoglu , a.g.e., s.10-11

¹⁴⁷ Goloğlu, Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa , s.18

¹⁴⁸ Çapa , Pontus Meselesi , s.101

Bey Trabzon'da ihraç edilen hayvan ve diğer ticari mallardan "Müdafaa-i Hukuk Hissesi" adıyla alınan paralarla ilgili, cemiyetin hesaplarının incelenmesi gerektiğini Dahiliye Vekaletine bildirdi. Bununla birlikte 26 Kasım 1921'de 13.Tümen Komutanı Sami Sabit Bey de Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta, Yahya Kahya'ya ağır suçlamalar yöneltmişti.¹⁴⁹ Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti hakkında toplanan paraların suistimal edildiği yolundaki ihbarlar üzerine, hükümet soruşturma açılmasına karar verdi. Bu görev Sait Paşa başkanlığında Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran ile Gümüşhane Muhasebecisinden meydana gelen kurula verildi. Tahkik Heyeti Trabzon'da süren çalışmalarının sonunda bir rapor hazırladı. Raporda; cemiyete yönelik , usulsüz vergi toplanması, usulsüz harcamalar ,kayıtların düzenli olarak tutulmaması, Müdafaa-i Hukuk seçimlerinde ve Merkez Heyetinin oluşturulmasında usulsüzlükler yapıldığı şeklinde suçlamalar mevcuttu.¹⁵⁰ Soruşturma sırasında, cemiyet yöneticileri soruşturmanın yansız yapılmasına kolaylık olsun gerekçesiyle görevlerinden istifa ettiler.¹⁵¹ Yönetimin istifası üzerine; Murathanzade Ziya Bey'in başkanlığında Kazazzade Hüseyin, Hacı Hami, Hacıkadızade Arif, Nuhoglu Ariş Ali Becil, Süleyman Mahir ve Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'ndan oluşan üyelerle "Heyet-i Müteşebbise" adıyla bir fırka kuruldu.¹⁵²

Trabzon ve çevresi ile ilgili Milli Mücadele döneminde kurulan cemiyetler arasında Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti,¹⁵³ Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti,¹⁵⁴ Laz Tekamül-i Milli Cemiyet-i Hayriyesi, Trabzon-Rize

¹⁴⁹ Ebubekir Hazım Tepeyran , Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yay., İstanbul 1982, s.107 ; Limana, cemiyetin bu sıkı kontrolü dolayısıyla "İskele Hükümeti"adı da verilmişti. Aybars, "a.g.m." s.2029

¹⁵⁰ Özel ,a.g.e. ,s.163-164 , Müdafaa-i Hukuk Yöneticileri , toplanan paralardan bir kısmının askeriye verildiğini , bir kısmının Heyet-i Temsiliye'ye gönderildiğini, bir kısmı ile silah , cephan ve askerler için giyim eşyası satın alındığını ,300 kişilik Milli Müfreze ihtiyacının bu paralarla karşılandığını ve hatta para yetişmediğinde Cemiyetin Merkez Kurulu üyelerinin para yardımıyla bulunduklarını ileri sürdüler.Goloğlu ,Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa s.52

¹⁵¹ Özel , a.g.e., s.162; Tarakçıoğlu, cemiyet üyelerinin istifa nedenlerini şöyle izah etmektedir; "Trabzon'daki Vali Vekili ve Tümen Kumandanı Sami Sabit Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk'un çalışmalarına engel olduğu ve Trabzon halkına karşı kanunsuz işlemler yaptığı ileri sürülerek Trabzon'dan kaldırılmasına dair Şark Cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya ve Büyük Millet Meclisi Hükümetine ,Trabzon Müdafaa-i Hukuk Başkanı Hacı Ahmet Efendi tarafından yazılmış olan yazıların hiçbirisine cevap verilmemesi , bu fırkanın nüfuzlu üyesi ve bunca hizmetleri ve kötü taraftarları bulunan İskele Kahyası Yahya Reis'in türlü hareketlerden sonra öldürülüp katillerinin yakalanmamış olması ,gibi olaylardan ötürü idare heyeti 1922 ilkbaharında istifa etti." Tarakçıoğlu, a.g.e., s.71

¹⁵² Tarakçıoğlu, a.g.e., s.71; Goloğlu , İçişleri Bakanlığının , Belediye Meclis Üyelerini Cemiyetin Müteşebbis Heyeti olarak görevlendirdiğini belirtir. Goloğlu, Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa. s.52

¹⁵³ Doğan Avcıoğlu , Milli Kurtuluş Tarihi : 1938'den 1995'e , İstanbul 1974, s.1290

¹⁵⁴ Goloğlu, Erzurum Kongresi , s.20

Cemiyet-i Hayriyesi ¹⁵⁵ gibi kuruluşlar da bulunmaktaydı. Fakat bu cemiyetler bir yayılma ve etki gösteremediler. Oysa T.M.H.M.C. bölgedeki Rum ve Ermeni azınlıklarına karşı örgütlü bir direniş sergileyerek Türk Milletinin sesini duyurdu.

E) Trabzon'un Erzurum ve Sivas Kongrelerine Karşı Tavrı

1) Erzurum Kongresi ve Trabzon

Mondros Mütarekesinden sonra düşmanların Ermenilere vermek, Kürt ve Pontus Devleti kurmak istedikleri 7 vilayette (bugünkü 22 vilayet) İslam nüfusu çoğunlukta olmakla beraber azınlıkların faaliyetleri yoğunlu. Bu şartlar çerçevesinde, Doğu Vilayetlerinin İstanbul'daki aydınları Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetini kurdular. Doğu illerinde de bu cemiyetin şubeleri oluşturuldu. ¹⁵⁶ Hem Ermenilere verilmek hem de Yunanlılar tarafından Pontus Devleti kurulmak istenen Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti güçlü bir teşkilatlanma ile faaliyet gösteriyordu. ¹⁵⁷ Bu bölgelerde Türklerin örgütlenmesi, İstanbul'daki işgal devletleri temsilcilerince doğru karşılanmadı. Onlara göre, bu durum düzeltilmeliydi. Asayişin yoluna konması için Türk Hükümeti üzerine baskı yapıldı. Sonunda Karadeniz ve çevresine olağanüstü yetkilerle donanmış birinin gönderilmesi kararlaştırıldı. ¹⁵⁸ Padişah ve hükümetin seçimi Mustafa Kemal Paşa üzerinde birleşti. ¹⁵⁹ Bölgedeki asayişsizliği önlemek için Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919 tarihli İrade-i Seniyye ile IX. Ordu Müfettişi olarak görevlendirildi. ¹⁶⁰ 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan maiyetiyle ¹⁶¹ birlikte Samsun'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde durduğu konulardan ilki , Anadolu'nun diğer bölgelerinde açılmış bulunan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri ile temasa geçmek oldu. ¹⁶² 19-25 Mayıs

¹⁵⁵ Özel ,a.g.e., s.68

¹⁵⁶ Vehbi Cem Aşkun , Sivas Kongresi, İnkılap ve Aka Kitapevleri , 2.Baskı , İstanbul 1963, s.57-58

¹⁵⁷ Fahri Belen , Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri , Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, Ankara 1983, s..8

¹⁵⁸ Ahmet Mumcu , Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 5.Baskı , İstanbul 1979, s..33

¹⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah tarafından seçilmesi hakkında bakınız. Selek, Anadolu İhtilali , s. 212-214

¹⁶⁰ H.T.V.D. , Vesika No: 1, S.1 , Eylül 1952

¹⁶¹ Fethi Tevetoglu , Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar , Kültür ve Truzim Bak. Yay., Ankara 1987, s.16

¹⁶² Mehmet Evsile , "Atatürk'ün Samsun'a Çıktığı Sırada Samsun ve Çevresinin Asayiş Durumu" , 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler, s.167 ; 1 Haziran 1919 tarihli telgrafta göre ; " Diyarbakır, Erzurum , Van , Bitlis, Mamuretülaziz, Sivas Vilayetlerine , Erzincan ,Kayseri, Mutasarrıflığına , Vilayati Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin vilayet merkezleriyle livalarında ve mülhakatında teşkilatı var mıdır ? Belli başlı kurucu ve temsilcileri kimlerdir? Civar vilayetlerdeki teşkilat ile irtibat ve haberleşme halinde midir? Başka cemiyetler var mıdır? Tahkik edilerek bildirilmesini rica ederim", Hikmet Bila , CHP.Tarihi (1919-1979), Doruk Matbaacılık, Ankara 1979, s.14

tarihleri arasında Samsun'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçti. Havza'da bir genelge hazırlayarak bunu IX..Ordu Müfettişi imzası ile bütün yurttaki askeri ve sivil makamlara gönderdi. Bu genelge ile bütün askeri ve sivil yöneticilerden, bulundukları yerlerde işgal olaylarını protesto etmek için mitingler düzenlemeleri isteniyordu. 12 Haziran'a kadar Havza'da çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal Paşa buradan Amasya'ya geçti.¹⁶³ 19-20 Haziran 1919 gecesi Amasya'da Mustafa Kemal Paşa , Ali Fuat Paşa, Rauf ve Refet Beyler toplanarak yaptıkları müzakere sonucunda kesin bazı kararlar kabul ettiler. Tarihe Amasya Tamimi olarak geçen bu kararlar bu uğurda atılmış ilk adımdır.¹⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaları devam ettiği sırada , İzmir'in işgali, aynı akıbete uğramak endişesinde olan Trabzon'daki ve Erzurum'daki Cemiyetleri, Ermeni ve Rum istilalarına karşı koymak için işbirliğine yöneltti. Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesi 30 Mayıs 1919 günü Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetini Erzurum ve Diyarbakır'da yapılacak kongreye davet etti.¹⁶⁵ Trabzon'a çekilen telgrafta ; ırkı, dini , tarihi birlik ve ortak karakteri olan Trabzon Vilayet-i Şarkıyye'nin işbirliği yapma zamanının geldiği belirtilerek ; *"Trabzon Vilayetimizin nefes borusu ve gözü ve buralar Trabzon'un belkemiğidir. Trabzon bizsiz , dahili vilayetlerimizin de Trabzonsuz yaşaması imkansızdır"*¹⁶⁶ deniliyordu.

Trabzonlular Erzurum'un teklifini kabul ederek Kongre için Erzurum'un müsait olduğunu , Erzurum şubesi heyetini 'heyet-i müteşebbise' seçtiklerini bildirerek kongrenin yerinin ve zamanının bildirilmesini istediler. Bu haberi alan Erzurum, durumu diğer vilayetlere duyurarak temsilcilerin bir an önce Erzurum'a gönderilmesini istedi. Erzurum'un kongre teklifini alan doğu vilayetleri de bu isteğe cevap vererek delegelerini seçip göndereceklerini bildirdiler. 17-25 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Vilayet Kongresinde, umumi kongre tarihi 10 Temmuz 1919 olarak kararlaştırıldı.¹⁶⁷ Kongreye çağrılan iller 7 tane idi. Erzurum , Diyarbakır, Elazığ,

¹⁶³ İsmet Giritli , " Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.3, S. 7 , Kasım 1986, s. 50

¹⁶⁴ Mumcu , a.g.e. ,s.36-38 , Giritli , "a.g.m". , s.50 ; Bu kararlara Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa ve Konya'da bulunan Mersinli Cemal Paşa da katılmıştır Mehmet Arif, Anadolu İnkılabı , Milli Mücadele Anıları (1919- 1923), İkdam Matbaası, İstanbul 1340, s.27

¹⁶⁵ Belen , a.g.e. , s.92 ; Albayrak , a.g.e. , s.128 -129

¹⁶⁶ S.Esin (Derinsu) Dayı , "Erzurum Kongresinde 'Pontus Meselesi' " , 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler, .s.84

¹⁶⁷ Haluk Selvi , Milli Mücadelede Erzurum 1918-1923, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s.102

Van, Bitlis , Sivas ve Trabzon. Bu iller Milli Mücadele heyecanı ile hareketlenerek kongreye en seçkin evlatlarını göndermek için gayret ediyordu.¹⁶⁸ Erzurum kongresine katılmak üzere Of ,Sürmene,Akçaabat (Pulathane) , Vakfıkebir, Tirebolu ,Giresun ve Ordu'dan seçilen Trabzon delegeleri, merkez delegeleri ile birlikte yola çıkmak için Trabzon il merkezinde toplandılar. Bu delegeler arasında Trabzon Merkez kazasından ;Abanoszade Hüseyin Avni Bey, Hacısalihioğlu Servet Siret (Salihoğlu) , Akçaabat kazasından Serdarzade Hasan Remzi (Serdaroğlu), Giresun kazasından ; İbrahim Hamdi , Muhsin (Elgen) , Duydukzade Dr.Ali Naci, Gümüşhane kazasından; Kadirbeyli Zeki, Kelkit kazasından; Osman Nuri , Maçka kazasından ;Eyüpzade Mehmet İzzet , Of Kazasından ; Yunus Sıtkı (Bulut) , Ordu kazasından Hasan Hilmi (Koral) , Rize kazasından ; Gençagaoglu (Abaza) , Hafız İsmail Hakkı, Memişoğlu Mehmet Necati, Sürmene kazasından ; Eyüpzade Ömer Fevzi, Kulaçzade Ahmeti, Şiran kazasından; Polatoğlu Hasan Bahri, Vakfıkebir kazasından; Kellecioğlu Hafız Abdullah Nasip (Ataman) bulunuyordu.¹⁶⁹

8 Temmuz'da Erzurum'a varan Trabzon delegeleri Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Erkanı ve E.M.H.M.C. İdare Heyeti tarafından karşılandı. Kongre hazırlıklarıyla görevli heyet ilk toplantısını 10 Temmuz'da yaptı. Oysa kongrenin o gün toplanması gerekiyordu. Fakat bir çok delegenin Erzurum'a vaktinde gelememesi nedeni ile kongrenin 23 Temmuz'da yapılmasına karar verildi. Böylece Trabzon delegeleri kendi aralarında ve E.M.H.M.C. üyeleri ile görüşme imkanı buldular.¹⁷⁰ Kongre hazırlıklarının devam ettiği sırada üzerinde durulan en önemli meselelerden birisi Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kongreye girip girmemesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye başkan seçilip seçilmemesi idi. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin kongreye girebilmeleri için herhangi bir yerden aza seçilmeleri gerekiyordu ve kendileri de Erzurum temsilcisi olarak kongreye katılmak istiyorlardı. Onların bu isteğini yerine getiren E.M.H.M.C. üyelerinden Cevat ve Kazım beyler 20

¹⁶⁸ Albayrak , a.g.e., s.134

¹⁶⁹ Dayı , "a.g.m.", s.86 ; Erzurum kongresine katılan delege sayısı Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 17, Erzurum'dan 24 olmak üzere 56 kişidir. Kongreye 6 doğu ilinden Diyarbakır ve Elazığ katılmamıştır. Goloğlu, *Erzurum Kongresi* , s.80-81 , Kutay , a.g.e., s.93. Cevat Dursunoğlu'nun listesindeki delege sayısı 54 dür. Bunun nedeni ; Giresun delegesi İbrahim Hamdi ile Eleşgirt delegesi Maksut beylerin listeye alınmamış olmasıdır. Dursunoğlu, a.g.e., s.109-112 . Kansu'nun listesinde ise delege sayısı 53 olarak verilmektedir. Bu listede de yukarıdaki delegelerden başka Cevat Dursunoğlu'nun ismine yer verilmemiştir . Mazhar Müfit Kansu ,*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, TTK, Ankara 1988, s.78 - 80

¹⁷⁰ Selvi , a.g.e., s.103

Temmuz 1919 da kongre azalığından istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e bıraktılar.¹⁷¹ İstifa eden Cevad Bey Hasankale'den , Kazım Karabekir de Tortum'dan aza seçilerek, kongreye katılma imkanı buldular.¹⁷² Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları toplantılardan birinde kongre başkanlığına kimin getirileceği konusu ortaya atıldı. Kongre başkanlığına delegelerden herhangi birinin seçilmesi, başkan vekillerinden birinin mutlaka Trabzonlu olmasında karar kılındı. Trabzon merkez delegelerinden Abanozzade Hüseyin Efendi ile Trabzon'un Maçka delegesi Eyüpzade İzzet beyden birisinin başkan vekili seçilmesi kararlaştırıldı. Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmek istendiği duyulunca , Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey , milletin içinden doğan böyle bir kongrenin başkanlığına tanınmış bir kişinin ve özellikle de bir komutanın getirilmesinin yurt dışında kötü yankılar yapacağını , yine bir kişinin peşinde gidildiği şeklinde yorumlanacağını , delegelerin kendi aralarında birini başkan seçmeleri gerektiğini ileri sürdü. İzzet Eyüpoğlu ve arkadaşları ise; kongre başkanlığına her bakımdan güçlü olan Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesinin yararlı olacağını savundular.¹⁷³ Kongre hazırlıkları sırasında bir kısım Trabzon delegeleri tarafından , Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı hususunda oluşturulan muhalefet ¹⁷⁴ daha fazla genişlemeden Kazım Karabekir Paşa'nın duruma el koymasıyla yatıştırıldı. Kazım Karabekir Paşa'ya müracaat eden M.H.M.C. üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı hususunda ikna edildiler¹⁷⁵ Trabzon delegelerinden Zeki , Servet ve İzzet beyler de

¹⁷¹ Kansu, a.g.e., s.37-39

¹⁷² Dursunoğlu, a.g.e., s.99

¹⁷³ Goloğlu, Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa , s.30 , Goloğlu , Erzurum Kongresi, s.68 , Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları , s.66-67 ; Mustafa Kemal Paşa'nın Kongreye katılmasında ve reis seçilmesinde kendi arkadaşları arasında dahi fikir birliği yoktu. Kurmay başkanı Kazım Dirik , Hüsrev Gerede, İbrahim Tali, Mazhar Müfit Kansu beyler paşanın kongre başkanlığını kabul etmesini doğru bulmuyorlardı Aydemir , Kansu'nun Mustafa Kemal Paşa'nın reisliğini onaylamadığını iddia ederken, (Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal (1919-1922) , C.II, 2.Baskı, Remzi Kitabevi , İstanbul 1953 s.108 , dipnot 1.) Kansu bu meselenin kendiliğinden hallolduğunu ve mevcut propagandayı önlemeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Kansu , a.g.e., s.76 . Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşanın kongreye askeri kıyafet ile gelmesinde Trabzon delegelerinden birinin itiraz ettiği (Karabekir , a.g.e. , s.66) şeklindeki ifadenin aksine Cevad Dursunoğlu, Mustafa Kemal Paşanın kongreye sivil katıldığını belirtir. Dursunoğlu , a.g.e. , s.108

¹⁷⁴ Trabzon delegelerinden İbrahim Hamdi bey, M.Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilmesini uygun görmediklerini hatta M.Kemal Paşa'dan bunu kabul etmemesini rica ettiklerini ve bu yüzden bir muhalefet oluşturduklarını ve bu muhalefeti Erzurum kongresi boyunca devam ettirdiklerini belirtmektedir. Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.162-163 . Hatta bu muhalefetten dolayı bazı delegeler 7 Ağustos 1919'da kongre beyannamesini imzalamamışlardır. Fahrettin Kırzioğlu , " Erzurum Kongresinin Sağ Kalan Beş Mümessili", Türk Kültürü , S.85, Ankara 1969, s.61-63

¹⁷⁵ Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları , s.66-67

Kazım Karabekir ile yaptıkları görüşme sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesi hususunda mutabık kaldılar. Fakat bu durumu, mevcut durumun aleyhinde olan Ömer Fevzi ve arkadaşlarına bildirmedi. ¹⁷⁶

Kongre hazırlıklarıyla uğraşıldığı sırada, 20 Temmuz 1919'da bir usul ve hukuk anlayışı da Trabzon delegelerinin itirazları ile karşılandı. Kongreyi düzenleyen E.M.H.M.C. merkezi İstanbul'da olan V.Ş.M.H.M.C.'nin bir şubesi idi. Erzurum şubesi, Kongre'yi genel merkez adına açmak istiyordu. Trabzon delegeleri buna karşı çıkarak kendilerinin T.M.H.M.C.'ti tarafından gönderildiklerini ve İstanbul'daki cemiyetle bir ilişkilerinin olmadığını, kongre bu anlayışla açılacak olursa Erzurum'u terk edeceklerini ileri sürdüler. ¹⁷⁷ Yapılan müzakerelerden sonra E.M.H.M.C. , İstanbul merkezine 21 Temmuz'da bir telgraf göndererek kongre'nin başka illerin de katılımıyla genel bir nitelik aldığını bildirdi. Böylece Erzurum Kongresi bağımsız bir mahiyet kazandı. ¹⁷⁸

23 Temmuz 1919'da bir okul binası salonunda Erzurum şubesi reisi Hoca Raif Efendi'nin açılış konuşması ve Müftü Hasan Efendi'nin duasıyla açılan Erzurum Kongresi çalışmalarına başladı. Kongrenin ilk günü hazır bulunan 45 kişiden 38'inin oyu ile M.Kemal Paşa Erzurum Milli Kongre Başkanlığına , Raif Efendi ve İzzet Bey reis vekilliğine , Süleyman Necati Bey ve Abdullah Hasip Efendi zabıt katipliğine seçildiler. Başkan seçilen M.Kemal Paşa'nın konuşmasından sonra değişik konularda çalışacak olan Nizamname, Matbuat, Maliye ve Belgeleri inceleme encümenleri seçildi. ¹⁷⁹

Türklere ait toprakların Ermeni ve Rumlara bırakılmayacağını savunmak amacıyla Kongre'ye katılan Trabzon delegelerinin kongrede belirttikleri bu arzuları sonucunda, her türlü iç ve dış tehlikeye karşı ortak hareket edilmesi ve bir birlik oluşturulması gerektiği kararı alınarak kongrenin gerçek hedefi ortaya çıkarılmış oldu. ¹⁸⁰ kongrenin 7 Ağustos tarihli son toplantısında doğu vilayetlerimiz için çok önemli bir

¹⁷⁶ Goloğlu , Erzurum Kongresi , s.69

¹⁷⁷ Belen , a.g.e. , s.65 ; Aşkun , a.g.e. , s.65

¹⁷⁸ Atatürk, a.g.e., Vesika No: 37 , s..636-637;Dursunoğlu, a.g.e. s.103-104

¹⁷⁹ Selvi, a.g.e. , s.113; Nutkun tam metni için bkz., Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, T.T.K. , Ankara 1997, s.1-5

¹⁸⁰ Dayı, "a.g.m." s.86-87; 3 Ağustos tarihli oturumda Sürmene delegesi Ömer Fevzi ve arkadaşlarının verdiği 22 maddelik bir program taslağı , Adem-i merkeziyetçi bir tutum taşıdığından reddedildi. Ömer Fevzi Bey bu teşebbüsünden sonra itibarını kaybederek M.Kemal Paşa tarafından "düşman casusu" olarak değerlendirildi. Atatürk,a.g.e, C.1., s.84

takım kararlara¹⁸¹ varılmasının yanında Heyet-i Temsiliye seçimi yapıldı¹⁸² 23 Temmuz -7 Ağustos tarihleri arasında 15 gün süren Erzurum Kongresi , Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı kapanış konuşmasının¹⁸³ ardından bir beyanname ile düşünce ve kararlarını ilan etti.¹⁸⁴ Erzurum Kongresi vatanın bağımsızlığının sonuna kadar savunulacağını göstererek, bundan sonra toplanacak Sivas kongresi için daha olumlu bir hava yarattı.

II) Sivas Kongresi ve Trabzon

Artık bütün yurttaki mücadele çabalarını ve milli kuruluşları bir elde toplayacak olan ve yetki sınırları daha geniş yeni bir cemiyet kurmak için Sivas'ta da bir kongre yapılabilirdi. Fakat Erzurum kongresinde alınan kararlardan sonra Sivas Kongresinin yapılmasının gereksizliği düşüncesi yaygındı. Bunun yanında Erzurum Kongresine katılan tüm delegeler yerlerine dönmüştü. Bu delegeleri tekrar çağırıp Sivas'ta yeni bir kongreye götürmek mümkün değildi. Bu durumda, Mustafa Kemal Paşa'ya göre tek çare doğu illerinin Erzurum Kongresinin seçtiği Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından temsil edilmesi idi¹⁸⁵ Ne varki Heyet-i Temsiliye'nin 9 üyesinden Mutki Aşireti Musa, Bitlis Eski Mebusu Sadullah, Eski Valilerden Bekir Sami Beyler kongrede bulunmamış olmalarına rağmen Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmişler , kongre sonrasında da Erzurum'a gelmemişlerdi. Geri kalan yerlerden Erzincan'lı Şeyh Fevzi Efendi ile Trabzon'lu İzzet ve Servet beyler de yerlerine dönmüşlerdi. Sadece Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Raif Efendi Erzurum'da bulunuyordu. Bu durum Trabzonluların tepkisine yol açtı. Trabzonlular Sivas'ta ayrı bir kongre yapılmasını ve bu kongreye

¹⁸¹ Yayınlanan beyannamenin 9. maddesi ile , merkezi İstanbul'da bulunan V.Ş.M.H.M.C.'nin doğu illerindeki şubeleri ile T.M.H.M.C.'nin tüm örgütleri kaldırılıp geçici merkezi Erzurum'da olan ve doğu illeri ile Trabzon ve Samsun'u da içine alan Şark-ı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluyordu. Goloğlu , *Erzurum Kongresi* , s.31

¹⁸² Heyet-i Temsiliye üyeleri ; M. Kemal Paşa , İzzet Bey (Trabzon) , Rauf Bey, Servet Bey (Trabzon) , Raif Efendi (Erzurum), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan), Bekir Sami Bey , Sadullah Efendi (Bitlis) , Hacı Musa Bey. Albayrak , a.g.e. , s.143 ; Selek , Kazım Karabekir Paşa'yı da bu üyeler arasında gösterir. Sabahattin Selek , *Milli Mücadele* , Erzurum'da Gergin Günler , Yenigün Haber Ajansı , İstanbul 1999, s.87

¹⁸³ M.Kemal Paşa'nın kapsamlı konuşması için bkz. Nimet Arsan (Derleyen), Atatürk'ün Tamim , *Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1964, s.5

¹⁸⁴ Kongre kararları için bkz. Selek , *Milli Mücadele*, s.89-91, Yunus Nadi Abaloğlu , M.Kemal Paşa Samsun'da , Yenigün Haber Ajansı , İstanbul 1998 , s.75

¹⁸⁵ " Sivas Toplantısı" için Erzurum Kongresinde , Heyet-i Temsiliye üyelerinden M. Kemal Paşa , Rauf Bey ve Raif Efendi Sivas'a gidip orada toplanacak olan Batı Anadolu delegelerine Erzurum Kongresi kararlarını kabul ettirecekleri prensibi kabul edilmişti. Mahmut Goloğlu , *Sivas Kongresi , Milli Mücadele Tarihi*, 2.Kitap , Başnur Matbaası, Ankara 1969, s.128 , Hikmet Denizli, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1996, s.7

genel bir kongre niteliği verilmesini Erzurum kongresi kararlarına aykırı buluyorlardı.

Sivas'ta toplanacak olan kongreye iştirak etmeleri maksadıyla ,M.Kemal Paşa tarafından Sivas'a gitmek üzere Erzurum'a çağırılan Trabzon temsilcilerinden İzzet ve Servet Beyler Trabzon'da tahkik heyeti bulunduğundan bu çağrıya uyamayacaklarını beyan ettiler¹⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa , Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini temsil eden Heyet-i Temsiliye'nin (9 Kişi) beş kişilik çoğunluğunu sağlamak için, Erzurum'dan Rauf Bey ve Raif Efendi , Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendi'yi alarak yola çıktı.Tokat'ta bulunan Bekir Sami Bey de Sivas'a gelip onlara katılacaktı. Böylece 9 kişilik Heyet-i Temsiliye'nin 5 kişilik çoğunluğu Sivas'ta bulunarak Doğu illeri adına gereken kararları alabilecekti.¹⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa 29 Ağustos 'ta Erzurum'dan hareket ederek 2 Eylül'de Sivas'a gitti. 4 Eylül'de 31 delegenin katılımıyla açılan kongrede Erzurum kongresinin kapsamı dışında kalan illerin delegeleri de vardı. Doğu illerini , Erzurum Kongresinde seçilen 5 Heyet-i Temsiliye üyesi temsil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kongre reisliğine seçilmesinden sonra Erzurum Kongresinin kararları aynen kabul edilerek,Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adı değiştirilerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yapıldı. Ş.A.M.H.C.'nin merkez ve şubeleri kaldırılarak bütün milli mücadele örgütleri geçici merkezi Sivas'ta olan A ve R.M.H.C.'nin şubeleri haline getirildi.¹⁸⁸

Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de , Sivas Kongresi kararlarına uyarak aynı değişikliği yaptı ve Barutçuzade Ahmet Efendi , Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Trabzon başkanı oldu. Buna rağmen Sivas Kongresi henüz toplanma aşamasında iken , Trabzon'da buna karşı bir muhalefet oluşmuştu. Heyet-i Temsiliye üyelerinden Servet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek ; Sivas Kongresinin bir genel kongre durumuna sokulmasının , yeni bir Heyet-i Temsiliye seçilmesinin Erzurum Kongresi kararlarına aykırı olduğunu , Erzurum Kongresi kararlarına daima saygılı kalınacağı fakat bunun dışındaki işlere karışılmayacağını belirtti.¹⁸⁹ Kazım Karabekir Paşa'da İzzet, Servet ve Zeki Beylerin düşüncelerine “ *Pek yakından tanıdığım bu kişilere olağanüstü güven ve saygım vardır. Ben de onların*

¹⁸⁶ Albayrak , a.g.e., s.144-145 ; Goloğlu , Sivas Kongresi, s.19 ;Selvi , a.g.e., s.192-198

¹⁸⁷ Goloğlu, Sivas Kongresi, s.20

¹⁸⁸ M.Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken. C.II, TTK.,Ankara 1965, s.5 ;Arif, a.g.e. , s.43-44

¹⁸⁹ Atatürk , a.g.e., Vesika No: 91 ,s.695

*düşüncelerinden yanayım”*¹⁹⁰ ifadeleriyle katılmaktaydı. Erzurum kongresinde kendi hemşehri, arkadaş ve akrabalarına karşı Mustafa Kemal Paşa’yı desteklemiş olan İzzet, Servet ve Zeki Beylerin bu muhalefetine daha da genişlememesi için , Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa’ya başvurarak Trabzon’daki duruma el konulmasını ve Halit Bey’in Trabzon ve çevresindeki milli kuruluşların başına getirilmesini istedi. Halit Paşa Trabzonluların Mustafa Kemal Paşa ile olan görüş ayrılıklarını gidermek amacıyla, İzzet ve Servet beyleri yıldırma , Gümüşhaneli Zeki beyi de yazdığı bir mektupla arkadaşlarından ayırma yoluna gitti. Yazdığı mektuba olumlu cevap alamayan Halit Bey Zeki Beyi yakalatıp yanına getirtti. İzzet ve Servet beylerle birlik olmadığına dair elinden imzalı bir belge almak istediye de bu teşebbüsünde başarılı olamayınca Zeki Beyi serbest bıraktı.¹⁹¹

Mustafa Kemal Paşa’ya göre bütün bu ters düşünceler Trabzon Valisi M.Galip Bey’den çıkıyordu .Mustafa Kemal Paşa , Halit Beye Hayet-i Temsiliye kararı ile Trabzon ve Havalisi Kuvay-ı Milliye Kumandanı ad ve yetkisini, kendiliğinden de Trabzon Valisi M.Galip Beyi tutuklama emrini verdi.¹⁹² Emri uygulayan Halit Bey, Mehmet Galip Beyi tutuklatarak Erzurum’a gönderdi. Kazım Karabekir Paşa , Erzurum’daki 9.Tümen Komutanı Rüştü Beyi Trabzon’daki 3. Tümen Komutan Vekilliğine gönderdi., Vali vekilliğini de Rüştü Beye verdi. Böylece anlaşmazlık giderilmiş oldu. ¹⁹³ Bütün bu olaylar sırasında, kongre tarafından vatanın bütününü temsil edecek olan Heyet-i Temsiliye üyeleri seçildi. ¹⁹⁴ Kongrede ilan edilen 6 maddelik Misak-ı Millinin yanı sıra kongre bitiminde de 10 maddelik Umumi Kongre Beyannamesi yayınlandı. ¹⁹⁵ Sivas Kongresinde, ulusal egemenlik ilkesinin kabulü ile ulusal amaca ulaşmak yolunda ayrı ayrı çalışan dernekler birleştirilmiştir.

Erzurum Kongresinin toplanmasına fiilen öncülük eden Trabzonlular kongre sırasında bir takım cereyanlara kapılmışlarsa da kongre kararlarını kabul etmiş ve

¹⁹⁰ Atatürk, a.g.e., Vesika No: 92 , s.696

¹⁹¹ Goloğlu , Sivas Kongresi, s..137

¹⁹² Kansu , a.g.e., s. 301

¹⁹³ Goloğlu ,a.g.e., s.139-140

¹⁹⁴ Heyet-i Temsiliye’ye seçilen üyeler şunlardır. M.Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey (Sivas), Hoca Raif Efendi (Erzurum), İzzet Efendi (Trabzon) , Servet Bey (Trabzon), Sadullah Efendi (Bitlis), Hacı Fevzi Efendi (Erzincan), Bekir Sami Bey (Tokat) , Hacı MUSA Efendi (Mutki) , Refet Bey, Kara Vasıf Bey(Gaziantep), Mazhar Müfit Bey (Hakkari), Ömer Mümtaz Bey (Ankara) , Hüsrev Sami Bey (Eskişehir), Hakkı Behiç Bey (Denizli) , Ratıpzade Mustafa Bey (Niğde) Goloğlu , Sivas Kongresi, s.110; Denizli, a.g.e.,s.52-53; Abaloğlu ,a.g.e., s.109

¹⁹⁵ Arif, a.g.e.,s.33; Aydemir , a.g.e., s.128-129

uygulanması için çaba sarf etmişlerdir. Milli Mücadeleye taraftar olmakla birlikte Sivas Kongresine karşı tavır takınmalarının nedeni ise ,bu durumun Erzurum Kongresi kararlarıyla usulen bağdaşmayacağı kanaatindendir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1876-1927 ARASINDA TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEM

I-TBMM'NİN KURULUŞUNDAN EVVEL PARLAMENTO ÇALIŞMALARI

A) Birinci Meşrutiyet Dönemi (1876)

Osmanlı Devleti'nin kendi içindeki sosyal, siyasi ve ekonomik dengesini sağlamlaştırmak , batı medeniyetine karşı duruşunu güçlendirmek için yapılan 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı yeterli derecede etkili olamamıştı.

Kişinin mal, can , ırz ve konutunun güvenliğe kavuşturulması noktasından hareket eden Tanzimatçıların bu tür iyi niyetli girişimleri önemli sonuçlar vermedi. Müslüman teba dinsel düzenin yanındaki batı kurallarını benimseyememekle birlikte batı ülkelerinden her türlü desteği gören Hristiyanlar da bağımsızlık isteği ile tutuşuyorlardı.¹ Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) , batılı devletlere sağlanan ekonomik kolaylıklar, savurganlık ve borçlanma politikası Osmanlı Devletinin çöküşünü hızlandırdığı gibi ² , meydana gelen iç ayaklanmalar sonucunda bir çok eyaletin özerk statüye (Karadağ, Sırbistan , Eflak, Boğdan, Lübnan , Girit, Hersek , Bulgaristan, Mısır...) kavuşması da siyasal bunalımı artırdı. ³

Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına , iç karışıklık ve dış müdahalelerine karşı yeni düzenlemeler yoluna gidilmesi gerekliliği Osmanlı devlet adamlarını ve aydınlarını yeni arayışlar içine sevk etti.Bu anlamda Tanzimat, Meşrutiyet rejiminin mayalanma devresini oluşturdu.

Abdülaziz'in saltanatı sırasında meydana gelen idaresizlik ve israfların yanında, Rusya ile bir siyasal cephe oluşturulması yolunda güdülen siyaset çeşitli çevrelerin tepkisine neden olmuş ve sonunda 10-11 Mayıs 1876 Kuleli Vak'ası ile Abdülaziz devrilerek yerine V. Murat getirildi. ⁴

¹ Mumcu, a.g.e., s.14

² Bülent Tanör, Osmanlı –Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yay., 10 Baskı , İstanbul 2001, s.121-122

³ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980) , C.I , Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık , İstanbul 1997, s.46-47

⁴ Türk Ansiklopedisi , “ Meşrutiyet” maddesi , C.24, Ankara 1978,s.58; Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa, Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa ve Şeyhülislamın işbirliği ile meydana gelen darbede, Harbiye öğrencilerinin yanında medreseli öğrencilerinde bulunması bu darbenin “Softalar Darbesi” şeklinde anılmasına da zemin hazırlamıştır. Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950 , İmge Kitabevi , 2.Baskı , Ankara 1999, s.37

1860'lı yıllardan itibaren tartışılan Meşrutiyet düşüncesi, Osmanlı aydınları tarafından, imparatorluğun yeniden canlanabilmesi için gerekli koşul olarak nitelendiriliyordu. Aydınlar ,bu yönetim biçiminin uygulanmasını sağlayacak şekilde devletin sosyal,siyasal ve hukuki yapısında gerekli değişikliklerin yapılması zorunluluğu üzerinde durarak,çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Tanzimat döneminin asıl muhalefetine oluşturan bu aydınlar hareketine “Genç Osmanlılar” denildi.⁵

Yönetimin keyfi ve mutlakiyetçi olması iktisadi çöküntü, yabancı etki ve müdahalesinin artması , eşitlik uygulamasının Müslümanlar zararına sonuçlar yaratması gibi hususları eleştiren “Genç Osmanlılar” sorunların çözümünü anayasalı bir rejimin ve yürütmeyi denetleyecek bir meclisin varlığında görüyorlardı. Bu uğraşlarıyla Parlamento, Özgürlük, Vatan , Ulus gibi kavramların tartışılmasını ve yayılmasını sağlamışlardı.

“Genç Osmanlılar” ın Meşrutiyet yolundaki çalışmalarının yanısıra,, Sultan Murad'ın rahatsızlığının artması ve Meşrutiyet aleyhtarı Hüseyin Avni Paşa'nın , Mithat Paşa'nın konağında Çerkez Hasan tarafından öldürülmesi , Osmanlı Devletini Meşrutiyete yaklaştıran etkenler oldu.⁶

Bu durum üzerine Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa başkanlığında toplanan Bakanlar kurulu; V. Murat'ın tahttan indirilmesine , Meşrutiyet yönetimini ilan etmeyi kabul etmesi halinde Veliaht Abdülhamit'in padişah yapılmasına karar verdi. Bu karar Mithat Paşa tarafından Veliaht Abdülhamit'e bildirildi. O da bir anayasa yapılmasını ve Meşrutiyet yönetiminin kurulmasını kabul etti. ⁷ 31 Aralık 1876 'da II. Abdülhamit tahta çıktı .

II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış güçlüklerin seyrini göz önünde bulundurarak , bir Anayasa meydana getirmek için Mithat Paşa başkanlığında 28 kişiden oluşan özel bir komisyon kurdurdu.⁸ İlk toplantısını 24 Eylül 1876' da yapan komisyon, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in

⁵ Başını ; Şinasi, Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın çektiği bu örgüt 7 Haziran 1865'te Belgrad ormanlarında bir piknik görüntüsü altında kuruldu. Örgüt ilk zamanlarda “Yurtseverler Birliği” adını almışsa da kısa bir süre sonra bu adı “ Yeni Osmanlılar Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. Recai G. Okandan,Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri), İstanbul Teknik Univ. Yay., İstanbul 1977, s.117-118; Çavdar , a.g.e., s.26

⁶ Sina Akşın , “ Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı” , A.Ü.S.B.F.D., C.XXV, Mart 1970 , s.19

⁷ Okandan, a.g.e., s.130-131 ; Türk Ansiklopedisi , “ a.g.mad.”, s.59

⁸ Cemiyet-i Mahsusa adındaki bu kurul 2 asker , 16 sivil bürokrat (3'ü Hristiyan) ve ulemeden 10 kişiden oluşuyordu. Tanör , a.g.e., s.133

yardımla Fransa ve Belçika Anayasalarından esinlenerek hazırlanan Anayasa tasarısını incelemeye başladı. Padişahın yetkilerinin sınırlanmasına ve hükümetin kuruluşuna getirilen yeniliklere karşı çıkan Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve II. Abdülhamit anayasa tasarısı üzerinde değişiklikler yaptılar. II. Abdülhamit *“gerek görülen kimselerin ülke dışına gönderilmesi yetkisini devlet başkanına veren”* hükmün, tasarının 113.maddesine eklenmesini istedi.⁹

Tasarının görüşüldüğü sırada II. Abdülhamit, 20 Aralık 1876’da Mithat Paşa’yı sadrazamlığa getirdi. 23 Aralık’ta ise, Balkanlarda yapılması düşünülen düzenlemeler hususunda görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul’da Tersane Konferansı başladı. Konferansın ilk oturumunun yapıldığı sırada , Babıali avlusunda toplanan devlet adamları ve halk önünde törenle Kanun-i Esasi ilan edildi. Hariciye Nazırı Saffet Paşa’nın durumu açıklayan sözlerinden sonra, konferans bir sonuca varamadan dağıldı.¹⁰

23 Aralık 1876’da ilan edilen Meşrutiyet ile devlet iktidarını belirli prensiplere bağlayan ilk yazılı anayasa (Kanun-i Esasi) yürürlüğe girdi. 11 bölüm¹¹ ve 119 maddeden oluşan bu anayasanın temel hükümleri şunlardır;

- 1) “Devlet-i Osmaniye” ülkesiyle bölünmez bir bütündür.
- 2) Başkent, hiçbir ayrıcalığı olmayan İstanbul’dur.
- 3) Saltanat ve hilafet hakkı ve makamı Osmanlısoğulları soyuna ve bunun en büyük evladına aittir.
- 4) Devletin dini , din-i İslam’dır.
- 5) Padişah, yürütme organının başı ve hatta kendisidir. Heyet-i Vükela yada Meclis-i Vükela’nın başkan ve üyeleri olan Sadrazamı, Şeyhülislamı ve vekilleri kendisi seçer , atar ve gerektiğinde azleder.
- 6) Osmanlı Devleti uyruğu herkes, din ve mezhebi ne olursa olsun “Osmanlı” sayılır. Bunlar yasa önünde hak ve ödevler bakımından eşittir.
- 7) Konut dokunulmazlığı tanınmıştır.

⁹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII,TTK, Ankara 1995, s.7-8

¹⁰ Karal, a.g.e., s.5-6; Akşin , a.g.e., s.48

¹¹ Mehmet Saray , Kanun-u Esasi’nin 119 madde ve 19 bölümden oluştuğunu belirtmektedir. Mehmet Saray, Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.30

- 8) Her türlü eziyet, işkence, müsadere ve angarya yasaktır.
- 9) Basın, kanun dairesinde serbesttir.
- 10) Okullar devletin gözetim ve denetimi altındadır.
- 11) Vergiler ancak yasayla konabilecek, istisnasız herkes vergi verecek, vergilendirme herkesin “ kudreti nispetince” yapılacaktır.¹²

Kanun-u Esasi'ye göre egemenlik hala Sultanın kişiliğinde bulunmasına rağmen kişilerin de bazı hakları ve sınırlı da olsa devlet yönetimine katılmaları hukuken kabul edilmiş oldu. Aslında değişiklik daha çok görünüştedir.¹³ Başka bir deyişle ilk anayasamız, sadece padişahın yetkilerinin kullanış biçimini yazılı olarak ortaya koymuştur. Bu şekliyle yasama ve yürütme güçleri padişahın şahsında birleşmiştir.¹⁴ Yasama gücüne padişah sahip olmakla birlikte , kanunların görüşülmesi için iki meclis oluşturulmuştur. İki meclise birden “ Meclisi Umumi ” denir. Meclisin ilk kademesi “Heyet-i Mebusan” dır. Heyet-i Mebusan'ın hemen hiç yetkisi yoktur. Sadece kanun tasarılarını görüşür. Üyelerinin 2/3 ' ünün kararı ve padişahın onayı ile bir bakanı yüce divana yollayabilirlerdi. ¹⁵ Kanun-i Esasinin teşkiline sebep veren meclislerden Ayan Meclisi ise padişah tarafından hayat boyunca devam etmesi kaydı ile tayin edilen Ayan üyelerinden oluşurdu. Ayan üyelerinin sayısı , Mebusan üyeleri sayısının 1/3'ünü aşamazdı. Ayan Meclisine üye olabilmek için , 40 yaşını doldurmuş, şahsi ve devlet hizmetlerinde beğenilen sonuçlara ulaşmış, Bakanlık, Valilik , Ordu Komutanlığı, Kazaskerlik, Elçilik, Patriklik, Hahambaşılık gibi vazifelerde bulunmuş , Kara ve Deniz Kuvvetlerinde Ferik Rütbesini kazanmış bulunmak şarttı. Heyet-i Ayan , kanun tasarılarının devletin yapısına uyup uymadığını saptamak ile görevliydi.¹⁶

28 Ekim 1876'da hazırlanan bir önerge ile seçim hazırlıkları başlamış, 120 kişiden oluşacak Meclis'i Mebusan'a seçilecek adaylardan iyi ahlaklı, devletin resmi dilini bilmesi, 25 yaşını doldurmuş olması, politik suç işlememiş olması, emlak sahibi olması istenmiştir. Seçilen aday sadece bölgesinin değil, bütün ülkenin

¹² Kanun-u Esasinin tam metni için bkz. Suna Kili- A.Şeref Gözübüyük , *Türk Anayasa Metinleri , Tanzimattan Bugüne Kadar* , Ajans Türk Matbaası , Ankara 1957, s.25-38

¹³ Mehmet Turhan, *Siyasi Elitler*, Gündoğan Yay., Ankara 1991, s.89

¹⁴ Saray , a.g.e. , s.31

¹⁵ Ahmet Mumcu, “Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı” , *Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüzyılı* , Ankara 1976, s.37

¹⁶ Sacit Karaibrahimoğlu, *Türkiye Büyük Millet Meclisi* , Ege Matbaası, Ankara 1968 , s.9

mebusu olacaktı. ¹⁷ Seçimler 29 Şubat 1877'de yapıldı ve Meclis'i Mebusan 19 Mart 1877'de törenle açıldı. Fakat çalışmalarına, 1 yıl sonra başlayan Osmanlı- Rus Harbinin ortaya çıkardığı problemler sebep gösterilerek , 2 Şubat 1878'de Padişah'tan gelen bir irade ile ara verildi. Meclis-i Mebusan'ın kısa bir süre için kapatıldığı izlenimi zaman ilerledikçe yerini, II.Abdülhamit'in merkezi yönetimi tercih ettiği gerçeğine bıraktı. ¹⁸

Devletin , Padişahın iradesi ile değil, anayasa gereğince yürütülmesini , halk tarafından seçilen Meclis'in hükümeti denetlemesini amaçlayan Meşrutiyet Rejimi , hedefine ulaşamasa da , Parlamentoya dayalı bir idare sisteminin ilk ve önemli bir aşamasını oluşturdu.

B) İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908)

İkinci Meşrutiyet, Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde cereyan eden olayların doğal bir sonucu olarak kendini göstermiştir. Bu haliyle İkinci Meşrutiyetin ilanını hazırlayan asıl etken , II.Abdülhamit yönetimine karşı yürütülen ve zamanla yaygınlık kazanan muhalefettir. Bununla birlikte dış etkenler de bu döneme geçişte rol oynamıştır.

Baskıcı tutumuyla muhalefetin hedefi haline gelen saraya karşı oluşturulan örgütlenmenin beşiği Rumeli idi.Bu muhalefetin temeli 1905'te Selanik'te Talat Bey ve arkadaşlarının kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyetine dayanıyordu. Gizli olarak faaliyet gösteren bu cemiyet, 21 Haziran 1906'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. ¹⁹ Cemiyet 1907 de, II. Abdülhamit'e meşrutiyetin ilanını isteyen bir beyanname yollayarak mevcudiyetini gösterdi. ²⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mutlakiyet yönetimine karşı girişiminin ardından ilk fiili hareketi Rumeli'de ortaya çıktı. Rumeli'de bulunan 3. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey yanındaki asker ve sivillerle 3 Temmuz 1908'de Resne'den ayrılarak dağa çıktı. Niyazi Bey yayınladığı bir bildiriyle , Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasını istedi. Bu gerçekleşmeden de hareketinden vazgeçmeyeceğini açıkladı. Resne'de başlayan bu hareket kısa sürede Makedonya'ya yayıldı. İttihat ve

¹⁷ Saray, a.g.e., s.31, Turhan , Mebus sayısını 80'i Müslüman, 50'si Gayri Müslim olmak üzere 130 olarak belirtmektedir. Turhan, a.g.e., s.91

¹⁸ Akşin , "a.g.m." , s.33, Saray, a.g.e., s.31

¹⁹ Kazım Karabekir , İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909,Emre Yay.,İstanbul 1993,s.21

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, " 1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar" Belleten , C.XX, S. 80 , TTK, Ankara 1956, s.104

Terakki Cemiyetinin önde gelen üyelerinden Binbaşı Enver Bey'in de katılımıyla hareket daha da güçlendi. ²¹ Yurdun çeşitli bölgelerinden özellikle Makedonya'dan Yıldız Sarayına telgraflar çekilerek Padişah'tan 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konulması istendi. ²²

Bu gelişmelerin akabinde 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti , Selanik ve Manastır'da kendiliğinden II.Meşrutiyeti ilan etti. Abdülhamit bundan bir gün evvel , *"Rumeli'nin vaziyeti fenadır. Kanun-i Esasi'yi ilandan başka çare yoktur."* diyen Ferit Paşa'yı azlederek , yerine daha sert icraatta bulunabilir düşüncesiyle Said Paşa'yı Sadrazam tayin etti. Yeni Sadrazam başkanlığında , Rumeli'den gelen telgraflar tetkik edilerek Kanun-i Esasi'nin ilanından başka çare olmadığı kanaatine varıldı. Olayların önünü alamayacağını anlayan II.Abdülhamit , direnmekten vazgeçerek 23 Temmuz 1908'de, 1878'de yürürlükten kaldırdığı Anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı , Ayan Meclisi ile Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını kabul etti. Bunu ertesi günü halka duyurdu ve böylece 24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş oldu. ²³

Meşrutiyeti ilan ettiren İttihat ve Terakki Partisi, iktidarı doğrudan üzerine aldı. Kourdurduğu hükümetlerin her işine karışarak onları yönetmeye çalışması , İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı bir muhalefetin oluşmasına sebep oldu. Cemiyete karşı , Fedakaran-ı Millet Cemiyeti , Osmanlı Ahrar Fırkası , Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası gibi partiler kuruldu. ²⁴ Bu durumda milletvekili seçimi yapılmasına karar verildi. 11 Aralık 1908'de iki dereceli olarak yapılan seçimleri İttihat ve Terakki Partisi kazandı. Seçimin sonuçlanmasının ardından 17 Aralık 1908'de Meclis-i Umumi Padişah tarafından törenle açıldı. ²⁵

Çalışmalarına başlayan Parlamento ilk olarak, padişahın kontrolünde olduğu için, 1876 Anayasası üzerinde tadilat yaptı. Yapılan değişikliklerle, 113.maddenin padişaha sürgün yetkisi veren bölümü kaldırılıp , şahıs hürriyeti ve dokunulmazlığı

²¹ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)* ,Kutluğ Yay.,İstanbul 1974 , s.358; Uzunçarşılı , "a.g.m.", s.107-108

²² Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul 1959, s.15-16; Tanör , a.g.e., s.175

²³ Ali Birinci , *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yay., İstanbul 1990, s.36-39

²⁴ Okandan, a.g.e. , s.262-263

²⁵ Uzunçarşılı, " a.g.m." , s.148 , Ünal , a.g.e., s.359

kuvvetlendirildi , basın sansür baskısından kurtarıldı, seçme ve seçilme hakkı getirildi, toplanma ve cemiyet hürriyetleri Anayasaya ilave edildi.²⁶ Böylece 1909 değişiklikleriyle yasama ve yürütme padişahıtan koparak bağımsızlaşma yoluna girdi.²⁷ Bununla birlikte Meşrutiyetin parlamento hayatı çeşitli tarihlerde yapılan fesihler ve tatillerle sekteye uğramış , meclisin toplanmadığı sıralarda hükümetler geniş yetkilere sahip olmuşlardır.²⁸

II.Meşrutiyet 'in ilanı ile düzelmesi umut edilen dış politikada önemli bir değişiklik meydana gelmediği gibi, içte de İttihat ve Terakki Cemiyetinin kendi iktidarını güçlendirecek bir tutumla Parlamentonun kapatılmasını sağlayarak, Meşrutiyet rejiminin yerleşmesini ve normal esaslar içinde işleyebilmesini imkansızlaştırdı.

I.Meşrutiyet'e oranla hakların daha fazla güvence altına alındığı II.Meşrutiyet dönemi , hedefine tam manasıyla ulaşamamışsa da Türk Siyasi Tarihi bir bütün olarak telakki edildiğinde Türkiye Devleti'nin anayasal hayatına bir ivme kazandırmıştır.

C) Son Osmanlı Mebusan Meclisi

Milli Mücadele'nin prensiplerini tespit eden Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerini bütün memleketin davasını benimseyen Sivas Kongresi'yle kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bırakmıştı. Kongre sonrası cemiyetin kabul ettiği esasları yürütmekle görevli Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında milli iradeyi eline aldı.²⁹ Mustafa Kemal Paşa tarafından 29 Aralık 1919'da Ankara'dan , Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri merkezlerine gönderilen bir telgrafla , 5 Ocak 1920'den itibaren mebusların Ankara'ya ulaşmalarının beklendiği bildirildi.³⁰

Ankara'ya gelen Heyet-iTemsiliye'nin ele aldığı ilk ve en önemli konu İstanbul'da Meclis-i Mebusanın toplanma hazırlıkları idi. 2 Ekim 1919'da istifa eden Damat Ferit Paşa kabinesinin yerine Milli Mücadele'den yana olan Ali Rıza Paşa

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler , İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918 , C.I , Genişletilmiş 2. Baskı , Hürriyet Vakfı Yay.,İstanbul 1984 , s.5

²⁷ Bülent Tanör , "II.Meşrutiyetin Osmanlı -Türk Anayasalcılığına Katkıları", Mülkiyeliler Birliği Dergisi , C.23 , Sayı.218, s.67

²⁸ Tunaya, Hürriyetin İlanı, s.36²⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu , "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuk-i Statüsü ve İhtilalci Karakteri", Belleten , C.XXIV, S. 96 , Ekim 1960, s.643

³⁰ Atatürk, a.g.e., Vesika No: 214 , s.860

Kabinesi gelince ³¹ Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa'ya Heyet-i Temsiliye'nin isteklerini belirten bir telgraf ile ,mebus seçimlerinin yapılması gerektiğini vurguladı. ³²

Meclis-i Mebusan'a üye seçimi konusundaki ilk karar, Sivas Kongresinde alınmıştı. "..... bilcümle livalardan ve mebus olan zevattan intihabedilmek üzere birer ve vilayet ve müstakil livalardan ikişer zatın , nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden Heyet-i Temsiliye azası olarak Eskişehir kurbünde cemedilerek, vaziyetin tavzihi Ve Meclis-i Mebusan'da sureti hareketin takriri..." 'nin görüşülmesine karar verilmiş,bu karar 18 Kasım 1919 tarihli talimat ve tamimle bütün ilgililere duyuruldu. ³³

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması için yapılacak seçim , Anadolu'nun düşman işgali altında bulunmayan bölgelerinde Osmanlı "İntihab-ı Mebusan Kanunu"na göre iki dereceli olarak yapılacaktı.³⁴ Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı ve bazı örgütlerin katıldığı seçimi, ezici bir çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kazandı.³⁵

3 Ocak 1920'den itibaren Ankara'ya gelen mebuslar, Mustafa Kemal Paşa ile görüştüktan sonra İstanbul'a gitmeye başladılar. Sivas'ta Heyet-i Temsiliye üyeleri ile komutanların birlikte aldıkları karara göre ; Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da Meclis-i Mebusan üyesi seçilmesine rağmen İstanbul'a gitmeyip Ankara'da Heyet-i Temsiliye'nin başında kaldı , Rauf Bey ise İstanbul'a giderek toplantıya katıldı.³⁶

Mebusların seçimi devam ederken, diğer taraftan da meclisin toplanma yerinin tespiti ile uğraşılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Meclisin İstanbul'da değil Anadolu da toplanması gerektiğini, bulunulan şartlar içinde meclisin İstanbul'da toplanmasının maksatsız ve mantıksız bir iş olacağını düşünüyordu.Üstelik,Salih Paşa ile yapılan görüşmede Meclisin İstanbul dışında başka bir vilayette toplanması kararlaştırılmıştı. ³⁷

³¹ Mahmut Goloğlu , *Üçüncü Meşrutiyet* , Başnur Matbaası , Ankara 1970 , s.43

³² Tülay Duran , "Son Osmanlı Mebusanında 'Felah-ı Vatan İttifakı' " , B.T.T.D., C.11, S. 61, Ekim 1972, s.12

³³ Cemil Özgül , *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919- 23 Nisan 1920)* , TTK, Ankara 1989, s.65

³⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu , *İlk Meclis,Milli Mücadele'de Anadolu (1920-1923)* , Çağdaş Yayınevi , İstanbul 1990 ,s.9

³⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* , Turhan Kitabevi, Genişletilmiş 2. Baskı , İstanbul 1981, s.184.; Trabzon'dan Ali Şükrü, Hasan Saka, Giresunlu Eşref Dizdar, Fatsalı İsmail Çamaç, Batumlu Ahmet Muhtar Çilli , Hüsrev Gere, Ali Şefik Bekman mebus seçildiler. Mahmut Goloğlu , *Atatürk ve Trabzon* , Özkan Ofset Matbaası, Trabzon 1981, s.27-28

³⁶ Özgül, a.g.e., s.66

³⁷ Duran , " a.g.m." , s.13

Mustafa Kemal Paşa, 22 Ocak 1920 tarihinde şifreli bir telgrafla, Konya'daki 12.,Sivas'taki 3.ve Erzurum'daki 15. Kolordu kumandanlarına, İngilizlerin bazı nazırları ve mebusları, özellikle Rauf Bey'i tevkif etmeleri ihtimalinden bahsetmiş, gerektiğinde bölgelerindeki İngiliz subaylarını tevkif için hazırlıklı bulunmalarını bildirmişti.³⁸ Fakat en sonunda Meclisin İstanbul'da toplanması kabul edildi. Osmanlı Devleti'nin son meclisi olan 4. Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 12 Ocak 1920'de yaptı. ³⁹ Rahatsızlığından ötürü açılışa bulunamayan Padişah Vahdettin'in yerine Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın açılış nutkundan sonra toplantıya katılan 72 Mebus and içtiler. Açılışa düşman işgali dışındaki bölgelerden seçilen 172 Mebus bulunuyordu. Bu haliyle çoğunluk sağlanamıyordu. 22 Ocak 1920'de 25 mebusun daha katılımıyla çoğunluk sağlandı.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın başkan olması hakkındaki yoklamalar, Mecliste hazır bulunamayacak bir başkan düşünülemeyeceği gerekçesiyle olumsuz sonuç verdi. Başkan seçilen Reşat Hakkı Bey'in bir süre sonra ölmesi üzerine, Celaleddin Arif Bey başkanlığa getirildi.

Daha evvel, Ankara'ya gelen mebuslarla görüşen Mustafa Kemal Paşa, onlardan Mecliste Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu adı altında bir grup kurmalarını istemişti. Bu grup, milli teşkilata ve millete dayanarak her nerede olursa olsun milletin kutsal amaçlarını savunacaktı.Bu hususu gerçekleştirmek için çalışacak olan bir heyet girişimde bulunmuş fakat başarı sağlayamamıştı. Bunun İttihat ve Terakki'nin tahakkümünü andıracağı ileri sürülünce, daha uzlaştırıcı bir faaliyetle " Felah-ı Vatan" adlı bir grubun kurulması kararlaştırılmıştı.⁴¹ Ali Fuat Cebesoy bu durumu "*bir isim değiştirilmesi gibi basit bir hareket olarak telakki edilemeyeceğini, teşrii Meclislerde kurulmuş olan grupların daima bir partiyi bir cemiyeti ve onların programlarını temsil ettiklerini, bu temsil sistemindeki en küçük bir değişikliğin dava ve programın ehemmiyetini sarsabileceğini*" ⁴² şeklinde değerlendirmektedir

Felah-ı Vatan Grubunu oluşturan Mebuslar 15 maddeden oluşan İttifaknameyi

³⁸ Atatürk , a.g.e., Vesika No: 226/ a-b, s.885; Selek, Anadolu İhtilali , s.331

³⁹ Cemal Kutay , Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi , C.19, İstanbul 1961 , s. 10916; Hilmi Uran , Mebusan Meclisinin 1 Şubat 1920'de açıldığını ifade etmektedir. Hilmi Uran , Hatıralarım, Ankara 1959 , s.126

⁴⁰ Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet , s.50 ; Özgül, a.g.e., s.125-126

⁴¹ Tunaya, Dverim Hareketleri İçinde , s.187

⁴² Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları , Temel Yay. , İstanbul 2000, s.311

kabul ederek vatanın kurtuluşu için uygulanmayı öngördükleri esasları açıkladılar.⁴³ Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılmış olan ilkelerin Meclis tarafından siyasi bir program olarak belirlenmesi, , Meclisin 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında “Ahd-ı Mili” adı ile kabul edildi.⁴⁴ Misak-ı Milli’nin kabulü ve ilanı, , işgalcileri daha sert tedbirler almaya yöneltmişti. Onlara göre bu Meclis susmalı, Türk aydınları sürgünlere gönderilmeliydi.⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasından beklediği payı alamamış olan Yunanlılar ve Ermeniler, Misak-ı Milliye aşırı istekler taşıyan bir belge olarak tanıttılar.⁴⁶ Lloyd George ve Clemanceau, Wilson’un da onayını alarak İstanbul’u işgale karar verdiler.⁴⁷

12 Ocak 1920’de açılan Meclis-i Mebusan, toplanma Fındıklı Sarayına çevirmiş işgal donanmasının ve kuvvetlerinin tehdidi altında çalışmalarını sürdürdü.⁴⁸ İngilizler, Meclisten Rauf Orbay ve Kara Vasıf Beyleri alıp götürmüşler, Celal (Bayar) Bey ve birkaç arkadaşı, Üsküdar tarafında Özbekler Tekkesine sığınmışlardı.⁴⁹ İşgal üzerine Meclis bütün bu haksız tecavüzlere karşı “*Günün içinde yaşanan şartları ve azil oluncaya kadar*” kaydıyla umumi toplantıların tehirine karar verdi.⁵⁰ Ve Rıza Nur Bey’in bu yönde verdiği karar oy birliğiyle kabul edilerek, Meclisin genel birleşimlerine ara verildi.. Padişahın 11 Nisan 1920 tarihli emri ile de Meclis dağıtıldı.⁵¹ Müdafaa-i Hukukçuların gayretleriyle toplanması sağlanan son Osmanlı Mebusan Meclisi kısa ömürlü olmakla birlikte, Misak-ı Milli gibi bir bildiriye yayınlamakla da çok önemli bir faaliyette bulunmuştur.

⁴³ İttifaknamenin metni için bkz. Duran , “ a.g.m.”, s.17

⁴⁴ Misak-ı Milli Bildirisinin metni için bkz., Selek, Anadolu İhtilali , s.331-332 , Ahmet Mumcu, “Misak-ı Milli ve Anayasamız” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , C.1 , S.2 ,Ankara 1985, s.822

⁴⁵ Nurettin Can Gülekli – Rıza Onaran , T.B.M.M.’nin 50. Yıldönümü (1920-1922) , M.E.B. Yay. , İstanbul 1973, s.7

⁴⁶ Yahya Akyüz , Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922) , TTK. Ankara 1975, s.62

⁴⁷ Kutay, a.g.e. , s.10931

⁴⁸ Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, Yay.Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yay. , İstanbul 1980, s.264

⁴⁹ Özgül, a.g.e. , s.127

⁵⁰ Uran , a.g.e., s.127

⁵¹ Gülekli –Onaran, a.g.e., s.12

II- BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ

A) Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali, meclisin, 18 Mart 1920 tarihinde çalışmalarını süresiz olarak erteleyerek dağılması ve bazı Meclisi Mebusan üyelerinin tutuklanması üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de bütün vilayetlere ve müstakil livalara ve Kolordu Komutanlarına gönderdiği bir tamim ile *"Devletin merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan (salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz) bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması"*⁵² zorunluluğunu belirtti. Yine aynı tamimde, *"selahiyeti fevkalâdeye malik"* bu meclisin *"umuru milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edeceği"*⁵³ bildirildikten sonra kimlerden oluşacağı da şu şekilde belirtilmektedir. Ankara'da toplanması öngörülen Meclis, dağılmış olan Mebuslardan Ankara'ya gelebilecekler ile *"Mebusan hakkındaki şeraiti kanuniye tabi"* olarak her livadan seçilecek beşer üyeden oluşacaktır. (Madde 2-4)⁵⁴ Bununla birlikte mevcut seçim kanununa ek olarak olağan ikinci seçmenlerden başka *"liva Müdafaa-i Hukuk Heyeti İdare"* üyelerinin de oy vermeleri öngörülmektedir.⁵⁵

Yukarıda özet olarak ifadesini bulan tamim gereğince, Birinci Meclisin iki genel seçimle teşkil edilmesi, Anayasa tarihinde daha önce görülmemiş bir hali arz etmektedir.⁵⁶ Seçim genelgesinin yayınlanmasından sonra Anadolu'da mebus seçimi süratle yapılmaya başlandı. Fakat bazı kazalardaki seçmenlerin liva merkezlerinde ve vilayetlerde toplanmasının çok zaman gerektireceği bildiriliği için 21 Mart'ta Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, her kazadaki seçimlerin, livalar ve vilayetler ile aynı günde ve bulundukları yerlerde yapılabileceğini bildirdi.⁵⁷ Bununla birlikte birkaç ilde seçim konusunda tereddütler ve engellemeler ortaya çıktı. Direnen yerler, Maraş, Urfa, Elazığ, Diyarbakır ve Trabzon'du.⁵⁸ Trabzon'da Vali Hamit Bey, pek heyecanlı

⁵² Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hukuki Niteliği", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C-1, S-2, Mart 1985, s.485.

⁵³ Ömür Sezgin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1984, s.3

⁵⁴ Gülekli-Onaran, a.g.e., s.12.; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s. 9-10.

⁵⁵ Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul 1999, s.33; Genelgenin tam metni için bkz. Velidedeoğlu, a.g.e., s.12-14.

⁵⁶ Tarık Zafer, Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul Bilgi Univ. Yay., İstanbul 2002, s. 61; Akın, a.g.e., s.47.

⁵⁷ Selek, Anadolu İhtilali, s.340.

⁵⁸ Selek, Milli Mücadelede (Ulusal Kurtuluş Savaşı) II, Örgün Yay., 2. Baskı, İstanbul 1982, s.691.

günlerin yaşandığı sahillerde vaziyetin seçimlere müsait olmadığını, herhangi bir teşebbüsün tehlikeyi davet edeceği kanaatindeydi.⁵⁹ Bu durum karşısında Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon Valisini seçimlerin yapılmasına zorladı.⁶⁰ Cemil Cahit Bey'e çekilen bir telgraf ile de, Elazığ, Urfa, Diyarbakır ve Maraş'ta seçimlerin yapılmasına yardımcı olması istendi. Fakat bütün gayretlere rağmen seçimler, Meclisin toplanacağı 23 Nisan tarihine kadar tamamlanamadı. Nitekim, Çatalca, Gelibolu, Kırklareli, Tekirdağ gibi bazı livaların sadece birer ilçede seçim yapabildikleri, Adana, İzmir, Mersin gibi bazı livaların eksik mebus çıkardıkları ortaya çıkmıştı.⁶¹

İstanbul Meclis-i Mebusanından, 19 Mart tebliğine göre seçilen mebuslardan ve Maltadan gelen mebuslardan teşekkül eden⁶² Birinci Büyük Millet Meclisinde kaç mebus bulunduğu hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Mebus sayısını, Mahmut Goloğlu 390, Ahmet Demirel 386, Tarık Zafer Tunaya 337, Sabahattin Selek 300, Damar Arıkoğlu 381, Falih Rıfkı Atay 381 olarak vermektedir.⁶³ Milletvekili sayılarının farklılık arzemesinin değişik nedenleri vardır. Bu nedenlerin en önemlileri şunlardır;;

1. TBMM üyelikleri için yapılan seçimler, dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle aynı anda yapılamamıştı. Dolayısıyla seçilen mebuslar aynı anda değil, farklı tarihlerde Ankara'ya gelmiştir.

2. Tamim gereğince nüfus oranları göz önünde tutulmaksızın her livadan beşer mebus seçilmesi öngörülmüş fakat bazı livalarda hiç seçim yapılamamış, bazılarında ise 5'ten daha az sayıda mebus seçilmiştir.

⁵⁹ Hamit Bey hatıralarında seçimlerle ilgili duruma şu sözleriyle devam etmektedir. “ ‘ Tehlikenin geçtiğini, İngilizlerden dahilde bir karışıklık olmadıkça müdahale edilmeyeceğine dair söz aldığını’ ileri sürerek seçimin yapılmasında ısrar ettim” Hamit (Kapancı), *Defter-i Hatırat* (Trabzon Valiliği ile ilgili kısım), s.137; Trabzon Mesubu Hüsrev Bey de, Trabzonluları seçime davet ediyor, mebusların gönderilmesinde acele edilmesini vatanın ve milletin genel menfaatleri açısından gerekli görüyordu. *İstikbal*, “Bir Mebusumuzun Telgrafı”, 10 Nisan 1920, 128

⁶⁰ Mesut Çapa, “Trabzon’da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İzmir 1994, s.49; H.T.V.D., S.26, Vesika No:688

⁶¹ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.129, 158-159.

⁶² Tunaya, *Devrim Hareketleri*, s.212.; Trabzon’dan Hamit Bey, Nemlizade Sabri, Eyübzade İzzet, Alaybeyzade Faik, Nuri Kadızade ve Recai Beyler aday gösterildiler. Mebus namzedlerinin hepsi de “Vilayet efkar-ı umumiyesince müttehiden ve memnuniyetle mahzar-ı hüsnü kabul gördüler.” *İstikbal*, “Meclis-i Fevkalade Azalığı”, 6 Nisan 1920, 127

⁶³ Goloğlu, a.g.e., 159, Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet, İkinci Grup*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 1995, s.108, Tunaya, *Devrim Hareketleri*, s.212, Selek, *Anadolu İhtilali*, s.333, Damar Arıkoğlu, *Milli Mücadele Hatıralarım*, Tan Matbaası., İstanbul 1961, s.148, Falih Rıfkı Atay, *Çankaya III*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul 1999, s.21.

3. Seçilen mebusların bir çoğu istifa etmiş, bazıları da uzun süre izinsiz Meclis'e katılmadığından mebusluktan düşürülmüştür. Boşalan üyelikler için bazı livalarda yeniden seçim yapılırken bazılarında yapılmamıştır.

4. İstanbul Mebusan Meclisi üyelerinden bir kısmı Ankara'ya gelmemiş, bir kısmı da yapılan çağrıya uymuştur.

5. Bazı mebuslar TBMM'ye katılmadan bazıları da katıldıktan sonra vefat etmiş, onların yerine yeni seçim söz konusu olmuştur.⁶⁴

İstanbul Mebusan Meclisinden çağrıya uyanlar ile yeni seçilen milletvekillerinin bir çoğu 10 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Bu milletvekillerine yatakhane olarak Muallim Mektebi binası tahsis edildi.⁶⁵

Seçimlerin tamamlanmasından sonra kurulması amaçlanan Meclis için bir bina teşkil edilmeliydi. Oysa o günün Ankara'sında böyle bir işlevi görececek binayı bulmak son derece güçtü. Bu konuda yapılan çalışmalar bir süre sonra sonuç vermiş, Meclis'in toplanabileceği bir bina bulunabilmiştir. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin binası olarak yapılan bina, meclis binası olarak kullanılmak üzere hazırlandı.⁶⁶ Binanın toplantı salonuna, Ankara Öğretmen Okulundan ve Ankara Sultanisi'nden (lisesinden) getirilen sıralar konulmuş,⁶⁷ bir kürsü yerleştirilmiştir. Giriş kapısının tam karşısındaki oda namaz kılmak için mescit haline getirilmiş. Diğer odalar Meclis Başkanlığı ve komisyonlar için ayrılmıştı. Ankara'nın mahalli kahvelerinden alınan iki asma lâmba, Meclis tavanından sarkıtılmıştır.⁶⁸ Meclis kürsüsü Ankaralı marangozlar tarafından ücretsiz yapılmıştı. Meclis salonu bir soba vasıtasıyla ısıtılıyordu. Su içmeyi temin etmek için salonun koridoruna üç tane küp, maşrapalarıyla birlikte konulmuştu.⁶⁹ Eksikleri hızla tamamlanmaya çalışılan Meclis binası artık, bir milletin yeninde doğuşunu ortaya koyacak hale gelmişti. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde seçilmiş bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına hareket eden Mustafa Kemal Paşa, vilayetlere ve

⁶⁴ Demirel, a.g.e., s.87.

⁶⁵ Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958, s.391.

⁶⁶ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1980, s.254.

⁶⁷ Velidedeoğlu, a.g.e., s.15.

⁶⁸ Aydemir, a.g.e., s.278-279.

⁶⁹ Velidedeoğlu, a.g.e., s.15

kumandanlıklara çektiği 22 Nisan 1920 tarihli telgrafta; Meclisin açılacağını şöyle ifade etmektedir.

1. Tanrının yardımı ile 23 Nisan Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Vatanın bağımsızlığını yüce Saltanat ve Hilafet makamının kurtarılışı gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisinin açılma gününü Cuma ya tesadüf ettirmekle bu günün mübarekliğinden faydalanma ve bütün sayın mebuslarla, Hacı Bayramı Veli Camii'nde, Cuma namazı kılınarak Kuran'ın nurundan ve mübarekliğinden de feyiz alınacaktır. Namaz kılındıktan sonra, Lihye-i Saadet (Peygamberimizin sakalı) ve Sancakı Şerif alınarak Meclise kadar gidilecektir. Meclise girilmeden önce, bir dua okunacak ve kurbanlar kesilecektir. Bu törende, camiden başlanılarak Meclis'e kadar Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel tertip alınacaktır.

3. O günün kutsallığını pekiştirmek için, bugünden başlanılarak vilayet merkezinde Vali Beyefendi'nin tertibi ile hatim ve buharî ve hatmi şerif okutulmaya başlanılacak ve hatmi şerifin son bölümü teberrüken, Cuma namazından sonra, Meclis yapısının önünde bitirilecektir.

4. Kutsal ve yararlı yurdumuzun her köşesinde aynı suretle bugünden başlayarak Buharî ve hatmi şerifler okunmasına başlanılarak, Cuma ezanından önce minarelerde salatı şerifler okunacak ve hutbe okunurken, yüce kişiliğinin ve ülkesiyle bütün tebeai mülûkâneleri'nin bir an önce kurtulmaları ve mutlu olmaları duası ilave olunarak söylenecek ve Cuma namazının kılınmasından sonra da, hatim bitirilerek Hilafet ve Saltanat makamının ve bütün yurdun kurtuluşu amacı ile yapılmakta olan milli çalışmaların önemi ve kutsallığı ve milletin her ferdinin, kendi vekillerinden meydana gelen Büyük Millet Meclisi'nin Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu din ve yurt töreni yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı Ülkesi'nin her yanından hükümet makamına gelinerek meclisin açılmasından ötürü resmi tebrikler yapılacaktır. Her tarafta, cuma namazından önce, uygun biçimde mevlüt okunacaktır.

5. Bu bildirinin hemen yayımlanması için, her araca başvurulacak ve çabucak, en uzak köylere, en küçük asker birliklerine memleketin bütün kurum ve kurullarına

bildirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde basılıp çoğaltılarak, parasız dağıtılacaktır.

6. Ulu Tanrı'dan başarı dileriz.⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Nisan'da Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılacağını bildiren genelgesi, bütün ülkede sevinçle karşılandı. 23 Nisan 1920 Cuma günü, Hacıbayram Camiinde kılınan Cuma namazının ardından Meclis önünde yapılan milli bir törenle ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi 115 milletvekilinin katılımıyla açıldı.⁷¹ Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde "*Tarihi bir vakıa: Büyük Millet Meclisi*" başlığıyla çıkan yazıda, Ankara'nın bu olağanüstü gününden, "*harikalarla dolu olan tarihimizde, milletin yaşama kabiliyetini ispat edici delillerinin belki en yükseği*"⁷² olarak sözedilir. Yunus Nadi ise, Meclisin açılış gününü, "*Ankara'nın geçirdiği muhteşem ve heybetli günlerden*"⁷³ biri olarak telakki eder. Milli iradenin oluşturduğu bu günlerin heyecanı tüm yurttan paylaşılrken, yabancı gözlemciler meclisin oluşumunu yadırgarlar. Bunlardan biri olan Amerikalı asker Robert Dunn, mecliste Hristiyanların temsil edilmemesini bir eksiklik olarak belirtir.⁷⁴

23 Nisan 1920'de merasimle açılan TBMM, Meclisin en yaşlı üyesi olan Sinop Mebusu Şeref Bey'in açılış nutku ile ilk oturumuna başladı. Şeref Bey'in bu nutkundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Meclisin hangi üyelerden teşekkül edeceği hakkındaki konuşmasından sonra mazbataların tetkiki için encümen teşkilini teklif etmiş ve kura çekilerek 15'er kişilik iki encümen seçildikten sonra ilk günün toplantısı sona ermiştir.

24 Nisan'da geçici reisin idaresinde toplanan Meclis'te Mustafa Kemal Paşa, kürsüye gelerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hangi ahval ve şerait altında toplandığını açıklayan nutkunu okumuştur. Mustafa Kemal Paşa bu uzun nutkunda özetle şu hususlara temas etmiştir:

1. Mondros Mütarekesinden Erzurum Kongresine kadar geçen vakalar.
2. Erzurum Kongresin'den 16 Mart 1920'ye kadar geçen vakalar.

⁷⁰ Atatürk, Nutuk, C-I, s.472-474.

⁷¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Devirden Devire, C.I, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s.34-35.

⁷² Hakimiyet-i Milliye, "Tarihi Bir Vakıa: Büyük Millet Meclisi", 23 Nisan 1920, 24.

⁷³ Yunus Nadi Abaloğlu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar, Sel Yay., İstanbul 1955, s.29.

⁷⁴ İnci Enginün, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yazarlarımız", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.2, s.6, Temmuz 1986, s.734.

3. 16 Mart 1920'den Meclisin açılışına kadar geçen vakalar⁷⁵

B) Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı

İstanbul'un işgal edilmesiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk düşündüğü husus, Ankara'da bir Meclis toplamak olmuştur. Yapılan çalışmalar sonunda toplanacak Meclis'in bir "*Meclis-i Müessisan*" olması kararlaştırıldı.⁷⁶ 17 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına kurulacak meclisin bir "*Meclis-i Müessisan*" olacağını vilayetlere ve kolordu komutanlıklarına bildirdi. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve 3. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey, Kurucu Meclis fikrine taraftar olmadıklarını ifade ettiler. Kâzım Karabekir Paşa, bu hususta "*bu halin aleyhimize kolayca tahrike vesile olacağını, Anayasa'nın ve Seçim Kanunu'nun açık hükümleri karşısında bir Kurucu Meclis toplanamayacağını, Meclisi Milli'nin toplanmasının uygun olacağını*"⁷⁷ belirtti. Kumandanların direnmeleri karşısında Kurucu Meclis deyiminden vazgeçen Mustafa Kemal Paşa, "*selahiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis*" deyimini kullanmak suretiyle 19 Mart tarihinde seçimlerin yapılmasını her tarafa tamim etti.⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa, Kurucu Meclis tabirinden vazgeçmekle birlikte 17 Mart tarihli ilk bildiride, bu tabiri kullanmaktaki maksadını şöyle izah eder. "*... Ben ilk yazdığım müsvedde de Meclisi Müessisan tabirini kullanmışım. Maksadım da toplanacak Meclisin Rejim değiştirmek selâhiyetiyle, ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için, halkın ünsiyet etmediği bir tabirdir diye, Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine Selâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis tabirini kullanmakla iktifa ettim.*"⁷⁹

Meclise verilecek ad üzerinde henüz Meclis açılmadan tartışmalar başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın, heyet-i temsiliye azalarının ve kumandanların bulunduğu bir toplantıda meclisin adının ne olacağı hususunda çeşitli isimler üzerinde durulmuştu. Bazıları Meclisi Kebir adını uygun bulurken, Meclis-i Mebusan adının verilmesi de

⁷⁵ A.T. "Birinci Büyük Millet Meclisi'nin İlk Günleri", Türk Kültürü, S.91, Ankara 1997, s.435.

⁷⁶ Esat Öz, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), Gündoğan Yay., Ankara 1992, s.76.

⁷⁷ Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları, s.224-225.

⁷⁸ Selek, Milli Mücadele, s.691; Akın, a.g.e., s.47.

⁷⁹ Atatürk, Nutuk, C.1, s.466; Tunaya., "Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 50. Yıldönümünde", B.T.T.D., C.6, S.31, Nisan 1970, s.36.

mevzu bahis edildi.⁸⁰ Toplantıda hazır bulunanlardan bazıları da Kurultay adının verilmesini teklif etmiş, bir çok kimseye bu ad sempatik gelmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa kurultay tabirini “*İstanbul’dan gelen mebuslar ve seçilenler toplanacak. Millet iyi oldu diyecek. Fakat arkasından soracak Millet Meclisi nerede?*” gerekçesiyle kabul etmedi.⁸¹ Uzun münakaşalar neticesinde, birinin “*Paşam bu Meclis, Meclis-i Kebiri Milli olsun*” demesi üzerine bu adı benimseyip, Türkçeleştirerek “*Büyük Millet Meclisi*” adı uygun bulundu. Bazı yazarlar, “Büyük” sıfatının ilk resmi kullanımının Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile İcra Vekilleri kararlarında görüldüğünü, BMM’nin başına “Türkiye” sözcüğünün de 8 Şubat 1921 tarihli bir İcra Vekilleri Kararı ile ya da “23 Nisan’ın Milli Bayram Addine Dair Kanun’la (23.4.1922) eklendiğini ileri sürmekteler. Oysa daha ilk günkü (23 Nisan) 1 no’lu karar, “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sureti Teşekkülü Hakkında Heyeti Umumiye Kararı*” meclisin adını o günden resmileştirmiş oluyordu.⁸²

İstanbul’un işgalinin akabinde kurulan Büyük Millet Meclisi yapı itibari ile gerçekten de olağanüstü yetkilere sahip bir meclis durumundadır.

Bir başbakan tarafından kurulan bir kabine, bir hükümet yoktur. Bu yetki ve görev meclisin kendisindedir. Bakanlar kurulu, meclis tarafından seçilir ve meclis adına iş görür. Meclis Başkanı hem hükümet, hem de Devlet Başkanıdır. Bu şekilde, Meclis yasama yetkisinin yanı sıra yürütme yetkisini de elinde bulundurmaktadır. Kuvvetler birliği benimsenerek, yasama, yürütme ve yargı TBMM’de toplanmıştır. Bu nedenle, Bakanlar Kurulu üyelerine Meclise vekâleten görev gördükleri için Vekil denmektedir. Hükümet üyelerini Meclis seçtiğinden kurulan hükümet, “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” adını almakta, silahlı kuvvetler “Büyük Millet Meclisi Ordusu” olarak anılmaktaydı. Meclis, yargı kuvvetini de elinde tutmakta, milletvekilleri vatana ihanet edenler ile asker kaçaklarını yargılayan İstiklâl Mahkemelerine yargıç olarak görevlendirilmekteydi. Ordunun komutanları, büyükelçiler ve mülki amirler aynı zamanda milletvekilidirler.⁸³ Vatanın içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde haklı olarak olağanüstü yetkilerle donatılan bu meclis, parlamenter rejimlerin incelenmesi sahasında, Diktatör Meclis, Uzlaştırıcı Meclis, İhtilalci Meclis, Savaş Meclisi gibi terimlerle

⁸⁰ Şapolyo, a.g.e., s.392.

⁸¹ İsmet İnönü, Hatıralar, I. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s.191.

⁸² Tanör, a.g.e., s. 233.

⁸³ Müderrisoğlu, a.g.e., s.250.

açıklana gelmiştir.Birinci T.B.M.M. bulunduğu ortamın olağanüstü koşullarında ulusal birlik arayışını yansıtan bir çeşitlilikteydi. Ortak amaç, aralarındaki fikir, yaşam biçimi farklılıklarını geri plana itmişti.Osmanlı Parlamentosu ise,devletin kendisi gibi bir hanedanın adını taşıyor ve iki bölümden oluşuyordu. Ayan ve Mebusan Meclisleri. Ayan Meclisi, senato görevi ile aristokratik bir yapı taşıyordu. Bu durum ise Osmanlı Parlamentosunun olduğu kadar toplumun da sosyal eşitsizliğini açıkça belirtiyordu. Oysa Ankara’da açılan Meclis, Milletin tümünü temsil yetkisiyle sınıfsız bir toplum görüntüsünü veriyordu⁸⁴ Geleneksel Osmanlı Eğitim sisteminde çeşitli dönemlerde bazı düzenlemeler yapılmış ise de, eğitim politikaları nispeten toplumun her katmanına yeterli düzeyde ulaştırılamamıştı. Sıbyan mektepleri, medrese-enderun olarak göze çarpan eğitim kurumları, Osmanlı Devletinde 16.yy’dan sonra yaşanan genel çöküntü nedeniyle bozulmuş, yeterli eğitim-öğretim verememiştir. Başta ordunun ihtiyacını gidermek amacıyla 19.yüzyılda kurulan Batılı tarzda eğitim kurumları zamanla hayatın tüm alanına yayılmış, bu durum eğitim sisteminde ikili bir yapının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁸⁵ TBMM, ülkenin o günlerde içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında, genel olarak eğitim düzeyi yüksek kişilerden oluşmaktadır. Yine de Meclis’te iptidaiden yüksek okullara kadar uzanan eğitim kurumları içinde yer alan tüm okullardan yetişmiş mebuslar bulunmaktaydı. Milletvekillerinin eğitim düzeylerini daha genel bir ifade şöyle izah edebiliriz

Tablo 1

Milletvekillerinin Eğitim Düzeyleri ⁸⁶

Milletvekillerinin Eğitim Durumları	1920	1923
Yüksek	42,2	65,2
Özel	7,8	7,0
Orta	21,1	12,3
Medrese	18,1	8,3
Lise	3,6	3,6
İlk	6,8	3,3

⁸⁴ Doğu Ergil, Milli Mücadele’nin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s.187.

⁸⁵ İhsan Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı (1920-1970),Türkiye İş Bank. Yay., Eskişehir 1997, s.86-87.

⁸⁶Turhan, a.g.e., s.115

Bununla birlikte Yabancı dil bilen ve bilmeyen mebusların dağılımı da TBMM üyelerinin o günkü koşullara göre, oldukça yüksek bir eğitim düzeyine sahip olduklarını göstermektedir. Tüm mebusların %58,8'i yabancı dil bilmemektedir. Dil bilen %41,2'lik bölüm içinde de birden çok yabancı dil bilenler önemli bir yer tutmaktadır. Fransızca, Arapça ve Farsça bilenler tüm meclis üyelerinin %23,8'ini, Arapça bilenler %19,2'sini, Farsça bilenler de %13,5'ini oluşturmaktadır. Bu üç dili %48'lik oranla İngilizce ve Almanca izlemektedir.⁸⁷

TBMM üyelerini mesleki açıdan ele aldığımızda tüm kesimlerin TBMM içinde yer aldığını görürüz. Milletvekillerinin seçilmeden önce uğraştıkları son meslekleri göz önünde tutulduğunda %46,9 gibi bir oranın devlet memuru olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu devlet memurları içinde;her dereceden memur bulunmaktadır. Avukat, gazeteci, bankacı, doktor ve mühendis üyelerin oranı %14,0, toprak sahibi çiftçiler, tüccar ve aşiret reislerinin oranı %18,9'dur. Müftü, müderris ve şeyhlerin oranı ise %11,2'dir.Buna göre Meclisteki meslek dağılımı şöyledir.

Tablo 2
Mesleklere Göre Milletvekili Sayısı⁸⁸

Meslekler	Oranlar	Meslekler	Oranlar
Bürokrasi (Toplam)	43	Serbest Meslek (Toplam)	20
Sivil idare	23	Hukuk	13
Asker	15	Doktor	4
Eğitim	5	Dişçi-Eczacı	-
Girişimcilik (Toplam)	19	Veteriner	1
Ticaret	12	Gazeteci	2
Tarım	6	Diğer Meslekler	2
Bankacılık	1	Bilinmeyenler	15
Din	17		

Meclisin oldukça genç bir yaş yapısı vardır. 1921 ilkbaharlarına kadar TBMM ile ilişkisi kesilen ve çoğunun yaşı hakkında bilgi olmayan 82 mebus kapsam dışında

⁸⁷ Demirel, a.g.e., s. 143-146

⁸⁸ Ergil, a.g.e., s.190-191

bırakılırsa, kalan 335 mebusun yaş ortalaması 42,8'dir.

Tablo 3

Milletvekillerinin Yaşları⁸⁹

Yaş	Oran
40'tan küçük	163 / %37,39
40-49	152 / %4,8
50-59	64 / %14,6
60'tan Büyük	21 / %4,8
Bilinmeyen	37 / %8,5

Meclisi oluşturan üyelerin konuşkanlık oranları göz önünde tutulduğunda hiç konuşmayan milletvekili, tüm milletvekillerinin %47'sini, 1-10 defa konuşanların %30'unu, 11-60 defa konuşanların %16'sını, 61-299 defa konuşanların ise %7'sini oluşturur. Konuşkanlık açısından Karadeniz bölgesi milletvekilleri, suskunluk açısından Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi milletvekilleri öndedir.⁹⁰

Eğitim, meslek ve yaş ortalamalarıyla farklılık arzeden milletvekilleri giysileri itibari ile de farklıdır. Yöresel tarzda giyinen milletvekillerinin yanı sıra, inanç ve siyasi düşünce itibari ile giyinen milletvekilleri de vardı. Meclisteki bu renkli görünümü Hıfzı Veldet Velidedeoğlu şu satırlarla ifade etmektedir: "1920'de Meclise ilk kez memur olarak girdiğimiz zaman ilk dikkatimi çeken durum, mebusların kıyafet, yaş ve kafa yapılarının ve görgülerinin başka başka ve çok değişik oluşuydu. Beyaz sarıklı, ak sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla pırıl pırıl üniformalı genç subaylar, yazma sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar ve kavuklu çelebilerle Avrupa tahsilinden yeni dönmüş, batı kültürü ile yetişmiş, nokta bıyıklı, Kuva-yı Milliye kalpaklı gençler, meclis sıralarında yan yana oturuyorlardı. Formasyonları çok değişik olan bu insanlar bir tek amaç etrafında birleşmişlerdi."⁹¹

C) Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Faaliyetleri

23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olan Meclisin toplanması, Anadolu hareketini fiillikten kurtardığı gibi, bu meclis arka arkaya attığı

⁸⁹ Demirel, a.g.e., s.142

⁹⁰ Güneş, a.g.e., s.91.

⁹¹ Velidedeoğlu, İlk Meclis, s.17.

adımlarla yeni Türk Devletinin temellerini kurmuş, Padişah ve İstanbul Hükümetinin yönetimine kısa sürede son vermiştir.

TBMM'nin 25 Nisan Pazar günkü oturumunda, Mustafa Kemal Paşa 110 oy ile Meclis Başkanı, Celaleddin Arif Bey'de ikinci başkan seçilmişti. Divan riyasetine seçilen diğer üyeler ise şunlardı: Birinci Reis Vekili Abdülhalim Çelebi Efendi, İkinci Reis Vekili Cemaleddin Çelebi Efendi, İdare amiri Emir Paşa, İdare Memuru Süreyya Bey, İdare Memuru Suat Bey, Kâtipler Feyyaz Ali Bey, Cevdet Bey, Muhiddin Bey, Refik Bey, Rasim Bey idi.⁹² Meclis Başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, milletvekillerinin çağrısı üzerine başkanlık kürsüsüne çıkarak temelini “ulusal egemenlik” üzerine oturttuğu bir konuşma yaptıktan sonra⁹³ şu esasları içeren önergeyi verdi.

1. Bir hükümet kurulması zorunludur.

2. Geçici bile olsa bir “hükümet (devlet) reisi” tanımak ya da “padişah kaymakamı” seçmek doğru olmaz.

3. Mecliste yoğunlaşan milli irade, vatanın kaderine fiilen el koymuştur ve meclisin üstünde bir güç yoktur.

4. TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplar. Meclisten seçilip görevlendirilecek bir heyet hükümet işlerini yürütür. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Padişah ve halife baskıdan kurtulduğunda, meclisin düzenleyeceği “esasat-ı kanuniye” çerçevesinde yerini alır.

Bu öneri tartışılarak kabul edildi ve meclis kararı haline geldi. Bu karar ile, ulusal iradeye dayalı tam yetkili bir meclis ile, ona bağlı ve sorumlu bir hükümetin kurulması hedefleniyordu.⁹⁴

İcra Vekilleri Heyeti Kanunu'nun çıkarıldığı 2 Mayıs 1920 tarihine kadar Mustafa Kemal Paşa başkanlığında kurulan Geçici İcra Vekilleri Heyeti bazı önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmaların başlıcaları şunlardır.

1. TBMM 25 Nisan 1920’ de halka, düşmanların halkı aldatmak için yaptığı

⁹² Hüsamettin Ertürk; İki Devrin Perde Arkası, Yay. Haz. Samih Nafiz Tansu, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964, s.426.

⁹³ Abalıoğlu, a.g.e., s.130.

⁹⁴ Tanör, a.g.e., s.235.

propagandaya inanılmamasını içeren bir beyanname yayınladı.

2. TBMM'nin ilk siyasi teşebbüsü olarak, 26 Nisan'da Sovyet Rusya Halk Komiserler Meclisine bir mektup gönderildi. Bunun akabinde Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet de Moskova'ya gönderildi.

3. 27 Nisan 1920'de TBMM adına Padişaha bir arıza yayınlandı.

4. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu yayınlandı.⁹⁵

Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in teklifi ile gündeme gelen kanun tasarısı 29 Nisan 1920'de kanunlaştı. Bu kanun ile TBMM'nin meşruluğuna karşı çıkanlar vatan haini kabul edilmiş ve bu suçu işleyenlerin idam olunacağı belirtilmiştir. (Madde 2)⁹⁶ Fakat bu kanunun istenilen düzeyde etkili olamaması üzerine "Firariler Hakkında Kanun" ile yeni bir düzenlemeye gidilmiş, bu kanunun doğal bir sonucu olarak "İstiklal Mahkemeleri" kurulmuştur⁹⁷ 2 sayılı kanun olarak çıkarılan Hıyanet-i Vataniye kanunu ile İstanbul'la her tülü haberleşme yasak edilmiştir.⁹⁸

İcra Vekilleri Heyeti Kanunu ile ilgili Layiha Encümeni tarafından hazırlanan 5 maddelik tasarı 1 Mayıs 1920 tarihinde Meclise sunularak oylanmış ve kabul edilmiştir. Buna kanuna göre;

1. Şer'îye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin) Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani Nafia, Dahiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf) Müdafaa-i Milliye, Hariciye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.

2. İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ile aralarından intihap olunur.

3. Her vekil deruhte ettiği umurun ifasında mensup olduğu encümenin rey-i istişaresini alabilir.

4. İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder.

Kanun, derhal uygulamaya konularak 11 kişilik İlk İcra Vekilleri Heyeti seçilmiştir. İlk İcra Vekilleri Heyeti şu milletvekillerinden oluşmaktaydı,

⁹⁵ Tansel, a.g.e., s.95-99.

⁹⁶ Düstur, , Üçüncü Tertip, C.1, Millet Matbaası, İstanbul 1929, s.2

⁹⁷ Öz, a.g.e., s.77.

⁹⁸ Hülya Özkan, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşısı Faaliyetler (4 Mart 1919-16 Ekim 1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s.101

1. Şer'îye ve Evkaf Vekilliğine: Mustafa Fehmi Efendi (Bursa)
2. Dahiliye Vekilliğine : Cami Bey (Aydın)
3. Adliye Vekilliğine : Celalettin Arif Bey (Erzurum)
4. Nafia Vekilliğine : İsmet Fazıl Paşa (Yozgat)
5. Hariciye Vekilliğine : Bekir Sami Bey (Amasya)
6. Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekilliğine : Dr. Adnan Bey (İstanbul)
7. İktisat Vekilliğine : Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)
8. Müdafaa-i Milliye Vekilliğine : Fevzi Paşa (Kozan)
9. Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekilliğine : İsmet Bey (Edirne)
10. Maliye Vekilliğine : Hakkı Behiç Bey (Denizli)
11. Maarif Vekilliğine : Dr. Rıza Nur Bey (Sinop) ⁹⁹

Her vekil meclis tarafından, kendi azası arasından ve ayrı ayrı seçildiği gibi, o zamana kadar olmayan yeni bir usul ile, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi de bizzat Meclisçe seçilmiş ve vekiller heyetine dahil olmuştur. Bu suretle ordu üzerinde olan Meclis, hakimiyetini Erkan-ı Harbiye Reisi vasıtasıyla tatbik etmiş oluyordu.¹⁰⁰

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşturulmasından sonra TBMM'de İhtisas grupları olan Encümenlikler oluşturuldu.

1. Adliye Encümeni (Adalet Komisyonu)
2. Dahiliye Encümeni (İç İşleri Komisyonu)
3. Divanı Haysiyet (Disiplin Komisyonu)
4. Defteri Hakani Encümeni (Tapu ve Kadastro Komisyonu)
5. Hariciye Encümeni (Dış İşleri Komisyonu)
6. İktisat Encümeni (Ekonomi Komisyonu)
7. İrşat Encümeni: (Aydınlatma ve Yol Gösterme Komisyonu)
8. İstida Encümeni (Dilekçe Komisyonu)
9. Kanun-i Esasi Encümeni (Anayasa Komisyonu)

⁹⁹ Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923), C.I, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994, s.111-112.

¹⁰⁰ İnönü, a.g.e., s.192

10. Kavanini Maliye Encümeni (Mali Konular Komisyonu)
11. Kütüphane Encümeni (Kitaplık Komisyonu)
12. Lâyiha Encümeni (Tasarı Komisyonu)
13. Maarif Encümeni (Milli Eğitim Komisyonu)
14. Memurin Muhakematı Tetkik Encümeni
15. Memurin Muhakematı Tetkik Heyeti
16. Müdafaa-i Milliye Encümeni (Milli Savunma Komisyonu)
17. Murakabe Encümeni
18. Muvazene-i Maliye Encümeni (Bütçe Komisyonu)
19. Nafia Encümeni (Bayındırlık Komisyonu)
20. Nizamname-i Dahili Encümeni (İç Tüzük Komisyonu)
21. Tetkiki Mezabıt Encümeni (Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyonu)
22. Orman ve Maadin Encümeni (Orman ve Madenler Komisyonu)
23. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Encümeni (Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu)
24. Posta ve Telgraf Encümeni
25. Şer'îye ve Evkaf Encümeni (Din İşleri ve Vakıflar Komisyonu)¹⁰¹

Encümenler, Teşkilatı Esasiye Kanunu mucibine Meclise teklif edilen layiha ve kanun tekliflerini tektik etmekle görevlidir. Encümen, evvela teklif veya layihanın Teşkilatı Esasiye kanununa uygun olup olmadığını tetkik eder. Eğer kanuna aykırı bir hükmü içeriyorsa riyasete iade edilir. Bir encümen gerekli gördüğü takdirde, tetkik etmekte olduğu bir kanunu diğer bir ihtisas encümenine gönderebilir. Encümen mazbataları, encümen reisleri ile mazbata muharrirleri, kâtipleri ve kanunun müzakeresine iştirak eden encümen azaları tarafından imza edilir.¹⁰²

Komisyonların teşekkülünden sonra Meclisteki işleri düzenlemek ve idare etmek için 14 Mayıs 1920'de Meclisin yönetim kadrosu oluşturuldu. Kadro şu şekildedir: Bir başkatip, bir katip, Kalem Müdürü, Kalem Müdürü, Kalem Mümeyyizi, Zabıt Katibi, Kayıt ve Dosya Memuru, Mübeyyiz, Evrak Müvezzi, Muhasebe Müdürü, Veznedar,

¹⁰¹ Çoker, a.g.e., s.108-109.

¹⁰² Neşet Halil, Büyük Meclis ve İnkılâp, TBMM Matbaası, Ankara 1933, s.131.

Muhasebe Katibi, Daire Müdürü, Serhademe ve Hademeler.¹⁰³

Türkiye Büyük Millet Meclisi, açıldığında elinde Misak-ı Milli denilen ve vatan savunmasının ilkelerini belirten bir belge ile, hükümetin oluşturulması için verilen 4 maddelik bir takrir vardı. Misak-ı Milli, vatanın sınırlarını belirleyip vatanın bölünmezliğini, ulusun bağımsızlığını hedef tutarken, takrir ise, bu hedeflere varmak için TBMM'nin yetkilerini belirtiyordu. TBMM'nin elinde bu (bir nevi yönetim tarzı) belgeler varolmasına rağmen bir anayasaya ihtiyaç duyuluyordu. Bu konu, 20 Ocak 1921 tarihinde, 23 maddelik Teşkilatı Esasiye Kanunu¹⁰⁴ hazırlanarak çözümlendi.

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, sadrazam Tevfik Paşaya, 1876 Anayasasının 1921 Anayasası ile çelişmeyen hükümlerinin geçerli olduğunu bildirmesiyle, 1876 Anayasasının kamu düzeni için yararlı maddeleri yürürlükte tutulurken, TBMM için gerekli yasal temeller de yaratılmıştır. Bu düzenleme ile yeni yönetim anayasal bir çerçeve kazanmıştır.¹⁰⁵

TBMM, açıldığı günden itibaren çalışmalarına başlamıştı. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan Meclis, Anadolu'yu düşman işgalinden kurtarmak amacıyla toplandığı halde kendi varlığını korumak için de mücadele etmek zorunda kalmıştı. TBMM'nin kendisine yapısal bir düzen kazandırmaya çalıştığı sıralarda Milli Mücadele'ye karşı olan şahıs ve çeteler başlattıkları galeyan ve isyanlarla Anadolu'da yeni doğan bir halk idaresini yok etmeye çalışıyordu. Başkaldırma hareketleri İstanbul Hükümetinin desteğiyle de yaygınlaşıp tehlikeli bir hal almıştı. 13 Nisan 1920'de Bolu ve Düzce Bölgesi isyan etmiş, 11 Mayıs'ta Aznavur, Adapazarı bölgesinde 3. kez isyana kalkışmıştı. Bununla birlikte 5 Mayıs'ta Konya, 14 Mayıs'ta Yozgat'ta isyanlar patlak vermiş, Milli Aşireti Siirt'ten Dersim'e kadar olan bölgeyi ele geçirme gayretine girişmişti. Aynı günlerde İstanbul Hükümeti tarafından kurulan "Kuva-i İnzibatiye" İzmit'ten Ankara'ya doğru yola çıkmıştı. İçte bu isyanlar baş göstermişken Doğu'da Ermeniler Oltu ve Tuzla'yı işgal ederek ilerlemeye başlamış, Yunanlılar 22 Haziran 1920'de İzmir'in işgali sonrasında bütün cephe boyunca taarruza geçmişlerdi.¹⁰⁶

Bütün bu müşkilat karşısında TBMM, elindeki yetersiz kuvvetle bir yandan iç isyanları bastırmaya çalışıyor, bir yandan da Yunan taarruzunu durdurmaya çalışıyordu.

¹⁰³ Çoker, a.g.e., s.138.

¹⁰⁴ Düstur, Üçüncü Tertip, , C.I, s.138-139.

¹⁰⁵ Ergil, a.g.e., s.199.

¹⁰⁶ Müderrisoğlu, a.g.e., s.245-246.

Tüm olanaksızlıklara rağmen 5 ay gibi kısa bir sürede bütün iç isyanları bastırmış, Yunan ilerleyişini durdurmuştu. TBMM'nin iç isyanları bastırmasında, kullanılan milli kuvvetlerin yanı sıra 18 Eylül 1920'de kurulup faaliyete geçen İstiklal Mahkemelerinin de etkisi vardır.¹⁰⁷

T.B.M.M. vatanın genel ahvaliyle ilgilenirken kendi üyeleri arasında da bir takım ayrışımara sahne oluyordu. 20 Ocak 1921'de kabul edilmiş olan ve birinci maddesinde "*Hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır*" diyen, öteki maddelerinin hiçbirinde de "*sultanlık ve halifelik*"ten söz etmeyen Anayasa, mebuslar arasında çeşitli anlamlarda yorumlanmış ve Meclisteki ilk ciddi düşünce ayrılığı ortaya çıkmıştı.¹⁰⁸ Atatürk, meclis içinde oluşan grupların başlıcalarını a) Tesanüt Grubu b) İstiklal Grubu, c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi, d) Halk Zümresi e) Islahat Zümresi¹⁰⁹ olarak saymıştır.

Ali Fethi Bey, TBMM'nin o günkü iç yapısını şöyle anlatmaktadır. "*Büyük Millet Meclisinde, birbirinden çok farklı düşüncelere, ayrı felsefe ve görüşlere sahip hizipler vardı ve bunlar arasında zaman zaman esasa inen sert tartışmalar oluyordu. Fakat hepsi, bir noktada mutlak birlik halinde idiler. Vatanın kurtarılması Milli Misak sınırları içinde müstakil, haysiyetli, her varlığa sahip devletin kurulması... Devletin şekli üzerinde de ayrı ayrı görüntüler sıralanabilirdi. O günlerde herkes, bu iç dünyasını zaferin somuna saklamak ihtiyatını da elden bırakmıyordu. Mustafa Kemal'in farkında olduğu bu ayrılıktan sık sık söz ettiğini hatırlarım...*"¹¹⁰

Meclisteki gruplar arasında meydana gelen ayrılık ve mücadeleler, ülke içindeki birliği zedeleyici, Meclis içinde karar almayı zorlaştıran bir durum alınca, Atatürk, bu grupları bir araya getirmek maksadıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu oluşturmak zorunda kaldı.¹¹¹

10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, ilk kurulan grup olduğu için daha çok Birinci Grup şeklinde anıldı. Grubun kurulmasıyla, A.R.M.H. Cemiyeti de tüm ulusu içine alan ulusal bir dernek olmaktan çıkıyor, Meclisteki Birinci Grubun siyasi partisi durumuna

¹⁰⁷ Ergil, a.g.e., s.207.

¹⁰⁸ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Başnur Matbaası, Ankara 1972, s.159.

¹⁰⁹ Atatürk, *Nutuk*, C.2, s.657.

¹¹⁰ Okyar, a.g.e., s. 292.

¹¹¹ Öz, a.g.e., s.78.

giriyordu. Bu durumda, grubun dışında kalan Mebuslar Milli Mücadeleye karşı imiş gibi bir duruma düşüyorlardı. Her fırsatta I. Grup içinde olan ve olmayan mebuslar gerek iç olaylar ve gerekse dış ilişkiler söz konusu olduğunda tartışıyorlardı. Bütün bunlar olurken Birinci Grup dışında kalmış mebuslar¹¹² Ali Şükrü, Hüseyin Avni, Emin, Albay Selahaddin Beylerin önderliğinde bir araya gelerek bir grup kurdular.¹¹³ Onlarda kuruluşlarını resmen Meclis Başkanlığına bildirdiler ve ikinci kurulan grup olduklarından, İkinci Grup diye anıldılar.

1921 sonunda başlayan bu gruplaşma yüzünden Meclis adeta çok partili meclislerin tartışmalı havasına bürünmüştü.¹¹⁴ İkinci grup üyeleri meclisteki tartışmalarda sürekli demokrasi ve hürriyet isteklerini ön plana çıkarmışlardır. Grubun siyasi tutumu daha ziyade, şahıs otokratlığına muhalif, şahıs hakimiyeti yerine kanun hakimiyeti şeklinde belirlemekteydi. Devlet mekanizması, otoritesi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkileri çevresinde odaklanan muhalefetleri verdikleri kanun teklifleri ve takrirlerle belirginleşmiştir.¹¹⁵ Bu çerçevede temel endişelerinden birini, meclis reisinin diktatörlüğe gittiği yolundaki düşünceleri oluşturur. Tüm yetkilerin Meclis reisinde toplanmasını önlemek amacıyla, 1921 yılında bakanlar kurulunun görev ve sorumluluğunu belirleyen kanun tasarısı hazırlanırken Anayasaya kabine ve usulünün sokulması yolunda çaba göstermişlerdi. Bu konuda diğer bir önemli gelişme de, Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılmak istenen değişikliktir. İleri sürdükleri teklife göre, meclise üye seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki yerleri halkından olmak veya kendi seçim bölgesi içinde yerleşmiş bulunmak şartı getiriliyordu. Göçmen olarak gelenler ise, yerleştirildikleri tarihten itibaren beş yıl geçmişse aday olabileceklerdi. Bu teklif ile, Atatürk'ün milletvekilliği önlenmek isteniyordu. Fakat teklifin reddi, emellerini gerçekleştirmelerine fırsat vermedi.¹¹⁶

Birinci ve İkinci Gruba mensup üye sayısını tespit etmek oldukça güçtür. Çünkü, her iki gruba mensup olmayan üyeler bulunduğu gibi, bir grubun bazı üyelerinin, diğer grubun çoğunluğu ile beraber hareket ettiği durumlar da görülüyordu. I.TBMM dönemi sırasında vefat eden milletvekillerinin bulunduğu gerçeği dikkate alındığında grupların sayılarını tasnif oldukça zor bir hal alıyor. Bu nedenle biz burada sadece Frey'in bir

¹¹² Goloğlu, a.g.e., s.162.

¹¹³ Arıkoğlu, a.g.e., s.270.

¹¹⁴ Goloğlu, a.g.e., s.165.

¹¹⁵ Akın, a.g.e., s.61.

¹¹⁶ Öz, a.g.e., s.79.

tespitini aktarmakla yetineceğiz.

Tablo 4

Frey'e Göre BMM'inde Grupların Üye Sayıları ¹¹⁷

?

FREY'E GÖRE	Toplam	Birinci Grup	İkinci Grup	Bağımsız	Ayrılan
TOPLAM	437	202	63	90	82
I. GRUP	197	193	0	3	1
II. GRUP	118	0	58	58	2
Bağımsız	122	9	5	29	79

İkinci Grubun kadrosu genel bir tasnifte, demokratik bir yönetim biçimini benimseyen inançlı-liberal entelektüellerden, tutucu saltanat taraftarlarına kadar geniş bir yelpaze çizmektedir.¹¹⁸

Meclis içinde cereyan eden gruplaşmayı daha da açığa çıkaran durum, saltanatın kaldırılıp, hilafetten ayrılması söz konusu olunca belirginleşti. Lozan'da toplanacak olan konferans, Saray ve Bab-ı Ali ile olan durumu kapının ağzına getirdi. Konferansa Bab-ı Ali de katılmak istiyordu. Anadolu ile arada ikilik olmadığını ileri sürerek, kuva-yı milliyeciler üzerinde bir çeşit vesayet kurmaya yelteniyordu. Sadrazam Tevfik Paşa'nın bu sonucu elde etmek için çektiği telgraf bardağın taşmasına sebep oldu.¹¹⁹ Hem Bab-ı Ali'nin gerek kazanılan zafere, gerekse Lozan'a gidecek heyete ortak olmak eğilimini sürdürmesi, hem de müttefiklerin Mudanya Silah bırakışmasına karşın, Türkiye'yi ikili bir yönetim içinde görmeyi sürdürmeleri, Saltanatın kaldırılması zamanını saptadı. Ekim 1922 başlangıcından itibaren Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanatı kaldırmak üzere olduğu söylentileri dolaşıyordu. Nitekim bunlar boş söylentiler değildi.¹²⁰ Müdafaa-i Hukuk içtimasında Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Saltanatının lağvı zaruriyetine dair uzun beyanatta bulundu. Saltanatın lağvına dair kanun önerisi, teşkilatı esasiye, şer'iyye ve adliye encümenlerine havale olundu.¹²¹ Meclis'te yapılan uzun görüşmelerden sonra, Saltanatın kaldırıldığına dair kanun tasarısı oya konuldu ve

¹¹⁷ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, s.306-323'den naklen Demirel, a.g.e, s.134

¹¹⁸ Akın, a.g.e., s.61

¹¹⁹ Necdet Öktem, *Saltanatın Kaldırılması*, İzmir 1972, s.23

¹²⁰ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, Ankara ?, s.58

¹²¹ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1955, s.26

tasarı müttefikan kabul edilerek kanunlaştı. Böylece Osmanlı Saltanatı artık, hem fiilen, hem de hukuken tarihe karıştı.¹²²

III- İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ

A) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

1921 Anayasasına göre; Büyük Millet Meclisi her iki yılda bir yenilenecekti.¹²³ Ancak ilk anayasamızı yapan Meclis, kendi koyduğu bu kurala bir istisna tanıyor, 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere kanununun birinci maddesine göre, “*Büyük Millet Meclisi, hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtuluş ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar fasılasız olarak toplanır.*”¹²⁴ ibaresini öngörüyordu. Bu kanun maddesine göre, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin yeniden seçim yapılmasına karar vermesi demek, kendisinin toplanmasına sebep olan gayeye ulaşmış olduğunu kabul etmesi demektir.

30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Savaşının zaferle sona ermesiyle Türkiye fiilen bağımsızlığına kavuşmuş bulunuyordu. Mudanya Mütarekesi bağımsızlığımızın emperyalistler tarafından kabul edildiğini kanıtlayan ilk belge olmuştu. Ancak Boğazların, İstanbul'un ve Trakya'nın durumları henüz tam açıklığa kavuşmuş değildi. İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından boşaltılması ve Boğazların tam kontrolümüz altına girmesi barış antlaşmasının imzası koşuluna bağlanmıştı ve barış görüşmeleri Lozan'da devam ediyordu.¹²⁵

Birinci Meclis, ilk yıllarında büyük bir kaynaşma ve dayanışma içinde güzel ve faydalı hizmetler ifa ettikten sonra, özellikle son aylarda “Saltanat ve Hilafet tartışmaları” ile “Lozan Konferansı'nın gelişimi”nden kaynaklanan yoğun tartışmalar yüzünden çalışmalarını sürdüremez hale gelmişti. Yeni ve dinç bir Meclisle işlerin yürütülmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Meclis'in bu durumunu şu şekilde değerlendirmektedir: “*TBMM, müşevves (düzensiz, karmakarışık) bir haleti ruhiye içine düşmüştü. Bu haliyle vazife yapamazdı. Meclis yenilenmedikten sonra,*

¹²² Aydemir, a.g.e., s.59

¹²³ TBMM Kavanin Mecmuası, Devre I, C.I, 3. Basım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1943, s.89.

¹²⁴ Samet Ağaoğlu, Kuva-yı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi, Kültür Bak.Yay. ,Ankara 1981, s.285.

¹²⁵ Kemal Zeki Gençosman, Devleti Kuran Meclis, Hürriyet Yay., İstanbul 1981, s.58.

millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini görmeye imkan yoktu."¹²⁶

Büyük Millet Meclisi'nin dört yılı doldurmamış olmakla beraber, görevini şerefle bitirdiğine inanan Mustafa Kemal Paşa, seçimi yenilemeyi düşünüyordu. Bu düşüncede Meclisin yorulmuş olması, yeni bir çalışma hayatına geçilmesinin gerekmesi gibi sebepler yanında, her halde birkaç ay içinde bitirilecek olan Lozan Barış Antlaşması'nın tasdiki konusunda duyduğu endişeler de vardı.¹²⁷ Yeni bir meclis oluşturulmasının dış politika açısından yararlı olacağı, yeni devletin Batı Dünyasındaki itibarını artıracığı kanaati de bu düşüncenin önemli faktörlerinden biri olmuştur.¹²⁸

Mart 1923'ün son günlerinde Mustafa Kemal Paşa harekete geçme zamanının geldiğine karar verip, Meclis başkanı sıfatıyla Başbakan Rauf Bey'i telefonla arayarak Bakanlar Kurulunu toplanmasını istemiştir. Paşa, bu toplantıda Meclis'in yenilenmesi gerektiğinden bahsetmiş, bazı konuşmalardan sonra Bakanlar Kurulu tarafından da bu fikir benimsenmiştir. Mustafa Kemal Paşa bundan sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun idare heyetini de toplantıya çağırarak, aynı konuyu onlara da açmış, uzun süren tartışmalardan sonra onlar da bu fikri benimsemişlerdir. Hükümet ve Grup toplantısında konu üzerinde mutabakata varıldıktan sonra 1 Nisan 1923 günü TBMM toplanarak konu Meclis gündemine getirildi.¹²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'taki bu anlatımına karşılık Rauf Orbay hatıralarında daha farklı bir yaklaşım benimser. Rauf Bey anılarında, Büyük Millet Meclisi üyelerinin dış tehlikeler karşısında gösterdiği bütünlüğün yanı sıra çeşitli nedenlerle Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe doğru gittiği endişesi taşıyan bazı mebusların tutumu yüzünden Meclis'te en çetin konularda bile uzlaşma sağlanamaz hale geldiğini ifade eder. Bu durum karşısında arkadaşları ile alınması gereken tedbirleri konuştuktan sonra, Mustafa Kemal Paşa ile Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa'yı Heyet-i Vekile toplantısına davet ettiğini belirten Rauf Bey, bu gizli toplantıda meclisin yenilenmesini zorunlu gördüklerini açıkladığını, Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı üzerine, sabaha kadar süren toplantı sonunda, seçimin ne şekilde yapılacağı konusunda kesin bir karara varıldığını da sözlerine eklemektedir.¹³⁰

¹²⁶ Atatürk, Nutuk, C. II, s.820

¹²⁷ Gençosman, a.g.e., s.59

¹²⁸ Öz, a.g.e., s.79

¹²⁹ Atatürk, Nutuk, C.II, s.820; Dinç, a.g.e., s.4.

¹³⁰ Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay, İstanbul 1965, s.124-125.

Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında yapılan Meclis toplantısında, Aydın Mebusu Esad Efendi ve 120 arkadaşı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Madde-i Müzeyyesi'nin ilgası ve tecdid-i intihaba dair" 207 sayılı kanun teklifini Meclis'e verdiler. Önergede şöyle deniliyordu: *"Ülkeyi savunma amacıyla toplanan Büyük Millet Meclisi, bu amaca varmakla tarihsel bir onur kazanmıştır. Gelecektekilerin beğeneceği bir sonuca varmıştır. Memleket şimdi barış sorunlarını ve ekonomik gelişmeler gibi her biri en ince yüksek yurt yararlarını içine alan iki kutsal ve önemli amaca yönelmiştir. Bu konuda kamuoyunu, yeniden kazanmaya şiddetle ve kesin ihtiyaç vardır. Üç yıllık düşünce ilerlemesi ile orantılı bir kamuoyunun milletin geleceğine daha büyük bir gelişme akımı kazandıracağına şüphe yoktur. Anayasa'daki aynı madde, seçimi yenilemeye engel olduğundan ve bu kaldırılmadığı takdirde seçime gidilmesi ve özellikle kurtulup anavatana katılan yerlerin seçim yapmaları imkansız olacağından en çok iki ay içinde, milletin oyuna yeniden güçlü bir şekilde alabilmek o maddenin kaldırılmasını ve seçimin yenilenmesini zaruri kılmaktadır."*¹³¹

TBMM'nin 1 Nisan 1923 tarihli olağanüstü oturumunda verilen bu kanun teklifi ile Anayasanın ilgili maddesi değiştirilerek iki ay içinde yeni bir seçime gidilmesi öngörülmüştür. Sadece Birinci Grup üyelerinin imzasının bulunduğu bu teklif ¹³² ikinci grup üyelerinin tepki ve direnişiyle karşılaşmadan ¹³³ o günkü oturumda oy birliğiyle kabul edilir.

Birinci Büyük Millet Meclisi seçimi, yeni bir seçim kanunuyla yapma kararındaydı. Görevini bitirmiş olan Meclisin milletvekillerinin seçiminde, temeli 1876'lara dayanan eski "İntihab-ı Mebusan" kanunu esas alınmıştı. Geçen zaman içinde cereyan eden sosyal ve siyasal değişiklikler yeni bir seçim kanununu zaruri kılıyordu. Fakat vakit yeni kanun yapmaya elverişli değildi. Zorunlu bazı değişiklikler yapılmak suretiyle yine eski kanunun ölçüleri içinde yeni seçim yapılabilirdi. Nitekim seçim kararının alınmasından iki gün sonra, 3 Nisan 1923'de bazı değişiklikler yapılarak yeni seçim kanunu kabul edilerek seçim sürecine girildi.¹³⁴

Daha seçim kararı alınmadan 25 Kasım 1922'de 16 maddelik "İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakatini Muadil Mevadd-i Kanuniye" önerisi ile ikinci grup seçim

¹³¹ TBMM Z.C. D. I., C. 28, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1961, s.283

¹³² Öz, a.g.e., s.80.

¹³³ Akın, a.g.e., s. 399.

¹³⁴ Gençosman, a.g.e., s.65

mevzuatını değiştirmek istemişti. İkinci grubun Meclis Başkanlığı'na verdiği önerge, seçme ve seçilme hakkını ikametgah ve etnik köken itibari ile sınırlandırmaya yönelikti.¹³⁵ İkinci Grubun verdiği önerge ile başlayan seçim usullerine ilişkin tartışma, yeni seçim kanununun kabulüne kadar TBMM gündeminde kalmıştır. Seçim kararını veren Birinci Meclis'in seçimlere ilişkin yasada yaptığı düzenlemeler şöyle özetlenebilir: Eskiden 50.000 erkek nüfus için olan milletvekilliği 20.000 kişiye bir milletvekilliği biçiminde değiştirildi. İlk ve ikinci seçmen olmak için vergi mükellefiyeti şartı olmayacaktı. 25 olan seçmen yaşı 18 olarak saptandı.¹³⁶ 1923 Seçim Kanunu'nun öngördüğü seçmen kütükleri, şehirlerde belediye meclisi reislerinin, köylerde nahiye meclisi reisinin sorumluluğunda olacaktı. Seçmen kütüğünün sağlıklı tutulup tutulmadığını inceleyecek teftiş heyetlerinin üye sayıları kaza ve liva büyüklüğüne göre 4 ile 10 arasında değişecekti.¹³⁷

1923 seçimi, katılan siyasi partiler bakımından da kendisinden öncekilerden ayrılıyordu. Birinci Mecliste milletvekilleri Birinci Grup ve İkinci Grup olarak iki hizibe ayrılmıştı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini devam ettirip, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafından toplanan Birinci Grup üyeleri Meclisin çoğunluğuna sahipti. Seçim sürecine girildiği sırada daha önce Mustafa Kemal Paşa'nın basın yoluyla açıkladığı *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu Halk Fırkası adı ile bir siyasi partiye dönüştürme fikri 8 Nisan 1923'te yayınlanan ünlü 'Dokuz Umde'"* ile pekiştirilmiş, bu umdeleri benimseyenlerin oyları talep edilmiştir.¹³⁸ Bu haliyle 1923 seçimine söz konusu edilen ahval içinde Birinci ve İkinci Gruplar katıldı.¹³⁹

Seçim kararı alınmasından sonraki en önemli gelişmelerden biri de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun değiştirilmesidir. Birinci Grup üyeleri, 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin *"1922 senesine kadar tekamül etmiş olan yeni devlet şekline her ne suretle olursa olsun karşı gelenlerin vatan haini sayılacakları"* şeklinde değiştirilmesine dair bir teklif sunar. Böyle bir düzenlemeye karşı çıkan İkinci Grup üyeleri, bunun *"insanlığın fikrine, düşüncesine pranga vurduğu"* görüşündeydiler.

¹³⁵ Akın, a.g.e., s.399.

¹³⁶ Akın, , a.g.e., s.403-404; Çavdar, a.g.e., s.245.

¹³⁷ Akın, a.g.e., s.404.

¹³⁸ Dokuz Umde, o sırada ülkenin içinde bulunduğu genel siyasi durum ve gelecek hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri ihtiva eden beyannamedir. Daha fazla bilgi için bkz. Demirel, a.g.e., s.525-527, Arsan, a.g.e., s.516-518.

¹³⁹ Gençosman, a.g.e., s.71, Tevfik Çavdar, 1923 seçimlerinde mücadele eden gruplar arasına Müdafaa-i Milliye Grubu, Amele Grubu ve Bağımsızları da dahil etmektedir. Çavdar, a.g.e., s.245.

İkinci grubun karşı çıkmasına rağmen kabul edilen bu değişiklikle seçimlerde mevcut rejimin aleyhine olabilecek propaganda çalışmaları önlenmek istenmiştir. Artık Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin faaliyetlerini sürdürme imkanları ortadan kaldırılmış, ya da en azından vatan hainliğiyle suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır.¹⁴⁰

TBMM'nin Birinci Devresi'nin 16 Nisan 1923 tarihli oturumunda çoğunluğun sağlanamaması üzerine toplantı 21 Mayıs'a ertelendi, bu tarihte de aynı durum vaki olunca Meclis'in ilk devresi fiilen kapandı¹⁴¹ Birinci TBMM'nin son toplanma tarihinden sonra Mustafa Kemal Paşa seçim çalışmalarına ağırlık vererek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin örgütlerini seçime hazırlanmaya çağırdı. Kendi grubu adına milletvekili adaylarını kendi belirleyen Mustafa Kemal Paşa özellikle Trabzon ve İstanbul seçimlerine özel bir ilgi gösterdi. Bu ilginin temelinde, Trabzon'da Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden kaynaklanan bir propagandanın bulunması ile İstanbul'da İttihatçı çevrelerin Birinci Gruba karşı mücadeleye girmesi bulunuyordu.¹⁴² Birinci Grup, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında seçimin çalışma, program ve yöntemini saptarken, muhalif ikinci grup mensupları teşkilatsız bir şekilde seçim çalışmalarını devam ettirdiler.¹⁴³

Seçim çalışmalarının devam ettiği sırada Lozan Barış görüşmeleri de büyük tartışmalar içinde devam etmekteydi. Tartışmalar sadece konferansa katılanlar arasında değil, Türkiye'yi Lozan'da temsil eden İsmet Paşa ve Başbakan Rauf Bey ile bu iki zatın çevresindeki insanlar arasında da sürüyordu. Lozan yüzünden çıkan bu tartışmalar ve gelişmeler devam ederken¹⁴⁴ 23 Haziran Perşembe günü yapılan İkinci Dönem Milletvekili Seçimini, ezici bir çoğunlukla Halk Partisi adayları kazandı. İkinci Döneme seçilen milletvekillerinin tam sayısı 287 idi.¹⁴⁵ Seçimler sonucunda Meclis'e giren tek bağımsız aday Gümüşhane Mebusu Zeki Bey'dir.¹⁴⁶ Mebus seçimlerinin ardından

¹⁴⁰ Öz, a.g.e., s.80; Demirel, a.g.e., s.530.

¹⁴¹ Faruk Alpkaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924), İletişim Yay. İstanbul 1998, s.30.

¹⁴² Dursun Gök, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927), Konya 1995, s.9; Mete Tunçay, bağımsız mebuslara Eskişehir Mebusu Emin Bey (Sazak)'i de dahil eder. Bu mebus daha sonra Halk Fırkasına katıldı. Tunçay, a.g.e., s.49. M.Kemal Paşa, seçim dolayısıyla Trabzonlulara 22 Nisan 1923 tarihli bir beyanname yayınladı. Beyanname için bkz. Arsan, a.g.e., s.524-525; Tunçay, a.g.e., s.45-47

¹⁴³ Gençosman, a.g.e., s.86.

¹⁴⁴ M.Emin Dinç, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Türk Siyasi Hayatı (1923-1927), Hacettepe Üniv. Basılmamış Y.L.Tezi, Ankara 1992, s.5

¹⁴⁵ Gençosman, a.g.e., s.86.

¹⁴⁶ Gök, a.g.e., s.9; Halil, a.g.e., s.173.

2 Ağustos'ta yapılacağı duyurulan TBMM'nin İkinci Devresinin açılış töreni, toplantıya yalnız 70 mebusun katılması üzerine "nisab-ı ekseriyet hasıl olmadığı için" 11 Ağustos'a ertelendi.¹⁴⁷ Türkiye İkinci Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü ilk toplantısını en yaşlı mebus, Abdurrahman Şeref Bey'in (İstanbul) reisliği altında yaptı. Abdurrahman Şeref Bey bu münasebetle söylediği nutukta, "*Birinci Meclis, vatanın halâskârı oldu. İkinci Meclisin uhdesine terettüb eden vazife de devletin nâzımı olmaktadır.*" dedi. 270 mebusan oluşan İkinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda Ankara ve İzmir'den mebus seçildi¹⁴⁸

Meclisin geçici başkanlığına 189 oy ile Ankara mebusu Ali Fuat Paşa'nın seçilmesinden sonra Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Bey, mebusların yapacağı yemin metnini hazırladı. Metin şöyledir: "*Vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka bir gaye takip etmeyeceğime ve milletin bilakaydüşart hakimiyeti esasına sadık kalacağıma vallahi*"¹⁴⁹

TBMM'nin 13 Ağustos'ta yapılan üçüncü toplantısında, Meclis Dahili Nizamnamesi gereğince Meclis Reisi seçimi yapılmış, mevcut 197 mebusan 196'nın oyu ile Mustafa Kemal Paşa Meclis reisliğine seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, seçimlerden sonra başkanlık kürsüsüne geçerek uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasını üç kısma ayıran Mustafa Kemal Paşa, gelişmeleri Mondros Mütarekesinden TBMM'nin kuruluşuna kadar olan dönem, ilk Meclis'in çalışmaları ve yeni Meclis başlıkları altında anlatacağını açıklamıştır. Paşa, gelişmeleri anlattıktan sonra elde edilen başarının ilerleme ve uygarlık yolunu açtığını, ancak ilerleme ve uygarlığın henüz sağlanamadığını ve görevlerinin bu yolda yürümek olduğunu belirtti. Daha sonra yapılan Reis-i Sanilik seçimini, seçime katılan 196 üyenin tamamının oyunu alan Ali Fuat Paşa kazandı. Divan-ı Riyaset'in diğer üyelerinin seçimi gerçekleştirilerek, Birinci Reis vekilliğine 180 oy alan Saruhan Mebusu Sabit Bey, İkinci Reis vekilliğine 185 oy alan Çorum mebusu İsmet Bey seçildiler¹⁵⁰ Yeni Vekiller Heyeti ise şu surette teşekkül etti:

Heyet-i Vekile Reisi ve Dahiliye : İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey.

¹⁴⁷ Alpkaya, a.g.e., s.30-31.

¹⁴⁸ Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyete, C.2, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2002, s.8

¹⁴⁹ Gök, a.g.e., s.9-10; Alpkaya, a.g.e., s.34.

¹⁵⁰ Alpkaya, a.g.e., s. 35-36.

Şer'îye : Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi Efendi

Hariciye : Malatya Mebusu İsmet Paşa

Milli Müdafaa : Kayseri Mebusu Kazım Paşa

Maarif : Adana Mebusu İsmail Safa Bey

İktisat : İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey

Sıhhiye : Sinop Mebusu Rıza Nur Bey

Maliye : Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey

Adliye : İzmir Mebusu Seyit Bey

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi : İstanbul Mebusu Fevzi Paşa¹⁵¹

B) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı

1923 yılında ülkemizin idari yapısı ve taksimatı bu günkü durumdan çok farklı idi. 1923'te Vilayetler listesi 19.yüzyılın izlerini taşımaktaydı. O zaman il olan bazı merkezler, bugün ilçe durumundadır. 1923'ten günümüze kadar mülki taksimatta söz konusu olan değişiklik ve gelişmeler tabii olarak Türk Siyasi hayatını da etkilemiştir. Parlamento'daki üye sayısı ve dağılımı illerin nüfus oranlarına ve yoğunluklarına göre tayin ve tesbit edildiğinden bu husustaki her değişiklik siyasi hayata ve parlamentoya yansımıştır.¹⁵²

Yapılan genel seçimlerin akabinde 11 Ağustos 1923'te açılan Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemine iştirak eden mebus sayısı kaynaklara göre farklılıklar arz etmektedir.¹⁵³ Bu farklılıkların temelinde 1923'ten 1927 yılı ortalarına kadar görev yapan II.TBMM'de bulunan milletvekillerinin çeşitli sebeplerle görevden ayrılmaları veya ayrılmak zorunda kalmaları vardır. İstifalar ve ölüm nedeniyle meclisten ayrılan milletvekillerinin yerine yenileri seçilmiş, meclise giren mebus sayısında farklılıklar ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴ İlk kez ikinci meclise giren mebus sayısı 163 olmakla birlikte mecliste bulunup ikinci meclise seçilenlerin sayısı 118'dir.¹⁵⁵ Mebus sayısında farklılık arzeden bu durumu bir tablo ile şöyle izah edebiliriz.

¹⁵¹ Cebesoy, a.g.e., s. 10.

¹⁵² Dinç, a.g.e., s. 7-8.

¹⁵³ Mebus sayısını 287 olarak ifade edenler, Gök, a.g.e., s. 12; Gençosman, a.g.e., s.86; Çavdar, a.g.e., s.249, Ali Fuat Cebesoy ise Mebus sayısını 270 olarak belirtir. Cebesoy, a.g.e., s.8.

¹⁵⁴ Gök, a.g.e., s.12-13.

¹⁵⁵ Ezherli, a.g.e., s.203-220. Dursun Gök, birinci mecliste bulunup ikinci meclise seçilenlerin sayısını 99 olarak verirken, ilk kez ikinci meclise seçilenlerin sayısını 121 olarak belirtir. Ahmet Demirel ise, birinci meclisten ikinci meclise seçilenlerin sayısını 125 olarak belirtir. Demirel, a.g.e., s.584.

Tablo 5

Meclisten Ayrılan Milletvekillerinin Sayısı¹⁵⁶

Meclisten Ayrılma Sebebi	Mebus Sayısı			Toplam
	1924 Yılı	1925 Yılı	1926 Yılı	
Ölüm sebebiyle Ayrılanlar	5	10	3	24
İzmir Suikasti ile ilgili İdam Edilenler	-	-	6	
İstifa Edenler	11	4	4	19

1923 seçimleri sonucunda ikinci meclis'e giren Birinci Grup Üyesi 114 kişi, seçilemeyenler 88 kişidir.¹⁵⁷ İkinci grup üyeleri ise, Meclis'te bir varlık gösteremediler¹⁵⁸

I. ve II. Mecliste, milletvekilleri arasında farklılık arzeden mesleki yapı ise şöyledir:

Tablo 6

Mesleklere Göre Milletvekili Sayısı¹⁵⁹

Meslekler	Oran	Meslekler	Oran
Hukukçu	64	Tüccar	8
Asker	62	Mühendis	7
Mülkiye-İdareci	58	Müderres	8
Doktor	21	Gazeteci	4
Ziraatçı	19	Maliyeci-İktisatçı	11
Öğretmen ve İlahiyatçı	11	Diğer Meslekler	43

I.Meclise oranla II.Mecliste, Asker ,Hukukçu Doktor ve Eğitimcilerin oranlarında bir artış söz konusudur. Farklılık gösteren bir diğer husus öğrenim durumudur.

¹⁵⁶ Gök, a.g.e., s.462-465 (Ekler); İstifa eden milletvekilleri dışında Mahmut Goloğlu, Maraş Milletvekili Tahsin Bey'i, katli teşvikten dolayı mahkum olduğundan ve İstanbul Milletvekili H.Rauf Beyi İstiklal Mahkemesi tarafından İzmir Suikasti ile ilgili olduğu gerekçesiyle 26 Ağustos 1926 tarihinde gıyabında on yıl sürgüne gönderilme cezası verildiğinden milletvekilliğinden istifa etmiş saymaktadır.Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s.311-314

¹⁵⁷ Demirel, a.g.e., s. 585-591; Esat Öz'e göre, I. TBMM'deki 197 kişilik Birinci Grubun %97'lik kısmı ikinci meclise girmiştir. Öz, a.g.e., s.80.

¹⁵⁸ Demirel, a.g.e., s.584. Buna karşılık Mete Tunçay, Kırşehir Mebusu Rıza (Silsüplür) Biga Mebusu Mehmet (Dinç) ve Amasya Mebusu Ali Rıza Özdarinde'nin İkinci Meclise seçildiğini belirtir. Tunçay, a.g.e., s.48 (dipnot 62), Esat Öz ise ikinci gruba dahil 118 milletvekilinden sadece %3'ünün ikinci meclise girdiğini belirtir. Öz, a.g.e., s.80.

¹⁵⁹ Gök, a.g.e., s.12-13.

Buna göre, II. Mecliste bulunan milletvekillerinin öğrenim durumları şöyledir:

Tablo 7

Milletvekillerinin Eğitim Düzeyleri ¹⁶⁰

Milletvekillerinin Eğitim Durumları	Oran
Rüşdiye	42
Mülkiye (Siyasi Bilimler)	47
Lise	4
İdadi	9
Özel	15
Tıp Fakültesi	21
Hukuk Mektebi	60
Kolej	1
Mühendislik Tahsili	7
Medrese	26
Harp Okulu – Harp Akademisi	62
Darülfünun Ebediyat Şubesi	4
Yüksek Öğretmen Okulu	6
Yüksek Ticaret Okulu	1
Yurt Dışı Ziraat Yüksek Öğr.	2
Bilinmeyen	7

I.ve II. dönem TBMM'deki milletvekillerinin eğitim durumları karşılaştırıldığında yüksek eğitim almış olanların II. Mecliste daha fazla bir orana sahip oldukları görülmektedir.

İkinci TBMM'nin yaş ortalaması ise 47'dir. En yaşlı üye 1853 doğumlu iken en genç üye 1864 doğumludur. II. Meclis'te bulunan milletvekillerinin bölgelere göre dağılımı ise şöyledir; Marmara Bölgesi %23, Ege Bölgesi %9, Karadeniz Bölgesi %14, Akdeniz Bölgesi, %6, İç Anadolu Bölgesi %12, Doğu Anadolu Bölgesi %12,

¹⁶⁰ Turhan, a.g.c., s.127.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi %11, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında doğan %13'tür.¹⁶¹ Bu dağılıma göre Mecliste en fazla temsil edilen bölge Marmara Bölgesi'dir.

11 Ağustos 1923'te açılan İkinci TBMM izah edilen yapısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devletini şekillendirecek faaliyetlerini icra etmiştir.

C) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Faaliyetleri

İkinci TBMM'nin açıldığı ve faaliyetlerine başladığı dönem, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti rejiminin doğum sancılarının yaşandığı bir zamana rastlamıştır. II. TBMM, büyük ölçüde bağımsızlığına kavuşturulan ülke toprakları üzerinde yeni bir devletin kuruluşunu, teşkilatlanışını, bu arada uzun süren savaş yüzünden tam bir harabe haline gelmiş olan memleketi imar etmek ve Türk toplumunu çağdaş bir sosyal yapıya kavuşturmak misyonunu yüklenmiştir. Son derece zor şartlar altında kazanılan zafer neticesinde kurulan devletin varlığını devam ettirmesi ancak çağın icaplarına ayak uydurabilmesi ile mümkün olacaktı. Bu yüzden, ilk zamanlardan itibaren modernleşmeye yönelik çalışmalara başlanmıştır. 1923-1927 döneminde yasama görevini yerine getiren II.TBMM'nin tüm çalışmaları bu süreç içinde gelişmeye başladı.¹⁶² II. Meclis'in daha ilk oturumundan itibaren milletvekilleri hemen her konuyu irdelemeye başladılar. Özellikle Lozan Barış Andlaşmasının kabulü sırasındaki görüşmeler pek çetin oluyordu.¹⁶³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Japonya ve Romanya hükümetlerinin yetkili murahhasları arasında 24 Temmuz 1923'te imza edilen Lozan Barış Antlaşmasının onaylanması, Başvekil Fethi Okyar Bey'in 15 Ağustos 1923 tarihinde Meclis'e verdiği bir takrir ile Meclis gündemine getirildi. Uzun ve tartışmalı geçen görüşmeler sonucunda 223 milletvekilinin oyuna sunulan antlaşma, 23 Ağustos 1923'te 14'e karşılık 213 oy ile kabul edildi.¹⁶⁴ 2 Ekim 1923'te Anlaşık Devletlerin İstanbul'daki son kalıntılarının çekip gitmesiyle, ülke artık tümüyle düşmandan kurtarıldı.¹⁶⁵

Henüz II. Meclis'in açılmasından evvel kamuoyunun ve yasama görevine başlayan II. Meclis'in gündemine giren bir diğer konu, kurulması düşünülen ve Türkiye

¹⁶¹ Gök, a.g.e., s.15.

¹⁶² Dinç, a.g.e., s.32-33.

¹⁶³ Bilâl Şimşir, Lozan Telgrafları (Şubat-Ağustos 1923), C.II, TTK., Ankara 1994, s..XV

¹⁶⁴ Gençosman, a.g.e., s.115; Gök, a.g.e., s.16; Çavdar, a.g.e., s.250.

¹⁶⁵ Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, İstanbul 2001, s.279-280.

Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi hüviyetine sahip olacak olan Halk Fırkasıdır. M. Kemal Paşa daha önce tasarladığı bir siyasi parti kurma düşüncesini 14 Ocak 1923'te başlayan ve iki ay süren Batı Anadolu gezisinde halkla ve aydınlarla yaptığı görüşmelerden sonra. 8 Nisan 1923 tarihinde "Halk Fırkası Programı" adını verdiği ünlü dokuz umdelik beyannamesini yayınlanmış, böylece Halk Fırkası'nın kurulacağını bütün kamuoyuna duyurmuştu. Bundan sonra bir yandan yeni meclis seçimleri için çalışmalar sürdürülürken bir yandan da Halk Fırkası'nın kuruluş faaliyetleri tamamlanmaya çalışıldı.¹⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, düşünmekte olduğu yenilikleri gerçekleştirebilmek için, belli bir siyasi programa bağlı, tüzük ve disiplin esaslarına tabi, mütecanis sayılabilecek bir siyasi kadro olarak Halk Fırkası'nı 9 Eylül 1923'te kurdu. Kuruluşunda belli bir programı olmayan partinin, daha önce yayımlanan dokuz umdelik beyannamesi, program olarak kabul edilmiş, kapsamlı ve teferruatlı bir program daha sonraki yıllarda hazırlanmış ve partinin 1947 yılındaki kurultayında onaylanmıştır. Başlangıçta resmi adı yalnız "Halk Fırkası" iken, bu isim, 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın adındaki "Cumhuriyet" ibaresinin kendi partilerinin adında bulunmayışı bir eksiklik kabul edilerek, 10 Kasım 1924'te "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirildi.¹⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığını da içine alan ilk on beş yıllık bölümünde, çoğu 1923-1927 yılları arasında görev yapan İkinci Meclis döneminde olmak üzere, yapılan radikal İnkılap hareketlerinde hep Halk Partisi'nin imzası vardır.¹⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması üzerine, çağdaş temellere dayalı olarak tarih sahnesine çıkan Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin siyasi, sosyal ve kültürel inkılaplarını yapacak olan II. Meclis'inin ele aldığı konulardan birisi de başkent meselesi olmuştur.

Heyet-i Temsiliye'nin merkezinin Sivas'tan Ankara'ya taşınması ile Ankara, Milli Mücadele'nin merkezi konumuna geliyordu. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasından sonra, İstanbul'dan gelen mebuslar ile birlikte yeni seçilen mebusların Ankara'da toplanıp çalışmalarına başlamasıyla, Ankara'nın konumu zihinlerde daha da

¹⁶⁶ Atatürk, Nutuk, C.II, s.809.

¹⁶⁷ Halil, a.g.e., s.184.

¹⁶⁸ Dinç, a.g.e., s.27.

belirginleştii.¹⁶⁹ Henüz Milli Mücadele'nin başlarında Heyet-i Temsiliye'nin merkezini Sivas'tan Ankara'ya taşıyan Mustafa Kemal Paşa bu durumun sebebini şöyle izah ediyordu: "*Cephele ve İstanbul'a demiryolu ile bağı ve genel durumu idare bakımından Sivas'tan farkı olmayan Ankara'ya geldik*".¹⁷⁰ Bu haliyle Milli Mücadele'deki yeri ve jeopolitik konumu bakımından Ankara en uygun devlet merkezi olarak görölüyordu. Ankara devlet merkezi olarak gerekli tüm özelliklere sahipti. Yollar bakımından bütün memleket parçalarıyla bağlanabilme imkanına sahip bir mevkideydi.¹⁷¹

Başkent meselesi ilk kez I. TBMM'nin yasama döneminde 31 Ocak 1921 günü Meclis'e getirildi. Fakat TBMM henüz buna hazır değildi. Milletvekillerinin önemli bir bölümüne göre, bu mesele zaferin kazanılmasından sonraya bırakılmalıydı. Konu ile ilgili yapılan görüşmelerin sonucunda Başkent İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması teklifi 26'ya karşı 71 oy ile reddedildi.¹⁷² TBMM'nin ikinci yasama döneminde de gündeme gelen Başkent Meselesi, Milli Mücadele sırasında merkez görevini üstlenmiş olan Ankara'nın durumunu kesin bir sonuca bağladı. Ankara'nın hükümet merkezi olması hakkında Malatya Mebusu İsmet Paşa ile 14 arkadaşının verdiği kanun teklifi,¹⁷³ 13 Ekim 1923 günü Meclis'te görüşölmeye başlanmıştır. Teklif üzerinde yapılan konuşmalardan sonra, aynı gün Ankara kentinin Türkiye Devleti'nin başkenti olması kabul edildi.¹⁷⁴

Lozan Antlaşmasının Meclisçe onanması ve ülkenin tümüyle ecnebi işgalinden kurtarılması ile yeni Türkiye Devleti'nin temelleri güçleniyordu. Bununla beraber Ankara'nın başkent olarak kabul edilmiş olması II. Meclisi yavaş yavaş daha ileri seviyede adımlar atmaya yöneltiyordu. Bu radikal değişimlerden birisi de devlet rejiminde yapılması düşünölen değışiklikti. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere II. Meclisi oluşturan milletvekillerini böyle bir değışiklik düşüncesine iten sebeplerin temelinde saltanatın kaldırılması ile devletin genel yapısında açılmış bulunan boşluk vardır. İlk başvuru hareket, devletin şekline bir isim vermek olmuştur. Ferdi saltanatın ilgasından sonra kurulan sistem, zaten Cumhuriyetti, fakat halkın radikal

¹⁶⁹ Gök, a.g.e., s.36.

¹⁷⁰ Atatürk, Nutuk, C.1, s.402

¹⁷¹ Dinç, a.g.e., s.34.

¹⁷² Bilâl Şimşir, Ankara... Ankara Bir Başkent Doğuşu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988, s.205.

¹⁷³ Cebesoy, a.g.e., s.23.

¹⁷⁴ Şimşir, Ankara..., s.242; Alpkaya, a.g.e, s.53; Gök, a.g.e., s.45.

yeniliklere karşı çekingen olması rejime tabi adının derhal takılmasını geciktiriyordu.¹⁷⁵ Cumhuriyet kelimesi üzerindeki tartışmalar devam ettiği sırada, 24 Ekim'de Başbakan ve İçişleri Bakanlığına vekalet etmekte olan Ali Fethi Okyar ile Meclis İkinci Başkanı Ali Fuad Cebesoy istifa ettiler.¹⁷⁶ Yerine yeni bir hükümet oluşturmakta zorluk çekiliyordu, çünkü her bakanın tek tek TBMM tarafından seçilmesi gerekiyordu. Bu da bakanlar kurulu içinde uyum sorunlarını çıkarıyordu. Oysa Cumhuriyet olunca başbakan, bakan arkadaşlarını kendisi belirleyecek dolayısıyla uyumsuzluk olasılığı azaltılmış olacaktı. İşte Cumhuriyet bu tür teknik zorlukları çözmek için uygun bir sistemdi..¹⁷⁷ Hükümet bunalımına bir çare bulunamadı ve bunalım daha yoğun bir şekilde devam etti. Aynı gün Atatürk, Çankaya'da bir akşam yemeği verdi.¹⁷⁸ Yemek sırasındaki gelişmeleri Atatürk şöyle anlatmaktadır: *"Yemek sırasında 'Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz' dedim... İsmet Paşa ile yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddeleri hazırladık."*¹⁷⁹ Atatürk, Teşkilat-ı Esasiye Kanunun birinci maddesine, *"Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti Cumhuriyettir."* cümlesinin eklenmesini uygun görüyordu. Diğer maddeler de Cumhuriyet idaresinin gereği Anayasa'da yapılan değişikliklere aitti.

Meclis gündemine aksettirilen konu, 29 Ekim 1923 günü oy birliği ile *"Yaşasın Cumhuriyet"* sesleriyle kabul edildi Cumhuriyet'in kabulünü sağlayan kanun, özetle: Hakimiyetin kayıtsız-şartsız millete ait olduğunu, yönetim şeklinin halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yürütmesi esasına dayandığını, Türkiye devletinin hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğunu, Türkiye Devleti'nin TBMM tarafından idare edildiğini, Cumhurbaşkanı'nın Meclis Genel Kurul tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçildiğini, süresi biten kişinin yeniden seçilebileceğini, Cumhurbaşkanı'nın devletin de başkanı olduğunu, bu sıfatla lüzum gördüğü zaman Meclis'e ve hükümete başkanlık edebileceğini, Başbakan'ın Cumhurbaşkanı tarafından, meclis üyeleri arasından seçileceğini, Bakanların ise Başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçileceğini hükme bağlıyordu.¹⁸⁰ Cumhuriyetin ilan şekli ve zamanı,

¹⁷⁵ A.Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1922-1971)*, C.2, Yay. Haz. Erol Şadi Erdoğ, İstanbul 1970, s.885

¹⁷⁶ Mustafa Albayrak, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay., Ankara 1999, s.90.

¹⁷⁷ Akşin, a.g.e., s.48.

¹⁷⁸ M.Albayrak, a.g.e., s.91.

¹⁷⁹ Atatürk, *Nutuk*, C.II, s.896-897.

¹⁸⁰ Dinç, a.g.e., s.36-37; Tanör, a.g.e., s.283-285.

gerek meclis içinde ve gerekse basın camiasında bazı tartışmalara sebep olmuşsa da, bunlar fazla etkin olamamış ve alınan bir takım tedbirlerle durumun sükun bulması sağlanmış, rejim meselesi halledilmiştir.

Bundan sonra rejimi destekler tarzda, hilafet meselesi gündeme gelmiş, Hilafetin, Şer'iyye ve Evkaf Vekaletinin ve Şe'riyye Mahkemelerinin kaldırılması söz konusu olmuştur.

1922'de Saltanat kaldırılırken, halifeliğin korunmasının başlıca iki nedeni vardı. İç politika dengeleri henüz hilafetsiz bir düzene geçişe elverişli değildi. Ayrıca, dış politika alanında bir yandan Barış konferansı tedirginliği yaşıyor, öbür yandan da İslam ülkelerini kollama niyeti ağır basıyordu.¹⁸¹ Fakat Cumhuriyetin ilk karşılaştığı problem, Halifenin vaziyeti olmuştur. Gerçi halifenin hükümdarlık yetkileri yoktu ve bu yüzden de ona "*hükümdarlık hakları olmayan devlet başkanı*" lakabı takılmıştı ama Cumhurbaşkanının yanında ikinci bir devlet başkanına da yer yoktu. Bir takım iç ve dış gelişmeler de tedirginliği artırıyordu. Halifelik kisvesi altında saltanat yandaşlığının gündeme gelmesinden çekiniliyordu. Ayrıca, basında Hilafet'in İslam dünyası ile kuvvetli bir bağ teşkil ettiği, Hilafet giderse Türkiye'nin İslam aleminde nüfuzunun kalmayacağı ileri sürülüyordu.¹⁸² Buna Ağa Han ve Emir Ali adlı iki Hintlinin teşebbüsleri de eklenince, duruma acil bir çözüm bulunması kaçınılmaz olmuştu.¹⁸³

Duyulan kaygılar doğrultusunda Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 40 arkadaşının hazırladıkları bir yasa önerisi, halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılmalarını öngörüyordu. Aynı gün Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının Şeriye ve Evkaf, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletleri'nin ilgasına dair Teklif-i Kanunisi ve Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve elli arkadaşının Tevhid-i Tedrisat Hakkında Kanun teklifi, Meclis Genel Kurulunda yapılan uzun görüşmeler neticesinde 3 Mart 1924'te kanunlaştı.¹⁸⁴ Bu kanunlar ile, Halifelik kaldırılmış, Osmanlı Hanedanı bütün mensupları ile birlikte derhal yurt dışına çıkarılmış Türkiye dahilindeki bütün eğitim - öğretim kuruluşları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Bununla birlikte, Hilafetin kaldırılmasıyla devlet idaresinin laikleştirilmesine doğru önemli bir adım atılmıştır. Şeriye Mahkemelerinin

¹⁸¹ Tanör, a.g.e., s.285.

¹⁸² Dinç, a.g.e., s.37.

¹⁸³ Gök, a.g.e., s.133-138.

¹⁸⁴ Alpkaya, a.g.e., s.225,234.

kaldırılmasıyla da ulema sınıfının yapılan ve yapılacak olan inkılaplara karşı engelleyici tesirleri büyük ölçüde azaltılmıştır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin ilgası icraatının temelinde ise, ordunun politika dışında tutulması gerektiği inancı vardı.

Milli Mücadele'ye çok kıymetli hizmetleri geçmiş olan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Paşa ve Rauf Bey gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarının bulunduğu bazı çevrelerde Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi otoritesinin ve inkılap temposunun gittikçe artmasından dolayı tepkiler uyanıyordu. Bu durum üzerine Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ordu müfettişliği görevinden ayrılarak milletvekilliği sıfatıyla Meclis'te kalacaklarını bildirince, askeri bir komplo karşısında bulunduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, asker-politikacıların Meclis'ten ayrılmasını sağlamaya çalıştı. 3 Kasım 1924 tarihinde Hükümetin aldığı bir kararla asker-politikacılardan *"uhdelerinde bulundurdıkları bu iki görevden birisini seçip, diğerini terk etmeleri"* istendi. 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti kaldırılırken *"ülkede en yüksek askeri makamın Genel Kurmay Başkanlığı olduğu, ancak askeri bütçenin sorumluluğunun Milli Savunma Bakanlığına ait olduğu"* hükme bağlandı. 3 Kasım 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile netleştirilen bu durum 19 Aralık 1924'te kanuni bir şekil aldı.¹⁸⁵

İkinci TBMM bir kurucu meclis değildi. Fakat 1920'den beri TBMM'nin ulusun tek temsilcisi olduğu inancı pekişmişti ve olağan bir meclisin yeni bir anayasa yapabileceği konusunda kuşku yoktu. Millet adına egemenlik hakkını kullanmaya yetkili sayılan bu organ, yasama döneminin ikinci yılında bu hazırlığa girişti.¹⁸⁶

İkinci TBMM toplandığı zaman 20 Ocak 1921 tarihli anayasa yürürlükteydi. Bununla birlikte 1921 Anayasası olağanüstü koşulların ürünü olan yetersiz bir metindi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilerek Cumhuriyetin ilanı sağlanmıştı ama savaştan sonra değişen şartlara ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek bir anayasa mevcut değildi. Bu amaçla, Gelibolu Milletvekili Celal Nuri İleri Bey başkanlığında bir Anayasa Komisyonu kurularak çalışmalara başlandı. Geniş hazırlıklardan sonra tamamlanan yeni anayasa taslağı 20 Nisan 1924'te TBMM Genel Kurulu'nda görüşmeye alındı. Yapılan görüşmelerden sonra¹⁸⁷ 105 asıl ve bir geçici

¹⁸⁵ Dinç, a.g.e., s.38-40.

¹⁸⁶ Tanör, a.g.e., s.290.

¹⁸⁷ Dinç, a.g.e., s.41.

maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildi.¹⁸⁸ Altı bölümden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci bölümü Türkiye Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğu (Mad.1), Devletin dininin İslam, resmi dilinin Türkçe ve başkentinin Ankara olduğu (Mad.2) şeklinde, esas hükümleri içermektedir. ikinci bölüm; TBMM'nin nasıl teşekkül edeceğini, meclis'in çalışma şeklini, üçüncü bölüm, Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi ve görevleri hakkındaki esasları içermektedir. dördüncü bölümde yargının görev ve yetkilerine değinilirken, beşinci bölümde, temel hak ve özgürlüklere ilişkin esaslara vurgu yapılmaktadır. Anayasa'nın son ve altıncı bölümünde ise; Türkiye'nin coğrafi, iktisadi ve idari yönden vilayetlere kazalara, nahiyelere ve köylere ayrıldığını ifade ederek çeşitli konulara değinilmektedir¹⁸⁹ 1924 Anayasası, "*Kuvvetler Ayrılığını*" benimseyen, liberal bir anayasa niteliğine sahip haliyle 27 Mayıs ihtilaline kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁹⁰

TBMM'nin ikinci yasama döneminde, ülke çapında yapılan bu değişikliklerin yanında Meclis içinde de Türk Parlamenter tarihinin ilkleri arasına giren bir gelişme daha cereyan etmiştir. Daha önce değindiğimiz üzere Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin ilk siyasi partisi Halk Fırkası bu yasama döneminde tarih sahnesine çıkmakla birlikte, ilk muhalefet partisi de bu dönemde vücuda gelmiştir. TBMM'nin ikinci yasama döneminde, 3 Mart 1924 tarihinde üç ayrı kanun; Hilafetin kaldırılması, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunları, kabul edilmişti. Kanunlara dair görüşmeler sırasında mecliste, açığa vurulmayan bir huzursuzluğun mevcudiyeti seziliyordu. Lozan görüşmeleri sırasında Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında vuku bulan anlaşmazlık, Halk Fırkası içindeki sürtüşmelerin temelini oluşturmuştu. Bütün bunlara ilave olarak İsmet Paşa hükümetindeki bazı bakanların ve bürokratların yolsuzluk ve rüşvet olaylarına adlarının karışması ve Menteşe mebusu Esat Efendinin mübadele, İmar ve İskan Vekaleti taslağı hakkında verdiği soru önergesi Meclis içi şiddetli tartışmaların ortaya çıkmasına yol açtı.¹⁹¹

Halk Fırkası'nın meclis grubunda açıklanmaya başlanan muhalif düşünceler,

¹⁸⁸ Alpkaya, a.g.e., s.366-367.

¹⁸⁹ Gök, a.g.e., s.157-158. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tam metni için bkz. Alpkaya, a.g.e., (Ekler IV), s.402-420.

¹⁹⁰ Dinç, a.g.e., s.41.

¹⁹¹ Dursun Gök, "İkinci Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefetin Ortaya Çıkışı", ATA Dergisi, S.1, Konya 1991, s. 191-192; Gök, a.g.e., s.201

meclis genel kurulunda da dile getirilmeye başlandı. Bir süre sonra Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın Ordu Müfettişliklerinden istifa etmeleri TBMM içindeki durumu daha da gerginleştirdi.¹⁹² Bir "*Paşalar Komplosu*"ndan kuşkulanan Mustafa Kemal Paşa¹⁹³ kendisine bağlı komutanları Meclis'ten çekip, görevlerinden istifa eden Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da, devir teslim işlemlerini tamamlamadıkları gerekçesiyle gensoru görüşmeleri tamamlanıncaya kadar Meclis'e katılmalarını engelledi.¹⁹⁴ Bu arada Refet Paşa'nın bir ara milletvekilliğinden istifa edip tekrar dönmesi TBMM'nde bir muhalefet fırkasının kurulacağı söylentilerini güçlendirdi.¹⁹⁵ Gensoru görüşmelerinin sonucunda 19 red oyuna karşılık 147 kabul oyu ile hükümet güven oyu aldı.¹⁹⁶ Fırkadan ayrılanların sayısı ise 28'i buldu. İstifa eden mebuslar, Erzincan Mebusu Sabit Bey'in evinde toplanarak kurulacak partinin program ve nizamnamesini hazırladılar. 17 Kasım 1924'de de Dahiliye Vekaletine resmen başvurarak Cumhuriyetin ilk muhalif partisinin kuruluşunu ilan ettiler¹⁹⁷ 17 Kasım 1924'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Genel Başkanı; Kazım Karabekir Paşa, Genel Başkan Yardımcısı, Dr. Adnan Adıvar, Rauf (Orbay), Genel Sekreter Ali Fuat Paşa'dır. Yönetim Kurulu Üyeleri; Muhtar Bey, İsmail Canpolat, Halis Turgut, A.Şükrü Bey, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa'dır.¹⁹⁸

Meclis grubu 29 kişi olan Fırka'nın¹⁹⁹ 58 maddelik bir programı ve 64 maddelik bir tüzüğü vardır.²⁰⁰

Ali Fuat Paşa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş amacını şöyle izah etmektedir. "*Yeni doğan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nüfuz yarışı şeklinde bir siyasi mücadeleye girmekten çekinmişti. Son bir-iki sene zarfında mahdud bir zeminde olsun, devam eden fikir münakaşaları neticesinde tavazzuh eden salim cereyanları tesbit ederek bunların fiil haline inkılabına çalışmayı iş edinmişti.*"²⁰¹

¹⁹² Tunçay, a.g.e., s.105.

¹⁹³ Atatürk, Nutuk, C.II, s.963.

¹⁹⁴ Tunçay, a.g.e., s.105

¹⁹⁵ Çavdar, a.g.e., s.263.

¹⁹⁶ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.79.

¹⁹⁷ Atay, a.g.e., C.IV, s. 63; Goloğlu, a.g.e., s.79.

¹⁹⁸ Mithat Sertoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Partisi", *Yıllar Boyu Tarih*, C.4, S.1, Ocak 1980, s.7

¹⁹⁹ Çavdar, a.g.e., s.266.

²⁰⁰ Cebesoy, a.g.e., s.117-118.

²⁰¹ Cebesoy, a.g.e., s.120.

Bir süre sonra, Doğu'da bugünkü adı Bingöl olan Genç ilinde 13 Şubat 1925 tarihinde, Halifeliğin kaldırılmasından sonra, ülkedeki dini durumun ne olacağı konusundaki endişelere, Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerinin de eklenmesiyle, dini ve şeriatı kurtarmak, Hilafeti ihya etmek parolasıyla, Şeyh Said'in önderliğinde başlayan isyan kısa sürede çevre illere de yayıldı.²⁰² Bu isyan TPCF'nın ,programındaki "*itikad-ı diniyeye hürmetkan olmak*" ifadesinden dolayı durumunu güçleştirerek, ağır ithamlarla suçlanmasına sebep oldu.²⁰³

İsyanın bastırılması hususunda, Hükümet başkanı Ali Fethi (Okyar) Beyin takip ettiği politikayı ılımlı bulan bazı Halk Fırkası mensupları Örfi idare uygulaması içine alınan Doğu Anadolu Bölgesine İstanbul'un da dahil edilmesini istediler. Ali Fethi Bey, Kazım Karabekir Paşa'dan TPCF'nin kapatılmasını istedi.²⁰⁴ Yapılan baskılara dayanamayan Ali Fethi Bey Başbakanlıktan istifa etti. Yerine yeni hükümeti İsmet Paşa kurdu. İsmet Paşa tarafından meclise sevk edilen Takrir-i Sükun kanunu²⁰⁵ 4 Mart'ta Meclis'te kabul edildi. Bu kanunun kabulü ile İstiklal Mahkemeleri de kurularak göreve başladı. Bundan sonra, TPCF, irticai tahriklere vesile olması sebebiyle, İstiklal Mahkemelerinin tavsiyesi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 3 Haziran 1925'te kapatıldı.²⁰⁶ TPCF'nin kapatılmasından sonra bu partinin üyelerinin tümü İzmir Suikasti dolayısıyla tutuklanmış.²⁰⁷ milletvekillerinin 6'sı bir yıl içinde idam edilmiş, bir çoğu da Türkiye'den kaçmak zorunda kaldı.²⁰⁸

TPCF ile CHF arasındaki temel farkı; "*Yeni fırka halkçılığa daha mütemayildi. Cumhuriyet Halk Fırkasının içtimaları gizli, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ise alenidir. Yeni Fırkada altı ihtisas komisyonu vardı. Halk Fırkasında böyle bir şey yoktu.*"²⁰⁹ Şeklinde izah eden Ali Fuat Cebesoy'a karşılık Atatürk ise "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için, "adındaki ileri ve Cumhuriyet sözcüklerinin tam karşıt anlamlarıyla gelişmiştir"*"²¹⁰ değerlendirmesini yapmaktadır

Meclis'te cereyan eden bu gelişmelerden sonra, 1922' den itibaren başlayıp

²⁰² Dinç, a.g.e., s.44

²⁰³ Aybars, a.g.e., s.364

²⁰⁴ Sertoğlu, "a.g.m", s.8.

²⁰⁵ Gök, a.g.e., s.250

²⁰⁶ Aybars, a.g.e., s. 364.

²⁰⁷ Gök, a.g.e., s.235.

²⁰⁸ Turhan, a.g.e., s.131.

²⁰⁹ Cebesoy, a.g.e., s.121.

²¹⁰ Atatürk, Nutuk, C.II, s.1002.

aralıklarla devam eden inkılap hareketlerine hız verilmiştir. Sahneye konan bu köklü reformlar dizisine, İnkılap tabirinin yanı sıra Kemalist Devrim, Atatürk Devrimi, Türk Devrimi gibi adlar da verilmiştir. Bunlar, toplumsal, kamusal ve bireysel yaşamın çeşitli kesitlerine uzanan kökten yeniliklerdir. Bu yenilikler, muhalefetsiz koşullarda ama hukuki usuller gözetilerek yasallaştırılmıştır.²¹¹

1925 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli alanlarda önemli İnkılapları gerçekleştirdiği bir yıl olmuştur. 27 Ağustos 1925'te Mustafa Kemal Paşa, İnebolu'daki Türk Ocağında yaptığı konuşmada; *"Medeni ve milletlerarası kılık bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kılıktır. Onu giyineceğiz, ayakta iskarpın ya da fotin, bacakta pantolon, vücutta yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bunların tabii tamamlayıcısı olarak başta güneşten koruyucu kenarlı başlık (siperi şemsi serpuş) açık söylemek isterim, bu başlığın adına 'şapka' denir."*²¹² sözleriyle yapılacak yeniliklere atıfta bulundu. Bu görüşlerini Halk Fırkası merkezinde yaptığı konuşmalarla da ifade etmesinin akabinde Konya mebusu Refik Koraltan Bey ve arkadaşlarının "Şapka İktisası" hakkındaki kanun teklifi, 671 sayılı Şapka İktisası Kanunu olarak, 28 Kasım 1925'te kabul edildi.²¹³

Toplumsal düzenlemelerden bir diğeri de tekke ve zaviyelerle ilgilidir. Şark İstiklal Mahkemesi, daha evvel Şeyh Said davasının görüldüğü sıralarda, bu kuruluşların birer fitne ve fesat ocağı haline geldiklerini, amaçlarından saparak siyasal dernek niteliği kazandıklarını ifade ederek görev bölgesi dahilindeki bütün tekke ve zaviyeleri kapatma kararı almıştı. Bu gelişmeden birkaç ay sonra, Konya mebusu Refik Bey ve arkadaşları tarafından verilen, Tekkelerin, Zaviyelerin ve Türbelerin kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifi, 30 Kasım 1925'te kabul edilerek yürürlüğe girdi.²¹⁴

Yenilikler alanında çalışmalarını sürdüren meclis, hükümetin verdiği Rumi takvim ve saatlerin değiştirilmesine yönelik teklifi, 26 Aralık 1925 tarihinde, günün yirmi dört saate taksimi ve Miladi takvimin kullanılması şeklinde kabul etti.²¹⁵ 1925 yılı içinde gerçekleştirilen Şapka İnkılabı, Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması, Miladi Takvim'in ve Milletlerarası Saat Sistemi'nin kabulü gibi yeniliklerden sonra, 1926 yılında hukuk alanına yönelindi.

²¹¹ Tanör, a.g.e., s.321.

²¹² Goloğlu, a.g.e., s.141.

²¹³ Gök, a.g.e., s.287.

²¹⁴ Tunçay, a.g.e., s.157; Gök, a.g.e., s.290.

²¹⁵ Gök, a.g.e., s.292-293.

1926 yılında Atatürk'ün önderliğinde, Türk toplumunu aile hayatı bakımından modern dünya şartlarına uygun hale getirmek için, çağın değişen şartlarına cevap veremeyen Mecelle yerine günün şartlarına uygun bir hukuki düzenlemeye başlandı. Bu değişiklikleri sağlamak için kurulan komisyon ,14 aylık bir çalışmadan sonra İsviçre Medeni Kanunu'nun alınmasına karar verdi. İsviçre Medeni Kanunu örneğine göre hazırlanan yeni Medeni Kanunu 17 Şubat 1926'da TBMM tarafından kabul edildi. Kabul edilen bu kanunla, Türk kadınının sosyal ve ekonomik hayat içinde etkili olması sağlandı. Hukuksal alandaki çerçeveyi tamamlamak üzere yine Avrupa ülkelerindeki örneklerine göre, hazırlanarak kabul edilen Borçlar, Ticaret, Deniz Ticareti, Ceza, Hukuk ve Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunları ile de milletlerarası münasebetlerde var olan din ve mezhep kurallarının yerini laik kanunlar aldı.²¹⁶

1926 yılı Meclis içinde yoğun kanun faaliyetleri ile geçerken, ülkenin gündemini meşgul eden konulardan birisi de “İzmir Suikasti” hadisesidir. 17 Haziran 1926'da Balıkesir'den İzmir'e gelecek olan Mustafa Kemal Paşaya karşı suikast girişiminde bulunudu, Fakat, yolculuğun bir gün gecikmesiyle suikasti yapacak olanları kaçırarak Giritli Şevki'nin İzmir valiliğine ihbarda bulunması üzerine suikastçılar kaldıkları otelde yakalandılar.²¹⁷ Suikast hadisesini incelemek üzere Ankara İstiklal Mahkemesi üyeleri İzmir'e gitmişlerdir. 26 Haziran 1926'da başlayan İzmir Suikasti davasında suikasti hazırlayan Ziya Hürşit, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf suçlarını itiraf etmişler, bunlardan başka 10 kişi daha idam cezasına çarptırılmıştır. Bunun yanısıra suikastle ilgili görülen Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa beraat etmişlerdir.²¹⁸ Bu menfur suikast teşebbüsünün meydana gelmesinde eski ittihatçıların rol oynadığı ortaya çıkmış, bununla birlikte TPCF mensupları da bu olayla ilişkili görülmüştür. Mahmut Goloğlu bu hadiseyle ilgili şu yorumu yapmaktadır: *“Uygulanabilmesi mümkün usullerin hemen hepsi istenildiği gibi uygulanarak, Doğu gericilik ayaklanması bastırılırken ya da bastırıldıktan sonra, muhalefet partisi ile muhalif gazetelerin hepsi kapatılmıştı. İzmir suikastinin birinci ve ikinci davalarında uygulanan yargılama usulü ile gerçek suçluların tecziyesiyle birlikte partileri kapatılmış olan muhalifler ve sindirilmiş ve sindirilmekten korkmayacakları düşünülen eski İttihatçılar ortadan*

²¹⁶ Dinç, a.g.e., s.60.

²¹⁷ Tunçay, a.g.e., s.166.

²¹⁸ Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoglu, İletişim Yay., İstanbul 2003, s.218-219; Gök, a.g.e., s.320-321.

*kaldırılmıştı. Böylece Halk Partisi köktencilerin şiddet politikası gerçek amacına varmış, muhalefet görevini yapacak tek kuruluş ve tek kişi bırakılmadan tek partili sistem kurulmuştu”*²¹⁹

II.TBMM., son yasama yılında İktisadi teşebbüslerde de bulunarak 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresinde varılan kararları güçlendirici tedbirler almıştır. Milli sanayinin teşviki ve himayesi, yerli ve yabancı sermaye ile sanayi kuruluşları meydana getirecek halkın teşebbüslerinin desteklenmesi amacıyla 27 Mayıs 1927’de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarıldı. Yine İktisadi gelişmeyi hızlandırmak maksadıyla danışma niteliğinde Âli İktisat Meclisi kuruldu. Ziraatimizin gelişmesine engel olan Aşar Vergisi, 17 Şubat 1925’te kaldırıldı.²²⁰

II.TBMM.döneminde dış politika sahasında da önemli gelişmelere imza atılarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Milletlerarası konumu güçlendirilmeye çalışılmıştır.Lozan Barış Antlaşması ile yeni Türkiye, milletlerarası arenada resmen tanınmış olmaktaydı. Fakat uzun yıllar verilen milli mücadele sonrasında elde edilen zafer, Türkiye’yi paylaşma emelini güden devletlerle olan ilişkileri hemen çözüme kavuşturamamıştı. Nitekim, Lozan’ın çözümlemeden bıraktığı üç temel mesele gerginlik yaratıyordu. Bu meseleler, İngiltere ile Musul meselesi, Fransa ile Osmanlı borçları meselesi ve Yunanistan ile ahali değişimi meselesi idi.

Lozan Antlaşması sırasında vuku bulan görüşmelerle halledilmeyen Musul Meselesi, Milletler Cemiyeti tarafından Eylül 1924’te ele alındı. Milletler Cemiyeti tarafından teşkil edilen komisyon, raporunu Eylül 1925’te Milletler Cemiyeti’ne sundu. Rapora göre; Hakkari Türkiye’ye bırakılmak üzere, Musul’un Irak’a katılması ve ayrıca Kürtlerin haklarının da garanti altına alınmasını tavsiye ediliyordu. Komisyon raporu, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından aynen kabul edildi. Yeni bir savaş gerginliğine girmek istemeyen Türk Hükümeti de 5 Haziran 1926’da İngiltere ile bir anlaşma imzalayarak Cemiyetin kararını kabul etti.

Fransa ile olan temel mesele Borçlar Meselesi olmasına rağmen daha öncelikli konu, Türkiye-Suriye sınırının tespiti idi. Türk ve Fransız hükümetleri arasında yapılan diplomatik münasebetler sonucunda 18 Şubat 1926’da iki ülke arasında “Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi” imzalanarak, Türkiye ile Suriye arasındaki sınır belirlenmiştir.

²¹⁹ Goloğlu, a.g.e., s.213.

²²⁰ Gök, a.g.e., s.342, 344, 356.

Fransa ile olan Borçlar meselesi ise ancak TBMM'nin III. yasama döneminde, 13 Haziran 1928'de imzalanan antlaşmalarla sonuca bağlandı.²²¹

Türk Siyasi tarihinde devamlı suretle gerginlik yaşadığımız devletlerden biri olan Yunanistan ile aramızda bir çok mesele bulunmakla birlikte, Etabli anlaşmazlığı TBMM'nin ikinci yasama dönemine damgasını vurmuştur. Lozan Konferansında, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi meselesi, 30 Ocak 1923'te iki ülke arasında imza edilen sözleşme metnindeki, "yerleşmiş" deyiminin kapsamı konusunda Türk-Yunan temsilcileri arasında anlaşmazlık meydana gelmişti. Türk-Yunan münasebetlerini savaş tehlikesi boyutuna götürecekt kadar gerginleştiren bu durum, iki devlet arasında ahali değişimi meselesini yeni esaslara göre düzenleyen 10 Haziran 1930 tarihli anlaşma ile çözüme kavuşturuldu. Bu antlaşma ile, yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi etabli deyiminin kapsamı içine alındı. Bu antlaşma ile iki devlet arasındaki ilişkiler yumuşama gösterdi.

TBMM'nin ikinci yasama döneminde cereyan eden dış siyaset genel olarak değerlendirildiğinde, hemen her ülke ile mesafeli ama dostluk içinde münasebetlerin geliştirildiği görülmektedir. Bütün bu süreç içinde, çeşitli devletlerle, ticari, siyasi alanlarda dünya barışını dengede tutacak anlaşma ve sözleşmeler yapılmıştır.

11 Ağustos 1923 tarihinde açılıp faaliyete başlayan II. TBMM döneminin büyük bir kısmı yoğun yenileşme ve değişme hareketleri ile bunların gerek Meclis içerisinde ve gerekse kamuoyu önünde yol açtığı tartışmalar arasında geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin II. döneminde yapılan faaliyetleri; *"Türk Milleti; mukadderatını Büyük Millet Meclisi'nin kifayetli ve vatanperver eline tevdi ettiği günden itibaren karanlıkları sıyrıp kaldırmış ve ümitleri boğan felaketlerden milletlerin gözlerin ikamaştıran güneşler ve zaferler çıkarmıştır"*²²² sözleriyle değerlendirmektedir

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin maddi ve manevi temellerini atan, yeni rejimi oluşturan devletin gelişip, güçlenmesi, milletin modernleşmesi için gerekli her türlü çalışma ve gayreti gösteren Şeyh Said isyanından sonra hükümetçe alınan sert tedbirlerin ve uygulanan politikaların ve bu arada meclisteki muhalefetin dağıtılmasının

²²¹ Kültür Bakanlığı, Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C.II, Ankara 1994, s.44-45; Armaoğlu, a.g.e., s.322-323.

²²² Atatürk'ün Milli Dış Politikası, s.50.

yol açtığı gerginlik açıktan olmasa bile gizliden gizliye milletvekillerinin tepkisine neden olmuştur. Bu yüzden bir çok milletvekili pasif bir protesto yoluyla, özellikle Meclisin son yasama yılında toplantılara katılmamaya başlamıştır. Öyle ki Nisan ayı başlarından itibaren Meclis toplantılarına katılanların sayısı yüzün altına düşmüştü. Bu durumun daha da devam etmesinin doğuracağı rahatsızlığı sezen Afyon Milletvekili Ali Bey, 26 Haziran 1927’de verdiği bir önerge ile Meclis’in tatile girmesini teklif etti. Görüşülmeden oylanan ve kabul edilen bu önerge ile meclis çalışmalarına yeni bir seçim kararı alarak ara vermiştir.²²³

²²³ Dinç, a.g.e.,s. 62

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM TRABZON MİLLETVEKİLLERİ

I- ALİ ŞÜKRÜ BEY

A) Ali Şükrü Bey'in Biyografisi

1884 (1300) yılında Trabzon'un Vakfikebir kazasına bağlı Şarlı (şimdiki Beşikdüzü ilçesi) nahiyesi halkından Bahriye Kolağalığından emekli Reiszade Hacı Ahmet Efendi'nin⁷ ve Sadbek Hanımın oğludur.⁸ İlk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra 1898'de Heybeliada Bahriye Mektebine girdi ve 1902 senesinde Harbiye sınıfına geçti. 1904'te Teğmen rütbesiyle girdiği Deniz Kuvvetlerinden kurmay subay olarak çıktı. Heybetnüma Okul Gemisinde güverte mühendisliği eğitimi aldı. 29 Ekim 1905'te Üsteğmen oldu. 3 Eylül 1907'de Mesudiye Zırhlısı seyir subayı yardımcılığına atandı.⁹ Deniz Kurmay Başkanlığında görevli iken 1325 (1909) yılında kurulan Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin ikinci başkanlığını yaptı. Gayesi donanmayı kuvvetlendirmek olan cemiyetin yayın organı olan Donanma Dergisinde yazılar yazdı.¹⁰ Donanma Cemiyeti tarafından alınmak istenen nakliye gemileri için Liverpool'a gönderilmiş olmasından istifade ile, İngiltere'de deniz hukuku tetkikat ve tahsili ile meşgul olmuş, meşhur Deniz Hukuku Profesörü Zibel'den hususi surette dersler almıştır. Liverpool Times gazetesiyle teşrik-i mesai ederek İtalyan iddia ve iftiralarına müteselsil makalelerle cevaplar neşretmiş ve hadiselerin gerçek veçheleri üzerinde İngiliz efkâr-ı umumiyesinin yanıltılmasını önlemiştir.¹¹

Sultan Ahmet'teki Müdafaa-i Hukuk Teşkilatında bir süre çalışan Ali Şükrü Bey, 27 Nisan 1911'de yüzbaşı oldu. Bu arada Sultaniye, Orhaniye Gemileri, Yarhisar Torpidosu ve Nevşehir gambotunda seyir subaylığı yaptı. Deniz Müzesinde görevli iken 13 Haziran 1914'te istifa etti. Dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki Cemiyetine

⁷ Yüksel, a.g.e., s.4.

⁸ Ali Şükrü Bey, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:408.

⁹ Çoker, a.g.e., s.923.

¹⁰ Yüksel, a.g.e., s.4; 19 Temmuz 1909 tarihinde kurulan cemiyetin 28 kurucu üyesi vardır. İlk toplantıda cemiyetin adı. "Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti" olarak kabul edildi. İlk yıllarda İane-i Milliye Komisyonu, Donanma-yı Osmani İane-i Milliye Cemiyeti gibi adlar kullanılmışsa da cemiyetin resmi adı aynı kalmıştır. Ancak, çeşitli milli yardım cemiyetleri kurulunca bir takım karışıklıkların ortaya çıkması üzerine 1913 Kongresinde cemiyetin adının "Osmanlı Donanma Cemiyeti" olarak değiştirilmesi kararlaştırıldı. Cemiyetin yayın organı, Donanma Mecmuası'nın ilk nüshası Mart 1910'da çıktı. 1912 senesi sonlarından itibaren haftalık olarak çıkan mecmua 200 sayı çıktı. Selahattin Özçelik, Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti, TTK, Ankara 2000, s.13, 179.

¹¹ Mısıroğlu, a.g.e., s.20-21.

muhallif bir politikacı ve yazar oldu. Son Osmanlı Mebusan Meclisine Trabzon mebusu olarak katıldı. Bu görev süresinde Misak-ı Milli'nin kabulünde etkili oldu.¹² Mebusan Meclisi'nin kapatılmasının ertesi günü hakkında başlayan kavuşturma nedeniyle Anadolu'ya geçti.¹³ TBMM'nin I. Döneminde Trabzon milletvekili olarak, Mecliste, İrşad, Milli Eğitim, Anayasa, Milli Savunma ve İç Tüzük komisyonlarında görev yaptı. Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Grubuna karşı olanlar arasında yerini alarak;¹⁴ *"Henüz maksadını istihsal edememiş ve bütün kuvvetlerini bunun teminine tevcih eylemek karşısında bulunmuş olan milletin böyle nazik bir zamanda fikir ve kanaat mücadeleleri yolunda müteferrik bir vaziyete sokulmasını, hem dava-yı millinin teminine ve hem de teceddüdün zaferine mani-i kavi görmekteyiz. Binaenaleyh davamızın istihsal-ı kat'isi zamanına kadar İkinci Grup, âtiyen takip edeceği tereddüt, terakki esaslarını teşrih etmekten içtinap etmek vucub-ı vatamisini görmektedir. Yalnız şurası şimdiden arzedilebilir ki: İkinci Grup hakimiyeti milliyenin en samimi aşığı ve bu maksad-ı ulvinin de kağıt üzerinden fiiliyat sahasına nakli hususunun en hâr taraftar ve hadimidir."*¹⁵ şeklinde söz ve düşünceleriyle İkinci Grup'un önde gelen sözcülerinden biri oldu.

Meclis'te 37'si gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 183 konuşma yaptı. 4 takdir, 6 soru önergesi verdi. 4 teklifte bulundu. 28 Nisan'da önerdiği Men'i Müskirat Kanunu 14 Eylül 1920'de kabul edildi.¹⁶

Babıâli caddesinde matbaasını kurarak basın hayatına atılan Ali Şükrü Bey, İngilizce'den Eğitim ve Sosyolojiye dair tercümeler yaptı.¹⁷ Ankara'da Hacıbayram caddesinde bulunan bir binanın alt katındaki matbaasında ise 19 Ocak 1923'te Tan gazetesini neşre başladı.¹⁸

Bir süre Meclise devam etmeyen Ali Şükrü Bey'in durumunun araştırılması hususunda, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Büyük Millet Meclisi'nin 29 Mart

¹² Çoker, a.g.e., s.924.

¹³ İstikbal, "Büyük Şehid Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", 3 Nisan 1923, 881.

¹⁴ Gençosman, a.g.e., s.52.

¹⁵ Ali Şükrü "Bir İzah", Tan, 9 Şubat 1923, 19.

¹⁶ Çoker, a.g.e., s.924.

¹⁷ İstikbal, 3 Nisan 1923, 881.

¹⁸ Enver Behnan Şapolyo, Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin İç Alemi, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1967, s.155; Mahir İz, gazetenin adını "Tanyeri" olarak belirtmektedir. Mahir İz, Yılların İz, 2. Baskı, Kitabevi Yay., İstanbul 1990, s.91.68 Sayı çıkan gazete 8 Nisan 1923 tarihine kadar yayın yaptı. Ali Şükrü Bey yazdığı yazılarda genellikle; İkinci Grup, Fikir Özgürlüğü, Lozan Konferansı, Kürt ve Ermeni Meseleleri gibi konulara değindi.

1923 tarihli oturumunda; Ali Şükrü Bey'in kayıp olduğunu, hayatından endişe edildiğini ifade eden hükümete yönelik suali üzerine Hükümet Reisi bulunan Rauf Bey, milleti temsil eden ve memleketin hürriyeti için çalışan Meclis azasının ortadan kaybolmasını ciddiyle karşıladıklarını ifade ederek üzüntüsünü dile getirip vaziyetin araştırıldığını belirtti.¹⁹

Yapılan tahkikat neticesinde, 27 Mart 1923'te Köşk Muhafız Müfrezesi Komutanı Topal Osman²⁰ tarafından öldürüldüğü anlaşılan Ali Şükrü Bey'in cenazesi Trabzon-Boztepe'de toprağa verildi.²¹

Meclis'in önde gelen hatiplerinden biri olan Ali Şükrü Bey'in fiziki ve manevi portresini, Birinci dönem mebuslarından Zamir Bey (Damar Arıkoğlu) şu şekilde tasvir etmektedir: *"Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, bahriye kurmay binbaşılığında müstafi, iyi İngilizce bilir, etine dolgun, uzunca boylu, gözleri miyop, kalın camlı gözlük kullanır, çenesi biraz kısa, hafif elmacık kemikli, sert bakışlı, ifadesi düzgün, iyi konuşan, sözünü dinleten, kendi bildiğinden şaşmayan bir hatipti. Sosyal durumuna gelince, muhafazakâr, hem de fazla muhafazakâr, hatta mutaasıptı. Cemiyet hayatımızda değişikliğe mütehammil olmayıp kadınlarımızın cemiyet içinde vazife almalarına taraftar değildi. Nefsine itimadı vardı, iyi düşündüğüne inanmıştı. Hükümeti tenkid etmekte daima ön safta gelir kanaatlerini çekinmeden söylerdi."*²² Feridun Kandemir, kanaatini açıkça ifade etme hususunda Mustafa Kemal Paşa'nın *"Herkes Şükrü Bey gibi düşüncelerini, fikirlerini böyle pervâsızca söylese, kimseden şüphelenilemezdi."*²³ şeklinde bir düşünceye sahip olduğunu belirtmektedir.

Milli Mücadele'ye samimiyetle inanan Ali Şükrü Bey, bu mücadeleye siyasi teşebbüslerinin yanında yazılarıyla da iştirak etmiş, milli ve kültürel sahada fikirlerini kalemiyle izah etmeye gayret etmiştir.

¹⁹ İstikbal, "Büyük Millet Meclisinde Heyecanlı Müzakerat, Rauf Beyin Beyanatı", 1 Nisan 1923, 879.

²⁰ Topal Osman 1883 yılında Giresun'da doğdu. Giresunlu Hacı Mehmet Efendi'nin oğludur. Balkan savaşına gönüllü olarak katıldı. I. Dünya savaşında topladığı gönüllülerle Kafkas cephesinde savaştı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Giresun'da kurduğu çetelerle Rum ve Ermenilere karşı savaştı.(1)(Cemal Şener, Topal Osman Olayı I, Cumhuriyet Gaz.Yay., s.47-53.) 11 Kasım 1920'de Mustafa Kemal'in Muhafız Bölüğü kumandanlığına getirildi. Ali Şükrü Bey'i öldürdüğü anlaşıncı hakkında tutuklama kararı çıkması üzerine sığındığı "Papazın Bağı" adlı binada çıkan silahlı çatışmada öldü (2). Coşar, Topal Osman, s.50-51,76.

²¹ İstikbal, "Büyük Ali Şükrü Nasıl Şehit Edildi", 8 Nisan 1923, 885.

²² Arıkoğlu, a.g.e., s.316-317.

²³ Feridun Kandemir, Siyasi Cinayetler, İstanbul 1955, s.6.

Gazi Barbaros Hayreddin'in faaliyetlerine değindiği bir yazısında; *"Kütüphanelerimiz bizim, Barbaros'un ve emsali âzamın terceme-i ahvalini zabt etmemek veya edememek suretiyle vazife-i vataniye ve milliyemizi hakkıyla ifa edemediğimizi aleme ilân ediyor."*⁷⁵ sözleriyle tarihi ve kültürel geçmişimize sahip çıkmadığımızı, milli terakkiye sahip olmanın yolunun birlik içinde vücuda getirilecek bir gayret ile mümkün olduğunu belirtirken, Japonya'nın 35 sene zarfında kaydettiği ilerlemenin örnek alınması gerektiğini ise şu cümlelerle ifade etmektedir: *"Bundan 40 sene evvel bütün manasıyla kara cahil olan Japonlar, bugün alem-i medeniyette bahusus cihan-ı siyasette en ileri safı işgal ediyor. Otuz beş senelik bir zaman zarfındaki bu harika-i muvaffakiyet ve muzafferiyatın aciz bir hamala varıncaya kadar Japon namını taşıyabilen herkesten vatan uğrunda yekdiğeriyle müsabaka edercesine uluye-i fedakârı ibrazına can ile baş ile çalışmasından ibarettir."*⁷⁶

Milletvekilliği sıfatını şahsı ile birleştirdikten sonra da yazılarına Tan Gazetesinde devam eden Ali Şükrü Bey, Hükümet şekline değindiği bir yazısında ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir. *"Hükümeti münevveran-ı memleketin arzusu ve gayesi itibarıyla – cümlesini koyacak olursak, bugünkü vaziyetimizi kaba taslak fakat; hakikate pek yakın olarak tasvir etmiş oluruz. Evet, herkes memlekette hakiki bir halk hükümeti tesisini can-u gönülden arzu ediyor ve ediyoruz. Maatteessüf yine teslim mecburiyetindeyiz ki ne kadar şedid ve samimi olursa olsun bir arzu ile o arzunun tahakkuku, fiiliyata inkılabı arasında aşılması pek zor olan manialar vardır. Bu maniaları ortadan kaldırmak, yolu düzlemek ve nihayet arzu ettiğimiz şeye vasıl olmak için çok emekler sarfı icab eder. Bazılarının tasavvur ettiği gibi asırlardan beri devam eden bir şekl-i idareyi bir anda bir iki kanun tedvini suretiyle değiştirmek pek ziyade arzu edilir bir şey olmakla birlikte tatbikatta, fiiliyatta; hülâsa hakikatin pek sert olan çehresi önünde imkansızdır... O halde kendimizi aldatmaya lüzum yok! Bizim bugün yaptığımızı veyahut yapmak istediğimiz, memlekette bir halk hükümeti tesis etmektir.*

⁷⁵ Ali Şükrü "Gazi Barbaros Hayreddin'in Türbesi ve Evkafı", *Donanma Dergisi*, C.1, No:5, Temmuz 1326, İstanbul 1964, s.290-291.

⁷⁶ Ali Şükrü "Muavenet-i Milliye", *Donanma Dergisi*, C.1, No:3, Mayıs 1926, s.194-195. Donanma Dergisinde bulunan diğer yazıları; donanma ile ilgili olup tespit edebildiklerimiz şunlardır: "Mi'yar-ı Bahri," C.1, No:2, Nisan 1326, "Muharribler veyahud Deniz katilleri", C.1, No:1, Mart 1326, "Mu'in ve kati bir program lâzım", C.2, No:8, T.evvel 1326, "Muavenet-i Milliye Cemiyetleri," C.1, No:1, Mart 1326, "Varna Müdafası", C.3, No:5, 1333, "İngiltere'nin Vatan Filosuna En son İlave-i Mehibesi", C.1, No:3, Mayıs 1326.

Bunun içinde halk hükümeti tesis ettik diye yan gelip oturmaktan ise halkı yetiştirmeye çalışmak lazımdır... Bu, halka kendisini, benliğini tanıtmak, hukukunu anlatmak, vazâifini göstermek; hülâsa halkı yetiştirmek yolunda sarf edilecek mesaidir.”²⁶

İçinde bulunduğu dönemin en önemli konularından biri olan Lozan Konferansına dair görüşlerini mebusluk sıfatı dışında yazılarıyla da ifade eden Ali Şükrü Bey bu hususta şu değerlendirmeyi yaptı. “İstidlâlatımıza nazaran Millet Meclisi, sulh mesâilini lâıyk olduğu ehemmiyetle karşılamış ve keyfiyeti günün hadisesi telakki etmeyerek bir istikbâl meselesi mahiyetinde ad ve itibar eylemiştir. Filhakika bu sulh ile aynı zamanda tarihimizin hesaplarını da tasfiye etmekte bulunduğumuzdan yeni bir tarihin temel taşlarını atmakta olduğumuzu düşünmek mecburiyetindeyiz. Bugün kurulacak olan temelin metânet ve resânetine göre milletin istikbali de ya emin veya meşkûk olacaktır.”²⁷

Ali Şükrü Bey, vatan ve millet sevgisini ise bir temenni niteliğinde şu sözlerle ifade etmektedir. “... Bu memlekette müsterek, umumi bir faaliyet, bir emel birliği vücud bulur. Bu millet içinde terakki, tekâmül imkânı husule gelir. Fikir, ilim, medeniyet sahasında Şark’ın alemdârı olmak şerefi Türk gençliğine müyesser olması çok arzu edilir bir şereftir. Bu şerefi unutacak bir Türk nesli tarihine isyan etmiş olmak mevkiine düşmekten kurtulamaz. Vicdanımızın sadâsını tarihin sesiyle birleştirmeyi bugünkü neslimizin faziletinden beklemekte bir hak görüyoruz.”²⁸

Ailesi (DORUKER) soyadını alan Ali Şükrü Bey, evli ve 3 çocuk babası idi.²⁹ Kısa Tercüme-i Hâl Kâğıdında çocuklarına maaş bağlandığı ve bu maaşın Fatih envalinden alınmakta olduğu belirtilmektedir.³⁰

B) Ali Şükrü Bey’in Faaliyetleri

1-Maliye ve Ekonomi

a) Maliye

Gümrük Resminin beş misline iblağına dair kanun münasebetiyle 28 Temmuz 1336(1920) tarihli konuşması; gümrük resminin artmasına karşı olmadığını fakat bunun

²⁶ Ali Şükrü, “Halk ve Hükümet”, Tan, 19 Ocak 1923, 1.- Bu yazı, Tan Gazetesinde 19 Ocak – 29 Ocak 1923 ile 8 Mart – 13 Mart 1923 tarihleri arasında kaleme alınan 9 bölümlük Halk ve Hükümet başlığını taşıyan yazıların ilkidir.

²⁷ Ali Şükrü, “Vatan Yolunda Birlik”, Tan, 28 Şubat 1923, 35.

²⁸ Ali Şükrü, “Tarihin Sesi”, Tan, 19 Mart 1923, 51.

²⁹ Çoker, a.g.e., s.924.

³⁰ Ali Şükrü Bey, a.g.dosya, No:408.

sahilde kaçakçılığa sebep olacağını vurgulayarak, bu hususta endişe duyduğu noktaları şöyle izah etti: *"Her memlekette harbden sonra bir takım iktisad komisyonları yapıldı ve bu komisyonlar memlekete idhal edilecek eşyayı tedkik ediyor. Bunu vaktile İstanbul'da da yapmak istemişlerdi. Fakat ecnebilerin müdahalesiyle muvaffak olunamadi. Avrupa'daki eşyayı ecnebiler bir yere sevkedemediler, memleketimize sevk ettiler ve milyonlarca lirayı memleketimizden çektiler ve elân çekiyorlar."*³¹

Ereğli ve Zonguldak havzalarından ihraç olunacak maden kömürlerinden alınacak İhracat Resmi hakkındaki kanun münasebetiyle 15 Ağustos 1336 tarihli konuşmasında; Maden ocaklarının işlememesi durumuna değinen Ali Şükrü Bey, bu hususta şunları ifade etti: *"Bu maden ocaklarının işlememesi İngilizlerce matlup ve mültezemdır. Hepiniz biliyorsunuz ki, İngilizler bilhassa kömür sayesinde Fransızları ve İtalyanları avucunda tutuyor. Bendenizin maruzatının hûlâsası şudur ki; Biz buradan istifade edelim. Fakat çok istifade edelim diye ocakları körletmeyelim. Eğer bu resim çok alacak olursa İngilizler veyahut o komisyon başka bir suretle muamele yapabilir ve hatta gelir, pek kolaylıkla ocakları tahrip eder. Hepiniz biliyorsunuz ki, İngilizler kömür rûsumunu, dolayısıyla diğerlerini daima tehdit ediyor. Onun için bendeniz herhalde biraz makul bir miktarda olsun, diğerleri bu tarzda bir harekete sevkedilmesin diyorum. Şayet teklifi acizanem kabul edilmeyip de bunda ısrar edilecek olursa, bu havzanın müdafaası için muhafazası lazım gelen tedabir ittihaz edilsin."*

Ali Şükrü Bey'in sözleri üzerine İstanbul mebusu ve Maliye Vekili Ferit Bey, *"Fransızların daha ucuz bir surette bir kömür tedarik edipte sarfetmek yedi kudretlerinde bulundukça buna birkaç liranın vazı suretile, mümaneat etmek değilse bile, her halde birkaç para daha fazlaya kendilerine bunu mal etmek işlerine ve arzularına muvafık olmayacaktır. Fakat acaba bu itirazlarını, bizim kömür ocaklarımızın işlememesini temin edecek bir dereceye kadar ileri götürecekler midir? Bendeniz bunu da zannetmiyorum"* şeklinde bir izahta bulunduktan sonra Ali Şükrü Bey, görüşünde ısrar ederek, *"bendeniz maruzatım; satılsın ve istifade edilsinden ibaretti"*³² diye konuştu.

Tuz Resmi hakkındaki kanun münasebetiyle 23 Eylül 1336 tarihli konuşmasında, bu resimden en çok etkilenecek olan sınıfın köylü sınıfı olduğunu

³¹ TBMM.Zabıt Ceridesi, C.2., TBMM Matbaası, 2. Baskı, Ankara 1940, s.360-361.

³² TBMM.Z.C, C.3., TBMM Matbaası, Ankara 1941, s.216-218.

belirttikten sonra Maliye Vekili Ferit Bey'in Meclise getirdiği mali kanunlarla ilgili serzenişte bulunarak şu cümleleri sarfetti: *"Maliye Nazırı Beyefendi daima bir takım kavanini Maliye ile Meclise geliyorlar. Şimdiye kadar kabul edilen kanunlar, en ziyade köylü ve reñber sınıfını müteessir ediyor. Bu meyanda diğerlerini müteessir edecek bir şey yapılmadı zannediyorum. Binaenaleyh, Maliye Vekili Beyefendi hakikaten, şu idare çarkını işletmek için para bulmak mecburiyetindedir. Bunu bu tarzda tuzdan ve şundan bundan alacağına ötedenberi söylediğimiz veçhile, servet üzerinden mütezayit bir vergi almak suretiyle kati ve muntazam bir vergi yapsa ve bununla açığını kapatsa çok iyi olur zannedirim."*³³

Gümrük tarifesinin B ve D cetvelleri hakkındaki kanun münasebetiyle 4 Nisan 1337(1921) tarihli müzakerede, İzmit mebusu Hamdi Namik Bey'in; *"Meclis fesi (D) faslında kabul etmişti. Bunu şimdi tekrar (B) faslına nakletmekte bir mâna yoktur."* şeklindeki sözleri üzerine kürsüye gelen Ali Şükrü Bey, *"Bu kanun teklif edildiği zaman ben deniz burada yok idim. Bugün şimdi cereyan eden müzakereden anlıyorum ki bu fes meselesi bu kanunu yıkacak. Halbuki kanunu müdafaa eden Hasan Beyefendi İstiklali iktisadiden bahsettiler. Ben deniz de diyorum ki: Bu kanun iktisadi istiklal için değil, iflastan kurtulmak için yapılıyor."*³⁴ dedi.

1339 senesi, Birinci Avans Kanunu münasebetiyle 28 Şubat 1339 (1923) tarihli konuşması; İstanbul milletvekili Mahzar Bey'in *"İstanbul'a ithal edilecek un ve buğdaylardan tarifei asliyenin beş misli Gümrük Resmi alınmasını"* teklif etmesi üzerine Ali Şükrü Bey, İstanbul'a giren un ve buğday üzerine beş misli zammı doğru bulmayarak. şunları ifade etti: *"Biz bugün tarifei asliyeyi beş misli artırmakla yalnız gümrük itibarı ile bir miktar varidat temin etmiş olacağız. Belki bunun üç, beş mislini muhtekirlerin cebine koymuş olacağız ve bu biçare halk ve milyonları ödemeye mecbur olacaktır. Ben deniz, bu beş misil zammın kaldırılmasını ve bir misil üzerinden kabulünü teklif ederim."*³⁵

Posta ve Telgraf İdaresinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle 25 Haziran 1338(1922) tarihli konuşmasında; geçen yıl bir telsiz telgraf tesis edileceği söylenip 100 bin lira talep edildiğini ve bu yıl da tesisin kurulmamasına rağmen tekrar ek olarak 180 bin lira daha istenildiğinden bahisle sözlerine şöyle devam etti: *"Ben şuna kaniim*

³³ TBMM.Z.C, C.4., TBMM Matbaası, Ankara 1941, s.268.

³⁴ TBMM.Z.C, C.9., TBMM Matbaası, Ankara 1954, s.350-351.

³⁵ TBMM.Z.C, C.27., TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.529.

ki; bu sene bu iş yine yapılmayacaktır ve zannediyorum ki, bu telsiz telgraf bu sene yine buraya gelemeyecektir. Bir para farkından bahsediliyor. Para farkı evvelce de takribi olarak konabilirdi. Böyle, 30-40-50 bin lira para farkı olmaz. Fark olsa olsa 5-6 bin lira olabilir.” Ali Şükrü Bey, istenen paranın yerini bulamayacağından endişe ederek, bu hususta mesul bulunanların mesuliyetlerini kabul edip, bu telsiz telgraf tesisini kursunlar.³⁶ diyerek konuşmasını tamamladı.

Merakibi bahriyeden alınacak rüsum hakkındaki kanun münasebetiyle 15 Nisan 1338 tarihli konuşması; *“Büyük gemilerden alınan resim az değildir. Ancak bunlardan da küçük gemilerden alınan resmi almaya kalkışırsak, mesela iki bin tonluk bir gemiden, ton başına yirmi kuruş alırsak kaç gelir. Bu bir ihtisas üzerine yapılmıştır. Bu bir nispet üzerine hesap edilmiştir.”* dedikten sonra bu kanun böylece kabul edilmeli.³⁷ diyerek konuşmasını bitirdi.

Seferberlik ve Cephe zammı maaş kanununu muadil kanun münasebetiyle 11 Mart 1338 tarihli konuşmasında; *“Evvelce cephe zammı olarak cephedeki kıtaat zabitanına bin beş yüz kuruş verilmekte iken bu bin beş yüz kuruş bin kuruşa inmiş, sonra tahsisatı fevkalâdeden de yüzde yirmi kesilmiştir. Şimdi memleketin girişmiş olduğu mücadelenin kemalî muvaffakiyetle neticelenmesi için en ziyade lâzım olan şey paradır. Bunu hepimiz teslim ederiz. Fakat tasarruf edeceğiz diye imkânsızlık ihdas etmeyelim.”* dedikten sonra cephe bulanan zabitanın yaşadığı muhidi ve cephe gerisindeki ailesini de hesap ederek cephe bulanan zabitanın binbaşıya kadar bin kuruş yerine bin beş yüz kuruş zam verilmelidir³⁸ şeklindeki önerisiyle konuşmasını tamamladı.

Yerli kumaş iktisası hakkındaki kanun layihası münasebetiyle 20 Haziran 1337 tarihli oturumda yaptığı konuşmada; yerli kumaştan elbise giyilmesi için halkı zorlamanın manâsız olacağını, bunu kabullenmenin halkın ruhundan doğması gerektiğini vurgulayarak sözlerini şöyle tamamladı: *“Benim teklifim, esas itibariyle, hariçten gelecek olan şeye karşı Gümrük Resmini artırırınız. Böyle cebirle olmaz. Gümrük Resmini artırırınız, giremez ve giren miktar pahalı olur. Hamiyeti olmayan, parası olan alır giyer. Bulan giyer ve bulamayan giymez.”*³⁹

³⁶ TBMM.Z.C, C.21., TBMM Matbaası, Ankara 1954, s.43.

³⁷ TBMM.Z.C, C.19., TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.176.

³⁸ TBMM.Z.C, C.18., TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.151.

³⁹ TBMM.Z.C, C.10., TBMM Matbaası, Ankara 1954, s.433-434.

Düşmandan istirdadedilen ve edilecek olan mahaller ahalisine muavenet hakkındaki kanun münasebetiyle 24 Eylül 1337 tarihli konuşmasında; bu kanunun aleyhinde olmadığını ifade ederek, Vilayeti Şarkıyye'nin işgali zamanında aşâr, ağnam vesaire vergilerin affedilmediğinden yakınlıkla bu taraftaki halkın gördüğü zararı onların da gördüğünü, bu durumun ayrısı-gayrısı olamayacağını ifade etti. Sözlerini kanunun Kavanini Maliye Encümenine gönderilmesini, zenginlere ait kayıtların çıkarılıp, hakikaten ihtiyacı olan kimselere hükümetin yardım etmesini rica ile tamamladı.⁴⁰

1338 senesi Avans Kanunu münasebetiyle 28 Şubat 1338 tarihli müzakerede, masrafın çok olduğunu, buna karşılık ihtiyaçların fiyatının yüksek olduğunu, memurun aldığı maaşın ancak kâfi gelebildiğini izah ile genel durumun tespiti yaptıktan sonra sözlerini, *"bidayeti meşrutiyetten beri bütçede muvazene temini düşünüldüğü vakit, muvazene çareleri aranıldığı zaman, müracaat edilen ilk tedbir memurunin maşatıdır. Bu tedbirlerden şimdiye kadar faide yerine mazarrat görüldüğü de sabittir. Ben isterdim ki, bütçede muvazene temin etmek isteyen zevat memleketin varidatını artıracak ve tezyidi varitadı icabettirecek bir takım işler meydana koysunlar."*⁴¹ şeklinde tamamladı.

Ziraat Bankasının 1338 senesi bütçesi münasebetiyle 3 Temmuz 1338 tarihli müzakerede söz alan Ali Şükrü Bey ; şunları ifade etti:, *"Memurlar buraya gelmiştir ve parayı almıştır. Bu parayı istirdad edemezsiniz. Eğer yolsuzluk varsa, buna kim sebebiyet vermiş ise, ondan almak lazım gelir. Biz mahkemeye gitmeden ve oradan hüküm almadan tahsil ediniz, diyemeyiz. Meclis mahkeme değildir."*³⁶

Umum zabitan ve mensubini askeriye siyyanen bire nefer tayını zammına dair 24 Ağustos 1338 tarihli kanun teklifi, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in, *" Maliye Vekaletince tetkikatını yapıp bütçeye olan tesiri malisini tetkik edeceğiz."* sözleri üzerine Maliye Vekaletine havale edildi.³⁷

b) Ekonomi

İzmir İktisat Kongresi hakkındaki suali münasebetiyle 5 Şubat 1339 tarihli konuşması;

⁴⁰ TBMM.Z.C, C.13., TBMM Matbaası, Ankara 1954, s.269.

⁴¹ TBMM.Z.C, C.17., TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.177.

³⁶ TBMM.Z.C, C.21., TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.256.

³⁷ TBMM.Z.C,C.22, TBMM Matbaası, Ankara 1959 ,S.321

Riyaseti Aliyeye

Şu günlerde İzmir'de büyük bir İktisat Kongresi akdedileceğini gazeteler de okuyoruz. Bu kongre sırf iktisat Vekâletinin teşebbüsüyle mi, yoksa Heyeti Vekilece ittihaz olunan bir karar neticesi olarak mı, içtimaa davet edilmiştir? Kongrenin ruznamesi nedir? Tezekkür edeceği mesaili iktisadiyenin hututu esasiyesini gösterecek bir layiha imza edilmiş midir?

Kongreye aza olmak üzere bir çok mebusların intihab olunması sebebiyle bu mebusların Ankara'dan infikakı takdirinde Meclisin nisabı ekseriyetine halel gelmeyecek midir? Halel geldiği takdirde müzakeratı haliyenin hâd devresinde Meclisin velev ki, üç dört gün için tatili faaliyeti doğru mudur? Hususati anife haklarda Heyeti Vekile Reis muhteremiyle iktisat Vekili Beyefendini müstacelen ve şifahen izahat vermelerini talep ve rica eylerim.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü

*İzmir Mebusu ve İktisat Vekili Mahmud Esad Bey söz konusu sual takririne fıkra fıkra cevap verdikten sonra Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey'in, İktisat Vekâletinin çalıştığını söylemesi üzerine Ali Şükrü Bey, söz alarak, İktisat Vekaletinin çalıştığına inandığını fakat itirazının çalışma şekline yönelik olduğunu söyleyerek, konuşmasının devamında şunları ifade etti; "Evvela kendisi buradaki asıl vazifesini yapsın, ondan sonra ortaya koyacağı esas üzerine mütehassısların reyini toplasın. Fakat bugünkü yaptığı tarzda ortada bir esas olmadan azası adedi bine varan muhtelif mesalik erbabından mürekkebe alan büyük bir kongre müzakeratını nafile bir hudud dahilinde tutmak ve bir noktaya temerküz ettirmek imkânı yoktur. İktisadiyatın aleyhinde değilim. Fakat her meselede olduğu gibi iktisadiyat mesailinde de ehemmi mühime tercih etmek lâzımgeldiği kanaatindeyim. Evvelâ mevcut ve yapılması kudretimiz dahilinde olan mesaili yapalım. Bunları yaptıktan sonra fazlasını isteyelim. Mesele bundan ibarettir. Bendenizin kongrelere esas itibariyle aleyhinde bulunduğum zannedilmesin. Böyle yüz bin kongre akdolunsun. Fakat bugün kongre akdolunmak günü değildir."*³⁸

2- Meclis ve Askeri Konular

a) Meclis

İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanun münasebetiyle 1 Mayıs 1336 tarihli

³⁸ TBMM.Z.C, C.27., s.170,175-176.

konuşmasında, İcra Vekillerinin Heyeti Umumiye tarafından seçilmesinin başka bir yerde emsali olmadığını belirttikten sonra sözlerinin devamında; “*İcra Vekilleri intihabında düşünebileceğimiz esas, iş görebilmektir. Zevat arasında tesanüdü efkâr ve âmal olmalıdır. Bunun için şimdiye kadar bizzat iş deruhte eden zatın, arkadaşlarını tayin etmesi lâzımdır. Bunun hakkında birkaç namzet gösterirler, bunların bir tanesi intihab olunur, binnazariye doğrudur. Fakat tatbikat itibariyle kolay değildir. Reis olan zat rüfekasını doğrudan doğruya intihab etmeli, seçmeli ve Heyet bunu tasdik etmeli veyahut bu olmadan ve Heyete biraz salahiyet vermek isteniliyorsa encümenlerin namzet göstermesi caiz değildir. Asıl zimamı idareyi elinde tutacak zat her kim ise o namzet gösterebilir, çünkü çalışacakları o bilir. O namzetlerden tefrik ve intihab edelim.*”³⁹ dedi.

Layiha Encümeninin vazifesine dair 11 Mayıs 1336 tarihli konuşmasında; encümenin vazifesine dair şunları ifade etti: “*Mebusanı kiram akla gelen her şeyi yazabilir ve bunu Layiha şeklinde Makamı Riyasete verebilir. Bunu biz eğer aid olduğu encümene doğrudan doğruya havale edecek olursak ihtimal ki, nazarı dikkate almaya lâyık veya değildir. Encümen fevkalade meşgul olduğu bir sırada encümeni tekrar işgal etmiş olur. Binaenaleyh bir teklif evvelâ Layiha Encümenine havale edilir. Layiha Encümeni bunu tetkik eder ve bu nazarı dikkate alınmaya şayandır, veya değildir der. Şayandır derse havale eder. Böylece zaten işle boğulmuş olan encümenleri fuzuli, şeyle işgalden menetmiş oluruz.*”⁴⁰ dedi.

Ramazan münasebetiyle Meclis azasının bayramın onuna kadar mezun addedilmesine dair tahrir münasebetiyle 19 Mayıs 1336 tarihli konuşması; “*Efendim; Meclis yine verilen bir karar üzerine hem icrai ve hem teşrii mahiyeti haiz bulunuyor. Bu itibarla Meclisin dağılması doğru değildir. Bu, tabii malum bir keyfiyettir. Verilen karar üzerine Meclis daima müçtemi bir halde bulunacaktır. Hatta bugün hukuku Hilafette Meclisin nefsinde müçtemi bulunuyor. Bu itibarla Meclis daima müçtemi bulunacak diye aklın, mantığın haricinde herkesi cebren muamaleye sevk etmek de caiz değildir zannedirim.*”⁴¹ dedi.

Hukuku esasiye ve tahsisat hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle 18 Ağustos 1336 tarihli konuşması; “*Büyük Millet Meclisi’nin yeni intihabat icrası fıkрасından*

³⁹ TBMM.Z.C, C.1., TBMM Matbaası, 3.Baskı, Ankara 1959, s.160,171.

⁴⁰ TBMM.Z.C, C.1., s.270.

⁴¹ TBMM.Z.C, C.1., s.3 49-350.

Büyük Millet Meclisi'nin bu gayesinin husul bulduğu anda yapılır, şeklinde bir kayıt konmalıdır. Meclisin müstemirren devamı, o gayenin istihsaline kadardır. Gaye istihsal olununca biter ve millete der ki; ben vazifemi ifa ettim. Yeni intihabat yapın, kanunu esasımı yapacak, ne yapacaksa yapıp şekli idareyi yapsın, tespit etsin der. Onun için bu kayıt buraya konmalıdır ve Meclisin devamı da gayenin husulüne konmalıdır. Öyle zamanla tefsir edilmemelidir.”⁴² sözleriyle Meclisin devamı esasını, amacın tamamlaması zarureti bağlamıştır.

Karahisar Şarki Mebusu Memduh Bey'in teşrii masuniyeti hakkındaki evraka dair mazbata münasebetiyle 8 Eylül 1336 tarihli konuşması; *“Heyeti Umumiye karar vermeden bir mebusu Divanı Harbe gönderemeyiz. Bir mebus sıfatı mebusiyeti bulunduğu müddetçe Divanı Harbe gidemez.”* sözlerinden sonra, işlenen suçun Memduh Bey'in mebusluğunu düşürmeye yeter mi? sorusuna meclisten yükselen hayır, değil, sözleri üzerine Ali Şükrü Bey düşüncesini *“Müddeti içtimamız bittikten sonra mahkemeye gitsin, hakkını arasın.”*⁴³ sözleriyle ortaya koydu.

Büyük Millet Meclisine iştirak eden mebusanın harcırah ve tahsilatları hakkındaki takrirler münasebetiyle 18 Temmuz 1336 tarihli konuşmasında; İstanbul'dan gelen mebusların tahsisatından bahisle, Meclisi Mebusanca her şeyin kanuni olması gerektiğine vurgu yaparak daha evvel İstanbul'dan buraya gelen mebusların tahsisat almaya kanuni haklarının olup-olmadığının tayin edilmesi gerektiğini belirtti. Konuşmasının devamında, *“Meclisin sed ve bendine göre de Kanuni Esasideki tahsisat ne aylıktır, ne seneliktir. Bununla birlikte, bu Meclis öbür Meclisin devrei mütemmimesini ikmale memur mudur, değil midir? Bunu anlamak lâzımdır. Bence bu Meclis bir Meclisi Mebusan değil, yeni bir devrei içtimaiye küşat ediyor. İstanbul'dan gelen Mebuslar Meclisin âzâsıdır ve buna karar verilmiştir. Âzalıkta müşterek olunca hukuk ve vazaipte de müşterek olması lâzımdır.”*⁴⁴ ifadeleriyle öncelikle İstanbul'dan gelen mebusların kanuni olarak para almaya haklarının olup-olmadığının tespitini talep etti.

İntihab edilecek İcra Vekillerinin muvakkat olmasına ve intihabı katinin teşkilatı idariye programının kabulünden sonra yapılmasına dair 25 Nisan 1336 tarihli takrir;

⁴² TBMM.Z.C, C.3., s.292.

⁴³ TBMM.Z.C, C.4., s.7-8.

⁴⁴ TBMM.Gizli Celse .Zabıtları, C. 1., TBMM Matbaası, Ankara 1980, s.100.

Riyaseti Celileye

Dünkü müzakerat neticesinde taayyün eden esas dairesinde bugün intihabları takarrür eden icra vekilleri memuriyetlerinin , rüfekanın yekdiğerini layıkıyla tanımaması ve kabul edilecek teşkilatı idare programının henüz tanzim edilmemiş bulunması dolayısıyla bir mahiyeti muvakkateyi haiz olmasını ve intihabı katinin bir encümeni mahsusı tarafından tanzim ve heyeti umumiyeye kabul edilecek teşkilatı idare programı dahilinde icrasını teklif ederiz.⁴⁵

Trabzon	Kütahya	Konya	Kastamonu
Ali Şükrü	Mehmet Ragıp	Refik	Rüştü

b) Askeri Konular

Bütün zabitan, erkân ve ümera için seferberlik ilânına ve zabitanın alaylar ve fedai müfrezeleri teşkil edilmesine dair karar münasebetiyle 14 Temmuz 1336 tarihli konuşmasında şunları ifade etti:; “Zabitanın bir kıta teşkil meselesi tabiidir ki muvafık değil, yalnız bendenizin anlamadığım bir cihet var. Memleketin zabıt ve ihtiyat zabiti olarak mevcut olan zabitanı zannederim ki iki milyonluk bir ordu içindir .Bugün askeri bir çok ihtiyat zabıtları vardı. Kolorduların mevcudu vardı ve saire idi. Fakat bugün ben zannetmiyorum ki, bugünkü mevcudumuz belki yüzde biri kadardır.”⁴⁶

Bu seferberlik müddetine munhasır olmak üzere hidematı fiiliye ihtiyatiye ve müstahfıza efradından bedeli nakdi ahzına dair Kanun münasebetiyle 2 Eylül 1336 tarihli oturumda bir mebusun “cepheye, askerliğe gidecek olanlardan alınacak olan bedeli nakdi neye kıyasen alınıyor? Vatan müdafaası karşısında hayat gibi aziz bir mevcudiyetin fedası anında, buna böyle hasis bir miktar ile kıymet biçmeğe kalkmak kadar zannetmem ki insaniyet ve beşeriyet için hacalet aver başka bir şey olsun” sözleri üzerine Ali Şükrü Bey,; “Bu kanunu bu şekilde kabul etmeyelim ve ret de etmeyelim. Fakat şeklini değıştirelim ve bundan istifade edelim. Bir kanun yapılacak tatbik edilmeyecek ve cephelere gidip hizmet etmesi icap edenler yine evlerinde, mağazalarında oturacaklar, çalışacaklar. Netice itibarı ile Hazine-i Maliyeye on para girmeyecek. Şimdi şu hakikati facia karşısında kalmak mı doğrudur? Yoksa hissiyata kapılmak mı doğrudur?”⁴⁷ dedi.

⁴⁵ TBMM.Z.C, C.1, s.55

⁴⁶ TBMM.Z.C, C.2., s.299.

⁴⁷ TBMM.Z.C, C.3., s.436.

Firariler hakkındaki İstiklal Mahkemeleri Kanunu münasebetiyle 8 Eylül 1336 tarihli konuşmasında, kanunun lehinde olduğunu belirterek şunları ifade etti: "*Bugünkü memleketimizin vaziyeti ve sonra vaziyeti siyasiyemiz nazarı itibare alınacak olursa biz gayet büyük bir mesuliyet deruhte ettik. Efendiler, biz bugün harici ve dahili düşmanlarla muhat bulunuyoruz. Hatta dahili düşmanların bir çoğu içimizde bulunuyor. Vaziyeti hakikiyeyi anlamış olan bir Türk, bir Müslüman cepheden hiçbir zaman kaçmaz. Kaçanlar, dahili düşmanların, harici düşmanlara istinaden yapmış olduğu propagandalarla fikirleri zehirlenmiş olanlardır. Çünkü hepiniz biliyorsunuz; altı seneden beri harbediyoruz. Tabidir ki bu halk bunalmıştır. Bunalmış bir halka yapılmış olan tesvilât pek çabuk tesir eder. Propaganda tesiriyle efrad belki kaçabilir ve kaçıyor. Bu itibarla mecburuz, bu tarzda zecri tedabire müracaata.*"⁴⁸

Ankara'ya gelen alaylara hoş geldiniz demeye giden heyet namına Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey 11 Ağustos 1338 tarihli beyanatında, taburlara teker teker Meclis'in selâmını bildirdiklerini belirttikten sonra 42. Alay Kumandanı Binbaşı Osman Ağa'nın sözlerini nakletti. "*Ben sağ ayağımı harbde sakat ettim. Bu seferde her iki ayağımı tamamiyle kayıp ve mahvetsem bile sedye üzerinde çalışarak düşmanı denize dökünceye kadar bu alaylarım ile beraber çalışmaya ahdettim.*"⁴⁹

Müecceliyeti Askeriye Vergisi hakkındaki kanun münasebetiyle 1 Mayıs 1338 tarihli konuşmasında, kanunun yeni bir durumu ortaya koymadığını belirttikten sonra, Müslümanlardan bedeli nakdi alınmadığı halde Hıristiyanlardan bedeli nakdi alınıp askerlikten muaf oldukları ve bu halleriyle ticaretle meşgul olduklarını belirtti. Bununla beraber bu durumun memlekette icrayı tesir ettiğini ifade ile kanunun tadilini teklif etti.⁵⁰

Seferberlik ve Cephe Zammı Maaş Kanunu muaddil kanun münasebetiyle 6 Nisan 1338 tarihli müzakerede, kanunun tefsirine dair tahrir veren Ali Şükrü Bey ve arkadaşları okunan tahrirden sonra şu izahta bulundu;

Riyaseti Celileye

Seferberlik ve Cephe zammı Maaş Kanunu muaddil kanunun dördüncü maddesinde sefainde müstahdem efradı bahriye kaydı mevcut olmadığından efradı

⁴⁸ TBMM.Z.C, C.4., s.24.

⁴⁹ TBMM.Z.C, C-12., TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.35.

⁵⁰ TBMM.Z.C, C.19., s.453.

sefainde müstahdem efradı bahriyeye de elli kuruş seferberlik zammı ita kılınır.”
fıkrasının dördüncü maddeye ilâvesini veya mezkûr maddenin bu hususu temin edecek
şekilde tefsirini teklif ederiz.

Trabzon İstanbul KarahisarıSahib

Ali Şükrü Ali Rıza Ali

“Zabitana veriliyor, efrada da verilmek lâzımgelir. Esas mesele kabul edilmiştir.
Fakat sehven dercolunamamıştır.”⁵¹ dedi.

Bazı zabitanla alâkalı suistimaller ile, asker firarileri münasebetiyle yapılan 5
Temmmuz 1336 tarihli müzakerede Ali Şükrü Bey, bu hususun mühim olduğunu
belirterek, müzakerenin aleni yapılmasını teklif ettiyse de bu kabul edilmedi. Hafi
yapılan müzakerede şunları ifade etti: “Seferberliğin bidayetinden beri zabitan arasında
öteden beri suistimal ile alâde olmuş bir çok kimse vardı ve bunların hiçbirisi vaziyet
müsait olupta tecziye edilemedi ve bugün onlar hala iş başında çalışmaktadır. Hatta
haklarında takibat bile icra edilmemiştir. Mamaşîh, zabitanın bir kısmı cephede aç
olarak çalışıyor. Mektepten çıkalı şu kadar sene olduğu halde almış olduğu maaş otuz
lirayı tecavüz etmiyor ve halbuki bu adam her zaman kanını fedaya hazır.”⁵²

Ali Şükrü Bey’in İradei Milliyeye iktiranı icabeden askeri taltif ve terfi
meselelerinin Meclisçe kabulünden evvel Müdafai Milliye Encümenine havale
olunmasına dair takrirı;

Makamı Riyasete

İradei Milliyeye İktiranı icabeden taltifat ve terfiatı askeriye'nin Meclisçe
kabulünden evvel Müdafai Milliye Encümeninden tetkik edilmesini teklif ederim.⁵³

Trabzon Ali Şükrü

Bir milli muhafız müfrezesi teşkiline dair 29 Nisan 1336 tarihli takrirı;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Halkımızın cehaleti ve düşmanların pek melanetkarene olan işgalatı nazarı dikkate
alınınca Meclisin her an eli altında kuvvetli ve hiçbir veçhile işgalleri imkan dahilinde
bulunmayan bir müfrezenin vücudu labüttür. zannederim. Binaenaleyh, her mebus
tarafından dairei intihabiyelerinden 5 ila 10 nefer imanlı zat celbi suretiyle bu tarzda

⁵¹ TBMM Z.C., C.19., s.9.

⁵² TBMM.G.C.Z., C.1., s.86.

⁵³ TBMM.Z.C., C.27., s.43-44.

bir “Milli muhafız müfrezesi” teşkilini teklif ederim.⁵⁴

Trabzon Mebusu Ali Şükrü

3- Dahiliye ve Dış İlişkiler

a) Dahiliye

Açık yerlerde kadın oynatanların muvakkat küreğe konulmasına dair teklif münasebetiyle 13 Mayıs 1336 tarihli konuşması; “*Bu hadisenin zannediyorum ki, esasında herkes müttefiktir. Memleket için, bu adet bünyei içtimamız için en muzır bir haldir, bunu menetmek lâzımgeliyor... Onun için bendeniz şiddetle bunun daha fazla bir ceza ile teşziyesi taraftarıyım. Bundan başka bir şey söylemeyeceğim; efendim.*”⁵⁵

Muhacirin tarafından verilen istidaların merbuten takdim edildiğine ve bu muhacirlerin memleketlerine sevkine dair tahrir münasebetiyle 22 Ağustos 1336 tarihli konuşmasında; muhacirin meselesinin önemini takdir ettiğini, fakat beklenenin aksine hükümetin buna çare bulamadığını ve bulamayacağını belirtti. Hükümetin bunu halletmesi için elimizdeki muhacirin kanununu yeniden tetkik etmeli ve bu kanunu belediye havale etmeliyiz şeklinde bir öneride bulunduktan sonra söz alan Diyarbakır Milletvekili Kadri Bey’in “*Ruznamede bugün buna dair bir kanun yok. Mesele istidanın havalesinden ibarettir*” ifadesi üzerine tekrar söz alan Ali Şükrü Bey, “*Sureti hali düşünmek bu kanunun buraya geldiği zamana aittir. Bunu doğrudan doğruya encümene havale edelim. Çare burada bulunmaz.*”⁵⁶ sözleriyle muhacirin meselesinin bu haliyle çözüme ulaştırılamayacağını belirtti.

Memaliki müstevliye ahalisi ile Mahcurinden 1336 senesinden itibaren emlak ve arazi ve temettuat vergisi ile küsuru munzammanın ahzı için 6 Mayıs 1336 tarihli kararname ahkâmının tadiline dair kanun münasebetiyle 23 Ağustos 1336 tarihli konuşmasında; Vilayet-i Şarkıyye’nin durumuna dikkat çekerek buranın harap olduğunu, milyonların dahi fakir hale düştüğünü ifade etti. Maliye Vekili Ferit Bey’in “*Âşardan bahsetmiyoruz*” sözü üzerine Ali Şükrü Bey ; “*Bu itibarla pek rica ederim düşünölsün. Aşâr itibariyle bu tarzda fakir olan dulların, yetimlerin aşarı rica ederim affedilsin.*”⁵⁷ şeklinde konuştu.

⁵⁴ TBMM.Z.C, C.1,s.149

⁵⁵ TBMM.Z.C, C.1., s.297-298.

⁵⁶ TBMM.Z.C, C.3., s.363-364

⁵⁷ TBMM.Z.C, C.3., s.409.

Gümrük tarifesinin B ve D cetvelleri hakkındaki kanun münasebetiyle 4 Nisan 1337 tarihli konuşmasında; *"Serpüşü millimiz olmadığından yakınılıyor. Oysa bugün milli serpuşumuz şudur budur diyecek sıra değildir. Bendeniz başımdan fesi attım, kalpak kullanıyorum"* dedikten sonra fesin kaldırılmasının milli ruhta yapacağı tesire şu sözleriyle değindi: *"Ananatın, ırkın, âdatın, mâneviyatın halka olan tesirini düşününüz. Bugün birkaç yüz seneden beri halk bu fesi giyiyor. Bugün sizi temin ederim ki; Hintliler, Cavalılar bir fes bulmak için – Halife Serpuşu diye – ellerinden geldiği kadar para veriyorlar. Evet, biz bugün onun kıymetini tanıyamıyoruz. Halbuki Avrupalılar, fesi, bizim serpuşu millimiz olarak tanıyorlar."*⁵⁸

İdarei kura ve Nevahi Kanunlar hakkındaki layiha münasebetiyle 15 Ocak 1339 tarihli konuşması; *"Teşkilatı Esasiye kanununda nahiyelelerin şurasına hakkı kaza verilsin diye bir kayıt yoktur"* şeklindeki sözleri Yozgad mebusu Süleyman Sırrı Bey tarafından itirazla karşılanınca, Ali Şükrü bey konuşmasına şöyle devam etti: *"Salahiyeti kazaiyeyi okumak bilmeyen adama nasıl vereceksiniz? Size sorarım. Şimdi bu itibarla nahiyeler salahiyeti kazaiyeyi haizdir demek, nahiye şurasına bu salahiyeti vermek demek değil. Yoksa herkesin hukukunu; hiçbir tahsili meslekisi, okuması yazması olmayan adamlara vermek pek doğru değildir."*⁵⁹

Zevç, mahdum veya biraderlerinin askerlikten firarından dolayı teb'idedilen ailelerin affına dair kanun layihası münasebetiyle 18 Aralık 1338 tarihli konuşmasında; *"bu tarza zulüm yapıp, emri dinlemeyen kimseler hakkında Meclis vazifesini ifa eder.. Bunlar hakkında gerekli kararını verir. Teb'id ve tehcir yapanları Meclis bulup"*

Halife Abdülmecid Hazretlerinden mevrud telgrafın kaimen istima edilmesine dair tahrir münasebetiyle 25 Kasım 1338 tarihli konuşmasında kısa ve net olarak sadece *"Müslümanız, Halifeye her surette bağlıyız, merbutuz"*⁶⁰ demekle yetindi.

İstiklal Mahkemeleri Kanunu münasebetiyle 29 Temmuz 1338 tarihli konuşması; *"Kanunun birinci maddesi nazarı dikkate alınacak olursa İstiklal mahkemesinin mahakimi âdiye makamına kaim olacak teşkilatta olmadığı anlaşılır. Bu, ahvali fevkalâde üzerine muayyen muntikalarda yapılacak İstiklal mahakimidir. Memleketin bir tarafında lüzum görülmüş ve tek bir İstiklal Mahkemesi yapılmış."* ifadeleriyle

⁵⁸ TBMM.Z.C.,C.9, s.350.

⁵⁹ TBMM.Z.C, C.26., TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.364.

⁶⁰ TBMM.Z.C, C.25., s.82.

düşüncelerini belirttikten sonra sözlerini, “İstiklal Mahkemesi fevkalade ve geçici mahkemelerdir. Bulunduğu yerde her şey ile ilgilenirse iş göremez”⁶¹ diyerek tamamladı.

1338 senesi Emniyeti Umumiye bütçesi münasebetiyle 11 Haziran 1338 tarihinde yaptığı konuşmada; Emniyet müfettişlerine gerek olmadığını beyanla “bunlar iskele komiserlerinin yapacağı vazifeyi yapar ve maatteessüf iskele komiseri orada bulunduğu halde bu da orada bulunur. Yapacağı iş gelen vergiden yolcuları tetkik ve teftiş etmekten ibarettir. Zannediyorum ki bir çok yerlerde bunlar yok. Vazifelerini esasen iskele komiseri yapar.”⁶² demek suretiyle düşüncesini ifade etti.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında on bir maddelik Dahiliye Vekaletinden olan istizah takriri münasebetiyle 10 Haziran 1338 tarihli müzakerede Ali Şükrü Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin geçirmiş olduğu sorgulama dönemini anlattıktan sonra Cemiyetlerin teftiş edilmesine dair şunları ifade etti: “Hükümetin merkezden bir heyet gönderip hesabâtı tetkik etmeye hakkı var mıdır? Cemiyetler Kanununun 7. maddesi alelade herhangi bir cemiyetin defter tutmak mecburiyetini anlatan bir maddedir. Herhangi bir cemiyetin elbette defter tutmak mecburiyeti vardır ve icabettikçe mülki ve adli memurine o defterlerin gösterilmesini temin eden de bu maddedir. Defter tutulacak, defter tutulup tutulmadığını görmek üzere buraya mahalli adliye veya mülkiye memurlarından mürekkep bir heyet de gidebilecek. Fakat bu madde merkezden şöyle olmuş, böyle olmuş bahanesiyle bir generalin, bir paşanın riyaseti altında büyük bir heyeti mahsusa gönderilip bir çok teferruatı karıştırmak suretiyle cemiyetin bütün muamelat hesabâtı üzerinde yapılacak hususi bir tetkiki istilzam ve tahkiki tazammun etmez. Eğer cemiyetin memleket aleyhinde hafî bir surette çalıştığı ihbar edilirse o vakit hükümet mecburdur, gider; her suretle teftişini icra eder, bunu kabul ederim. Fakat, hükümet bir cemiyete “sen bu parayı, on kuruşu, yirmi kuruşu niçin buraya fazla verdin, niye buraya vermedin?” derse, cemiyetin, bilhassa milli cemiyetlerin manası nerede kalır.”⁶³

Şurayı Devletin memurin muhakematına müteallik vazâifinin sureti ifası hakkındaki kanun münasebetiyle 16 Nisan 1337 tarihli müzakerede Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey’in “Bir müsteşar, bir daire müdürü Meclisi Milli azasının

⁶¹ TBMM.Z.C, C.22., s.61.

⁶² TBMM.Z.C, C.20., TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.355.

⁶³ TBMM.Z.C, C.20., s.311, 314-315.

karşısındaki mesuliyetin bir milyonda birine malik değildir.” şeklindeki sözlerine karşılık Ali Şükrü Bey, her türlü teşkilatın ihtiyaçtan doğduğunu ifade ederek, sözlerinin devamında; “Şurayı Devletin bir mercii temyiz olmasıdır. Bence bu vazifeyi bugün dahi şu Meclis yapıyor. Meselâ Hıyaneti Vataniye Kanunu mucibince yapılan muhakematta verilen kararlar Adliye Encümenine geliyor ve Meclis bunun hakkında karar veriyor. Ya kabul ya da redederek Meclis bu vazifeyi görüyor.”⁶⁴ diyerek Meclisin ifa ettiği bir vazife için başka bir teşkilata ihtiyaç olmadığını belirtti.

23 Nisanın Milli Bayram addine dair Kanun münasebetiyle 23 Nisan 1337 tarihli konuşmasında; Bugünün büyüklüğünü kabul ettiğini bununla beraber aynı gayeye doğru yürüyen kişilerin takdir ettiği bir günün bayram olması gerektiğini ifade ederek, *“buraya toplanan bizlerin yapacağı pek çok işler vardır. İş umum millet yaptığı halde o muvaffakiyet doğrudan doğruya bize mi aittir? Meclis kendi kendine; ben şu işi yaptım. 23 Nisan’da burada toplandığım gün için bugün bayram yapıyorum, bugünü sizde bayram yapın demek muvafık değildir.”*⁶⁵ şeklinde izahıyla düşüncesini açıkça ifade etti.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in, memurinin usulü muhakemesi hakkındaki kanun teklifi;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Memurinin muhakematına aidolan âtideki teklifi kanuni layihasının müstaceliyet kararıyla müzakere ve kabulünü teklif ederim.

Madde 1- Memurin haklarında mensub olduğu daire tahkikatı iptidaiye icra kılındıktan sonra mecalisi idare veyahut devair müdiranı tarafından ittihaz olunacak lüzumu muhakeme kararıyla mahkemeye tevdi olunur.

Madde 2- Lüzumu muhakeme kararına karşı itiraz caiz değildir.

Madde 3- Mecalisi idareden verilecek mahkeme kararlarının mercii tetkiki devair müdiranından mürekkep bir encümendir.

Madde 4- Bu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

Madde5-Bu kanun tarihi neşrinden itibaren men’idir.

Trabzon Mebusu

Ali Şükrü

⁶⁴ TBMM.Z.C, C.10., s.14-16.

⁶⁵ TBMM.Z.C, C.10., s.72.

“Memurun muhakemesi için şimdiye kadar bir şey yapılmadığını, şurayı Devlet teşkilatının yapılamaması üzerine, öteden beri işten çıkarılan memurların muhakemesinin yapılamamasının bunların mağdur olmasına sebep verdiğini” ifade ederek, mağdur olan memurların muhakemesi için bir merciin zaruretini ileri sürdü.

Teklif müzakere edilmek üzere Adliye ve Dahiliye Encümenlerine sevk edildi.⁶⁶

Müskiratın men’i hakkındaki teklifi kanunisi ve Adliye, Sıhhiye, Maliye ve Şer’iye encümenleri mazbataları münasebetiyle 17 Mayıs 1336 tarihli konuşması;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Dini mübinimizce tahrir edilmiş olan işaretin halkımız arasında taammümü istimalinden tevellüdeden fenalıklar, felâketler tadadedilemeyecek derecede çok münlik ve mühribdir. Salık bulundukları din, menetmediği takdirde milletini bu beliyi uzmadan bir kanunu mahsus ile kurtarmış olan Cemahiri Müttehidi Amerika Hükümeti cidden takdire ve numunei imtisal olmaya lâyıktır. Cehaleti amikası hasebiyle içki hususunda hat ve hudut bilmeyen binaenaleyh her dem hanümansuz felaketlere düçar olan memleketimiz halkını bu müthiş belâdan kurtarmak için âtideki mevaddın kanun şeklinde kabulünü teklif ederim.

Madde 1- Memaliki Osmaniye’de her nevi müskenat, imal, idhal, furuht ve istimali sureti katiyede memnudur.

Madde 2-Müskirat imal, idhal, furuht edenler nezdinde yakalanacak olan müskiratın beher kıyyesi için (50) lira cezayı nakdi alınır ve mevcut müskirat müsadere olunur.

Madde 3- İşret ettiği görülenler ya haddi şeri ile tedibolunur, yahut (50) liradan (250) liraya kadar cezayı nakdiye mahkum edilir.

Madde 4- Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber mevcut içkilen müsadere ve imha edilir.

Madde 5- Bu kanun tarihi neşrinden itibaren mer’idir.

Madde 6- Bu kanunun icrayı ahkâmına bilumum zabıtai mülkiye ve adliye ve mehakimi nizamiye memurdur.⁶⁷

Trabzon

Ali Şükrü

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey’in “Afyon ne olacak” sorusuna cevaben Ali

⁶⁶ TBMM.Z.C, C.11., TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.37-38.

⁶⁷ TBMM.Z.C, C.1., s.329.

Şükrü Bey, “Bizim teklif ettiğimiz maddede, müskinat kelimesi, müskir olan her şeye, hatta esrara da şamildir. Bunun içinde afyon da dahildir, tabii şarap ve bira da dahildir. Sekir veren her şey memnudur.” dedi. Dördüncü maddenin müzakeresi sırasında tekrar söz alan Ali Şükrü Bey şunları ifade etti. “Şimdi bu içkiler tabiidir ki, para mukabilinde alınmış, sahiplerinin mali sarihidir ve bu itibarla hiçbir mühlet vermeksizin imha etmek müsadere etmek doğru değildir, zannederim. Müsaade ederseniz bu itibarla, bendeniz bir tadil teklifi yapıyorum; yaptığım tadil şudur: Bu kanunun tasdik ve neşrile beraber içki imaline mahsus bilcümle alât ve edevat müsadere edilir. Mevcut içkiler derhal temhir edilir. Ve bir ay zarfında memaliki ecnebiyeye ihracına müsaade olunur. Bir ay nihayetinde de imha edilir. Hükümet bundan ayrıca ihracat resmi alacaktır ki, Hazine de müstefit olur, bizim yapacağımız, içkinin meni için evvelâ alât ve edevatı müsadere etmek, sonra mevcudun, ihracı için bir ay müsaade vermek, müddetin hitamında mevcut varsa imha etmek ve müsadere etmek.”⁶⁸

Yapılan oylama sonucunda Ali Şükrü Bey’in önerdiği Men’i Müskirat Kanunu 14 Eylül 1336’da 22 sayı ile kabul edildi.⁶⁹

Ali Şükrü Bey’in Trabzon asayiş hakkında sual takriri Dahiliye Vekaletine havale edildi.⁷⁰

b) Dış İlişkiler

Rus Millet Komiserliği Sovyetinden İslâm alemine hitaben yazılıp Kâzım Karabekir Paşa tarafından, sureti meclise bildirilen beyannâme münasebetiyle 11 Mayıs 1336 tarihli oturumda, söz konusu beyânname ile ilgili yorumlarını şöyle izah etti: “Bunların kongresinde doğrudan doğruya âlemi İslam’ın şimdiye kadar en büyük dostu yanlış olarak İngiliz’dir diyorlardı. Fransız ve İtalyan gazetelerinin ortaya attığını hesabettik. Binaenaleyh biz İngiltere’nin düşmanı olan Bolşeviklerle İttifak edeceğiz, el ele vereceğiz ve Bolşeviğiz dediler. Yalnız benim düşündüğüm bir cihet var, düşünelim, biz Bolşevik kuvvetinin ne olduğunu bilmiyoruz ve bununla memleketin efkârı umumiyası temsim edilmiş olduğu halde biz kalkar da Bolşeviklerle İttifak ettik dersek bunun memleketteki aksi tesiri bize muvafık zuhur etmez. Belki eder, o başka. Daima

⁶⁸ TBMM. Z.C, C.4, s.130-138.

⁶⁹ TBMM. Kavanin Mecmuası, C.1, Devre 1, 3. Basım, Ankara 1943, s.23.

⁷⁰ TBMM. Z.C, C.26, s.201

fena cihetini nazarı itibara alalım. Binaenaleyh burada yapılacak iş Meclise değil Heyeti İcraiye'ye düşer. Heyeti İcraiye, onların programını anlar, tanışır ve Meclise bildirir ve biz millete karşı bilerekten noktai nazarımızı, icabedeni söyleriz.”⁷¹

Trabzon'da tahtı nezarette bulunan İngiliz Kaymakamı Ravlinson hakkında Hariciye Vekâleti tezkeresi münasebetiyle 7 Ağustos 1336 tarihli konuşmasında; İngilizlerin 16 Mart'tan sonra Meclis-i Mebusanı basıp 12 mebusu rehin almaları üzerine Lord Gürzon'un kardeşi miralay Ravlinson tevkif olunmuştur, şeklinde kısa bir anımsatmadan sonra Hariciye Nezaretî'nin, İngiltere kabinesinin malumatı olmaksızın yapılacak teşebbüsün bir faydası olmayacağına dair kanaatine katılmadığını belirterek şunları ifade etti: *“Bendenizce bu teşebbüsün kati olarak tabii söyleyemem, fakat bunun müsmir olma ihtimali vardır. Sonra buna mukabil şayet bir kişi veyahut iki kişi kurtarmak isterken Hariciye Vekilinin mütealâsına iştirak ederim. Binaenaleyh o zaman alınan arkadaşlarımızın teknilini vermek şartı ile biz bunu iade edebilir isek gayet kıymettar on iki arkadaşla malik olacağız, teşebbüs doğrudan Paulenson tarafından vukua gelecek. Paulenson'un İngiltere Hükûmetine müracaatına karar vermesini bizim için kabul etmek keyfiyet değildir. İngiltere karar verir, bu esas üzerine bizden isterse biz de seni bırakacağız diyeceğiz. Buna razı olursa arkadaşlarımızı kurtarmış oluruz. Farzedelim ki, İngiltere Hükûmeti kabul etmedi. O vakit bugünkü vaziyet alâhalihi kalır.”⁷²*

Filistin Musevi Devleti mandasının Türkiye Devletini itası istirhamına dair Mişon Vantura Efendi'nin telgrafı münasebetiyle 23 Aralık 1338 tarihli konuşmasında; Filistinin muhafazası için akıtılan kanların, bununla birlikte Misakı Millimizin; Türk milli hududu haricinde kalan dindaşlarımızın bağımsızlığının talebedilmesi ile ilgili maddesinin unutulduğunu ifade ederek, *“bugün görüyoruz ki, orada bulunan dindaşlarımızın değil, hattâ dini bizden ayrı olan Museviler dahil bizim mandamızı istiyorlar. Binaenaleyh, bendeniz diyorum ki; Meclisi Milli lütfen bugün bir karar ittihaz etsin ve orada bulunan dindaşlarımızın her halde serbestii ârasını istihsâl için lâzımgelen teşebbüsâtı müessirede bulunulmasını talep etmeliyiz.”⁷³* şeklinde sözlerini tamamladı.

⁷¹ TBMM. Z.C, C.1, s.259.

⁷² TBMM. Z.C, C.3, s.101-102

⁷³ TBMM. Z.C, C.26, s.9.

İşgal altındaki arazide Yunanlıların ika ettikleri mezalimin önüne geçmek için ne gibi tedabiri siyasiye ittihaz edildiğine dair sual münasebetiyle 4 Nisan 1337 tarihli cereyan eden müzakerede Ali Şükrü Bey verdiği istizah takriri dolayısıyla yaptığı kısa konuşmada;

Riyaseti Celileye

Hariciye Vekili Muhtar Beyefendi'nin okuduğu protestonameyi memleketin menafine katiyen muvafık görmediğin cihetle Hamdi Bey arkadaşımızın sualinin istizaha kalbini teklif ederim.

Trabzon Mebusu

Ali Şükrü

“Esbabı Hariciye Vekilinin okuduğu protestonamenin lisanıdır. Bunu lisan siyasi ile katiyen kabili telif görmüyorum” sözleriyle takririni savundu ise de yapılan oylamada takrir kabul edilmedi.⁷⁴

Lozan Konferansından avdet etmiş bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın konferansın safahatı ve inkıta sebeplerine dair izahatı münasebetiyle 21 Şubat 1338 tarihli müzakerede, İsmet Paşa'nın açıklanmasından evvel söz alan Ali Şükrü Bey, *“Hükümetin, yapılan müzakeratın zabıt ve protokollerinin ve ilgili her şeyin Meclis'e sunması gerektiğini”*⁷⁵ ifade etti.

Lozan Konferansındaki tekalifi sulhiye üzerinde müzakerat münasebetiyle 5 Mart 1339 (1923) tarihli konuşması; Edirne mebusu Şeref Bey'in *“tarih tekerrüründen ibarettir”* cümlesine ek olarak bir mukayese yapmak üzere şu sözleri sarfetti: *“Mondros Mütarekesinin akdinden evvelki vaziyeti, rica ederim bir kere göz önüne getiriniz. Her cephede ordular bozulmuş, Suriye'de İngiliz orduları ilerliyor. “Fransız Desper” ordusu Trakya üzerine yürüyor. Bandırma hattı eşkıya tarafından, çete tarafından kat edilmiş ve memlekette matbuat ve daha bir çok memleketin evlâdıyım diyen insanlar o zamanki teşekkül eden hükümetin aleyhinde bulunuyor ve hatta için çalışıyor ve böyle bir sırada Mondros Mütarekesi akdolanuyordu. Öyle bir mütareke akdini konuşmak için etrafa müracaat ediliyor. Fakat hiçbir kimse biz sizinle konuşacağız demiyor. Biz bir yol bulup; yani Tavsent'in delâletiyle gidiliyor, görüşüyor. Öyle bir vaziyet idi ki 3,5 milyon asker erimiş, on bin kişiye inmiş ve arz ettiğim şekilde her tarafta ordular*

⁷⁴ TBMM. Z.C, C.9, s.368-369.

⁷⁵ TBMM.G.C.Z, C.3., TBMM Basımevi, Ankara 1980, s.1290.

yürüyor ve böyle bir zamanda mütareke akdedilmiştir. Bu mütarekeyi Alman Mütarekesiyle, Bulgar mütarekesiyle mukayese edecek olursak, o vakit ki, vaziyet, ihtilâl ve izmihlali tam karşısında büyük şerefli bir vesikadır. Mukayese itibariyle söylüyorum, öyle bir mütareke ki o mütareke ahkâmına harfiyen riayet edilecek, dikkat edilecek bir hükümet olsa idi bidayette olduğu gibi, başımıza bu felâketlerin bir çoğu gelmeyecekti.”⁷⁶

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in ahvali siyasiye ve intibaatı hakkında beyanatı ve mütareke teklifine verilecek cevabı nota münasebetiyle 4 Nisan 1338 tarihli konuşmasında, Ali Şükrü Bey, cevabı notanın ifadesi ve metnini beğendiğini, bunun yanında hükümete dış siyasette gösterdiği maharet ve başarısından dolayı teşekkür ettiğini⁷⁷ ifade ederek sözlerini tamamladı.

Düveliyei mutelifeden mevrud mütareke teklifi münasebetiyle 24 Mart 1338 tarihli konuşması; “Bizim burada iş görebilmemiz ve mütalâa beyan edebilmemiz iş görüp hakkı ile karar verebilmediğimiz için asıl oranın mütalâatını almak lâzımdır. Çünkü madem ki kararı katiyi verecek burasıdır... Verebilmesi için her türlü vaziyetten askeri, siyasi her şeyi bilmek lâzım gelir. İyi düşünerekten karar vermeliyiz.”⁷⁸ dedi.

Avrupa seyahatinden avdet etmiş bulunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in izahatı münasebetiyle 27 Haziran 1337 tarihli oturumunda Yusuf Kemal Bey’in; Fransız Reisi Hükümetiyle Heyeti Murahhasamız Reisi Bekir Sami Bey arasında bir itilafname’nin imza edildiğini belirtmesi üzerine söz alan Ali Şükrü Bey, öncelikle Misak-ı Milli haricinde itilafname akdedildiğini belirttikten sonra şunları ifade etti: “İtilâfnameyi tabii Reis imza eder. Bundaki şeref veya leke varsa o da tabii reise aittir. Mesuliyeti maneviye varsa Bekir Sami Bey’e aittir. İşittiğime nazaran Bekir Sami Bey gayet manidar bir şekilde bugün iyi bir iş yapılmadığı için mesuliyeti ben takabbül ediyorum demiş. Bekir Sami Beyin bu sözü pek manidardır. Tabii bunda bir mesuliyeti maddiye yoktur. Ama, maneviye varsa taksim olunsun.”⁷⁹

4- Ulaşım

Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendinin, şimendiferler umuru hakkındaki istizah takriri münasebetiyle 13 Aralık 1338 tarihinde yapılan müzakerelerde

⁷⁶ TBMM. G.C.Z., C.4, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s.128-130.

⁷⁷ TBMM. G.C.Z., C.3, s.189

⁷⁸ TBMM. G.C.Z., C.3, s.93

⁷⁹ TBMM.G.C.Z., C.2., TBMM Basımevi, Ankara 1980, s.93.

Gaziantep mebusu Yasin Bey'in "Bence şimendifer meselesi mümkün olduğu kadar yolunda devam ediyor" şeklindeki sözlerine karşılık olarak Ali Şükrü Bey; Yasin Bey'e katılmadığını ifade ederek, "Fransız İtilafnamesinin yapıldığı zamandan beri arada şimendifer işletilememiştir. Ve bundan memleketin iktisadiyesi darbelenmiştir. O civarda bulunan memleketlerin serveti tabiyesinden o havali ahalisi istifade edememiştir. Bağdat hattı üzerinde yapılacak olan ufak köprü şimdiye kadar yapılmış olsaydı bugün şimendifer Nusaybin'e kadar işleyebilirdi. Bilhassa memleketin Cenup ve Cenubu-Şarki aksamı fevkalâde mutazarrır olmaktadır. Halk mahsulatını pazarlama sevk edememektedir ve mahsulât çürümektedir. Binaenaleyh şimendiferler de kazanamıyor, binaenaleyh zarar ediyorlar."⁸⁰ dedi.

5- Maarif

Tedrisatın Şer'îye Vekaletince murakabe edilmesi hakkındaki takrir münasebetiyle 20 Nisan 1336 (1920) tarihli konuşmasında; "Tedrisat programı yapmak, proje yapmak ne onların haddi, ne de bizim haddimizdir"⁸¹ dedi.

II. CELALEDDİN BEY

A) Celaleddin Bey'in Biyografisi

1867 (1283)'te Trabzon'da doğdu. Babası tüccardan Hacı Ali Hafız Efendi ve annesi Gül hanımdır. İlk ve orta öğrenimini Trabzon Merkez Rüştîyesinde tamamlayan Celaleddin Bey, medrese eğitimi gördü. Ayrıca özel olarak Fransızca, Arapça ve Farsça dersleri aldı.⁸² Fransa ve Mısır'a giderek Paris ve İskenderiye'de yabancı dil bilgisini geliştirdi. Baba mesleği olan ticaretle uğraştı. Trabzon'un Ruslar tarafından işgali sırasında Samsun'a geçerek, İdadi Mektebinde Fransızca öğretmenliği yaptı. 17 Mart 1917'de Amasya İdadisi'nde Fransızca öğretmeni olarak görev yaparken 1 Eylül 1918'de istifa ederek Trabzon'a döndü ve tekrar ticaretle meşgul oldu. Erzurum Kongresi'nden sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde faaliyette bulundu. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde⁸³ Meclise katılmadan istifa eden Trabzon Milletvekili Nemlizade Sabri Bey'in yerine⁸⁴ 9 Ocak 1921'de milletvekili seçildi ve 28

⁸⁰ TBMM. Z.C, C.25, s.352-353.

⁸¹ TBMM. Z.C, C.1, s.76.

⁸² Celaleddin Bey, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:409.

⁸³ Goloğlu, Trabzon ve M.Kemal, s.43.

⁸⁴ İstikbal, "Müdafaa-i Milliye Namzedleri", 29 Eylül 1920, 176 ; Ahmet Demirel, Sabri Nemlizade'nin 23 Eylül 1920'de istifa ettiğini belirtir. Demirel, a.g.e., s.102-103. Tercüme-i Hal Kağıdında ise, istifasının 23 Nisan 1920'de tebliğ edildiği belirtilmektedir. Sabri Nemlizade, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:418.(Tercüme-i Hal Kağıdında başka bir bilgi bulunmamaktadır.)

Ocak'ta meclise katıldı. Mecliste bulunduğu süre içinde Milli Eğitim, Dışışleri ve Dilekçe Komisyonlarında çalıştı. Ayrıca 3.toplantı yılında Milli Eğitim Komisyonunun kâtipliğini yaptı. İstiklâl Marşı için düzenlenen yarışmaya katılan Celaledin Bey'in ⁸⁵ 1 kanun teklifi ve kürsüde 1 konuşması vardır.

Milletvekilliği sona erince Trabzon'a dönüp ticaretle meşgul oldu. 11 Şubat 1929'da vefat etti.⁸⁶ Evli ve 4 çocuk sahibi olan Celaledin Bey'in ailesi (AKYAR) soyadını aldı. Tercüme-i Hâl Kağidında Tiyatroya, Lisan ve Gramer'e ait matbu ve gayr-i matbu eserlerinin bulunduğu belirtilmektedir.⁸⁷

B) Celaledin Bey'in Faaliyetleri

1- Dahiliye

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyle arkadaşlarının 11 maddelik istizah takriri münasebetiyle 8 Haziran 1338 tarihli konuşması; "*zabitin haneme girme cesaretini nereden aldığı*" arzedeceğini ifade ederek şunları söyledi: "*Zabiti hapsettiğini söyleyen fırka kumandanı Sami Bey ki bugün vali vekili olarak bulunuyor, vilayeti celilenin gönderdiği 2943 numaralı istida üzerine ne muamele yapıyor: Mülâzimi evvel Hüdadat Efendi fırkanın zabitlerinden birisidir. Celâl Beyin hanesine bir adamın girmesini ve bunun sahibi hane tarafından küfürlerle karşılanmış olduğunu, hiçbir suretle zabitin tahkirde bulunmadığını bilakis sahibi hane tarafından tahkir edildiğini bildirerek zabiti tebrik, mahdumu takbih ediyor. Sonra diyorlar ki, herkese karşı hüsnü muamele yapılması lüzumunun sahibi istidaya tefhim buyurulmasını rica ederim diyor. İmza sahibi Sami Sabit. Şimdi Heyeti Celileniz buna hüküm veriniz. Bugün bana olursa yarın size olur. Bundan huzur olmaz, tefrikayı bâdi olur. Şu sırada ve bilhassa idare mesailinde hüsnü idaresi fevkalâde iyi bir zat intihab etmelidir.*"⁸⁸

2- Maliye

Evkaf bütçesine dahil hademe ve mürtezikaya tahsisatı fevkalade itasına dair teklif-i kanunisi Layiha encümenine havale edildi.⁸⁹

⁸⁵ Goloğlu, a.g.e, s.43.

⁸⁶ Çoker, a.g.e., s.925-926.

⁸⁷ Celaledin Bey, a.g.d., No:409.

⁸⁸ TBMM. Z.C.,C.20, s.291.

⁸⁹ TBMM. Z.C.,C .18,s.373

III. AHMET FAİK BEY

A) Ahmet Faik Bey'in Biyografisi

1865 (1281)'de Trabzon'da doğdu. Alaybeyizade Mehmet Ali Bey ve Rayika hanımın oğludur.⁹⁰ İlk ve Orta öğrenimini Sıbyan Mektebi ve Trabzon Rüştîyesinde tamamlayan Ahmet Faik Bey, Ekim 1877'de aylıksız memur olarak Trabzon Temyiz Meclisi Kalemi Kâtipliği ile devlet hizmetine girdi. Bu görevde iken Mart 1878'de aylığa geçti. 17 Mayıs 1880'de Bidayet Ceza Mahkemesi Zabıt Kâtibi oldu. 9 Aralık 1883'te Başkâtipliğe yükseltildi. 2 Ekim 1890'da İstinaf Mahkemesi Başkâtipliğine, 7 Şubat 1893'te Lazistan Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığına, 16 Ekim 1895'te Muş Bidayet Mahkemesi Başkanlığına getirildi.¹¹ Ekim 1899'dan itibaren bir süre açıkta kalan Ahmet Faik Bey, 17 Aralık 1900'de Tokat Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığına tayin edildi. 18 Aralık 1903'te Erzurum Bidayet Mahkemesi Savcı yardımcısı iken, 29 Ağustos 1906'da görevden alınarak, kendisine Meşrutiyetin ilanına kadar bir görev verilmedi. 18 Ağustos 1908'de Konya Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcısı olarak göreve dönen Ahmet Faik Bey, 6 Mart 1909'da Kastamonu, 6 Ağustos 1909'da Hüdavendigâr Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlıklarında bulundu. 15 Eylül 1910'da Kastamonu⁹¹ 11 Mart 1913 – 1 Aralık 1915 tarihleri arasında Adana İstinaf Mahkemesi Savcısı, 26 Kasım 1916'ya kadar ise Sivas İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi olarak görev yaptı. Maaşlı olarak bu görevden açığa alınmakla beraber bir müddet Samsun Tasfiye Komisyonunda çalıştı. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Trabzon Milletvekili seçildi.⁹²

18 Ağustos 1920'de Sivas Temyiz Heyeti'nin teşkili üzerine Temyiz Azalığına atanarak izinli sayılıp Meclis'ten ayrıldı. Fakat Nisab-ı Müzakere Kanununun hükmü gereğince⁹³, Temyiz Azalığını tercih ederek, milletvekilliğinden istifa etti. 28 Şubat 1921'de Temyiz azalığından ayrılarak bir süre Reji idaresinde avukatlık yaptı. Evli ve 2 çocuk babası olan Ahmet Faik Bey, 12 Ocak 1930'da vefat etti. Ailesi (AYBAY) soyadını aldı.⁹⁴

⁹⁰ Ahmet Faik Bey, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya ,No:410.

⁹¹ Çoker, a.g.e., s.921.

⁹² Ahmet Faik Bey, a.g.d., No:410

⁹³ Nisab-ı Müzakere Kanunu 4. madde; "Büyük Millet Meclisi azalığıyla memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez....." TBMM. Kavanin Mecmuası, C.1, s.19.

⁹⁴ Çoker, a.g.e.,s.922.

B) Ahmet Faik Bey'in Faaliyetleri

I.Dönem TBMM'ne Trabzon milletvekili olarak iştirak eden Ahmet Faik Bey, Nisab-ı Müzakere Kanununun Milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan hükmü gereğince memurluğu tercih ederek 4 Ekim 1920 'de milletvekilliğinden istifa etti ⁹⁵ Mecliste bulunduğu 18 Mayıs 1920-17 Ağustos 1920 tarihleri arasında bir faaliyette bulunmadı ⁹⁶

IV. HAFIZ MEHMET BEY

A) Hafız Mehmet Bey'in Biyografisi

1874 (1290)'da Trabzon'un Sürmene ilçesinde dünyaya gelen Mehmet Bey, Hacı Yakupzade Ahmet Ağa'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Mektebinden mezun olarak hakimlik görevini icra etmeye başladı. ⁹⁷

Samsun Bidayet Mahkemesi Ceza hakimi iken Osmanlı Mebusan Meclisinin II. ve III. Dönemlerinde Trabzon Milletvekili olarak görev yaptı. Osmanlı Meclisinin feshi üzerine Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye iştirak etti. ⁹⁸ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İdare Heyetinde hizmet gördü. ⁹⁹ 1-8 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na, Dr.İbrahim Tali başkanlığında, Binbaşı Arif, Teğmen Asım, Cevad Dursunoğlu, Erzurum Mebusu Necati ile birlikte Anadolu Delegesi olarak katıldı. ¹⁰⁰ Bakü dönüşü, Sovyet Rusya ile dostça ilişkilerin sürdürülmesinin gerekli olduğunu, ancak bunun Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısına uymayacak olan Bolşevizm'in benimsenmesi yönüne sapmaması gerektiğini belirterek komünistlerin karşısında oldu. ¹⁰¹

Daha önce yapılan seçimlerde Trabzon'dan milletvekili olan Hamit Bey'in valilik görevini tercih etmesiyle boşalan milletvekilliğine 9 Ocak 1921'de seçilerek Meclis'e katıldı. Mecliste Adalet, Anayasa ve Mali Kanunlar komisyonlarında çalışan Mehmet.

⁹⁵ TBMM. Z.C.,C.4, s.452

⁹⁶ Çoker, a.g.e.,s.922

⁹⁷ Mehmet Bey, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:411.

⁹⁸ Çoker, a.g.e., s.939.

⁹⁹ H.Albayrak, a.g.e, s.103.

¹⁰⁰ Belen, a.g.e., s.233.

¹⁰¹ İstikbal, "Vali-i Âlimiz Hamit Beyefendi'nin Beyanât-ı Mühimmeleri", 6 Teşrin-i Evet 1920, 178. Hafız Mehmet Beyin açıklaması Müdafaa-i Hukuk Kongresinde vuku' bulduğundan Hamit Beyin konuşmasından sonra söz aldı.

Bey, 3 Şubat 1921'de seçildiği Adliye Vekillikinden 16 Şubat 1921'de çekildi.¹⁰² 8 Mart 1921'de seçildiği Dahiliye Vekaleti Vekillikinde de¹⁰³ bir hafta görev yaptı Mecliste bulunduğu süre içinde 1 takdir, 5 soru önergesi ve 1 kanun teklifi verdi. 18'i gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 51 konuşma yapan Mehmet Bey Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasından sonra muhalefetteki ikinci grupta yer aldı.¹⁰⁴

Terakkiperver Fırkasının katipliğinde bulunan Mehmet Bey, fırkanın kapatılması üzerine siyasi hayattan çekilip avukatlık yaptı¹⁰⁵ Evli ve 4 çocuk babası olan Mehmet Bey, 1926 yılında İzmir'de Atatürk'e düzenlenen suikast girişiminde, olayla ilişkisi olduğunu itiraf edince idam edildi.¹⁰⁶ Mecliste (Hafız Mehmet) olarak anılan Mehmet Bey'in ailesi (ENGİN) soyadını aldı.¹⁰⁷

B) Hafız Mehmet Bey'in Faaliyetleri

1- Hukuk ve Askeri Konular

a) Hukuk

Fransızlar tarafından tahliye edilmiş yerlerde affı umumi ilan edilmesine dair Kanun münasebetiyle 5 Aralık 1337 tarihli müzakerede, Kırşehir mebusu Müfid Efendinin, *"muahedenamedeki tam bir affı umumi tabirinden, bu affı umuminin hukuki şahsiyeye dahi şümulu olmak ihtimaldir"* ifadeleri üzerine söz alan Hafız Mehmet Bey, *"Hukuku şahsiyeyi Allah affedemiyor, değil ki biz affedeceğiz. Bu kavaidi hukukiye icabındandır. Biz affettik desek de nazarı hukukta hiçbir kıymeti yoktur, hiç mânası yoktur. Af ancak hukuku umumiyeye, cürme şamildir. Katiyen hukuku şahsiyeye taalluk ve şümulu yoktur. Bunun için hiç tereddüde lüzum yoktur."*¹⁰⁸ dedi.

Hıyaneti vataniyeden mahkum Konya'nın Sungurlu mahallesinden Hacı Mustafaoğlu Ragıp hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasını münasebetiyle 6 Aralık 1337 tarihli konuşmasında adı geçen şahsın fer'an zimethal olabileceğini ifade ederek, bu husus hakkındaki açıklamasını şöyle yaptı: *"İsyandan mukaddem, isyanla âlâkadar olduğu sabit olmadığı gibi, vukuattan sonra dahi bu adamın müteaddit eşhas tarafından o fiilde failler meyanında görüldüğü sabit değildir. Daha doğrusu müteaddit efalini*

¹⁰² Çoker, a.g.e., s.940.

¹⁰³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01-01.238.19

¹⁰⁴ Goloğlu, Trabzon ve M.Kemal, s.45.

¹⁰⁵ Mehmet Bey, a.g.d, No:411.

¹⁰⁶ Aybars, a.g.e., s.83.

¹⁰⁷ Çoker, a.g.e., s.940.

¹⁰⁸ TBMM. Z.C.C.15, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.18.

mütaaddit eşhas ayrı ayrı görmüştür. Encümen belki de bunun beraatine karar verirdi. Fakat mütaaddit efali fer'an zimethal olmak üzere mütaaddit şahitlerin ayrı ayrı görmesine, yani münferiden bir kişinin söylemesine göre biz adama ancak fer'an zimethal diyebildik. Faili hakiki demeye dilimiz varmadı. Mesele budur. Bu itibarla bu adama dense dense ancak fer'an zimethal denebilir.”¹⁰⁹

Hıyaneti vataniyeden idama mahkum Lâdik karyeli Osman ile arkadaşları hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle 12 Ocak 1338 tarihli konuşması; *“Burada bir kısmı on beş seneye, bir kısmı da yüzbir seneye veyahut müebbet küreğe mahkum oldukları için biz on beş sene ve ondan ekalli müddetle mahkum olanlar hakkında dedik ki; affı umumiden istifade etmişlerdir. Bunların evrakının tetkikine lüzum yoktur. İdam ve müebbet küreğe mahkum olanlar hakkında bir kere Heyeti Umumiye karar verecektir.....diyoruz ki, bu adamlar vakıa orada hazır bulunmuşlar, fakat kendilerine isnat ve ispat olunan fiillere nazaran bunlara idam ve müebbet kürek cezası takdir edilmesini encümen isnat ve ispat edilen fiillerin decesine göre, muvafık bulmamıştır. Encümen bunların kimisini on seneye, kimisini beş seneye mahkûm ediyor. Bu noktai nazardan biz mazbatamızda delâili mevcude gösterdik.”¹¹⁰* dedi.

Memaliki müstahlâsada muvakkat mahakimi cezaiye teşkili hakkındaki kanun layihası münasebetiyle 27 Eylül 1338 tarihli konuşması; *“Malûmaliniz, usulü cezaiye diyor ki; cürümden münbais hukuku şahsiye, cürmün tabi olduğu müruruzamana tabidir. Yani bir sene, üç sene, on sene müruruzamanla hukuku şahsiye takibedilemez. Şimdi ahlâksızlık olur mu? Olmaz mı? Bir akdi meşru ile size yüz lira veriyorum. Bunun müruruzamanı on beş senedir. Sonra, bir fiili gayrimeşru ile benim malım çalınıyor. Onun müruru zamanı üç senedir. Demek efali gayrimeşrua ile zimmet, medyuna terettübeden hukuk, daha hafif ahkâma tabidir. Sonra bir fiil meşru ile vukua gelen zimmet on beş senedir. Kanunun ibaresi budur.”¹¹¹* dedi.

Esbak Amasya Müddei umumisi Süleyman Efendinin bakıyei müddeti cezaiyesinin affına dair kanun münasebetiyle 9 Aralık 1338 tarihli konuşması; affı hususi için kanun yapmanın gereksiz olduğunu, kanunun genel aflar için olabileceğini belirtti.¹¹² Bu görüşünü, Mustafaoğlu Ali Başo'nun bakıyei müddeti cezaiyesinin affı

¹⁰⁹ TBMM. Z.C., C.15, s.49.

¹¹⁰ TBMM. Z.C., C.16, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.22-23.

¹¹¹ TBMM. Z.C., C.23, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.205.

¹¹² TBMM. Z.C., C.25, s.293

hakkındaki kanun münasebetiyle 23 Aralık 1338 tarihli konuşmasında da¹¹³ dile getirerek, şahıs affi için kanun yapılamayacağını ifade etti.

Memaliki müstahlasada işgal müddetine mahkemelerden sadır olan hükümler hakkındaki kanun layihası münasebetiyle 26 Şubat 1339 tarihli konuşması; hakimlerimiz hakkında suizanda bulunmanın doğru olmayacağını vurgulayarak şunları ifade etti: *“Herhangi bir hakimimizin veya alelumum hakimlerimizin tazyik altında, tesir altında hilafı kanun, hilafı adalet hüküm vereceklerini kabul etmek doğru bir şey değildir. Verilen hükümler temyizen tasdik olunmuşsa muteber, eğer tasdik olunmamışsa türkü kanuniyeye müracaat edilmeksizin iksitabı katiyet etmişse gayrimuteberdir. Bu da doru değildir.”*¹¹⁴

b)Askeri Konular

Zevç, mahdum veya biraderlerinin askerlikten firarından dolayı teb’idedilen ailelerin affına dair kanun layihası münasebetiyle 18 Aralık 1338 tarihli konuşması; *“Geçen sene Hyyaneti Vataniyeden dolayı bir kanun kabul etmiştik ve bu suretle bir affi umumi ilan etmiştik. O kanunun müzakeresi esnasında idi ki idareten veya herhangi bir suretle ordu kumandanları ve ya İstiklâl mahakimi kararıyla nefti ve tağribedilenlerin dahi affi icabeder yolunda takrir verilmişti. Bunlara karşı denildi ki; esasen bunların bir cürmü olmadığı için bir karara tabi değildir. Binaenaleyh bunlara af lâyük olmaz denildi ve Hükümet bunları derhal iade edeceğini kürsüden vadetmişti.”* dedikten sonra hükümetin, Meclisin aldığı kararı infaz etmediğini belirterek¹¹⁵ sözlerini tamamladı.

Mücadelei Milliyeye iştirak etmeyen ve hududu milli haricinde kalan erkân ve ümera ve zabitan ve mensubini askeriye hakkında yapılacak muameleye dair layihai kanuniye münasebetiyle 20 Eylül 1339 tarihli konuşması; bunların affedilmemesi gerektiğini belirterek şunları ifade etti *“Efendiler, bunlar mücrimdir. Yani bunları affedemeyiz. Ordudan tart edebiliriz, milli ordudan tart ederiz, ondan sonra bu adamların nahiyesinde milli ordudan tart damgası vurulduktan sonra ve Millet Meclisinin tart kararını aldıktan sonra, bizim huzurumuza çıkacak kuvvet alamayacaklar gibi, millet nazarında da ehemmiyet kesbedemezler. İstanbul’da vazifesi bulunmayan zabitanın İstanbul’da muvazzaf olmayarak kalanlar Türkiye Büyük*

¹¹³ TBMM. Z.C., C.26, s.25

¹¹⁴ TBMM. Z.C., C.27, s.497

¹¹⁵ TBMM. Z.C., C.25, s.436

Millet Meclisi'nin kararı ile ordudan tart olunacaktır.' kararı ile milli ordudan tart olunur. Yapılacak hattı hareket bundan ibarettir. Bundan başka çare yoktur." ¹¹⁶ dedi.

2-Meclis ve Milli Mücadele

a) Meclis

Memaliki müstahlâzada muvakkat mahakimi cezaiye teşkili hakkındaki kanun layihası münasebetiyle 27 Eylül 1338 tarihli konuşması; *"Eğer heyeti hakimemiz ifayı vazifeye gayrimuktedir ve gayrikâfi geliyor dersiniz; o halde mahakimi meverdenin el'an durmasına lüzum ve mâna yoktur. Mahkemelerin kapılarını kapayınız... Sonra çok rica ederim; hiçbir hükümetin ve bilhassa bir hükümeti muntazama veya bir hükümeti ihtilaliyenin tarihinde, mebusların hakim olduğu vaki olmadığı gibi, emsali de yoktur. Hem mebus hem hakim yoktur"* sözlerine Diyarbakır mebusu Kadri Bey'in *"vardır"* şeklinde cevap vermesi üzerine sözlerine devam eden Hafız Mehmet Bey *"yoktur. Ruslar'da Çekalar vardır. Efendiler; madem ki mebuslarda sıfatı masuniyet vardır, böyle sıfatı masuniyeti haiz olan zevatın hakim mevkiinde bulunması doğru değildir. Hepimiz insanız, mebus olmak itibarı ile, insanlığın fevkine çıkmış değiliz."* ¹¹⁷ dedi.

Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetine dair kanun teklifi münasebetiyle 24 Kasım 1337 tarihli konuşmasında Büyük Millet Meclisinin ahvaline değinerek şunları ifade etti: *"Meclisi Ali teşrii ve icrai salahiyetleri kendi nefsinde cem etmiştir. Böyle teşrii ve icrai salahiyetleri haiz bir meclis belki doğru değildir. Fakat millet kendi hakimiyeti mutlakasını bilâkayıt ve şart tesis ettikten sonra, Meclisin Kuvvei İcraiyeeye tayin edeceği zevatın ayrı ayrı intihabıyla bir icra reisi intihabından sonra o icra reisinin itimatgerdesi olan zevattan mürekkep teşkil edeceği bir kabine ile Meclise gelip itimat reyi alması arasında hukuken bir fark göremiyorum. Yani Meclisi Âli Heyeti Vekileyi ayrı ayrı intihab etmekte, bir reisi hükümet veyahut Reisi vukelâ intihab edip onun intihab edecek olduğu zevattan mürekkep bir kabinenin meclisten gelip itimat reyi almasında bir farkı hukuki göremiyorum."* ¹¹⁸

Lozan Konferansı'nda takip olunacak iktisadi ve mali mesail ile mesaili arziye ve siyasideki esasat hakkında müzakerat münasebetiyle 3 Mart 1339 tarihli konuşması; *"Biz buraya memleketin düveli itilaflıye her birimiz birer yerden intihap edilip geldik ve içimizden bir Heyeti Vekile ayırdık. Bunlara itimat ettiğimiz için ayırdık. Bir Heyeti*

¹¹⁶ TBMM. G.C.Z, C.4, s.251

¹¹⁷ TBMM. Z.C., C.23, s.204

¹¹⁸ TBMM. Z.C., C.14, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.332

Vekileye itimadımız yoksa onu yerinde tutmak menafî memlekete mugayirdir. Heyeti Vekile bir muahedeyi sulhiye ile karşımıza geldi. Ben vaziyeti siyasiye, vaziyeti askeriye ve vaziyeti maliyeme nazaran şu muahede şayanı kabuldür veyahut değildir, diyeceğim. Erkânı Harbiye Umumiye Reisi gelip bana bütün vaziyeti askeriyeyi izah etmedikçe ben şu muahhedei sulhiyeye iyi veya feradır diyemeyeceğim. Kezâ ahvali maliyemizi bileceğim. Ona göre muahhedenin bu cihetini kabul edip etmemek lâzım geldiğine karar vereceğim. Kezalik vaziyeti askeriyeyi dahi bu suretle bilmekliğim lazım gelir. Yoksa verdiğim reyde isabet olmaz."¹¹⁹ dedi.

b) Milli Mücadele

Lozan Konferansındaki tekalifi sulhiye üzerinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Hariciye Vekili İsmet Paşa ve Sulh Heyeti Murahhasa müşavirlerinden Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey'in izahatı münasebetiyle 4 Mart 1339 tarihinde Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in "*Biz teşekkül ettiğimiz vakit karşımızda Yunan değil, bugünkü düşmanlarımız olan düveli itilafiyeye mevcuttur. Onun için ibtidai teklifimizde karşımızda bulunan düşmanla karşı daha acizken gösterdiğimiz azim ve metaneti bugün elimizde muzaffer bir ordu olduğu halde neden dolayı düveli itilafiyeye karşı boyun eğiyoruz?*" sözleri üzerine Hafız Mehmed Bey, "*Bizim evvelki kararımız yaşamak için ölmektir. Şimdiki kararımız yaşamak için yaşamaktır. Bizim davamızda benim o vakit ki ahalinin hissiyatında intibaatım şu idi: Bu dava hudut meselesi değil, istiklâl davasıdır. Hudut mevzubahis değildir. Evvelce bize kalacak parçada hissei şaya yok idi. Adli, mali, iktisadi, arzi mesail ikinci meseledir. Davamızın bidayetinde halkın duyduğu hissiyat bu olduğu gibi, bugün de budur. Şu hale göre millet çocuğundan ihtiyarına varıncaya kadar vazifesini ifa etti. Fakat, bundan istifade yolu bilinemedi ve kabahat hepimize aittir.*"¹²⁰ dedi.

3-Dahiliye ve Dış İlişkiler

a) Dahiliye

İstiklâl Mahkemeleri hakkında Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle 14 Ocak 1338 tarihli konuşmasında; bu mahkemelerin gerekli olduğunu vurgulayarak şunları ifade etti: "*Memleketin ahvali tabiiye içinde olmadığını hepimiz takdir ediyoruz ve böyle ahvali gayri tabiiye içinde, tabii kanunlarla memleketi idare etmek biraz*

¹¹⁹ TBMM. G.C.Z, C.4, s.40

¹²⁰ TBMM. G.C.Z, C.4, s.97

müşkil olduğunu nazarı dikkate aldık. Biz şüphesiz ki bu İstiklâl mahkemelerinin devam ve ademi devam meselesinde, memleketin menafîi umumiyesini düşündük. Bir Hükümet ya ihtilâl bayrağını açar, ihtilâl kanunları ile idare eder veyahut bir Hükümeti muntazamadır, kavanini muntazama ile veyahut kavanini tabiiye ile idare eder.”¹²¹

Rumların Samsun muntıkasında icra ettikleri şekavet mevzuunda Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ve Osman Beylerin Dahiliye Vekilinden istizahı münasebetiyle söz alan Hafız Mehmet Bey, Nurettin Paşa’yı eleştiren 5 Ekim 1337 tarihli konuşmasında; *“Kimseyi dinlemeyen Nurettin Paşa’nın sebebiyet verdiği durum üzerine bugün Samsun ve Havza dahilindeki Müslüman ahalinin 5-6 bin Rum eşkiyasının her gün tecavüzüne maruz kalmaktadır. Şu iki-üç aydan beri yanan Müslüman köylerinin adediy 60 kadardır. Buna rağmen Nurettin Paşa bu vak’ıa-yı yalnız harita üzerinde tetkik ediyor.s anki muntazam bir düşmanla cephe harbi yapıyor kanaatinde bulunduğu için, kasten yapılan hatalardan daha feci bir duruma sebebiyet veriyor,”¹²²* değerlendirmesini yaptı.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in Avrupa seyahatine giderken İstanbul Hükümeti ve Halife ile yaptığı temasla âlâkalı olarak 6 Mart 1338 tarihinde vuku’ bulan müzakerede söz alan Hafız Mehmet Bey; Hükümet, Meclisin haberi olmaksızın Hariciye Vekilini Padişahla görüşmeye memur edebilir mi? Bununla görüşmekte fayda var mı? noktalarından müzakere edilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra şunları söyledi: *“Heyeti Vekile hiçbir vakit Meclisi Âli’nin meşruiyetini Meclisi Âlinin hükümetinin meşruiyetini tasdike ihtiyaç olduğuna karar veremez. Diğer cihetten, bütün âlemi İslam nazarında ve âlemi insaniyet nazarında şöyle bir itham altında kalacağız. Bize birbirimizi katle teşvik eden, bir çok mukatelelere sebep olan, aramıza girip İslâm kanına giren, fetvalarla, mahkemelerle bir çok ricalimizi mahkum eden, ... Halbuki bizim maksadımız, gayemizin kudsiyeti gayri kabili inkâr iken bizi bu suretle âsi diye üzerimize ordu sevkettiği halde bugün yine ona sarılmak ve onunla barışmak ve onlardan bizim mevcudiyetimizin tasdikini istemekle âlemi İslamiyet ve insaniyet nazarında hacil düşeceğiz. Binaenaleyh bu suretle bizim hiçbir menfaatimiz olmadığı kanaatindeyim.”¹²³*

Trabzon’a izam olunan heyete, Müdafa-i Hukuk intihabatına ve Dahiliye

¹²¹ TBMM. G.C.Z, C.2, s.615

¹²² TBMM. G.C.Z, C.2, s.284

¹²³ TBMM. G.C.Z, C.3,s.38-39.

umuruna müdahale edilmekte olduğuna dair 6 Ocak 1339 tarihli sul takriri kendisinin müzakerede bulunmaması nedeniyle Dahiliye Vekaletine havale edildi.¹²⁴

Nemlizade Midhat Bey'in esbabı tevkifine dair sul takriri;

Riyaseti Celilleye

Nemlizade Midhat Bey'in İzmirde tevkif edilmesi sebebinin Dahiliye Vekaletinden suline dair tahminen on beş gün mukaddem takdim ettiğim takriri acizaneme henüz cevap verilmemiş olduğundan mezkur takriri tekid ve cevabının teşriini teklif ederim.

Trabzon Mebusu

Hafız Mehmet

İlgili takdir Hafız Mehmet Bey'in müzakerede bulunmaması nedeniyle Dahiliye Vekaletine havale edildi.¹²⁵

b) Dış İlişkiler

Fransızlarla yapılacak itilafname hakkında 15 Ekim 1337 tarihinde cereyan eden müzakerede, Meclisi Âli'nin bu itilafnameyi tetkik ederken vatanın menfaati için muvafık mı, gayri muvafık mı noktasından hareket etmesi gerektiğini ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam etti: *"Bu itilafname tabii, sevr muahedesiyle Misak-ı Milliye nazarı dikkate alırsak birine göre iyi, diğerine göre fenadır. Bizim ancak bir ölçümüz vardır ki o da ancak bizim vaziyeti askeriyemiz, vaziyeti maliyemiz, vaziyeti siyasiyemizdir. İtilafnamenin ruhiyle münasip görmediğim mütalâam şudur: Mektupların birinde "Fransız sermayedarından imtiyaz için vuku bulacak tekliflerde Fransız ve Türkiye menafil nazarı dikkate alınacak" tabiridir ki, Türkiye'nin menafi nazarı dikkate alınması lâzım gelir kanaatindeyim. Çünkü Fransa'nın menafi âm ve şâmil bir tabir olarak doğru değildir."*¹²⁶

4- Maliye

1336 senesi Adliye Vekâleti Bütçesi münasebetiyle 26 Şubat 1337 tarihinde vuku'bulan müzakerede 227.fasıl (Bidayet Mahakimi maasatı) hakkında söz alan Hafız Mehmet Bey , 227.fasıldan 231.fasıla on bir lira nakledilmesini isteyerek, bu isteğinin sebebini şöyle izah etti: *"İzmir'de, Bursa'da bir çok ketebe ve saire vardı. Fakat*

¹²⁴ TBMM. Z.C.,C. 26, s.209

¹²⁵ TBMM. Z.C.,C. 26, s.209-210

¹²⁶ TBMM. G.C.Z, C.2, s.321-322

bunların bir kısmı geldiler. Bu suretle muhaceret eden memurlara harcırah verdim. Bunları ketebe faslından harcırah faslına naklediyoruz ki, onlara verdiğimiz harcırahları telafi edelim. Yani fasla nakledelim.”¹²⁷

Musakkafat vergisi ve Aşar resmiyle gümrük tarifesinin tadiline ve 15 Ağustos 1336 tarihli kanunun ilgasına ve memaliki müstahlasa aşar muamelatına ve aşar mültezimlerinden edayı deynedenlerin emlâki merhume ve mütefevvizalarının iadesine ve Aşâr nizamnamesine ve vilayetlerin hissei menafii ve masarifine ve İstihlâk Resmine ve 9 Kanunuevvel 1338 tarihli Avans Kanununa bir madde ilavesine dair kanun münasebetiyle 23 Aralık 1338 tarihli konuşması; “*Mecalisi teşriiyenin en mühim vazifesi bütçe ve umuru maliye meselesi olduğu halde biz bütçenin yüzünü görmediğimiz için böyle milletten para tahsiline ait kanunlarda söz söylemezsek zannederim vazifemizi yapmış olmayız. Bu madde ile ahaliden alınmakta olan vergiler tabii tutuluyor. Malûualiniz halkı vergi ile mükellef kılmak Hazine hesabıdır. Yoksa bir kısım halkı geçindirmek için diğer bir kısım yüksek halka vergi tarh etmek usulü şimdiye kadar hiçbir cemiyeti beşeriyede, hiçbir hükümet ve millette böyle bir kaide konmamış ve görülmemiştir.”¹²⁸ dedi.*

Emvali metrukeye ve Reji ahvaline ve Gümüşhane Muhasebecisine dair 30 Kasım 1338 tarihli sual takriri;

Riyaseti Celileye

17 Ağustos 1338 tarihli Celsei Umumiyyede kabul olunan istizah takririne cevap vermemesi ve tehir talebinde bulunmaması, İzmir’de emvali metruke üzerinde bir çok suistimalat vukubulduğu ve fabrikalar bilamüzayede satıldığı evrak havadis ve mevrut mektuplarda musirren ve meusukan iddia olunması.Reji emualinin emuali devletten olmadığı mahkemeye işar ile sabık Ankara Reji müdürü Cabir Paşanın tahliyesinin temin edilmesi, Reji umuruna keyfemayeşa tasarruf ve müdahale ile ambar memurlarına varıncaya kadar re’sen ve müdüriyeti Umumiyyeye sorulmaksızın tebdil edilegelmekte olması, Gümüşhane Muhasebecisiyle Defteri Hakani memurunun bilâimtihan tayin olunmaları hususatını Maliye Vekâletinden sual ederim .23.VI.1338

Trabzon Mebusu

Hafız Mehmed

¹²⁷ TBMM. Z.C.,C.8, TBMM Matbaası, Ankara 1945, s.463

¹²⁸ TBMM. Z.C.,C.25, s.493

Hafız Mehmet Bey'in sualine Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey şu cevabı verdi: *"Arkadaşlar, taarruza karar verdik ve ordunun noksanını ikmal edeceğimiz haftalarda idi ki, büyük satışlar yapıldı ve memleketin en hayırlı bir mahsulü idi ki, en lâzımlı bir zamanda sarf olundu ve ondan sonra arkadaşlar, tüccarlar malı kırmak istediler. Satış yapmadım. Fena mı yaptım arkadaşlar? Hafız Bey buyurdular ki; İzmir'de tütünler satılıyor, niçin bu emval satılıyor ve neden bu emval ambarlara doldurulup hıfzedilmedi, memleketin halkın menfaatine muvafık haller düşünülmedi ve neden o kıtada bulunan sekeneye verilmedi? Arkadaşlar bu emvali metruke; o kıtada bulunan sekenenin hakkıdır veya değildir, bunu söylemek bana ait değildir. Elde bir kanun vardır. Ben onu tatbik ederim. Bugün için ganimet olan kısmı devletindir, hazinenindir, metruk olan kısmında elimde mevcut kanun mucibince muamelesini yapmakla mükellefim."* ¹²⁹

Hafız Mehmed Bey'le arkadaşının, Koçgiri Heyeti raporunun biran evvel Meclise verilmesine dair 9 Mart 1338 tarihli takriri üzerine celseyi idare eden Reis Bey; 3-5 güne kadar Koçgiri Heyetinin raporunu tamamlayıp Meclise sevkedeceğini vurguladı. ¹³⁰

Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti tarafından getirilmiş olan eşyayı askeriyeden alınan Gümrük resmine dair kanun teklifi münasebetiyle 14 Ocak 1338 tarihli konuşması;

Riyaseti Celileye

Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti tarafından Trabzon fırkai askeriyesine teberrü olarak teslim olunan miktar. malûm fotinlerden Trabzon gümrüğünce resim alınmış olduğu rüsumat idaresi kuyudatiyle sabittir. Tarife Kanununun dördüncü maddesinin onikinci fıkrası sarahatiyle bunların resmi gümrükten istisnası icabedeceğinin Maliye Vekâletine tebliğini teklif eyleriz

Trabzon Mebusu

Hafız Mehmed

Hafız Mehmed Bey, teklifi ile ilgili şunları ifade etti; *"Geçen sene Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti fırkası melbusatını temin için İstanbul'dan zannederim bir çift kadar fotin getirtti idi. Gümrük İdaresi bunun resme tabi olduğunu iddia etti. Biz de bunun tarife kanununun dördüncü maddesinin onikinci fıkrası mucibince, Hilâliahmer,*

¹²⁹ TBMM. Z.C., C.25, s.141,148

¹³⁰ TBMM. Z.C., C.18, s.118

Donanma, Müdafai Milliye Cemiyetlerinin hariçten celbedecekleri eşya gibi Gümrük Resminden muaf olduğu iddiasında bulunduk. Binaenaleyh mecburi olarak gümrüğünü verdik. Eşyayı askere teslim ettik. Kanun sarihtir. Bu kanun mucibince Resmi Gümrükten muafiyetini teklif ediyoruz” sözleri üzerine Maliye Vekili Hasan Bey, şunları ifade etti: “Tarife Kanununun dördüncü maddesine Gümrük Resminden muaf tutulacak başlıca iki müessese mevcuttur. Birisi Hilaliahmer Cemiyeti, diğeri Müdafai Milliye Cemiyeti hayriyesidir. Fakat Tarife Kanununda gümrükten muaf olması musarrah olan müessesatı hayriyenin, muayyen olan müessesattan ibaret olmasına nazaran, her ne kadar ifa ettiği hidamet vâsi ve şâmil bir şekilde ise de Müdafai Hukuku Milliye Cemiyetinin böyle hidematı umumiyeye aid olmak üzere celbedeceği eşyanın Gümrük Resminden muafiyetine dair ayrıca bir maddei kanuniye bulunmadığından dolayı, bu cemiyetin de getireceği eşyanın bahusus orduya, teşkilatı askeriye muavenet olmak üzere getirteceği eşyanın Gümrük resminden muafiyetini bendenize ya bir karar veyahut da yeni bir maddei kanuniye tebliğ buyurursanız amenma ve sadakna. Fakat aynı kayıt mevend oldukça idareten muafiyet meselesini yapmakta mazurum.” dedi. Yapılan müzakere sonucunda kanun teklifi kabul edilmedi.¹³¹

1337 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası münasebetiyle yapılan Bütçe müzakeratında söz alan Hafız Mehmet Bey, 16 Şubat 1338 tarihli konuşmasında hükümeti eleştirerek şunları ifade etti: “Meclisi Âli bugün bir emri vaki karşısındadır. Hükümet hiçbir kanuna, hiçbir hukuka istinad etmeksizin bütçeyi teşkil etti. Bir takım kendine mahsus bir program yaptı. Bugün bize diyor ki, bunu kabul ediniz. Şimdi giriştiğimiz mücadelenin ehemmiyetini hükümet nazarı itibara alarak, memleketin iktisadi, mali cihetlerini derpiş ederek, idarei askeriye ve idarei dahiliyesini ona göre tatbik etmek ve artık çetelerle idarei hükümet caiz olamayacağından ve çeteler memleket kabiliyeti iktisadiyesine menafi iktisadiyesini ihlâl edeceği pek açık ve sarih iken, Birinci İnönü muharebesinde bihakkın lağvettiği çetelerin, maalesef Karadeniz sahilinde ipka etti ve memleketin 1336 senei seferberliğinden beri az çok menabii iktisadiyesini muhafaza eden merkez ordusu dahilindeki memleketleri tecezziye sebebiyet verdi.”¹³²

¹³¹ TBMM. Z.C., C.16, s.45-46

¹³² TBMM. G.C.Z., C.2, s.792-793

V. HAMİT BEY

A) Hamit Bey'in Biyografisi

Rodos İstinaf Mahkemesi Üyesi Kapancızade Mehmet Ali Efendi'nin oğlu olan Hâmit Bey, 1878 (1294)'te Rodos'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Rodos'ta İtalyan Alyans ve Frerler okulunda tamamladı. 1902'de Mülkiye mektebinin yüksek kısmından mezun olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti mâiyet memurluğuna atandı. Bu görevi sırasında Merkez ve Meis ilçeleri Kaymakam Vekilliği ve İl Yabancı İşler Müdür Vekilliği yaptı. 1906-1911 yılları arasında Karacaabat, Köprülü Kaymakamlıkları ve Selânik İl Haber Alma Komisyonunda görevlendirildi. Karacaabat Kaymakamlığı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. 17 Şubat 1912'de Tokat mutasarrıflığına atandı. Bu görevi esnasında bölge asayişinin korunmasına, eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasına gayret etti. Eylül 1912'de Mutasarrıflıktan istifa etti. Mart 1913'te Biga (Çanakkale) mutasarrıfı olarak göreve döndü.¹³³

7 Temmuz 1913'te Mülkiye Müfettişi oldu. 6 Eylül 1914'te Diyarbakır Valiliğine, 25 Şubat 1915'te Dahiliye Nezareti Teftiş Kurulu Başkanvekilliğine atandı. 15 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa kabinesinin iktidara gelmesi ile Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına getirildi. 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığında görevden alındı. Bir süre sonra, 28 Mayıs 1919'da Samsun Mutasarrıflığına getirildi.¹³⁴ Atatürk, onun Samsun mutasarrıflığına getirilmesi hakkında şunları ifade etmektedir: *"Hamit Beyi, Samsuna gelişimizin ilk günlerinde Refet Beyin geçmişteki tanışıklığı sebebiyle birlikte belli amaçlarımıza sonuna kadar bizimle beraber çalışacak nitelikte bir kişi olduğuna inanmış bulunduğundan bana tavsiye etmişti. Ben de Sadarete ve özel olarak Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşaya yazdığım bildiri üzerine onu Samsuna getirtmiştik."*¹³⁵ Hamit Beyin bu teklife cevabı: *"Madem ki bir livanın asayiş-i vücuduma ihtiyaç gösteriyormuş, Nahiye Müdürlüğü ile de olsa giderim."* şeklinde oldu. Hamit Bey Samsun'da Milli Mücadelenin genel seyri içinde üzerine düşeni yapmaya çalıştı.¹³⁶ 17 Şubat 1920'de Trabzon Valiliğine atandı. Bu görevi

¹³³ Çoker, a.g.e., s.930.

¹³⁴ Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, Meşhur Valiler, Ankara 1969, s.392. Erdeha, a.g.e., s.193, 196.

¹³⁵ Atatürk, Nutuk, C. I, s.67

¹³⁶ Halit Eken, "Mutasarrıf Hamid Bey'in Özel Notlarında 1919 Yılında Canik Sancağındaki Siyasi Olmayan Asayiş Sorunları ve Çözüm Arayışları", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler, s.118

sırasında, kendisinden şüphe eden Ankara değiştirilmesi kararını verdi. . Hamit Bey bu durumu. *“sırf iyi niyet ve samimiyet mahsulü olan bazı yazışmalar Ankara’nın yanlış anlamlar vermesine sebep oldu.”*¹³⁷ sözleriyle ifade etmektedir Fakat, Kazım Karabekir Paşa’nın girişimi ile durum Trabzon’un selameti açısından Hamit Bey’in TBMM’ne katılmasının daha uygun olacağı şeklindeki ortak kanaatle çözüme ulaştırıldı.¹³⁸ Bu durum üzerine Hamit Bey, TBMM I.Dönemine Trabzon’dan Milletvekili seçilerek 2 Temmuz 1920’de Meclise katıldı. Mecliste bulunduğu yaklaşık üç aylık zamanda, Beşinci Şube Başkanlığı ile birlikte Anayasa ve İçişleri Komisyonları Başkanlığına seçildi.1 taktir verdi ve kürsüde 2 konuşma yaptı.¹³⁹ Hamit Bey mebus seçilmesine rağmen bir süre daha valilik görevine devam etti. Fakat 5 Eylül 1920’de “Nisab-ı Müzakere Kanunu” ile memurluk ve milletvekilliğinin bir kişi üzerinde bulunması yasaklandığından valiliği tercih etti. İstifası 21 Ekim 1920’de kabul edildi.¹⁴⁰ Hamit Bey, Trabzon’daki görevi sırasında icra ettiği hizmetleri şöyle izah etmektedir. *“Senelerden beri kesik olan İskender Paşa Suyu’na yeni bir yol açtırarak suyu akıttım. Değirmendere şosesini ve bazı yeni caddelerin açılmasına teşebbüs eyledim.Şehri mümkün mertebe elektrikle aydınlattım.Yapacak daha pek çok şeyler vardı.Fakat hepsi tasavvurda kaldı.”*¹⁴¹ 4 Ekim 1920’de Erzurum Valiliğine¹⁴² nakledilen Hamit Bey 2 Aralık 1920’de Kazım Karabekir Paşa’nın Başkanlığındaki Heyet üyesi olarak Ermenistan ile akdedilen Gümrü Antlaşmasını imzaladı.¹⁴³

1 Haziran 1921’de Mamuretülaziz Valiliğine, 3 Ağustos 1921’de Kastamonu Valiliğine atandı. 20 Ağustos 1921’de Müsteşarlığa getirildi.¹⁴⁴ 8 Ocak 1922’de Adana Valiliğine atandı. 10 Ocak 1923’te bu görevinden istifa ile ayrılarak Trabzon’a yerleşti.

Trabzon’da yayımlanan “İstikbal” gazetesinde yazdığı bir makale “Taktir-i Sükun

¹³⁷ Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya sunduğu; *“sahiller hakkında alınacak kararlarda mevkiimizin nezaketinin gözden uzak tutulmamasını”* şeklindeki bir arızanın yanı sıra *“memur intihabında adaletten ziyade duygunun hüküm sürdüğü bazı isabetsizlikler”* olarak telakki ettiği birkaç noktadaki yazışmaların Ankara ile arasının açılmasına sebebiyet verdiği düşüncesindedir.Hamit (Kapancı), *Defter-i Hatırat* (Yayınlanmamış Hatıralar), s.139

¹³⁸ Orhun.. *Meşhur Valiler*, s.397-398

¹³⁹ Çoker , a.g.e.,s.930

¹⁴⁰ TBMM, Z.C., C.5, TBMM Matbaası, 2.Baskı, Ankara 1942, s.108

¹⁴¹ Hamit Kapancı, a.g.e., s.150

¹⁴² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01-01.113.18

¹⁴³ Erdaş, a.g.e., s.119

¹⁴⁴ Çoker, a.g.e., s.930

Kanunu”nun hükümlerine aykırı görülerek 24 Ocak 1926’da tutuklandı. 2 Mart 1926’da aklandı.¹⁴⁵ Mayıs 1926’da Petrol ve Benzin Tekel İdaresi Teftiş Kurulu Başkanlığına atanan Hamid bey, 9 Haziran 1928 günü vefat etti. Evli ve 4 çocuk sahibi idi. Ailesi (KAPANCI) soyadını aldı.¹⁴⁶

B) Hamit Bey’in Faaliyetleri

1- Dahiliye

Vilayati Şarkiye muhacirlerine muavenet edilmesi hakkındaki tavrıyla Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesinin Sıhhiye Vekâletine raptına dair iki kıta kanun layihası münasebetiyle 3 Ağustos 1336 tarihli konuşması; *“Muaveneti İctimaiye namı ile bir vekalet tesisi hiçbir vakit muhacirin idaresinin dahi ihtiva edeceğini tazammün etmez. Çünkü o müessesatı hayriyeye taallük eder. Muhacirle hiç alâkadar değildir”*¹⁴⁷

Koçgiri ve Ümraniye hadiseleri ve Şark Vilayetlerindeki ahvali İnzibatiye münasebetiyle 3 Ekim 1337 tarihli konuşmasında, komisyon teşkili için yapılan müzakeratta 5 kişinin intihab edildiğini ve bunlar arasında kendisinin de bulunduğunu, fakat vazifenin ahkâmını iyi anlayamadığını ifade ederek sözlerinin devamında *“Çünkü tasnif denildi. Tasniften muradın ne olduğunu anlamak istersek, zannederseniz, muvaffak olmamız için bir zemin izhar edilmiş olur. Tasnif sıralamaktan ibaret mi kalacak yahut kabili kabul ve ihtiyacı hazıra ile müterafık bir surette tasnif ederek diğerlerini red etmek salahiyyetini haiz mi olacağız?”*¹⁴⁸ dedi.

VI. HASAN (HÜSNÜ) SAKA

A) Hasan Saka Bey’in Biyografisi

1885 (1301)’te Trabzon’da doğdu. Sürmene eşrafından Sakazade Hafız Yunus Efendi’nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Trabzon İbtidai Mektebi ve Rüştîyesinde tamamladıktan sonra İstanbul-Mercan İdadisinden mezun oldu.¹⁴⁹ 1905’te sınavla Mülkiye Mektebine girerek 1908’de bu mektepten mezun oldu. Eylül 1908 tarihinde Divan-ı Muhasebât (Sayıştay) ta göreve başladı. 1909’da Maarif Nezareti tarafından, Avrupa’da öğrenim için açılan sınavı kazanarak Paris’e gönderildi.¹⁵⁰ Kasım 1912’de

¹⁴⁵ Erdeha, a.g.e., s.200, 329; İlgili makale tarafımızdan bulunamadı.

¹⁴⁶ Erdeha, a.g.e., s.200

¹⁴⁷ TBMM.Z.C., C.3, s.81.

¹⁴⁸ TBMM. G.C.Z., C.2, s.255

¹⁴⁹ Çoker, a.g.e., s.931.

¹⁵⁰ Hasan Saka, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:413.

Paris Siyasal Bilgiler Okulu Diploması Şubesi'nden mezun olunca İstanbul'a dönerek Sayıştay'daki eski görevinde çalışmaya başladı. Nisan 1915'te Maliye Nezareti Varidat Umum Müdürlüğü Temettü Vergisi Temyiz Komisyonu I. Mümeyyizliğine atandı. Ekim'de Hukuk Mektebi Umumi İktisat Öğretmenliği ek göreviyle devletteki hizmetine devam etti. Bir sene kadar sonra Eskişehir Bölge İktisat Müdürü oldu. Eylül 1917'de İstanbul'daki eski görevine getirildi. 5 Eylül 1918 tarihinde Mülkiye Mektebi İktisat Öğretmenliğini üstlendi.¹⁵¹ 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisinin 4.devresinde Trabzon Milletvekili olarak yasama görevinde bulundu.¹⁵² Bu arada bir süre İaşe Umum Müdürlüğü Teftiş Heyetinde bulundu. TBMM'nin I.Döneminde Trabzon Milletvekili olan Ahmet Faik Bey'in Yargıtay üyeliğini tercih ederek milletvekilliğinden istifası üzerine boşalan milletvekilliğine 28 Ocak 1921'de seçilerek Meclis'e katıldı. 5 Mart 1921'de Bütçe Komisyonu sözcülüğüne seçildi.¹⁵³ 19 Mayıs 1921'de Fevzi Paşa başkanlığında kurulan hükümete 142 oy ile Maliye Vekili seçildi. 22 Nisan 1922'de istifa suretiyle görevden ayrıldı.¹⁵⁴ 29 Nisan 1922'de 57 oy ile İktisat Vekilliğine seçildi. İstifa ile görevden ayrılmasından sonra 11 Mayıs 1922 tarihinde tekrar seçim yapılarak 201 üyeden 106'sının oyuyla tekrar bu göreve getirildi.¹⁵⁵ 9 Mayıs'ta İcra Vekillerinin seçimine dair 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı Kanuna göre yapılan seçimde Heyet'te yer almadı. 29 Ağustos'ta Türkiye ile Rusya arasında yapılacak Ticaret Antlaşması için kurulan komisyonun başkanlığına getirildi. Lozan Barış Konferansına gidecek Türk Delegasyonuna 3 Kasım 1922'de üye seçilerek, görevinin sonuna kadar izinli sayılması kararlaştırıldı. Lozan'dan Ankara'ya dönünce ¹⁵⁶ 1 Ocak 1923 günlü birleşimde Konferans görüşmeleri hakkında TBMM'ne açıklamalarda bulundu.¹⁵⁷ Barış Antlaşmasının 24 Temmuz'da imzalanması üzerine delegasyonla birlikte 10 Ağustos 1923'te yurda döndü. Dönem içinde 1 teklif verdi, 31'i gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 118 konuşma yaptı.¹⁵⁸

II. Dönem seçimlerinde tekrar Trabzon'dan milletvekili oldu. 24 Eylül 1923'te İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in istifası üzerine 158 üyenin 154'ünün oyunu alarak

¹⁵¹ Çoker, a.g.e., s.931

¹⁵² Ezherli, a.g.e., s.209.

¹⁵³ Çoker, a.g.e., s.932.

¹⁵⁴ Akın, a.g.e., s.134.

¹⁵⁵ TBMM Z.C., C.1, s.203.

¹⁵⁶ Çoker, a.g.e., s.932.

¹⁵⁷ Şimşir, Lozan Telgrafları, s.27.

¹⁵⁸ Alpkaya, a.g.e., s.38.

İktisat Vekili oldu.¹⁵⁹ 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa'nın başkanlığında kurulan İlk Cumhuriyet kabinesinde yerini korudu. 6 Mart 1924'te İkinci İsmet Paşa kabinesinde Ticaret Vekilliğine atandı. 21 Kasım 1924'te kabinenin istifasıyla görevi son buldu. 3 Mart 1925'te üçüncü İsmet Paşa kabinesinde Maliye Vekilliğine getirildi. 13 Temmuz 1926'da görevinden istifa etti. 1 Kasım 1926'da yapılan Başkanlık Divanı seçiminde TBMM Başkanvekilliğine seçildi. Bu görevini 3.ve 4.dönemlerde de devam ettirdi. 5.dönemde yeniden Trabzon milletvekili seçilince 1 Mart 1935 tarihli toplantıda yeniden Başkanvekili oldu. 1 Kasım 1935'te bu görevinden ayrılarak 24 Ekim 1936'da Ankara Siyasal Bilgiler Okulu Umumi İktisat Profesörlüğünü üstlendi. Yasama görevini 1954 seçimlerine kadar devam ettiren Hasan Bey, hükümetin Profesörlük ile Milletvekilliğinin birlikte yürütülemeyeceği hakkında aldığı karar gereğince 30 Eylül 1941'de Profesörlükten ayrıldı. 13 Eylül 1944'te 2. Şükrü Saraçoğlu kabinesinde Dışişleri Bakanı oldu.¹⁶⁰ 1945 yılında San Fransisco şehrindeki, Birleşmiş Milletler Konferansında Delegasyon Başkanı olarak Türkiye'yi temsil etti.¹⁶¹ 9 Eylül 1947'de Recep Peker kabinesinin istifası üzerine Dışişleri Bakanı olarak görevi son buldu. 10 Eylül 1947'de Başbakanlığa atandı. Demokrasinin yerleşmesi için gayret gösterdi. Gizli oy ve açık sayım ilkesini benimseyen yeni Seçim Kanununu meclisten geçirmeyi başarmasına rağmen muhalefetten ve hatta kendi partisinden yoğun eleştirilere hedef olunca 9 Ocak 1949'da Başbakanlıktan çekildi. 1954 seçimleriyle politikayı bıraktı. Evli ve 3 çocuk sahibi olan Hasan Bey ,29 Temmuz 1960'da İstanbul'da vefat etti.¹⁶²

Uzun yıllar yasama görevini çeşitli tarihlerde Maliye Vekili ve İktisat Vekili olarak yerini getiren Hasan Saka Bey, bu konularla ilgili olarak ilmi sığata haiz iki eser vücuda getirdi. Bu eserlerinde İktisat ile ilgili hususları çeşitli boyutlarıyla ele alan Hasan Saka Bey, Tasarruf ve İktisat arasındaki ilişkiye, şu noktaları vurgulayarak değindi: *"Tasarruf ve iktisat kelimesi yek diğerinden farklı bulunan aralarında hiçbir münasebet olmayan iki kelime olarak telakki olunur. En çok bu iki kelime lisanı âtide ve hatta bazı İktisat kitaplarında yekdiğeriyle karıştırılmaktadır. Tasarruf ve iktisat kelimesiyle en az istihlâk ederek ihtiyacatını tesviye ile insanın malik olduğu parayı veya mevad-ı iptidaiyeyi en iyi istimal etmek manâsı anlaşılır Bütün tasarrufun*

¹⁵⁹ Çoker, a.g.e., s.932.

¹⁶⁰ Çoker, a.g.e., s.933.

¹⁶¹ Bilâl Şimşir, Bizim Diplomatlar, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, s.541.

¹⁶² Çoker, a.g.e., s.933.

iktisadı milliyede şayânı ihmal ve müsamaha olduğunu zan etmemelidir. Filhakika yalnız başına mütalâa edilirse bu tasarrufların her biri ehemmiyetsizdir. Lakin her nevi istihlâkda tekrar edilince büyük bir yekûn teşkil eder ve irad-ı millinin mühim bir kısmını teşkil edebiliyor. İktisat ve tasarruf hakiki bir fendir. Ve bilumum fûnun gibi öğrenilmeye muhtaçtır.”¹⁶³

Dış Ticareti; “Milletlerarası iktisadi siyaset faaliyeti tabiatıyla müstakil iktisadi ve siyasi varlık sahibi olan devletler arasında vaki bir faaliyettir ve milletlerarası münasebetlerde her devletin kendi hususi menfaatlerini diğer devletlerin menfaatleri ile telif eyleyerek tatbik ettiği tedbirlerin ahenkli bir tarzda tanzimini ve yürütülmesini ifade eder” şeklinde tanımlayan Hasan Saka Bey, Türkiye’nin Lozan Konferansında husule gelen vaziyetini de şu şekilde izah etmektedir: “Bu noktada esas mevzumuz Türkiye’nin Lozan’da her türlü iktisadi ve mali kapitülasyonların tesirinden, hükümlerinden kurtulduktan sonra bütün dünyaya şamil iktisadi şartlar içerisinde takibettiği iktisadi ve siyasi münasebetlerin ana hatlarını tebarüz ettirmekten ibarettir. İktisadi bünyenin inkişafı bakımından iptidai bir halde kalan memleketin, müstehlik piyasalarını ve şehirlerini birbirine bağlayacak modern taşıt vasıtalarından mahrum bulunmuşu, İstanbul’un ve diğer büyük sahil şehirlerinin gıda ihtiyaçlarını dahi milletlerarası piyasalardan tedarik etmek suretiyle milli istihlâk piyasalarını ve mahreçlerini yabancı istihsalâtına açık bulundurmak mecburiyeti, mali kapitülasyonların memlekette her türlü sınai tesisata, fabrika vesairenin kurulmasına imkân bırakmayışı, ihtiyaca hadim ne kadar eşya varsa hepsinin, muhtelif memleketlerin büyük sanayine karşı muti bir mahreç halinde, daima hariçten tedarik olunması, daha on beş sene evvelki bir devrede Türkiye’nin milli iktisadiyatının umumi vasıflarını göstermesi itibariyle ehemmiyetlidir”.¹⁶⁴

B) Hasan (Hüsnü) Saka Bey’in Faaliyetleri

1- Dahiliye ve Dış İlişkiler

a) Dahiliye

Trabzon Milletvekili Hasan Saka, 20 Nisan 1338 (1922) tarihinde, memaliki müstahlasadan firar veya gaybubet eden ahalinin emvali ve gayrimenkulesinin iadesi

¹⁶³ Hasan Hüsnü Saka, İlm-i İktisat, Mütercim; Aynizade Hasan Tahsin, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.81-83.

¹⁶⁴ Hasan Hüsnü Saka, Dış Ticaret ve Gümrük Politikası, Maarif Matbaası, Ankara 1945, s.2, 95.

hakkındaki Kanun münasebetiyle yapılan görüşmelerde, “bunların şer’an nafakasını vermek zorundayız. Nafakanın temini mallarının nemasından veya resûlmalinden olmalıdır.”¹⁶⁵ dedi.

Düşmandan istirdadedilen ve edilecek olan mahaller ahalisine muavenet hakkında kanun münasebetiyle 24 Ekim 1337 tarihli konuşması; Mersin milletvekili Salâhaddin Bey’in “*Tahrib edilmiş olan mıntıkada yapılacak şeylerin evvelemirde takrir ve tesbit ile bir proje dahilinde olmasını hükümet taahhüd ediyor mu? Yani halka rehber olmak üzere hükümet bir teşkilat yaparak mı muavenet edecek, yoksa herkesi kendi keyfine mi bırakıyor?*” şeklindeki bir sorusu üzerine Hasan Saka, “bu işlerin tümünü idare edecek mütehassıs zevattan mürekkep bir komisyon vücuda getirilerek, komisyon bunları mahalli ihtiyacatına göre tesbit edecek, belki o havalinin mebuslarının bu hususta bilfiil çalışmalarını hizmeti vataniye olarak dahi istirham edeceğiz.”¹⁶⁶ diyerek söz konusu yerlere mensup milletvekillerini bu şekilde vatan hizmetine davet etti.

1337 senesinde teşkil edilecek Jandarma süvari olayları için seksen bin lira itasına dair İcra Vekilleri Riyaseti tezkeresi ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasını münasebetiyle 10 Mart 1337 tarihli konuşması;

Riyaseti Celileye

Madde 1- Bin üç yüz otuz yedi senesinde teşkil edilecek jandarma süvari alaylarına mürettep kuvvetten Mamuretülaziz Vilayeti ve Erzincan ve Muş livaları dahilinde istihdam edilecek bin nefer için lâzım olan maatakım bin hayvan bedelinin taviz suretiyle tediyesine muktazi seksen bin liranın senei mezkure bütçesindeki faslı mahsusundan mahsubu icra edilmek üzere sarfına mezuniyet verilmiştir.

Madde 2- İş bu kanunun İcrasına Dahiliye ve Maliye Vekilleri memurdur.

Muvazenei Maliye Encümeni ve Mazbata muharriri olarak söz alan Hasan Saka, teferruata girmeksizin bu teklifin sebeplerinin izahından sonra teklifin, oralardaki asayiş ve emniyeti mahalliyeinin icabettiği zaruri ve acil bir iş için lüzumlu olduğunu ifade etti.¹⁶⁷

Adana Kuyudu Hakanisi hakkında 24 Temmuz 1338 tarihli müzakerede yaptığı konuşması; Fransızların Adana’yı işgali sırasında cereyan eden alım-satım muamelesinin

¹⁶⁵ TBMM. Z.C., C.19, s.315

¹⁶⁶ TBMM. Z.C., C.13, s.273

¹⁶⁷ TBMM.Z.C., C.9, s.52-53

ahkâmı umumiyeden olmak babında hukuka uygun olduğunu belirttikten sonra sözlerini, “*Bir buçuk sene işgal altında kalmış olan bir memlekette kavanini Osmaniye ile idare cereyan etmiş ve bizce de bu muamele makbuldür. Çünkü kendi kanunlarımıza tevfi kan yapılmıştır. Bunlar iptal edilsin demek, hukuku tasarrufiye-i şahsiyeyi iptal etmek demektir*”¹⁶⁸ şeklinde tamamladı.

b) Dış İlişkiler

Lozan Konferansı hakkında 1 Ocak 1338 tarihli konuşması; sulh konferansında cereyan eden müzakerelerin genel durumu nedir ve hangi safhaya gelinmiştir noktasından hareketle kısaca şunları izah etti: “*Heyeti Celileye elbette şimdiye kadar malum olmuştur ki, konferans tarihi mukarrerinden bir hafta sonra ancak müzakere küşat edilebilmiştir. Bu teahhür münhasıran İngiltere’nin konferansa nasıl bir mesai ve nasıl bir itti hadı mesai temin edeceklerine dair Düveli İtila fiyeden Fransa ve İtalyayı kendi noktai nazarına takarrübünü temin maksadı ile yaptığı teşebbüs atı siyasiyenin henüz neticelenmemiş olmasından münbais bir teahhürdür. İngiltere Hariciye Nazırı Lort Gürzon Konferansa gelip müzakereye devam edebilmek için evvel bevvel Türkiye sulh meselesinin hututu esasiyesi üzerinde Fransa ve İtalya ile bir itilaf noktai nazarını temin etmek maksadını lüzumlu görmüş ve bunu istihsal etmezden evvel sulh konferansına gelmemek arzusunu izhar etmiştir. Bu suretle yaptığı teşebbüs atı siyasiye konferansın bir hafta tehirini badi oldu. Filhakika, İngiltere bu arzu etti ği, iştiraki mesaiyi temin etmiş oldu ğu sulh müzakeratının muhtelif safahatında tamamen tebarüz etti. Şu halde Düveli Mutelife hemen bütün mesaide müttehit bir cephe ile hareket etmektedir.*”¹⁶⁹

Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey’in vaziyeti siyasiye hakkında beyanatı münasebetiyle 11 Ekim 1336 tarihli konuşması; Ahmet Muhtar Bey’in Brestlitovsk antlaşması hakkında “*Bir müddet bizim için bir takım menafi temin etmişti. Fakat ahitnamenin sureti istihsali Rus milletinin fevkalâde izzeti nefsi millisini cerihadar edecek bir şekilde oldu ğu için ve her devlet evvela kendi menafil hakikiyesini düşünmek mecburiyetinde olduğundan öteden beri 2.maddenin ilga edilmesine taraftar bulunuyordu*” şeklindeki değerlendirmesine karşılık olarak Hasan Saka Bey’in “*Madem ki Brest Litovsk muahedesini tasrih etmiyor. O halde muahedenin 93 .maddesinin*

¹⁶⁸ TBMM. G.C.Z,C.3, s.597-598.

¹⁶⁹ TBMM. G.C.Z.,C.3, s.1169

ilgasını da mutazammındır. Mukavelenin diğer mevaddının tatbik ve kabulü meselenin halline mi vabestedir, yoksa diğer mevadi tamamen kabul edilmiş ve tatbik edilmek üzere midir?" sualine Ahmet Muhtar Bey "Şark hududumuzda icra edilmesini zorunlu gösterdikleri tadilatı hiçbir vechile mukavelata derç ederek imza etmek suretiyle kat'i bir şekle koymayacağız"¹⁷⁰ cevabını verdi.

2- Maarif

Malatya mebusu Lütü Bey'in İttihat ve Terakkiye ait eşya ve binaların Maarif idaresine terki hakkında teklifi münasebetiyle 30 Haziran 1337 tarihli konuşması; "dağılmış adedilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin bütün emuali, emuali menkule ve gayrimenkulesi Cemiyetler Kanunundaki sarahati mahsusaya tevfikan emlaki emiriye olmuştur. Hükümete intikal etmiştir..... Lütü Bey'in teklifi bir maddei kanuniyeye bağlıdır. Eğer maksatları özel idareye ait bir mektep için bu binanın terki ise, bunun için bir maddei kanuniye halinde bir teklif yapmaları gereklidir"¹⁷¹ sözleriyle teklif sahibine öneride bulundu.

3- Meclis

Karahisarı Sahip Mebusu İsmail Şükrü Efendi ile arkadaşlarının gelecek içtimanın Haziran'ın 18.gününe taliki hakkında verdiği takrir üzerine 30 Mayıs 1337 tarihli konuşması: "Yeni bütçe Heyeti Celilenize takdim edilmiştir. İstirhamım, bütçenin ikmali, tetkiki, Heyeti celilenizin tasdikine, iktiranına kadar muamelatı Hükümeti durdurmak imkânı yoktur. Bir an evvel bütçeyi heyeti umumiyesiyle Heyeti Celilenize sevk etmek üzere faaliyetinin tanzimi ve mütemadiyen çalışmasını tahtı vücupta görüyorum." şeklinde izahta bulunarak, sene bütçesinin görüşülmesinin önem arzettiğini ve tatil münasebetiyle Muvazenei Maliye Encümeninin faaliyetinin tatile uğramaması gerektiğini vurguladı.¹⁷²

12 Ekim 1338 tarihli oturumda, Nevahi Kanunu Layıhasının haftada 2 gün müzakere edilmesine dair Dahiliye Vekaletinin tezkeresi münasebetiyle yaptığı konuşmasında; Nevahi Kanununun öneminin malum olduğunu ifade eden Hasan Bey, müzakereye dair maruzatını şu şekilde ifade etti. "Bendeniz ruznamei müzakeratın tayin ve tespiti için ve mesaisini hangi işlere sarf edeceğini tesbit için saat tayin etmek, gün

¹⁷⁰ TBMM. G.C.Z.,C.1, s.151-152

¹⁷¹ TBMM. Z.C., C.11, s.68

¹⁷² TBMM. Z.C.,C.10, s.377

taayin etmek hususunun Heyeti Vekileye ati olmadığı kanaatindeyim. Heyeti Celilenin mesaisi; Heyeti Vekilenin teklifatı ile taayyün etmiş olacak. Bu doğru değildir.”¹⁷³

Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'nın avdetine kadar İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in kendisine vekalet edeceğine dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi münasebetiyle 16 Ekim 1338 tarihli konuşması; *“Bir makamı vekaleti işgal eden zat diğer bir vekile vekil olarak Heyeti Celilece intihab olunursa bunun taaddüdü mevzuu bahs olabilir. Halbuki meselenin şekli öyle değildir. Asıl vekil olan zevat vazifeten başka bir mahalde devir ve teftişte bulunduğu için, burada merkezdeki umur ve hususatı vekaleti kendi namlarına imza ve vekalet için arkadaşlarından birini vekil yapmışlardır. Eğer intihap ile olsaydı ve vekalet vekili olarak olsaydı, bendeniz de taaddüde bir mani, bir mahzur görürdüm. Fakat arkadaşları şahsen vekil yaptığı için bir mani-i kanuni yoktur.”¹⁷⁴* dedi.

8 Kanunusâni 1336 tarihli kararnamenin ref'i hakkında layihai kanuniye münasebetiyle 14 Eylül 1338 tarihli konuşmasında usule değinerek şunları ifade etti: *“Kanunu Esasinin maddei malumesi mucibince; Hükümete muayyen mesail üzerinde bazı ahval ve hususatı müstacelede Meclisi Milliye Kanuniyeti teklif edilmek üzere muvakkat kararname ile ahkâm vazetmek salahiyetini veriyor. Fakat bu mukayyettir. Ahkâmı esasiyeye ve hukuku esasiyeye mugayir olmamak gibi hususat şartıyla.”¹⁷⁵*

4- Maliye ve Ekonomi

a) Maliye

Tuz Kanununun tadiline dair kanun layihası münasebetiyle 18 Eylül 1337 tarihinde yaptığı konuşmada, , bu kanun teklifinin sebeplerini iki noktada toplayarak şunları ifade etti. *“Bu kanunun iki esbabı mucibesi vardır. Birisi, Heyeti Celilenizin malumu olan bütçemizdeki açığa karşılık varidat tedariki için aranılan muvazere meyanında Tuz resminin fiyatı mirisinin 3 kuruştan 5 kuruşa iblağına mecburiyet hasıl olmuştur. Yani, sebebin birisi, ihtiyacatı maliye, zarureti maliyeden. İkinci bir sebep daha vardır ki: Esbabı iktisadiyeye müstenittir.”* dedi. Kars mebusu Cavid Bey'in *“Fakir köylü et pahalıdır diye yiyemiyor. Akşamları bir tuzla çorba yapıyordu, biz tuz fiyatını iblağ edeceğiz”* şeklindeki sözlerine hak veren Hasan Bey buna rağmen tuzun satış

¹⁷³ TBMM. Z.C.,C.23, s.366

¹⁷⁴ TBMM. Z.C.,C.23, s.424

¹⁷⁵ TBMM. G.C.Z.,C.3, s.772

fiyatı resmisinin 5 kuruşa çıkarılması gerektiğinde ısrar etti.¹⁷⁶

Sigara kağıdı inhisarına dair kanun layihası münasebetiyle 1 Ağustos 1337 tarihli konuşmasında, devletin kaynaklarını çeşitli vergiler ve zengin kaynaklar vasıtasıyla temin ettiğini, memleket ihtiyacının bir kısmının da hükümet tekeline alınarak muayyen bir fiyatla tüketmek yoluyla gelir sağlandığını ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam etti. “*Varidat bütçemizde bu senenin varidatı meyanına sigara kağıdı ve kibritin, her yerde mülteamel olduğu gibi, devlet inhisarına tabi tutulması suretiyle menbaı varidat aranılmıştır.*” Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Efendi’nin, her tarafa naklini hükümet mi deruhte ediyor yoksa tüccar mı yapacak? şeklindeki sorusu ve Gaziantep mebusu Yasin Bey’in “*Maliye Vekaleti inhisarı yapabilmek için ayrıca bir teşkilata lüzum görüyor mu?*” sorusu üzerine Hasan Saka bey şifahi cevabında şunları ifade etti. “*Efendim: bu teşkilata ihtiyaç varsa da fakat bilhassa reji teşkilatından istifade ettireceğim, ihtiyacı temin etmek için evvelâ reji paketlerine konacak, sonra kendilerine itimat ettiğim ve serbest bayi olarak tanıdığım erbabı ticarete bir komisyon vasıtasıyla sattıracağım. Yani munhasıran devlet ticareti halinde sattırarak değilim, erbabı ticaretin benim ile irtibatından istifade edeceğim. Onun için erbabı ticaret hizmet mukabilinde ve yüzde üç gibi ve bazen de yüzde beş gibi sabit kâra nail olacaktır.*”¹⁷⁷ dedi.

Ziraat Bankasının 1338 senesi bütçesinin 12.faslı sebebiyle 3 Temmuz 1338 tarihli konuşması; “*Madem ki Ziraat Bankası müstakil bir müessesedir, idare-i merkeziyesi, hükümet-i merkeziyenin yanında bulunduğu gibi Konya’da, Ankara’da, Kayseri’de de bulunabilir. Kendi başına çalışan uzviyeti haiz olduğu için, istediği yerde oturabilir.*” sözlerine banka memurunun ikamet yevmiyesi hakkındaki sual ve itirazlara cevap vererek devam eden Hasan Bey, bu hususta şunları ifade etti. Bankanın idare merkezinin burada bulunması halinde, bankanın Kayseri’de bulunan bütün memuruna yevmiye vermek icabetmektedir. Aksi durumda, idare merkezi Kayseri’de olursa, burada bulunan tüm memurlara yevmiye vermek zaruridir demek suretiyle sözlerini Harcırah Kararnamesi hükmünce şöyle tamamladı: “*Elimizde bulunan Harcırah Kararnâmesinin ahkâmınca; bundan başka surette muamele yapmak imkânı yoktur. Zaten Ziraat Bankası İdare-i Merkeziyesinin buraya nakline karar verilmesi üzerine*

¹⁷⁶ TBMM. Z.C.,C.12, s.244,247

¹⁷⁷ TBMM. Z.C.,C.11, s.376-378.

buraya müttehî hareket bulunmakla mesele kapanmıştır. Vazifem bundan ibarettir.”¹⁷⁸

Kars ve Ardahan teşkilatı adliyesinin bir an evvel icra edilmesine dair Cebelibereket Mebusu İhsan Bey ve arkadaşlarının takrirleri üzerine 5 Mayıs 1337 tarihinde yapılan müzakerede söz alan Hasan Saka Bey, Adliye Vekaletinin, söz konusu yerlerde adliye teşkilatının diğer devlet teşkilatlarıyla beraber yapılması için daha önce de müracaatının bulunduğunu fakat bütçe tetkikinin uzaması üzerine bu teşkilatın yapılamadığını, sonradan kabul edilen Avans Kanunu gereğince Müdafaa-i Milliye'nin hizmetine verilen 4 milyon lira ile ilhak olunan yerlerin adliye teşkilatını yapmak imkânına sahip olduğu düşüncesiyle ayrı bir madde ile bunun zikredilmesine gerek duyulmadığını belirtti. ¹⁷⁹

Nafia Vekaletinin 1337 senesi bütçesi münasebetiyle 18 Nisan 1337 tarihli konuşması; *“Tetkik edilmedik iki daire kalmıştır. İktisat Vekaleti ve Sıhhiye Vekaleti kalmıştır. Diğer vekaletlerin bütçeleri Muvazenei Maliye Encümenince tetkik edilmiştir. Bunların yekunu hakkında bir fikri vardır ve bunları bilir. Varidatın mikdarı muhammeni ile masarifatın miktarı muhammeni hakkında muvazenei Maliye Encümeni her zaman izahat verecek bir vaziyettedir.”*¹⁸⁰

Harcırah Kararnamesinin 10. maddesinin tefsir edilmesine dair tezkere münasebetiyle 11 Nisan 1337 tarihli konuşması; *“Memurinin ne suretle harcırah alması lazım geleceği vaktiyle halledilmiş bir meseledir. Şunu arz edeyim ki, meselede iki nevi harcırah mevzuu bahistir. Biri memurun kendi harcırahi, diğeri aile harcırahi... Esasen memur harcıraha nasıl kesbi istihkak ederse onun ailesinin de harcırahi ona tabi olur. Malûmu âlileri olduğu üzere bir memur memuriyete tayin edildikten sonra mehalli memuriyeti, tayin edildiği bir yerden başka bir yer ise, bulunduğu mahalden gideceği mahalle kadar, evvelâ mesafenin uzaklığına göre Harcırah Kararnamesine fevfikan hesap edilip harcırahi tesviye edilir. Asıl olan memurinin harcırahi verilemediği takdirde, fer'i olan aile harcırahının verilmesi de esasen varidi hatır olamaz.”* ¹⁸¹dedi.

1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus Avans Kanunu hakkında; Maliye Encümeninin, kabulü uygun görülmeyen bir durumla karşı karşıya kaldığını belirttiikten

¹⁷⁸ TBMM. Z.C.,C.21, s.252-253

¹⁷⁹ TBMM. Z.C.,C.10, s.230-234

¹⁸⁰ TBMM. Z.C.,C.10, s.23-24.

¹⁸¹ TBMM. Z.C.,C.9, s.451.

sonra şunları ifade etti: “Biz böyle iki ayı ihtiva eden muayyen bir zaman üzerine 13 milyon liralık bir Avans Kanunu kabul edemeyiz. Bir avans kanunu, bir de bunun peşine bir iki aylık muayyen muvakkat bir bütçe kanunu, ondan sonra da umumi bir bütçe kanunu tetkik, kabul etmek, şimdiye kadar Heyeti teşriye ve icraiye'nin hiç birinde, hiçbir memleketinde görülmüş bir şey değildir. Bu da sırf Heyeti Vekilenin son zamana kadar, yani encümenin tetkikine muhtaç olduğu zamandan evvel vermek hususunda gösterdiği ihmal ve tessevvüpten ileri gelmiş bir zarurettir.”¹⁸²

21 Mart 1337 tarihinde 8 milyon liralık ikinci Avans Kanunu hakkında yapılan görüşmelerde de “Benzeniz Avans Kanunlarının aleyhindeyim ve bu kanaatim tebeddül etmiş değildir”¹⁸³ demesine rağmen kanunun gerekliliğine inandığında Avans Kanununa dair düşüncelerini aynı istikamette dile getirdi.

Anadolu ve Bağdat demiryolları nakliyat tarifesinin altı misline iblağına dair kanun münasebetiyle 9 Nisan 1337 tarihinde yaptığı konuşmada, şimendifer hatlarının işletilmesinde bir buçuk milyon lira açık bulunduğunu ifade ettikten sonra bu açığın kapatılmasına dair şunları söyledi: “Muvazenei Umumiyyeden para vermek suretiyle; şimendifer gibi muamelatı ticaretiyeye tavassuf eden bir idarenin açığını kapatmak gayet yanlış bir şeydir. Çünkü efendim: Muvazenei Umumiyyeye dahil olan para ile açığı kapatmak o hatlardan istifade etmeyen ve hatlar üzerinde icra edilecek nakliyatı umumiye ile alâkada olmayan aksamı memalik ve ahalinin masrafa iştiraki manasını tazammun eder. O halde Muameli ticariye ile iştigal edenlerin ve bu yüzden istifade eyleyenlerin bunu vermesi muhiktir, adildir.”¹⁸⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçesi münasebetiyle 30 Eylül 1338 tarihli müzakerede konunun harcırah meselesi üzerine yoğunlaşması üzerine yaptığı konuşma;: “Eskiden mebuslara senede bir defa gelip gitmeleri için dört bin kuruş üzerinden harcırah verirlerdi. Çünkü o zaman devrei teşriye senede dört ay idi. Dört ay bittikten sonra her mebusu meclis açılınca vazifesine kadar getirmek, Meclis kapanınca dairei intihabiyesine; evine kadar iade etmek tabii bir vazife idi. O zaman verilen harcırah mezuniyet harcırahı manasında değildir. Yine bizim verdiğimiz harcırah, mezuniyet alan mebusa mezuniyet aldığı için değil, nisabı müzakere kanunun 7. maddesindeki sarahata

¹⁸² TBMM. Z.C.,C.8, s.543-544.

¹⁸³ TBMM. Z.C.,C.9, s.175.

¹⁸⁴ TBMM. Z.C.,C.9, s.439.

tevfikan dört bin kuruş üzerinden bir mebusa senede bir defa dairei intihabiyesine kadar avdet ve azime harcırahı kabul ettik. Ve miktarını da tespit etmek üzere şimdi nisabı müzakere kanununun 7. maddesinden başka mebusanı kiramın ancak Büyük Millet Meclisinin azayı kiramının harcırahı için başka bir madde yoktur. O maddede diyor ki; dört bin kuruş üzerinden senede bir defaya mahsus olmak üzere avdet ve azamet harcırahı verilir diyor."¹⁸⁵

Vaziyeti Maliye hakkında 11 Nisan 1338 tarihli konuşması; Maliye Vekaletinde bulunduğu müddet zarfında maliyenin durumunu zaman zaman Heyeti Celileye izah ettiğini belirttikten sonra, maliyenin genel durumunu şu sözlerle ifade etti: "1337 senesinin heyeti celilenize arzedilen ve hesabı katisine talikan avans şeklinde kabul buyurulan masarîf bütçesi yekunu ile 1338 bütçesinin masarîf yekunu arasında tahsisat noktai nazarından bir fark yoktur. Adeta 1338 bütçesi ile 1337 masraf bütçesi birbirinin aynıdır ve belki de ittihaz edilmekte olan bazı tedabir ile 1338 bütçesinde 1337'ye nisbetle tasarrufda husule gelecektir gibi görünüyor. Mevcut malumata istinaden arz ediyorum ki 1338 senesinin masarîfatı umumiyesisi 1337'nin masarîfatı umumiyesinin hemen iki misline baliğ olacaktır. Yani hakikatte 1337 bütçesinin hakiki masrafı 40 milyon lira ise 1338'de bu behemhal 70 milyonu geçecektir. Bunun da sebebi: Vakıa teşkilatı devlette bir başkanlık yoktur. Bilakis Müdafai Milliye'den maada devair masarîfatında tasarruf vardır. Tezayüt yoktur. Müdafai Milliye'nin tezayüt masarîfatını ise münhasıran ordumuzun davayı millimizi emniyetle istihsali için yeniden vücuda getirilen teşkilatı icabettirmektedir."

Lozan Konferansı hakkındaki müzakerelerde, Konferansta delege olan Maliye Bakanı Hasan Saka Bey, 3 Mart 1339 tarihinde kendi konularında bilgi vermek üzere kürsüde şu açıklamalarda bulundu: "Alelumum diyun meselesinde nokta-i nazar ve davamız şudur: Türkiye Osmanlı İmparatorluğunun mabadi değildir. Temadisi değildir." sözleri üzerine Mersin milletvekili Salahattin Beyin "Babanızı neye inkar ediyorsunuz" sözlerine "inkar etmiyoruz" diye cevap veren Hasan Bey, konuşmasının devamında; "Babamız olduğuna nazaran yalnız oğlu biz değiliz. Bizden başka evlatları da vardır. Binaenaleyh vefat etmiş ve bir çok evlattan bırakmış bir babanın emlakı

¹⁸⁵ TBMM. G.C.Z., C.3, s.845.

¹⁸⁶ TBMM. G.C.Z., C.3, s.198-199.

hakkında tesviyei diyunu karşındayız. Gerek deyni gerek alacağı. Şunu arz edeyim ki; bu tez muhasımlarımız tarafından kabul edilmiş değildir. Onlar bizi daha ziyade Osmanlı İmparatorluğunun yegane varisi ve onun temadisi gibi görmek istemektedir ve tekliflerini de o şekil dairesinde yapmışlardır.”¹⁸⁷

Ağustos gayesine kadar verilen on milyon liradan bakiye kalan meblağın Eylül ve Teşrinievvelde sarfına mezuniyet verilmesine dair teklifi münasebetiyle 10 Ekim 1337 tarihli konuşması; “*Bendenizin içtihadına göre bu avans iki aya mahsus muvakkat bütçe olmayıp muvazenei umumiyeden mahsubu icra edilen avans mahiyetinde olmak itibariyle Ağustos nihayetine kadar kaydının olmasına rağmen bakiye tahsisatın Muvazeni Maliyenin tesbit ve Heyeti Celilenin tasdik ettiği esasat dairesince sarfına mezun olmaklığım lâzım gelir. Bazı arkadaşlarımız Ağustos gayesinden sonra bakiye tahsisatın yeniden Heyeti Celilenin kararı alınmadan sarfi doğru olmayacağı içtihat ve kanaatindedirler.”*

10 Ekim ve 13 Ekim 1337 tarihli oturumlarda müzakere edilen kanun teklifi, nihayet 13 Ekim 1337’de kabul edildi.¹⁸⁸

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey’in, Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti tarafından getirilmiş olan eşyayı askeriyeden alınan Gümrük Resmine dair kanun teklifi münasebetiyle 14 Ocak 1338 tarihli müzakerede Hafız Mehmet Bey’in “*Tarife Kanunu mucibince, Müdafai Milliye Cemiyetlerinin sahip oldukları eşyanın, hariçten celbedecekleri eşya gibi Gümrük Resminden muaf olduğunu*” ifade etmesi üzerine söz alan Hasan Saka Bey, şunları ifade etti: “*Fakat Tarife Kanununda Gümrükten muaf olması musarrah olan müessesati hayriyenin, muayyen olan müessesattan ibaret olmasına nazaran, her ne kadar ifa ettiği hidemat vâsi ve şâmil bir şekilde ise de Müdafai Hukuku Milliye Cemiyetinin böyle hidematı umumiyeye aidolmak üzere celbedeceği eşyanın Gümrük Resminden muafiyetine dair ayrıca bir maddei kanuniye bulunmadığından dolayı, bu cemiyetin de getireceği eşyanın Gümrük Resminden muafiyetini bendenize ya bir karar veyahut da yeni bir maddei kanuniye tebliğ buyurursanız amenna ve sadakna. Fakat aynı kayıt mevendoldukça idareten muafiyet meselesini yapmakta mazurum*”.¹⁸⁹

¹⁸⁷ TBMM. G.C.Z.,C.4, s.34-35.

¹⁸⁸ TBMM. Z.C.,C.13, s.134-135,145.

¹⁸⁹ TBMM. Z.C.,C.16, s.45-46.

b) Ekonomi

Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey'in ziynet eşyasının men'i dühulü hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle konuşması ; *"Bir çok eşyanın ithalinin men'i hakkında müzakere edilen kanunda ithali men edilen eşyanın dahilde bulunamaması halinde encümen bir şey düşünmüş müdür? Encümenin bunun için bir tedbir alması gerekir. Bununla beraber ithali men edilen eşya üzerinde dehşetli suistimal başlayacaktır."*¹⁹⁰dedi.

Sigara kağıdı inhisarına ve Kibrit İstihlak Resminin artırılmasına dair kanun layihası münasebetiyle 1 Ağustos 1337 tarihli konuşmasında; Bu tür eşyaları hükümetin elinde bulundurup, adeta fabrikatörlük yapması doğru değildir, dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti; *"Alelûmum inhisar muamelatı zannetmeyiniz ki, behemehal fazla fiyat tayin etmektir. Hayır efendiler! İnhisar fiyatlarında sahibi inhisarın menfaati daima kendi hasılatı sâfiyeyi en ziyade temin edecek olan fiyatları bulmaktır. Ve bu fiyat, ben size grafikerlerle dahi ispat ederim ki, âzami fiyat değildir."*¹⁹¹

Ziraat Bankasının 1338 senesi bütçesi münasebetiyle 2 Temmuz 1338 tarihli konuşması; *"Bankanın ehemmiyetli hizmetleri vardır. Fakat arzu edildiği derecede değildir. Arz ediyorum ilmi bir surette ıslahatı yapılarak, arzu edilen şekle konu denildikten sonra dahi bir çok zamanda halkın irfanı, seviyesi, muamelatı iktisadiyeye olan ülfeti ve sairesi dolayısıyla Ziraat Bankasının diğer memleketlerdeki emsali müesseselerin, mesela Almanya bankalarının verdiği neticeyi vereceğini ümide gelinceye ve arzumuz tatmin edilinceye kadar mevcut bir müesseseyi de bütçesiz devam ettirmenin imkanı yoktur."*¹⁹²

5- Sosyal Yardım

Meccanen kereste kat'ına müsaade olunmasına dair Kanun münasebetiyle 17 Haziran 1338 tarihli Meclis oturumunda yaptığı konuşmada; söz konusu kanunun Sinobta yanmak suretiyle harap olan haneler için geçen sene hazırlanan bir layiha-i kanuniye olduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam etti: *"Harik ve emsali âfattan musabolan yalnız Sinob ve havalisi değildir. Memleketimizin bir çok mahallerinde maalesef bu gibi mesaibi umumiyeden zarar gören halk vardır. Bendenizce burada*

¹⁹⁰ TBMM. Z.C., C.9, s.229.

¹⁹¹ TBMM. Z.C., C.11, s.382-383.

¹⁹² TBMM. Z.C., C.21, s.219.

müşkül mesele tabii ağniya ile fukaranın tefrikine imkân yoktur, ancak ormanlardan kat'ına cevaz verilecek makta'lardan لازمگelen eşearı kesmek ve hakikaten defteri elinde bulunan erbabı ihtiyaca tevziini temin etmek ve onları behemehal inşaata hasrettirmek ve erbabı ihtiyacın eline geçecek beş-on metre mikâbı keresteyi satıp sarf etmelerine mahal bırakmamak için tedabir almak لازم gelir ki bunun için bendenizce kamuna bir madde ilavesi lâzımdır."¹⁹³

Amasya'daki Şefkati İslamiye Yurdu için bütçeye 5 bin lira konulmasına dair kanun münasebetiyle 15 Ekim 1337 tarihli konuşması: *"Şahsım itibariyle şâyânı kabuldür. Muaveneti içtimaiye bütçesi değil. Amasya'da bütün yerlerde bulunan bu gibi şâyânı himaye ve muavenet müesseselere muavenet edilmesi lâzımdır.*"¹⁹⁴

Vefat eden mebusların ailelerine verilecek tahsisat hakkında tezkere münasebetiyle 7 Mayıs 1337 tarihli konuşması; *"Aramızdan kaybolan bir arkadaşımızın ailesine muaveneti mahsusa olmak üzere tahsisat 4 veyahut 6 aylık ve icabederse bir seneliği verilmek münasip bir şey olur, kanaatindeyim.*"¹⁹⁵

6- Tarım ve Ulaşım

a) Tarım

Garp Cephesinde bilfiil harekatı askeriye sahası olan mevakiye munhasır olmak üzere Âşarın sureti cibayetine dair kanun layihası münasebetiyle 16 Temmuz 1337 tarihli konuşması; Aşâr nizimnamesinde, mahsulü zayi olan yerler hakkındaki genel ahkâmın bunlar hakkında da uygulanacağını belirttikten sonra şunları söyledi: *"Eğer Allah göstermesin düşman eline geçmek yanmak gibi fevkalâde şeylere tesadüf edilecek olursa bittabi yeni bir madde tesbit edilecek ve affı için Heyeti Âliyenize bir maddei kanuniye tevdi edilecektir. Aynı ihtimat memleketin her tarafı için varittir... Maliye Vekâleti nafi olsun, muzir olsun vergi cibayet etmek hevesinde değildir.*"¹⁹⁶

Ziraat Bankasının 1338 bütçesi münasebetiyle 2 Temmuz 1338 tarihli konuşması; *"Evvelce muamelatı yalnız emvali gayrimenkule üzerine veya emlâk ve arazi üzerine erbabı ziraate veyahut sanayii ziraiye erbabına muayyen faizle para ikraz etmekten ibaret iken son kanunda ziraatle yakından alâkadar olacak olan vazaifi*

¹⁹³ TBMM. Z.C., C.20, s.470.

¹⁹⁴ TBMM. Z.C., C.13, s.152.

¹⁹⁵ TBMM. Z.C., C.10, s.242.

¹⁹⁶ TBMM. Z.C., C.11, s.290.

mühime de kendisine verilmiştir. Fakat itiraf edeyim ki bu vazifeyi banka hakkıyla ifa edememiştir. Bir kere alât ve edevatı ziraiye meselesi terakkiyatı mihanikiye meselesidir. Bankanın bunu bihakkın ifa edecek mütehassıs adamları yoktur. Sonra memleketin ihtiyacatı ziraiyesine, toprağın terkiyatına tevafuk edecek olan alât ve edevatı ziraiye sistemleri muayyen değildir. Banka bu hususta da acemilik göstermiş lâalettayin sistemler üzerine ahaliye alâtı ziraiye tevzi etmiş ve toprakların cinsi ile alât ve edevat tetabuk etmeyerek getirilen alât ve edevattan memul olan fayda hasıl olmamıştır ve bir çok kusurlar da vaki olmuştur. Islahat vâdisinde Ziraat Bankasının köylünün istihsalâtıyla daha ziyade yakından alâkadar olarak onlara rehberlik etmesi lâzımdı ki – banka bu vazifeyi şimdiye kadar ifa etmemiştir. – Çünkü elde mamulünbih olan kanun bu vazîfî bankaya tevdi etmemiştir.”¹⁹⁷

b. Ulaşım

Anadolu ve Bağdat demiryolları nakliyat tarifesinin altı misline iblağına dair kanun münasebetiyle 9 Nisan 1337 tarihli konuşması; “Memleketin emri müdafasında şimendiferlerin ne kadar mühim vazife ifa ettiğini bendeniz izahtan müstağni görürüm. Tarifelerin tezyidi halinde bunun memleketin mahsulâtının ve mevaddı iptidaiyesinin harice ihracı üzerinde nevama suitesir icra edeceğini encümeniniz nazarı itibara almamış değildir. Şimendiferlerde bir açık vardır ve şimendiferlerin faaliyetini tatil edemeyiz. Çünkü bizim için mesaili hayatiyedendir bu.”¹⁹⁸

7- Askeri Konular

Askeri istifa ve tekaüt kanununun 12.maddesinin tadiline dair kanun layihası münasebetiyle 2 Mayıs 1337 tarihli konuşması; “Evvelki teklifte ceza olan kısmı ile kendisine tekaütlüğü tebliğ edilinceye kadar ifayı vazife edenler arasında fark gözetilmemişti. Neticei tetkikatımızda iki şeyi yekdiğerinden ayırdık. Mesela; kendisine tekaütlüğü tebliğ edilinceye kadar hiçbir kusur ve hatası olmadığı halde vazifesi başında çalışmış olan bir zabitin o müddet zarfındaki hidematından aldığı maaştan ve tekaüdiyesinden istifade etmemesini biz tabii haksız olarak telâkki ettik. Onlar hakkında tekaüt muamelesinin bir tadil veçhile yapılmasını; ancak cezalı olanların hakkında tekaüt muamelesinde esas olarak tebliği nazarı itibara almadık. Ve bir de mülkiye tekaütleriyle bunun esasının birleştirilmesi mevzuubahsoldu. Malûmualileri Mülkiye

¹⁹⁷ TBMM. Z.C.,C.21, s.216.

¹⁹⁸ TBMM. Z.C.,C.9, s.437-438.

Tekaüt Kanunu ayrı bir kanundur. Alelade memurini idare kısmı vardır. Binaenaleyh askeri muamelatıyla kabili telif olmadığı için bilahara onlar için görülecek olan lüzuma göre Heyeti Vekileden sevk edilecek kanun üzerine ayrıca düşünmek üzere Askeri Tekaiüt Kanununun bu veçhile çıkarılmasını encümeniniz tensibetti. Ve o veçhile Heyeti celilenize sevk etmiş oluyor.”¹⁹⁹

VII. HÜSREV GEREDE

A) Hüsrev Gerede'nin Biyografisi

1888'de Edirne'de doğdu. Babası Rıdvanbeyzade General Mehmet Ali Paşa ve annesi Fatma hanımdır.²⁰⁰ İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1908 yılında Erkân-ı Harp'ten kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 1912 yılında Balkan Savaşı'nda VII. Tümen Kurmay Başkanlığı, 1913'te Trakya Tahdit-i Hudud üyeliği görevi yanı sıra Atina Sefareti Ateşemiliterliği vazifesinde bulundu. 1914-1917 yılları arasında Şark Cephesi Kafkas Ordusu Harekât Şube Müdürlüğü görevini ifa etti.²⁰¹ Trabzon'da toplanan Kafkas Sulh Komisyonu üyeliği ve Kâzım Karabekir Kolordusu Kurmay Başkanlığı görevlerini yaptı. Mütareke'den az önce İstanbul Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Umum Süvari Müfettişliğine tayin edildi.²⁰² Bu hizmetleri sırasında 7 Haziran 1916'da, gösterdiği gayret ve fedakârlıktan dolayı Gümüş liyâkat ve imtiyaz madalyaları ve kıdem zammı ile ödüllendirilerek Binbaşılığa terfi etti.²⁰³

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan subaylardan biri olarak, Müfettişlik Erkân-ı Harbiyesi'nde İstihbarat ve Siyasiyat Şubesi Müdürlüğü vazifesini gören Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey,²⁹⁴ *“İnkılâp çalışmalarında mutalâat ile muhitini ikna eden, makul fikirleri münakaşa ve ta'mik ve tahlil ederek müsbet neticeyi çıkaran bir devlet adamı”*²⁰⁵ olarak tanımladığı Atatürk'ün yanında Havza, Amasya,

¹⁹⁹ TBMM. Z.C.,C.10, s.225.

²⁰⁰ Hüsrev Gerede, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:414; Bazı eserlerde Hüsrev Bey'in doğum tarihi 1886 ve annesinin adı Mah-i Nur olarak verilmektedir. Günay Çağlar, Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası Nisan-Haziran 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s.18; Fethi Tevetoglu, “Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar”, Türk Kültürü, S. 82, Ankara 1969, s.203; Enver Konukçu, “Hüsrev Geredeye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu”, 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler, s.233; Bilâl Şimşir, Hüsrev Beyin doğum tarihini 1884 olarak vermektedir. Şimşir, Bizim Diplomatlar, s.330.

²⁰¹ Çağlar, a.g.e., s.18.

²⁰² Tevetoglu, “a.g.m.”, s.203; Şimşir, a.g.e., s.331.

²⁰³ Çoker, a.g.e., s.935.

²⁰⁴ Konukçu, “a.g.m.”, s.233.

²⁰⁵ Hüsrev Gerede, “Atatürk”, Belleten, C.20, S.80, TTK, Ankara 1956, s.568.

Erzurum, Sivas ve Ankara'daki bütün Milli Mücadele faaliyetlerinde yararlı hizmetler gördü.²⁰⁶

Atatürk tarafından "benim ilk inkılap ve müşkülat arkadaşım" şeklinde vasıflandırılan Hüsrev Bey, Atatürk ile tanışmasını hatıralarında şöyle anlatmaktadır: *"Bu devrin 1919 Mayısının haftası içinde Ordu Müfettişliği ile Şarka gideceğini duyduğumuz Mustafa Kemal Paşa'nın beni arattığını haber verdiler. Düşman zabıtlarına selam vermek zilletine tahammülü olmayan, tecavüze, hakarete karşı silahla mukabeleye karar vermiş bulunan arkadaşlarım gibi ben de altı aydan beri üniformamı dolaba koymuştum. Mustafa Kemal'in resmen ziyaret vazifesiyle üniformayı, İstiklâl aşkıyla yanan ateşten gömleğin üzerine giydim. Tabanca cebimde, şimdi Halâşkâr Gâzi şerefli ismini taşıyan, o zamanki Sişli caddesindeki kira ile oturduğu ufak evin yolunu tuttum. Bildiğiniz gibi bu ufak ev arkasındaki büyük arsa ile Şark Vilayetleri Umum Müfettişi Tahsin Uzer'indi. İstanbul Vilayeti müze yapılmak üzere evi satın almıştır. İnkılâp müzemiz olan bu ufak evin alt katındaki sağ odada bürosunda beni kabul eden bu genç, dinç, kahramanın giyinmesine itina eden şık bir asker, temiz, güzel elli, ipek gibi sarı saçlı, şehlâ tatlı mavi gözlü, çok sempatik, pek nazik bir centilmen olduğunu gördüm. Konuşmamızdan, seyahatin resmi şeklinin, Samsun ve havalisi ile Şark Vilayetlerindeki asayişsizliği düzeltmek üzere muvakkaten Sultan Vahideddin ve Sadrazam Damad Ferid tarafından gönderildiğini, fakat asıl maksadın düşman sürgüleri altındaki bir yerde milli birlik ve kurtuluş teşkilatı yapılacağından bu kutsal gaye ile milletin sinesinde çalışmak üzere Anadolu'ya geçeceğini ve beni de bu Erkân-ı Harbiyesine almak isteğinde olduğunu sevinçle öğrendim."*²⁰⁷

İtilaf Devletlerinin silahla dağıttıkları son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Trabzon mebusu sıfatıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini temsil eden Hüsrev Bey, burada Misak-ı Milli'nin görüşülmesinde yardımcı oldu. Mebusan Meclisini'nin dağıtılmasından sonra Ankara'ya dönüp²⁰⁸ Hakimiyet-i Milliye gazetesinde *"Şanlı tarihimizin, Türk Medeniyeti'nin haşmetli, ulu âbideleriyle bezenmiş, medreseleri, mektepleri ve müesseseleriyle Osmanlı Müslümanlığının feyiz ve irfanı olmuş bulunan güzel İstanbul'umuzun başına gelen büyük felâketi, dilimin*

²⁰⁶ Konukçu, "a.g.m." s.233.

²⁰⁷ Sami Önal (Hazırlayan), Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, Literatür Yay., 4.Baskı, İstanbul 2003, s. 23-24.

²⁰⁸ Tevetoğlu, "a.g.m", s.204.

*döndüğü kadar dindaşlarımıza anlatmak benim için vicdani bir vazifedir.*²⁰⁹ şuuruyla halkı bilinçlendirmeye yönelik yazılar yazdı. 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan TBMM'ne Trabzon Milletvekili sıfatıyla katıldı. Bolu isyanının çıkması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından bu bölgeye gönderilen Heyet-i Nasiha'ya başkanlık etti. Düzce yöresindeki Abaza ve Çerkezlerin 4000 kişilik bir kuvvetle Düzce ilçesini basmalarıyla başlayan isyanı bastırmakla görevlendirilen Hüsrev Bey, 23 Nisan'da Gerede yakınlarında Heyet-i Nasihanın diğer üyeleriyle birlikte, sırtından taşlanmak suretiyle yaralanarak asilerin eline düştü. Düzce'ye götürülerek bir müddet gözaltında tutuldu. Albay Refet Bey komutasındaki kolordu tarafından tutsaklıktan kurtarılan Hüsrev Bey, San Remo görüşmelerinin devam ettiği ve Sevr Antlaşması için zemin hazırlandığı bir devrede, ayaklanmanın bazı liderleriyle görüşme imkânı bulmuş, Ankara'daki harekâtın yurdu kurtarmaya yönelik olduğunu, onların düşündükleri gibi, asla militarizm denilen bir askeri diktatörlük kurmayacaklarını belirtmesi, kritik durumu Milli Harekât lehine çevirmiştir²¹⁰

Milli Mücadele yıllarında da Bolu ve çevresi Umumi müfettişlik ve kumandanlığı görevlerini yapan Hüsrev Bey, Haziran 1920'de Ankara'ya dönüp, meclis çalışmalarına katıldı. 19 Ağustos'da Ankara Mevki Komutanlığına atandı. Fakat Nisab-ı Müzakere Kanununun hükümleri gereğince 11 Eylül'de görevinden ayrıldı. 5 Şubat 1921'de Londra Konferansına gönderilen TBMM Heyetinde bulundu²¹¹ *"Mübarek milletimizin hâkimiyetinin ilk timsali olan Büyük Millet Meclisi, hiçbir vakit liderlerinin bir işareti ile ellerini havaya kaldıran, ilan-ı harbleri, emr-i vâki'leri alkışlayan geçmiş meclis-i mebusanlara kıyas edilemez."*²¹² sözleriyle TBMM'nin yapısına dikkat çeken Hüsrev Bey, Meclis'te bulunduğu I. Dönem içinde Milli Savunma ve Dışişleri Komisyonlarında çalıştı. 2 soru önergesi, 7 takdir, 5 kanun teklifi verdi ve kürsüde 66 konuşma yaptı. Başkomutanlık süresinin 5 Mayıs 1922'den itibaren 3 ay daha uzatılmasına dair kanun teklifi, 6 Mayıs 1922'de 229 sayılı kanun olarak kabul edildi.

TBMM'nin II. ve V. dönemlerinde de Urfa ve Sivas milletvekili olarak hizmet gören Hüsrev Bey, Milli Mücadele döneminde, Meclis'te ve cephede gösterdiği

²⁰⁹Hüsrev Gerede, "İstanbul Felâketi I", *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1920, 20. Bu yazı 2 bölümden oluşmakla birlikte 2.si 17 Nisan 1920 tarihli'dir. Bu yazılarında Mebusan Meclisi'nin İngilizler tarafından nasıl ve ne maksatla dağıtıldığı anlatılmaktadır.

²¹⁰Önal, a.g.e., s.191, 201-202; *İstikbal*, "Bolu Ayaklanması Nasıl Başladı", 2 Haziran 1920, 143.

²¹¹Çoker, a.g.e., s.935; Çağlar, a.g.e., s.18-19.

²¹²Hüsrev Bey, "Mesleki Temsil Ne İçin Ekseriyetle Redde Uğradı" *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Aralık 1920, s.86.

fedakârca hizmetlerinden dolayı, TBMM'nin 21 Kasım 1923 tarihli kararıyla Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklâl Madalyasıyla ödüllendirildi. Madalyası 23 Mart 1928'de TBMM'de yapılan bir törenle göğsüne takıldı.²¹³

Yasama görevinin yanı sıra diplomasi alanında da uzun yıllar hizmet veren Hüsrev Bey ,Urfa mebusu iken 1924-1926 yılları arasında Budapeşte orta elçisi olarak görevlendirildi.²¹⁴ 1926 yılında Sofya'ya elçi olarak atanan Hüsrev Bey, 12 Kasım 1926'da Bulgar Kralı Boris'e sunduğu güven mektubunda; Bulgaristan Krallığı nezdinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk temsilcisi olmaktan dolayı "*bilhassa bahtiyar*" olduğunu, Türkiye ile Bulgaristan arasında ilişkilerin yeniden kurulması yolundaki çalışmaları sürdüreceğini, bu yolda Kral Hazretlerinden ve Bulgar hükümetinden destek göreceği umudunu dile getirdi.²¹⁵ 9 Ağustos 1930 tarihine kadar sürdürdüğü, Sofya elçiliği vazifesinden sonra Türkiye ile İran arasında sorun teşkil eden Ağrı İsyanı nedeniyle Tahran Büyükelçiliğine getirildi. Yeni görevine gitmeden önce, 24 Temmuz 1930'da Atatürk tarafından Yalova'da akşam yemeğine davet edildi.Davet sırasında Hüsrev Bey'in, "*Vazifemi Zatı Devletlerini ve iki kan kardeş milleti memnun edecek tarzda ifaya çalışacağıma emniyet buyurabilirsiniz*" sözleri üzerine Atatürk'ün "*Hüsrev, pasaportun cebinde; fakat dönmeni değil, orada kalmanı, hudut meselesini hâl ile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim*" şeklindeki direktifiyle 1 Eylül 1930'da göreve başladı. Tahran'da vazife gördüğü süre zarfında Türk-İran sınır anlaşmazlığının çözümüne önemli katkılarda bulunan Hüsrev Bey'den 1 Temmuz 1934'te istifası istendi. Hüsrev Bey, anlam veremediği bu durumu şöyle izah etmektedir: "*İran'da dört yıllık elçiliğim esnasında daima başarılı işler görmüş ve en sonunda İran Şahını da Türkiye'ye ve dolayısıyla Büyük önderimiz Gazi hazretlerini ziyarete sevkettikten sonra pek garip ve görülmemiş bir şekilde istifaya mecbur edildim... Resmen harekete geçmeden, bir kerede Cumhur Reisimizin yüksek mütalaalarına arz etmek üzere ertesi sabah erkenden Beylerbeyi Sarayında Gazi Hazretlerini ziyarete gittim. Kendisine emirlerini dün akşam aldığımı – sureti eline vererek – istifayı hazırladığımı, fakat eskâr-ı umumiyenin buna ne diyeceğini düşünüp düşünmediklerini sordum.*

- Ne diyecekmiş? diye sordu.

²¹³ Çoker, a.g.e., s.936.

²¹⁴ Hüsrev Gerede, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:414.

²¹⁵ Şimşir, a.g.e., s.332.

-Ben de kemal-i sükunetle: Ağrı hadisesinde İran'ı teşriki mesaiye icbar etmiş, asırlık hudut ihtilâfını halletmiş, İranla sağlam bir dostluk kurmuş ve Şah'ı Gazi'nin yanına getirmiş bir sefirinin akibetinin bu mu olacağını söyleyeceklerdir, efendim, dedim.

- Hüsrev propaganda yapma. Muvaffak olmadın. Şah seni sevmedi. Biz, seni sever ve tutarız, demez mi?

Fitneci tesiri bariz bu sözlerden asla teessür duymadım. Cevaben:

-Ben propaganda yapmıyorum. Hükümetin kusurunu örtmeye çalışıyorum, dedim. ”

Tahran Büyükelçiliğinden direktif üzerine istifa eden Hüsrev Bey, bunun sebebini “Sır ve hikmetine akıl erdiremediğim bir garabetle naçiz şahsım tamamen unutulmuş”²¹⁶ sözleriyle izah ederek, başarısının hükümete maledildiğini ifade etmektedir.

22 Aralık 1936 – 19 Haziran 1939 tarihleri arasında Tokyo Büyükelçiliğine atanan Hüsrev Bey, Sefir-i Kebir Tuğamiral Osman kumandasında Japonya'ya resmi ziyarette bulunan “Ertuğrul Fırkateyni”nin 16 Eylül 1890'da Kumanona Denizinde fırtınaya yakalanıp batması ve 450 Türk subay ve erinin şehadetleri hatırasına Japonlar tarafından yapılan dostluk anıtını şehitlerimizin ve Türklüğün şanına yakışır bir hale getirmiş ve Türk-Japon ilişkilerinin çok iyi bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.²¹⁷

Almanların, Polonya'ya saldırdığı sırada Hitler nezdinde Berlin Büyükelçisi olarak 3 Eylül 1939'da göreve başlayan Hüsrev Bey, takriben 3 yıl süren bu vazifesi sırasında Hitler ile yakın dostluk kurdu. Hatıralarında, Hitler ile kurduğu dostluğun derecesini, üzerinde Hitler'in imzası ve ithaf yazısını taşıyan Büyük Frederik'ten kalma sofra takımını armağan etmesi ve Hitlerin kendisini özel vagonu ile sınıra kadar göndermesi, misalleriyle izah etmeye çalışan Hüsrev Bey, bu dostluk vasıtasıyla Türkiye'nin 2.Dünya Savaşına girmesine büyük ölçüde mani oldu.²¹⁸

²¹⁶ Hüsrev Gerede, Siyasi Hatıralarım I, İran (Ağustos 1930 – Haziran 1934), Vakıf Basımevi, İstanbul 1952, s.16-17, 292; “Hüsrev Gerede”, Yakın Tarihimiz, C.1, S.1, İstanbul 1961, s.163, 165.

²¹⁷ Hüsrev Gerede, Mübarek Ertuğrul Şehitlerimiz ve Muhteşem Anıtları, 413 sayılı Donanma Dergisi Eki, Deniz Basımevi, İstanbul 1956, s.5, 16-22. Hüsrev Bey'in Ertuğrul Şehitleri ve Anıtı hakkında varolduğu söylenen diğer bir eseri, “Türk-Nippon Dostluğunun Sonsuz Hatırası Ertuğrul”. Bu eser tarafımızdan bulunamamakla birlikte, Tokyo 1937 basımı olan eser hakkında; “yarısı Türkçe yarısı Japonca olan eser, Türk-Japon Bahriye Arşivlerinden; kaza zamanı çıkan Japon gazetelerinden alınarak tertip edildi” bilgisine ulaşabildik. Hüsrev Gerede, Mübarek Ertuğrul Şehitlerimiz ve Muhteşem Anıtları, s.27.

²¹⁸ Hüsrev Gerede, Harb İçinde Almanya, (Yay.Haz.Hulusi Turgut – Sırrı Yüksel Cebeci), ABC Yay., İstanbul 1994, s.32-33, 135.

Diplomasi alanındaki son görevini 5 Şubat 1947 – 19 Temmuz 1949 tarihleri arasında Rio de Janerio Büyükelçisi olarak yapan Hüsrev Bey, bu vazifesi hakkındaki düşüncelerini “*bu çok pahalı ülkede, hiç olmazsa ‘Panair do Brassil’ adlı tanınmış şirkete, İstanbul-Rio arasında bir hava hattı kurdurmak suretiyle, ülkeme küçük bir hizmetim dokunduğu için teselli buluyor ve memnun oluyordum*”²¹⁹ sözleriyle ifade etmektedir.

Büyükelçilerden Galip Kemal Söylemezoğlu’nun kızı Lamia Hanım ile evlenmiş olan Hüsrev Bey’in Faruk ve Selçuk adlarında iki çocuğu vardır. Bunlardan Farukun, yedek subaylığını yaparken atış talimlerinde bir bomba kazasına kurban gitmesi, Hüsrev Bey’in çalışamayacak derecede sarsılmasına yol açmıştır.

Soyadı Kanununun çıkmasından sonra, Gerede hadiselerinde gösterdiği başarıdan dolayı Mustafa Kemal Paşa, ona (Gerede) soyadını verdi. Hüsrev Bey’in, İstanbul-Teşvikiye’de oturduğu caddeye de “Hüsrev Gerede Caddesi” adı verildi.²²⁰ Almanca ve Fransızca bilen Hüsrev Gerede, 22 Mart 1962’de vefat etti. Edirnekapi Şehitliğine defnedildi.²²¹

B) Hüsrev Gerede’nin Faaliyetleri

1- Askeri Konular ve Meclis

a) Askeri Konular

Ahzi asker şubelerinin lağvı hakkındaki taktir münasebetiyle 8 Temmuz 1336 tarihli konuşması; “*Teşkilatı askeriyede ahzi askerler dünyanın kabul ettiği bir usüldür. Amma onun içinde hırsız binbaşı çıkarmış, tecziye edersiniz. Bu başka meseledir. Fakat esas, ahzi asker devairi en son usuldür*”²²² dedi.

Mustafa Kemal Paşa’nın Trakya ve Düzce ahvali hakkında bir takrire istinat etmeyen şifahi suallere dair beyaneti münasebetiyle 14 Ağustos 1336 tarihli konuşmasında, vakıanın ilk ortaya çıkışı sırasında Dr. Fuat, Bugün Moskova’da bulunan Osman, Bolu Mebusu İlyaszade Şükrü Beylerle oraya gittiklerini, Gerede’de esir düştüklerini ve orada bulundukları süre zarfında kendilerinde bir kanaât hasıl olduğunu ifade ettikten sonra şunları söyledi: “*Düzce ahvali esasen bugünün işi değildir. Eskiden*

²¹⁹ Gerede, Harb İçinde Almanya, s.416.

²²⁰ Şimşir, a.g.e., s.332

²²¹ Çağlar, a.g.e., s.19.

²²² TBMM. Z.C.,C.2, s.192

beri takarrür ve teraküm etmiş sui idarenin muhassalasıdır. Memurini idarenin doğrudan doğruya omuzlarına yüklenmiş bir mesuliyettir. Bunu böyle kabul edeceğiz. İkincisi, Hendek ile Düzce arasındaki Neferin mevkii ormanlıktır. Orada harekatı muntazamai askeriye yapılamaz ancak çete muharebesi yapılır. Oradaki köyler esasen minelevvel eşkıyalıkla yaşarlar... İşleri güçleri geçen yolcuları soymak, kaçakçılık etmektir. Abazaları, meşrutiyet düşmanı, asâyiş düşmanı muzır bir halk olarak telakki ediniz. Çerkesler hakikaten yola gelir ve lâfanlar takımıdır. Abazalar orada toplu kalmasından, onları Türk köyleri arasına koymalı ve sonra silah toplamak, bilhassa mesela bundan evvel yapılan tedibatta pek büyük bir Hükümet savleti gözüktü. O muntıkada, zannedirim ki, üç-dört bin silah ve pek çok cephane vardır. Bugün cephede silaha ihtiyaç varken ve silah yaratmak için uğraşırken o eşkıya muntıkasında üç dört bin silahın ne lüzumu var? Fırsat gelmişken Heyeti İcraiye'den istirham ederim, orayı temizlemeli ve kökünü kazımalıdır.”²²³

Bu seferberlik müddetine münhasır olmak üzere hidematı fiiliye, ihtizatiye ve müstahfıza efradından bedeli nakdi ahzına dair kanun layihası münasebetiyle 24 Ekim 1336 tarihli konuşması; “Hristiyanları askere almadığımıza göre onlardan bedel alacağız. Yalnız para veremeyecek durumdakileri askere mi alacağız? İlk önce onu kararlaştırmalıyız.”²²⁴ dedi.

Talebe ve muallimlerin askerlikten tecillerine dair teklifi kanuni münasebetiyle 30 Ocak 1337 tarihli konuşmasında, her şeyden evvel maksadın askerlikten af değil, tecil olduğunu yani askerliğin esas olduğunu vurguladıktan sonra konuşmasının devamında şunları ifade etti: “Her müslüman bu vazifei mukaddeseyi icabettiği zaman yapacaktır. Fakat tahsili ilmi maârifin ve bilhassa uzun senelerden beri medarisi atikamız tahsisatımızın azlığı yüzündün, Darül hilafülaliyyemizin büyümemesi yüzünden bugün köylüler hakikaten hocasız kalmıştır ve bu hocasızlık bizim için en büyük felâkettir. Onun için medârisi atikanın 1337 senesinde ihyasına kemali şiddetle taraftarız....Harbi Umumide, medreselerde tam tahsil zamanında talebeleri yakaladılar, askere sevkettiler. Bu yüzden medaris sarsıldı. Bu olmasın diyerek medariste altı sene tahsiline çok ehemmiyet verdik. Yani talebe geldiği zaman medariste altı sene behemehal olsun, hizmeti maksure hakkını bihakkın iktisap etsin, ondan sonra

²²³ TBMM. Z.C.,C.3, s.193-194.

²²⁴ TBMM. Z.C.,C.5, s.157.

talimgâhta altı ay tahsil etsin."²²⁵

Ermenistan sulh şeraiti hakkında tahrir münasebetiyle 18 Kasım 1336 tarihli müzakerede yaptığı konuşmada, mütareke'nin ordunun hakkı olduğunu ifade ile şunları söyledi: "*Çünkü bu ciheti askeriye aittir. Ne gibi şerait göstermeliyiz ki, düşman tekrar harbe mübaşeret ederse bizi fena bir mahalden vurmasın? Kaç top istemeli, ne kadar cephane istemeli? Bunlar ordunun bileceği şeylerdir. Binaenaleyh Erkânı Harbiyei Umumiye ile alâkadardır.*"²²⁶

Talimgâhtan neşet eden efendilere teçhizat ve levazımı iksaiyelerini temin için 150'şer lira itası hakkında kanun layihası münasebetiyle 11 Aralık 1336 tarihli konuşmasında; "*Tabii tahattur edersiniz efendim, 2 Teşrinisanide Büyük Millet Meclisinin ilk çıkardığı İstiklâl zabitleri diploma almışlardır ve bu vatana ve bu millete hizmet etmeye yemin etmişlerdir. Bunların nasıl geldiğini de biliyoruz. Düşman içinden kaçmışlar, çocuk olmalarına rağmen her türlü fedakârlığı göze almış, yoksulluk içinde Abidin Paşa köşkünde günde sekiz saat talim ile vazifelerini ifa ettiler. Bunlar şu vatanın medarı iftihar ve gözbebeğidir*" dedikten sonra birinci maddenin 'bu sene mektepten neşet edecek efendilere' cümlesi üzerinde oynanabileceğini, yalnız bu sene çıkanlara ait olmaması gerektiğini, bundan sonra zabıt vekili olarak çıkan efendilere de teçhizat parası olarak 150'şer lira verilmesi gerektiğini"²²⁷ vurguladı.

Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Beyin, geçen içtimaadaki beyanatının keemlemyekûn addolunmasına dair tahriri münasebetiyle 16 Aralık 1336 tarihli konuşması;

Riyaseti Celileye

Geçen ki celsede Amasya mebusu Ömer Lütfü Beyin Müdafai Milliye encümeninden istifası münasebetiyle mezkûr, encümen namına söz alan Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey beyanâtı arasında aynen şu sözleri söylemişti. (Bu millet hiçbir vakit erkânı harplerin bazicesi olamaz ve olmayacaktır.) Bu sözlerin Büyük Millet Meclisi kürsüsünden Müdafai Milliye encümeni riyaseti sıfatını elyevm taşımakta olan bir âza tarafından icabı ifa kılınmadığından bugün Heyeti Celileye bir vazife teveccüh eylemektedir. Bu ifade bir kere millete karış gayrivaki bir isnadı tazammum eylediği

²²⁵ TBMM. Z.C.,C.7, TBMM Matbaası, 2. Baskı, Ankara 1944, s.445.

²²⁶ TBMM. Z.C.,C.5, s.382.

²²⁷ TBMM. Z.C.,C.6, TBMM Matbaası, 2. Baskı, Ankara 1942, s.300-301.

gibi temeli zabturalı ve uhuvveti askeriye olan sevgili ordumuzun ruhu samimiyetini rencide edecek tefrika bir mahiyeti de haizdir. Büyük Millet Meclisinin istiklâli vatan ve milletin uğrunda kan dökmekte olan mukaddes ve mübarek ordusunda meslek ve sınıf farkları olmayıp ancak vedia-i millet olan kahraman asker yavrularla onların velisi, mürebbisi, babası makamında bulunan fedakâr bir heyeti zabitan vardır. Binaenaleyh Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey tarafından menzili düşünülmeden sebebin minelesbap sarfolunmuş bulunun mezkûr sözlerin ordumuzun medarı muvaffakiyeti olan tesanüt ve mubadenetin her türlü halleden vikayesi için keemlemeyekün addolunmasının Meclisce tahtı karara alınması ve mezkûr sözlerin zabıt ceridelerinden ihracını arz ve teklif eylerim.

Trabzon Mebusu

Hüsrev

Hacı Şükrü Beyin meseleyi tam olarak kavrayamadığını iddia ettikten sonra şunları söyledi: *"Bugünkü ordu Büyük Millet Meclisinin ordusu olmak münasebetiyle hepimiz gibi onunla alâkai maneviyem vardır. Bundan başka şahsen gerek Balkan Harbinde ve gerek Harbi Umumide bu mübarek ordunun safları arasında, namusuyla çalışmış bir arkadaşınız olarak ordumuzu yakından tanımakla da kesbi fahar ederim. Arkadaşlar, orduda şu veya bu meslek yoktur. Orduda sunufu muhtelif yani piyade, topçu, süvari, istihkâm ve kıtaatı fenniye zabitanı vardır. Bunlardan lâakal iki sene bilfiil kıta kumandanlığını muvaffakiyetle icra ettikten sonra temayüz edenler bir müsabaka imtihanına tabi olurlar ve kıtadan Erkânı harp mektebine gideler. Erkânı harp mektebinde üç sene tahsili ali askeri gördükten sonra erkânı harp olup diplomasını alır, çıkarlar. Binaenaleyh bunlar tamamen kıta zabitidir. Bu ordunun zabitanıdır."*²²⁸

Ankara'daki mektebi harbiye talimgâhından neşet edecek zabıt vekillerine maktum yüz ellışer lira teçhizat parası itasına dair teklifi kanunisi münasebetiyle 1 Kasım 1336 tarihli konuşması;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Mektebi harbiye zabitan talimgâhından zabıt vekili olarak neşet eden efendilerin orduya yeni iltihak eden her zabitin kati bir surette ve kısa bir zamanda muhtaç olacağı ve kendi muhassasatlarıyla tedarikine imkan bulamayacakları seyyar yatak, manevra

²²⁸ TBMM. Z.C., C.6, s.394-395.

sandığı, dürbün, tabanca, elbise, çizme, muşamma ve saire gibi mevaddi tedarik edebilmeleri için toptan bir paraya ihtiyaçları tabiidir. Dersaadette Mektebi harbiyeden çıkan zabıtana verildiği veçhile beher efendiye bir defaya mahsus olmak üzere yüz ellişer lira teçhizat parası verilmesi bu gün için zaruri bir meseledir. Binaenaleyh, Heyeti muhteremeden berveçhi âti mevadî kanuniyenin kabulünü ve ahiren çıkan efendiler mahalli vazifelerine müteheyyii hareket olduklarından iş bu kanununun müstaceliyetle müzakeresini teklif ederiz.

Madde 1- Mektebi harbiye talimgahından zabıt vekili olarak neşet eden efendilere bir defaya mahsus olmak üzere maktuan yüz ellişer lira teçhizat masarifi verilir.

Madde 2- İş bu kanunun icrasına Müdafaai Milliye ve Maliye Vekâleti memurdur.

Trabzon Mebusu

Hüsrev

Hüsrev Bey, teklifi hakkında; “Meclisi Milli böyle bir şey için müzakere etmek istemez ve müzakereye değmez. Bu derhal kabul edilecek ve açık bir meseledir” dedi. Teklifin, Müdafaai Milliye Vekâletinin uygun görmesiyle gelecek olan kanun ile birleştirilip müzakere edilmesine karar verildi.²²⁹

Erkân, ümera, zabitan ve mensubini askeriyyeden olan mebusların bu devrei intihabiyede mezun addolunmalarına dair teklifi kanunisi münasebetiyle 29 Eylül 1336 tarihli konuşması; “Nisabı ekseriyet kanunu namı ile bir kanun çıktı, bundan memurlukla mebusluk içtima etmez diye bir kayıt vardır ve teşrini evvel birden evvel memurluğu mebusluğa tercih edeceklerini bildirmeye mecburdurlar. Mülki memurlar gene eski memuriyetlerine gidebilirler ve asker arkadaşlarımız mesleğinden olur, açıkta kalır. Bu hiç doğru değildir. Çünkü askerler siyasetle meşgul olamazlar. Onun için bu fevkalade ahvale mahsus olmak üzere, ilk meşrutiyette, Birinci Meclisi Mebusanda yapıldığı veçhile, buradaki arkadaşlara, bu müddete mahsus olmak üzere mezuniyet verilir.” sözleriyle teklifini izah ettikten sonra, teklifi Layiha Encümenine gönderildi.²³⁰

Hüsrev Bey ve arkadaşlarının, Başkumandanlık müddetinin 5 Mayıs 1338 tarihinden itibaren üç mah temdidine dair 4 Mayıs 1338 tarihli kanun teklifi ;

²²⁹ TBMM. Z.C.,C.5, s.228-229.

²³⁰ TBMM. Z.C.,C.4, s.367; C.5, s.111-112.

Mücahedei Milliyemizin muvaffakiyetle tetvici maksadıyle Büyük Millet Meclisinin Başkumandanlığa intihabeylediği Reis Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin vazifei mezkûrede devamını icabettiren esbap heniz zail olmadığından âtideki teklifi kanununin müstaceliyetle müzakeresi ile kabulünü teklif eyleyiz.

Madde 1- Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşaya Başkumandanlık tevcihine dair olup iki defa üçer mah temdidedilmiş olan kanun üç mah deha temdidedilmiştir.

Madde 2- İş bu kanun 5 Mayıs 1338 tarihinden muteberdir.

*Madde 3- İş bu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur*²³¹

Hüsrev Bey ve arkadaşlarının kanun teklifi, 229 sayı ile kanunlaştı.²³²

Bazı zabitanla alâkalı suistimaller ile, asker firarileri hakkında 5 Temmuz 1336 tarihli müzakerede yaptığı konuşmada; memleketimizde firarilerin çok olması nedeniyle cephedeki kuvvetin sarsıldığını, hükümetin buna sebep olanları bulup cezalandırması gerektiğini ifade ettikten sonra Kuva-yı Milliye'ye değinerek şunları söyledi: "Kuvayi Milliye bir zarureti elime olarak doğmuştur. Bidayette mütarebe ahkâmına riayet için, askeri sivil halinde istihdama mecbur kalmıştık. Kuvayi Milliye ile bir çok dahili isyanların da teskinine muvaffakiyet hasıl olmuştur. Mevcut Kuvayi Milliye'nin muntazam asker haline ifrağı için, Erkânı Harbiye Umumiye mezuniyeti âlileriyle lâzım gelen tedabire tevessül ediyor. Badema kuvayi milliye meselesi mevzubahs olmayacak, yalnız ordu meselesi var. Ordu da hakikaten muhtacı islahdır."²³³

Vaziyeti askeriye hakkında 8 Ağustos 1337 tarihinde vuku' bulan müzakerede yaptığı konuşmada Başkumandanlık meselesi ile ilgili izahta bulunarak şunları ifade etti: "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Başkumandanlığın hariçte husule getirdiği tesirler hakkında bazı vesaik vardır. Tabii ordu ve memleket dahilinde bir takım kısımlar vardır. Bunun resmi kısımlarını aleni celsede okudular. Efendim; dahildeki ve hariçteki vaziyet, malûmu Âliniz bu son ricâttan sonra, Avrupalılar bir iki propaganda yapıyorlardı. Bu propaganda da artık Mustafa Kemal

²³¹ TBMM. Z.C.,C.19, s.519-520

²³² TBMM. Kavanin Mecmuası, C.1, s.273, Düstur, C.3, Üçüncü.Tertip, s.45.

²³³ TBMM. G.C.Z.,C.1, s.88.

Paşaya kimsenin itimadı kalmadığı ve kendileri için gayet müsait şeraitle sufha teşne adamlar çoğaldığı gibi bu şekilde bir takım propagandalar' başlamıştı. Başkumandanlığın Paşa Hazretlerine tevcihi üzerine bu propagandaların yavaş yavaş kökü sarsılmakta olduğu anlaşılmıştır."²³⁴

6 Mayıs 1338 tarihli oturumda; Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın vaziyeti askeriye hakkında izahatı ve suallere cevabı münasebetiyle yaptığı konuşmada da, Başkumandanlık meselesine değinerek, Başkumandanlık kanununun geniş ve derin bir şekilde müzakere edildiğini artık bunun üzerinde söz söylemenin gereksiz olduğunu belirtti.²³⁵

Firar eden efradın Divanı harplere tevdiine dair 19 Şubat 13377 tarihli teklif-i kanunisi ; ilgili teklif İstiklal Mahkemelerinin faaliyette bulunduğu zamana ait olduğundan ve Meclisin İstiklal mahkemelerini faaliyetten menetmesiyle bu teklifin kanun olarak tedvinine gerek olmadığı kanaatiyle dikkate alınmadı.²³⁶

Meclis namına orduya bir tayyare hediye edilmesine dair 16 Mayıs 1337 tarihli takriri;

BMM. Riyaseti Celilesine

Elyevm içinde bulunduğumuz harbde tayyarelerin ne derecelerde müessir bir vasıtai harp olduğuna herkes kanaat etmiştir. Gerçi Hükümeti Milliyemiz kuvayi havaiye ile delüzumu kadar meşgul oluyorsada daha mübrem ihtiyaçlarkarşısında büyük bir hava filosu vücuda getirecek kadar sarfiyat yapamıyor. İşte şu ciheti nazarı dikkate alan zirde vaziulimza bizler bütçeye bar olmaksızın her dairei intihabiye namına bir tayyare temin eyleyerek surette teşvikatta bulunmak üzere bir komisyon teşkil ederek bimennihiteaala bugünden itibaren millet meclisi namını taşıyacak bir tayyarenin derhal siparişi yapılmak üzere yedi bin beşyüz liranın meclis veznesinden tesviyesiyle bu meblağın altı mah zarfında rüfekayı kiram tahsisatından mahi'ye katedilecek beşer lira ile meclis veznesine iadesini teklif ederiz. ²³⁷

15 Mayıs 1337

Antep	Aydın	Trabzon	Saruhan	Saruhan	Bursa
Kılıçali	Esad	Hüsrev	Avni	Mustafa Necati	Operatör Emin
Canik	Cebeliberewket	Karahisarı Şarki	Cebeliberewket		
Hamdi	Rasim	Memduh	İhsan		

²³⁴ TBMM. G.C.Z., C.2, s.188

²³⁵ TBMM. G.C.Z., C.3,s.345

²³⁶ TBMM. Z.C., C..8,s.300

²³⁷ TBMM. Z.C., C.10,s.295

b) Meclis

Konya Mebusları Musa Kâzım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve rüfekaşı hakkında Divanı harp kararı münasebetiyle 24 Ekim 1336 tarihli konuşması; *"Bugüne kadar benim anladığım iki nokta var. Biri, mebusların masuniyeti, diğeri yapılan muamelelerde doğruluk veya eğrilik olmasıdır. Şimdi efendim, masuniyet için 47. madde de deniyor ki;*

Madde 47- Meclisi Umumi âzası rey ve mütalâa beyanında muhtaç olarak bunlardan hiçbirisi bir güne vadi void ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütâalardan dolayı bir veçhile itham olunamaz; meğer ki; Meclis'in Nizamnamei Dahilisi hilafında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamnamesi mezkûr hükmünce muamele görür.

Burada herkesin aleyhinde söz söyleyebilirim. Fakat dışarıya çıktığımda kimsenin aleyhinde bulunamam."²³⁸

Sivas Mebusu Ziya Beyin istifanamesi dolayısı ile 21 Temmuz 1336 tarihli konuşmasında, sıhhat durumunu mebusluk görevini ifa etmesine mani ise bu istifanın kabul edilmesi gerektiğini fakat az zaman içinde tedavisi mümkün ise vazifesine devam etmesinin doğru olacağını, bunun için de her şeyden önce genel sıhhat durumunun tetkik edilmesi gerektiğini²³⁹ söyledi.

Âzayı kiramdan 11 zata izin itasına dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi münasebetiyle 4 Kasım 1336 tarihli konuşması; *" Böyle rahatsız ve hasta çok arkadaşlarımız var. Mesele yalnız bir şahıs üzerine değildir. Tabii mesele yalnız bunun hakkında nazarı dikkate alınacak olursa o zaman mebuslar maaşlı memurlara benzer. Tebdili hava alanlara da maaş verilecekse muamelât doğru olmaz. Çünkü Meclisi Mebusan âzaları tahsilat alırlar, hizmetleri zamanında tazminat alırlar, maaş almazlar.*"²⁴⁰

İstiklâl Madalyası Kanunu münasebetiyle 28 Kasım 1336 tarihli konuşmasında, cephede fiilen fedakârlık yapanlara madalya verilmesi gereklidir dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: *"Yalnız arkadaşlar dediler ki; Meclis burada ne yaptı? Tarihi cihanda bu Büyük Millet Meclisinin yaptığı iş kadar Devlet büyük bir iş*

²³⁸ TBMM. G.C.Z., C.1, s.214,

²³⁹ TBMM. Z.C.,C.2, s.338-339.

²⁴⁰ TBMM. Z.C.,C.5, s.258.

görmemiştir. Bugün tek mil dünyaya karşı istiklâl uğrunda mücadele eden bu milletin yegâne istinatgahı bu binadır. İçinde bulunduğumuz için biz farkında değiliz. Bu o kadar büyük o kadar muazzam ve kuvvetlidir ki inşallah şu Meclisin heyeti maneviyesiyle, milletin kudreti maddeyesiyle onu izhar edeceğiz. Buna hiç şüphe yok. Bu madalyanın bir faydası daha vardır. Pul darbı, sikke darbı, madalya yapmak gibi şeyler müstakil hükümetlere aittir. İstiklalimize bu da bir delil, bir beraeti istihlâldir. Onun için madalya elzemdir, yapmalıyız. Meclis âzalarına vermeye bende lüzum görmüyorum. Bilfil cephede hizmet eden zevata verelim”²⁴¹ dedi.

2- Milli Mücadele

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın, Londra’ya gönderilecek heyeti murahhas vesilesiyle, İstanbul’da bulunan Tevfik Paşa ile cereyan eden muhaberata dair beyanatı münasebetiyle 29 Ocak 1337 tarihli konuşmasında, Mersin Mebusu İsmail Safa Bey’in “Hükümeti Milliye’nin teklifatı arasında gayet mühim bir madde var. Zatı Şahane’nin Meclisimizin meşruiyetini ve milletin mukadderatına bizzat hakim olduğunu ilân etmesi talep ediliyor. Zatı Şahane Hükümeti Milliye tarafından bihakkin talep buyurulan bu ilanı yapmadığı takdirde ona karşı vaziyetimiz ne olacaktır?” sözlerine cevaben Hüsrev Gerede Bey şunları ifade etti: “Bundan 8-9 ay evvel Şeriatı Garrayı Amediyeyi âleti fesat edenlerin nasıl sahte fetva çıkardıklarını da biliriz ve Anadolu ulemayı kiramının da ona karşı nasıl bir fetva çıkardıklarını da biliriz ve o fetvayı çıkaranların Zâtı Akdesi Padişahı tarafından tayin olunduğunu da biliriz. Binaenaleyh, Zâtı Şahane 8-9 ay evvel, ihtimal iğfal olunmuş, ihtimal öyle görmüş. Bugün Hükümeti Milliye’nin kendilerine hitap ettikleri sual gayet kati ve zamanında sorulmuş ve şu vaziyeti siyasiyenin icabatı aliyesinde bulunmuş bir sualdir. İster cevap verir, ister vermez. Bizim nazarımızda mevcut olan şahıs değildir. Makamı Muallâyı Hilafettir.”²⁴²

3- Dahiliye ve Dış İlişkiler

a) Dahiliye

Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarından mürekkep müstakil bir liva teşkiline dair kanun layihası münasebetiyle 30 Kasım 1336 tarihli konuşmasında, harp sırasında bu mahallerde bulunduğu veçhile konu hususunda kendi mütalâalarını şu cümlelerle

²⁴¹ TBMM. Z.C., C.6, s.107-108.

²⁴² TBMM. Z.C., C.7, s.413-414..

izah etti: “*Adi bir coğrafya haritasına bakarsak görürüz ki, Giresun’dan çıkan bir yol iyi bir cadde halinde Erzincan’a uğrar, oradan bir kol Karahisar’a bir kol da Sivas’a gider. Bu itibarla oranın gerek iktisadi ve gerek askeri hakikaten ehemmiyeti mahsusası vardır. Filhakika bu vaziyeti iktisadiyesinden dolayı Giresun zengin bir şehir deolmuştur ve sahilin göze gözüken bir şehridir. Hem askeri hem de idari ehemmiyeti haiz olduktan sonra, evleviyetle Giresun’un liva olarak kabulüne tamamiyle taraftarım.*”

İlgili kanun layihasının 4 Aralık 1336 tarihli müzakeresi sırasında da şunları ifade etti: “*Ordu; Fatsa, Ünye, Mesudiye kazalarını alıyor. Giresun’a Tirebolu ve Görele kalıyor. Halbuki bu muharebede Tirebolu gerek kara ve gerek bahri topraklarla harap olmuştur. Bendenizce Tirebolunun harap olmasına mukabil Vakfikebir’in Giresun’a ilhaki daha muvafıktır kanaatindeyim.*”²⁴³

Düğünlerde israfın menine dair 11 Kasım 1336 tarihli takriri münasebetiyle konuşması;

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Köylümüz düğün âdadı yüzünden pek perişan oluyor. Saadet ocağı diye kurulan aile düğün israfatı yüzünden borç içinde kalıyor. Ailenin sonu sefaletle varıyor. Köylüler Hükümeti Milliyemizden bu gibi israfatın önüne geçecek evamirin isdarını bekliyor. Ahiren anladığıma göre Bursa Valisi kendiliğinden bu mühim derdi görmüş vilayetine evamiri lâzime vermiştir. Fakat umumi bir derdi içtimai olan bu hale karşı Büyük Millet Meclisinin bir karar vermesi pek lâzımdır. Meselâ; Kına gecesi, içkili, çalgılı dâvetler, cihaz asmak, teşhir etmek, düğün bohçaları, hediye takdimi, cihaz tedariki için mal ve mülk satmak, borç etmek, araba alayları gibi israfatın meni, fukaranın rencide olmaması için vatka hali olanlara bile müsaade olunmaması, nikâhın, bir zarureti elime karşısında erkeğin menkûhasını boşamıyacak kadar yüksek, fahiş olmasına şeran mesaj verilmemesi için icabına tevessül olunmasını teklif eylerim.

1 Haziran 1336

Trabzon Mebusu

Hüsrev

Takriri üzerine söz alan Hüsrev Bey, kendisini buna sevkeden sebebin, bizzat köylülerin müracaatı olduğunu belirttikten sonra şunları söyledi: “*Köylüler bana müracaat ettiler ve dediler ki: biz harap oluyoruz. Bizim köylerimizde bir âdet var, en*

²⁴³ TBMM, Z.C.,C.6, s.144,193

fakir bir adam evlendiği zaman mutlak bir iki tarlasını satar, bir hafta davul çaldırır. O köyde hayır kalma. Allah aşkına siz, Meclise gidince, madem ki milleti düşünüyorsunuz köylü için çalışıyorsunuz, Allah aşkına şu düğün meselesi için bir çare bulunuz dedi. Ben bunun için söyledim. ”²⁴⁴

Karesi Mebusu Hasan Bey ve arkadaşlarının düğünlerde menî israfat hakkında teklifi kanunisi, 25 Teşrinası 1336'da 55 sayı ile kanunlaştı.²⁴⁵

Köy teşkilatı ve idareleri hakkında 9 Aralık 1336 tarihli takrirî;

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Büyük Millet Meclisi encümeni mahsus mazbatasının müzakeratı ileasrın prensiplerine ve halkın ihtiyacına muvafık esasatı vazetmek ve pek hayırlı ve azim bir inkılabı idari vücuda getirmek üzere bulunuyoruz. Halkçılığın en ufak bir cüzü tamsını köy teşkil ettiğine göre bu inkılabı idarinin istinatgahını da hiç şüphesiz yine köyler tesis ve temin edecektir. Bir taraftan heyeti ihtiyariye intihabatı zamanı hulül etmesine nazaran evvelki içtimalarda Dahiliye vekaletine havale edilmiş olan “Köy İdareleri” kanunu layihasının hemen tabı ve tevziyle vekaleti müşarünileyhaca bu esasata müteallik ihzaratın nihayet on gün zarfında ikmal ve her ikisinin acilen müzakeresi ile tahtı karara alınmasını teklif eylerim.

Trabzon Mebusu

Hüsrev

İlgili takrir Dahiliye Vekaletine havalve edildi.²⁴⁶

Jandarma efradı muhassasatının tezyidine dair 3 Haziran 1336 tarihli takrirî;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Aliyesine

Halk nazarında hükümeti milliyemizin kadir ve itibarını yükseltecek köylünün itimat ve teveccühünü kazandıracak vesaitin en mühimi jandarma olduğu cümlemizce malumdur. Etraflı tahkikatıma nazaran bu gün jandarma neferinin muhassasatı maalesef kendisini köylüye bar olmaktan kurtaramıyor. Usulü idareemiz ne kadar halkçılığa doğru inkişaf etse asayişî temin edecek adalete vasıta olacak jandarma neferi bu vaziyette kaldıkça köylünün kendi hükümetini candan sezmesi güç olacaktır. Bu günkü yaşayışı nazarı dikkate alarak gerek köylülerden vee gerekse jandarmalardan icra eylediğim tedkikata nazaran piyade neferinin yevmiye ellişerden bin beşyüz süvari

²⁴⁴ TBMM. Z.C. , C.5, s.322.

²⁴⁵ TBMM. Kavanin Mecmuası, C.1, s.59 ; Düstur, C.1, s.146.

²⁴⁶ TBMM. Z.C. , C6,s.284

neferinin ise,iki bin beşyüz kuruş muhassasat alması zaruridir.Saltanatı milliyenin esasını kuran büyük millet meclisimizin bu babta acilen bir karar ittihaz eylesini teklif eylerim

Trabzon Mebusu Hüsrev

Takrir nazarı itibara alınmadı.²⁴⁷

b) Dış İlişkiler

Sepa Konferansı Reisi Mösyö Milran tarafından verilen cevabi notada müstamel tabirattan dolayı Heyeti Vekilenin ne gibi teşebbüsatta bulunduğuna dair suali münasebetiyle 3 Ağustos 1336 tarihli konuşması; “Bu mösyö Milran’ın İstanbul Hükümeti tarafından Avrupa’ya gönderilen heyeti murahhasaya verdiği cevabi notayı şimdiye kadar gördüğüm siyasi tabirlerin hiçbirine benzer görmedim. Gayet alçakça, gayet mütecavüzane, son derece namussuzca yazılmıştır. Vakia bu hitap, bu saltanatı milliyeyi kuran Anadolu Hükümeti ile âlakadar değildir şüphesiz, fakat mesele Osmanlı Milleti ile, Türk halkı ile âlakadardır. Onun için bendeniz bunu gayet mühim addettim ve düşündüm. Bunu okuyan duramaz efendim. Herhalde Hariciye Vekâleti de bir şey yapmıştır ve yapması lâzımdır. Sualden maksadım, buraya tahta başına kimseyi çekmek değil, buradan muhterem arkadaşlarımız haberdar olsun, okunsun, türkçesi de fransızcası da okunsun, hepimiz anlayalım. Efkarı umumiyei tamamile ikaz edelim ve buna karşı da Hükümetimiz, matbuat şubemiz ne yapıyorsa onu da anlayalım. Maksadım bundan ibarettir.”

Suale cevap veren İstanbul Mebusu ve Hariciye Vekili Muhtar Bey notayı kendisininde gördüğünü ve içeriği hakkında Hüsrev Bey’e katıldığını ifade ettikten sonra şunları söyledi: “Ancak, Ferit Paşa’nın ilk defa Parise gittiği vakit vukubulan müracaatına karşı, o vakit Fransız Başvekili bulunan Klemansonun verdiği mektuptan daha muhakkirane yazılmamıştır. Ancak Ankara’da müteşekkil bulunan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, henüz gerek Düveli İtilaflıye ve gerek muharebe zamanında kendileriyle hali ittifakta bulunduğumuz Devletler tarafından resmen tasdik edilmemiş olduğu cihetle bittabi bu cevap bize hitap değildir. Binaenaleyh biz resmen böyle bir şeye muhatap bulunmadığımız cihetle bittabii bunu varit addetmeyiz; ve bunun içinde verilecek cevap yoktur. Ancak olsa olsa, Hüsrev Beyin dediği gibi, propaganda tarikiyle buna gayri resmi bir cevap verilebilir. Bu vazife zannediyorum ki Matbuat ve

²⁴⁷TBMM. Z.C.,C.2, s.67-68

*istihbarat Müdüriyeti umumiyesine ait bir vazifedir. Hariciye Vekâletine teveccüh edecek bir sual yoktur.”*²⁴⁸

Mütareke teklifine karşı Hariciye Vekâletince ihzar edilen cevabi nota münasebetiyle 4 Nisan 1338 tarihli konuşması; “*Malûmuâlinizdir ki; Yunan Ordusu İzmir'e kendiliğinden çıkmış değildir. Çıkarılmıştır. Şüphesizdir ki, Türk Milletinin nezaketi bu kelimeyi bize bir notada kullandırmayacaktır. Bunu dünya biliyor. Ve bu çıkan ordu büyük fecayi yapmıştır. Bu fecayii gören bu katliamları gören, kendi raporlarıyla anlayan Avrupa'nın, Türk ordusunun kuvveti ve milletin vahdeti karşısında hatasını tamire ihtiyacı vardı. Bunu biz sukûti olarak geçeriz. Zaten dünya biliyor. Yalnız efendiler, Yunanlılar ve Ordusu fecayii yalnız İzmir'de yapmıyor. Trakya'da da yapıyor. Onun için (İzmir) kelimesi yerine “memleketimize ayak basan Yunan ordusu” dersek daha şâmil olur*”²⁴⁹

Bolşeviklerin Londra Murahhası Kresin'in Moskova'ya avdeti hakkında Moskova'dan malumat istenip istenmediğine dair Hariciye Vekâletinden tahriri sual takriri münasebetiyle 1 Şubat 1337 tarihli konuşması; “*Heyeti Vekilenin her an okumakta olması lâzımgelen matbuatı ecnebiye gazetelerinin bir suretini de Hariciye Encümenine gönderirlerse âzayı kiram böyle mühim mesaili Avrupa ceraidindeki malûmat ve makaleleri görmüş olur.*”

Sual takririnin cevabının da yazılı istenmesi sebebiyle müzakere sona erdirildi.²⁵⁰

Düveli mütelifeden mevrut şeraiti sulhiyeye dair teklif münasebetiyle 30 Mart 1338 tarihli konuşması; “*Soğukkanlılığı muhafaza edecek bir zamandır. Yusuf Kemal Bey de yoldadır, ve hükümet çok doğru yapmıştır. O gelmeden cevap vermeyecek. Mütarekeyi zayıflar ister. Kuvvetliler istemez. Binaenaleyh müsaleha meselesi de karışması doğru ve makuldür. İkisine beraber cevap verelim. Zaten biz mütarekeden tahlileyi murat ediyoruz.*”²⁵¹

4- Sosyal Yardım

Şehid olan ümera, zabitan efradı ailelerine mükâfatı nakdiye verilmesine dair takrir münasebetiyle 12 Temmuz 1336 tarihli konuşmasında; mali müşkülattan dolayı

²⁴⁸ TBMM. Z.C., C.3, s.68-69.

²⁴⁹ TBMM. Z.C., C.18, s.521.

²⁵⁰ TBMM. Z.C., C.8, s.40.

²⁵¹ TBMM. G.C.Z., C.3, s.169.

mükafat verilmezse dahi, fedâkarlık gösteren bir şehidin hiç olmazsa ailesine bir misli daha fazla maaş bağlanmalıdır,²⁵² dedi.

Merhum Reşat Hikmet Bey'in çocuklarının tahsil ettirilmelerine dair 3 Haziran 1336 tarihli takrir;

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Mefsup Osmanlı Meclisi Mebusan Reisi Reşat Hikmet Bey merhumun Müslüman terbiyesi ve Türk seciyesi ile büyütölmeye muhtaç iki yavru terk ettiğini İstanbul'da iken öğrenmiş ve çocukların büyük validelerine tevdi olunarak temini istikballeri için hidematı vataniye faslından muavenette bulunulması için o zaman meclisi mezkur riyasetine bir takrir vermiş idim. İngilizlerin payitahtımızı işgal etmeleri ve milletin harimi ismeti olan meclisi mebusan dairesine kadar tecavüzlerini ileri götürmeleri yüzünden bu baktaki maruzatım mecliste okunmamıştı. Bu gün milletimizin büyük meclisi huzurunda milletin kadirşinaslığını talep eylemeyi bir vazifei milliye ve vicdaniye telakki eyliyorum.

Trabzon Mebusu Hüsrev

İlgili takrir Maliye ve Muaveneti İctimaiye Encimenine havale edildi.²⁵³

5- Ekonomi ve Maliye

a) Ekonomi

Mamulâtı dahiliyeden elbise istimali hakkında teklifi kanuni münasebetiyle 1 Ocak 1337 tarihli konuşmasında, herkesin yerli malı giymek isteyebileceğinden şüphesinin olmadığını ve hatta kendisinin buna özen göstererek mümkün mertebe Müslüman malı ve yerli malı giymeye gayret ettiğini fakat yeterince başarılı olamadığını belirttikten sonra şunları ifade etti: "O zaman düşündüm, niçin böyle? Neden bu kadar geri kalmışız? Ben bunu iki safhaya ayırdım. Biri istiklâl meselesi, yani istiklâli iktisadi meselesidir. Çünkü biliyorsunuz harbi umumiye kadar biz müstakil bir hükümet değildik. Çünkü Avrupa'nın iktisadi esareti altında zebun idik. Gümrüğümüze sahip değildik. Yerli malımızı satamıyorduk. Tekmil o güzel tezgâhlar söndü. Bugünkü meselemiz de istiklal mücahedesidir. Allah muvaffak etsin ve edecek inşaallah. Ondan sonra sanayi dahiliye de terakki edecek, fabrikalarda açılacak, yerli kumaş da

²⁵² TBMM. Z.C.,C2, s.236

²⁵³ TBMM. Z.C.,C2, s.67

giyeceğiz. Bunun için şahsen ve münferiden çalışalım, propaganda yapalım.”²⁵⁴

b) Maliye

Büyük Millet Meclisi Bütçesi münasebetiyle 8 Ocak 1337 tarihli konuşmasında; herkesin iktisat yapmak istediğini fakat bu hususta burada oturur gibi düşünülmemesi gerektiğini ifade ettikten sonra, “*Misal olarak Ankara İstiklâl Mahkemesini ele alalım, o bizim gibidir. Yevmiye vermeyelim, fakat Konya İstiklâl Mahkemesi bizim gibi değildir. Bilfarz kalktı Isparta’ya gitti ve orada uzun zaman kalırsa ve iş çoğalırsa şüphesiz yerleşmeye mecburdur. Bu müddet zarfında fazla masraf yapacağı için yevmiye vermeliyiz.*”²⁵⁵ dedi.

Şüheda ailelerinin vergi borçlarının affına vsaireye dair 3 Haziran 1336 tarihli takrirı,

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

*Erkeğini millet uğrunda gaibetmiş , yaşamak için büyük bir sefalet ve müşkülât içinde yuvarlanan şüheda ailelerinin mahallerince adilane ve müdekkikane tahkikata istinat ettirmek şartıyla mazeretleri tebeyyün edenlerin sabık vergi borçlarından affı ve birkaç sene müddetle tekaliften istisnaları ve hatta efallerinden dolayı ailelerinin hiçbir kusur ve alakası olamayacağıbedihi olan eşhasın hıyaneti vataniye kanununa tevfiқан idam olunanların ailelerine dahi aynı suretle muamele ifasını teklif ederim.*²⁵⁶

Trabzon Mebusu Hüsrev

VIII. İZZET BEY

A) İzzet Bey’in Biyografisi

1860 (1277)’da Trabzon’da doğdu. Eyüpzade Ali Galip Efendi’nin ve Asiye hanımın oğludur.²⁵⁷ İlk ve orta öğrenimini Trabzon Sıbyan Mektebi ve Rüştîyesinde tamamladı. 1878’de İl Genel Meclis kalemine kâtip olarak girdi. 1822’de ikinci katipliğe 1844’te de Başkâtipliğe yükseltlen İzzet Bey’e 1885 yılında Genel Meclis Savcılığı ek görev olarak verildi.²⁵⁸ 1891’de Trabzon Valisi Arif Paşa’nın sözlü emriyle

²⁵⁴ TBMM. Z.C.,C.7, s.111.

²⁵⁵ TBMM. G.C.Z., C.1, s.313.

²⁵⁶ TBMM. Z.C.,C2, s.67

²⁵⁷ Mehmet İzzet Bey, Tercüme-i Hâl Kağıdı, Şahsi Dosya No:415.

²⁵⁸ Çoker, a.g.e., s.937.

Başkâtiplikten azledilmişse de, 1895’de Trabzon İli Basımevi Müdürlüğüne atandı.²⁵⁹

Daha sonra Siyasal Bilgiler Okulunda açılan sınavı geçerek kaymakamlık hakkı kazandı. 1895’te Görele, 1896’da Tirebolu, 1904’te Ordu Kaymakamlıklarında bulundu. Bu görevde iken isteği üzerine Dahiliye Nezaretinin izniyle 1906 yılında Giresun Kaymakamı ile yerleri değiştirildi.²⁶⁰ Eşkıya takibindeki başarısından dolayı üçüncü rütbeden Yüce Osmanlı nişanı yarbaylık temsilciliğine terfi etti.²⁶¹

Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan genel seçimlerde Osmanlı Mebusan Meclisine Trabzon’dan milletvekili seçilerek, bu görevini II. ve III. devrelerde de devam ettirdi.²⁶² TBMM’nin I. Dönemine Trabzon Milletvekili olarak seçildi. İzzet Bey, bölgenin diğer milletvekilleriyle birlikte Samsun yoluyla Ankara’ya giderken 6 Mayıs 1919’da Çarşamba-Samsun arasında eşkıya tarafından Gümüşhane milletvekili Ziya Bey ile birlikte şehit edildi.²⁶³

Tercüme-i Hâl Kağıdında Fransızca bildiği belirtilen²⁶⁴ İzzet Bey evli ve 4 çocuk sahibi idi. Eşine ve iki oğluna öğrenimlerini tamamlayıncaya kadar vatani hizmet aylığı bağlandı. Ailesi (EYÜBOĞLU) soyadını aldı.²⁶⁵

B) İzzet Bey’in Faaliyetleri

Milli Mücadele’nin başlangıç safhasında yerini alarak Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük eden,²⁶⁶ Erzurum Kongresinde Trabzon delegesi²⁶⁷, Sivas Kongresinde İcra Kurulu üyesi olarak bulunan²⁶⁸ İzzet Bey’in ölümü Trabzon’da ve Ankara’da büyük üzüntü ile karşılandı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Başkanlığının olayla ilgili 8 Mayıs 1920 tarihli telgrafı TBMM’nin 13 Mayıs 1336 (1920) tarihli birleşiminde okunduğunda üzüntü ile karşılandı.

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Vazaif-i Milliye ve vataniye uğrunda hain ve mel’un bir tesadüf neticesi olarak İzzet ve Ziya Beylerin faciai şehadeti bütün vilayet halkını derin bir teessür ve mateme

²⁵⁹ Goloğlu, Sivas Kongresi, s.248.

²⁶⁰ Çoker, a.g.e., s.937.

²⁶¹ Hikmet Denizli, İzzet Bey’in, Trabzon İli Yayınevi Müdürlüğüne 1889’da atandığını, 1893 yılında Görele ve 1894’te Tirebolu Kaymakamlıklarında bulunduğunu belirtmektedir. Denizli, a.g.e., s.181-182.

²⁶² Ezherli, a.g.e., s.210.

²⁶³ İstikbal, “İki Şehid-i Vatan”, 9 Mayıs 1920, 136.

²⁶⁴ Mehmet İzzet Bey, a.g.d., No:415.

²⁶⁵ Çoker, a.g.e., s.938.

²⁶⁶ Aybars, “a.g.m”, s.2028; Goloğlu, Trabzon ve M.Kemal., s.15.

²⁶⁷ Dursunoğlu, a.g.e., s.111.

²⁶⁸ Denizli, a.g.e., s.182.

*ilka eyledi. Müdafaa-i Hukuk Şubelerinden mevcut telgraf nameler vilayet ahalisinin pek derin bir galeyana içinde olduğunu göstermekte ve katillerin takip ve imhası talebedilmektedir. Hükümet ve orduca yapılan takibat neticesinde bunların elde edileceği ve cezayı sezalarını görecekları bildirilmek suretiyle teskini ezharaya gayret edilmektedir. Muhterem şehitlerimiz bugün on binlerce halkın heyecanını içinde pek büyük ihtilâfat ve makberel mahsusalarına defini hâki ıtrnâk kılınmıştır. Cenabı Hak merhumları ebediyen güfranına nail ve memleket ve milleti halâs ve saâdete isal buyursun, âmin.*²⁶⁹

8 Mayıs 1336

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Reisi Ahmed

5 Şubat 1337 tarihli oturumda; İzzet ve Ziya Beylerin katillerinin yakalandığına dair On Beşinci Kolordu Kumandanlığından mevcut telgraf;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

*Trabzon Mebusları katillerinden Cemal ve refiki Salih hayyen ve Hüseyin meyyiten istisal edilmiştir. Keyfiyet Merkez Ordusuna da arz edilmiştir. Berayı malûmat arz olunur efendim*²⁷⁰

On Beşinci Kolordu Komutanı

İsmail

IX. NEBİZADE HAMDİ BEY

A) Nebizade Hamdi Bey'in Biyografisi

1888 (1304)'de Serez (Siroz) kentinde doğdu. Nebizade Mahzar Nebi Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. Fransa'da Sarbon Üniversitesinde Hukuk öğrenimini gördükten sonra yurda dönerek çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı.²⁷¹

Milli Mücadele'ye karşı duyarlı olan Nebizaden Hamdi Bey, I. Dönem TBMM'ne 9 Ocak 1921'de, eşkıyalar tarafından şehid edilen Trabzon mebusu İzzet Bey'den boşalan milletvekilliğine seçilerek 28 Ocak'ta meclise katıldı. Bütçe Komisyonunda görev aldı.²⁷² Maliye Encümeni katipliğinde bulundu. 8 Eylül 1921'de Mustafa Necati Başkanlığındaki Kastamonu İstiklal Mahkemesinin üyeliğine atanınca meclisten ayrıldı

²⁶⁹ TBMM. Z.C.,C.1, s.27

²⁷⁰ TBMM. Z.C.,C.8, s.81.

²⁷¹ Çoker, a.g.e., s.927.

²⁷² Çoker, a.g.e., s.927.

Ağustos 1922’de 249 sayılı kanun ile Kastamonu İstiklal Mahkemesinin görevi sona erince meclisteki görevine geri döndü²⁷³

Mecliste bulunduğu I. dönem içinde 1’i gizli oturumda olmak üzere kürsüde 7 konuşma yaptı. 3 soru önergesi,3 takrir verdi. II. ve VI. dönemlerde de Trabzon Milletvekili olarak mecliste bulundu. 1942 yılında İstanbul’da “Yüce Ülkü” ve Uşakta “Ülkü” adlı liseleri açarak yöneticiliğini yapması Hamdi Bey’in eğitimci kişiliğinin yansıması oldu. 1943 yılında milletvekilliği sona erince İstanbul’da yaşamını devam ettirdi. Evli ve 4 çocuk sahibi olan Hamdi Bey, 23 Şubat 1969’da İstanbul’da öldü²⁷⁴

B) Nebizade Hamdi Bey’in Faaliyetleri

1-Evkaf

Evkaf Vekâletinin hidematı umumiyesinin ifası için avans itasına dair kanun münasebetiyle 16 Aralık 1338 tarihli konuşmasında, İstanbul’da açıkta bulunanlar arasında Evkaf Nezareti memurları dışında diğer nezaretlerin memurlarının da olduğunu vurgulayarak, Evkaf Vekâleti memurlarının Muavezei Umumiyeden maaş alacak memurlardan ayrı bir muameleye tabi tutulup tutulmayacaklarını sordu. Nebizade Hamdi Bey’in bu sorusuna Şer’iye ve Evkaf Vekili Konya Mebusu Vehbi Efendi, “*O muamele ayrı, bu ayrı, bütçesi ayrıdır*”²⁷⁵ cevabını verdi.

Evkaf Vekâleti için 20 Kanunuevvel 1338 tarihli kanunla verilmiş (750) bin liraya ilaveten (401099) liranın avans olarak verilmesine dair kanun münasebetiyle 19 Şubat 1339 tarihli müzakerede Bir mebus’un “*Teklîfe göre; yalnız tevzi mahlûlat, icâr ve isticar ve ihale muamelâtı ve saireden ibarettir ki, bu müdüriyetlerin idari vazâifinin tefrikinden ibarettir. Bir kısım tevcihat bedeniyedir, vazâifi bedeniyedir, bunları vilâyet Evkaf müdürleri vesika suretiyle tevcih edebilirler. Bunların deracatı Tevcihi Cihat Nizamnamesinde mukayettir. Biz bu vazâifi katiyen almıyoruz. Orada kalan müdüriyetlerin Vazâifi de Şurayı Evkafta idi. Bu suretle vilayet Meclisi idaresinde maruz kalacağımız müşkülâtı bertaraf ediyoruz*” sözleri üzerine açıklamada bulunan Hamdi Bey, söylenilen şeylerin Şurayı Evkafla ilişkili vazifeyi belirttiğini, bunun Muvazeni Maliye Encümeniyle ilgisi olmadığını ifade etti.²⁷⁶

²⁷³ Aybars, a.g.e., s.175.

²⁷⁴ Çoker, a.g.e., s.928.

²⁷⁵ TBMM. Z.C.,C.25, s.424.

²⁷⁶ TBMM. Z.C.,C.27, s.406.

2- Dış İlişkiler ve Dahiliye

a) Dış İlişkiler

Rauf Beyin Lozan Sulh Konferansı müzakeratına dair beyanatı münasebetiyle 3 Ocak 1339 tarihli müzakerede söz alan Nebizade Hamdi Bey, sulh konferansına giden heyet üyelerinin gerek Mecliste gerçekleşen beyanatta ve gerek aldıkları talimatta açık ve genel yetkiler aldığını ve onların yetkilerini daraltan tek şeyin Misakı Milli olduğunu vurgulayarak başladığı konuşmasında bir çok noktaya değindi.

Müzakere edilen maddelerden Karaağaç meselesine değinerek şunları söyledi: *"Karaağaç Meselesinde Konferansta bize karşı gösterilen vaziyete onlar namına hicabediyorum. İngilizlerin de dahil olduğu Mudanya mütarekesinde sıkışmışlarken bize İngiliz Murahhası hazır olduğu halde; istediklerinizi yapacağız. Yeter ki, siz bizim sözüümüze itamad ediniz dediler. Biz de sözlerine itimat ettik, bin türlü tecrübelerimize rağmen; utanmadan ve haya etmeden hepsi sözlerini geri aldı."*

Akalliyetler meselesine de değinen Hamdi Bey, bu hususta şunları ifade etti: *"Diyorlar ki; akalliyetler için biz şu şu mevaddı istiyoruz ve bu mevaddın tatbikinde Cemiyeti Akvam namına bir sefir bulunsun. Cemiyeti Akvamdı sefir bulunsun, derken zannediyorum ki, biz Cemiyeti Akvamın ne olduğunu bilmiyoruz, zannediyorlar. Biz cemiyet Akvam'ın İngiltere'nin, Fransa'nın İtalya'nın elinde kendi emperyalizmlerine alet olduğunu bilmiyoruz, zannediyorlar."* Boğazlar meselesinde de aynı strateji ve düşünce ile hareket ettiklerini belirttikten sonra konuşmasını şu sözlerle tamamladı: *"Onlar bizim kanaatlerimizi lâıykıyla anlamamışlardır. Onlar bizi tehdit etmekle tehditten korkacağız ve kaçacağız zannediyorlar. Hayır efendiler. Biz biliyoruz ve Avrupa'yı görüyoruz ve bugün tehdidini ikva ne kadar kadir olduğunu biliyoruz. Onlar kurugürültülerle bizi tehdit ederken biz gayet sağlam, azimkâr, metin bir kuvvetle onlara azim ve iman ve kudret sahibi olduğumuzu ispat ederiz."*²⁷⁷

Adana'daki Fransız mezalimine dair Mecliste cereyan edcen müzakerat ile Hariciye Vekilinin izahatının hulasaten Londradaki heyeti murahasaya tebliğine dair 26 Şubat 1337 tarihli takrir;

Riyaseti Celileye

Adana'daki Fransız mezalimine dair bugün meclisimizde cereyan eden müzakerat

²⁷⁷ TBMM. Z.C.,C.26, s.169-170, TBMM. G.C.Z.,, s.1155.

ile Hariciye Vekili Beyefendi tarafından bu hususta verilen izahat hûlasasının heyeti Murahhasımızla berabe bazı Avrupa vesaiti neşriyesine tebliğini teklif ederim.

Trabzon Nebizade Hamdi

İlgili tahrir Hariciye Vekaletine havale edildi.²⁷⁸

İşgal altındaki arazimizde yapılan Yunan mezaliminin protesto edilmesine dair 2 Nisan 1337 tarihli tahriri;

Riyaseti Celileye

İşgal altında buluna arazimizdeki Yunan mezaliminin gittikçe tezayüdettiği mağlup Yunan ordusununda esnayı ricatte yapmadık zulüm ve şenaat bırakmadığı köyleri, kasabaları yakıp yıkmakta olduğu haber alınıyor. Hariciye Vekaletinin efkârı umumiyemizdeki heyecanı nazara itibara alarak keyfiyeti bütün düveli ecnebiye nezdinde protesto etmesinin Yunan Hükümetine de tebligatı şedide icra ettirmesinin Meclisi Alice tahtı karara alınmasını teklif ederim.

Trabzon

Nebizade Hamdi

İlgili tahrir Hariciye Vekaletine havale edildi.²⁷⁹

İşgal altındaki arazide Yunanlıların ika ettikleri mezalimin önüne geçmek için ne gibi tedabiri siyasiye ittihaz edildiğine dair 4 Nisan 1337 tarihli suali;

Riyaseti Celileye

Yunanlıların gerek işgalleri altında bulunan ve gerek ahiren harb ve ricat sahalarını teşkil eden arazimizde icra ettikleri ve hala da etmekte bulundukları mezalim ve tahribatın mümkün mertebe önüne geçilmek üzere ne gibi tedabiri siyasiye ve diplomatikiye ittihaz edilmiş olduğunun Hariciye Vekaletinden sualini teklif ederim.

Trabzon

Nebizade Hamdi

Hariciye Vekili Muhtar Bey, şifahi cevabında, İşgalin Düveli Ecnebiye nezdinde Protesto edildiğini izah etti.²⁸⁰

Paris Mümessili Ferid Bey'in beyanatına dair 6 Kasım 1338 tarihli tahriri;

²⁷⁸ TBMM. Z.C., C.8, s.451

²⁷⁹ TBMM. Z.C., C.9, s.330

²⁸⁰ TBMM. Z.C., C.9, s.364-365

Riyaseti Celileye

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Paris Mümessili Ferid Bey'in Hükümeti metbuasının İstanbul üzerine yürümek maksadını takip etmediğini Fransa Hükümetine beyan ettiği haber veriliyor. Hariciye Vekilinin bundan malumatı olup olmadığını ve Paris mümessiline bu tarzda beyanatta bulunmaya müsait talimat verip vermediğinin vekaleti müşarünileyhadan sual edilmesini teklif ederim.

Trabzon Mebusu

Nebizade Hamdi

Sual takririne Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey "Hükümeti Milliye'nin İstanbul'a yürümek maksadını takip etmediği hakkında Fransız hükümetine beyanatta bulunulmadığı Paris mümessili Ferid Bey'den varid olan bir telgrafname ile bildirilmektedir." cevabını verdi.²⁸¹

b) Dahiliye

Hükümeti Milliye'mizin Londra mahafili maliyesine istikraz akdi için müracaatı şayiasına dair 21 Kasım 1338 tarihli suali;

Riyaseti Celileye

Lonradan bazı Avrupa gazetelerine aksettirilen haberlere göre Hükümeti Milliye'miz Londra muhafili maliyesine bir istikraz akdi hususunda müracaat etmiş. Sulh Konferansının arifei inikadında bu gibi haberler işa edilmekte vaziyetimiz zayıf gösterilmek, dostlarımız şüpheye düşürülmek isteniliyor. Maliye Vekili Beyefendiden keyfiyetin şifahen sual edilmesini teklif ederim.

Trabzon Nebizade Hamdi

Maliye Vekili ve Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey cevaben ; Maliye Vekaletinin ne Londra'da ne de Avrupa'da istikraz teşebbüsünde bulunmadığını, gazetelerde çıkan haberlerin yanlış olduğunu ifade etti.²⁸²

X. MEHMET RECAİ BEY

A) Mehmet Recai Bey'in Biyografisi

1886 (1302) yılında Ordu'da doğdu. Babası Nuri Kadızade Mehmet Arif, annesi Gülşen hanımdır. İlk ve orta öğrenimini Ordu'da tamamladıktan sonra 1899'da Heybeliada Bahriye Mektebine girdi. 1905'te Güverte Mühendisi olarak Teğmen rütbesiyle Deniz Kuvvetlerine katıldı. Heybetnûma Okul Gemisindeki eğitimi ve

²⁸¹ TBMM. Z.C., C.24, s.406-407

²⁸² TBMM. Z.C., C.25, s.30-31

öğreniminden sonra 1909 yılında Mesudiye zırhlısına atanarak, bu görevde 5 sene bölük ve topçu zabıt yardımcısı olarak vazife gördü. 1912 yılında Bölük Subayı olarak, İngiltere’de inşa edilmekte olan Reşadiye Zırhlısına gönderildi. Bir yıl kadar sonra Yüzbaşılığa terfi etti. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere’nin gemiye el koyması üzerine diğer mürettebatla birlikte yurda döndü. Bahriye Mektebinde Sınıf Subayı, Deniz Yeni Erat Okulunda Bölük Subayı olarak görev yaptı. Milli Mücadele’nin başlaması üzerine Anadolu’ya geçerek, Ordu’da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatının kurulmasında emeği geçti.²⁸³

TBMM’nin I.döneminde Trabzon Milletvekili seçildi. 20 Mayıs 1920’de TBMM’ne katıldı Mecliste Milli Savunma, Dışişleri, Milli Eğitim ve Bayındırlık Komisyonlarında görev yaptı.

16 Mart 1922’de Türkiye ile Ukrayna arasında yapılacak antlaşma için görevlendirilen heyette yer alarak Rusya’ya gitti. Mecliste bulunduğu bu dönem içinde Ordu-Sivas yolunun devlet yolları arasına alınmasına dair önerisi 30 Nisan 1921’de 121 sayılı kanun olarak kabul edildi.Kürsüde 1 konuşma yaptı. 1 takrir verdi.

TBMM’nin II, III. ve IV. Dönemlerinde Ordu Milletvekilliği yaptı. Yasama görevinin II.Döneminde, Meclisteki bahriyeli arkadaşları, Ahmet Hamdi Bey (İstanbul), Ali Rıza Bey (Kastamonu) ve Yusuf Ziya Bey (Bolu) ile birlikte Bahriye vekaletinin kurulmasında etkin olarak görev yaptı.²⁸⁴11 Mart 1926’da isteği üzerine Binbaşı rütbesiyle askerlikten emekliye ayrılan Recai Bey İngilizce bilmektedir.²⁸⁵

Evli ve 1 çocuk sahibi olan Recai Bey 12 Aralık 1933’te Şişli Etfal hastahanesinde vefat etti.²⁸⁶

B) Mehmet Recai Bey’in Faaliyetleri

1- Ulaşım

Sivas ve Ordu tarikinin turuku umumiye meyanına ithaline dair takriri;

Büyük Millet Meclisi Riyaset Celilesine

Sivas vilayetini Ordu livasına daha yakın bir mesafe ile rabteden ve Zara, Mersudiye, Reşadite, Koyulhisar ve mülhakatının yegane mahreci olan Ordu livasının

²⁸³ Mehmet Recai Bey, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:417.

²⁸⁴ Çoker, a.g.e., s.941-942.

²⁸⁵ Mehmet Recai Bey, a.g.d., No:417.

²⁸⁶ Çoker, a.g.e., s.942

mezkur mülhakata olan yolları sair mahallere nazaran pek ziyade haizi ehemmiyet olduğundan ve esasen mevcut olan yolun cüzi bir tamir ile ihya edilmesi pek büyük bir varidat temin edeceği gibi bu hususta ahali mahalliye dahi pek büyük fedakarlık göstermeye amade bulunduklarından Marttan itibaren tamire mübaşeret edilmek üzere lazım gelen muavenetin ifa edileceğini telgrafla Nafia Vekaleti Celilesine dahi beyan etmiş olduklarından böyle pek mühim olan mezkur yolun turuku umumiye meyanına ithalini teklif ve istirham eylerim efendim. ²⁸⁷

3 Şbat 1337

Trabzon Mebusu Recai

Recai Bey teklifi ile ilgili yaptığı 30 Nisan 1337 tarihli konuşmada; “Ordu livası Karadeniz sahilinde gerek ticaret noktai nazarından gerek iktisat noktai nazarından gayet haizi ehemmiyet bir mahaldir. Hayati iktisadiyemizi inkişaf ettirecek yegane çare yollarımızdır. İşte bu mühim noktai nazarı itibara alan Ordu ahalişi kendilerince gayet mühim olan Ordu- Sivas yolunu yaptırmaya karar vermişlerdir. Ordu halkı kendi yurtlarında baş başa verip umran ve ittilaya doğru yürümek ve yorulmak bilmez bir faaliyet akını vücuda getirmek istiyorlar. Maddi ve manevi fedakarlıklarla vücuda getirmek istedikleri bu yolun inşası inşaallah müyesser olacaktır.” ²⁸⁸ dedi.

Recai Bey’in takriri 30 Nisan 1921’de 121 sayılı kanun olarak kabul edildi. ²⁸⁹

²⁸⁷ TBMM. Z.C., C.8,s.81

²⁸⁸ TBMM. Z.C., C..10,s.177-178

²⁸⁹ TBMM. Kavanin Mecmuası, C.1, s.24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÖNEM TRABZON MİLLETVEKİLLERİ

I. ABDULLAH HİLMİ (OKYAY)

A) Abdullah Hilmi Bey'in Biyografisi

1889 (1285) yılında İstanbul'un Kadıköy ilçesi Göztepe mahallesinde doğdu. Hacı Yahyazade İsmail Hakkı Bey ve Fatma Misal hanım'ın oğludur. Fatih'te Ağa İptidai Okulunu, Fatih Askeri Rüştiyesini, Mülkiye İdadisini ve 1888'de Mülkiyenin yüksek bölümünü bitirdi. Eğitimini Fransızca ve Almanca öğrenerek tamamladı.

Mayıs 1889'da Trabzon İdadisi İdari Kanunlar ve Cebir dersleri öğretmenliğine atandı. Bu görevi sırasında Trabzon İdadisi Müdürlüğüne yükseldi. 1894 yılında Selânik İdadisi trigonometri ve fizik öğretmenliğinin yanı sıra okulun müdürü olarak görev yaptı. 1899'da Kosova Milli Eğitim Müdürlüğüne atandı. 1900 yılında sivil memurlukta bir rütbe olan Rabia rütbesine yükseldi. 1902'de 4. rütbeden Mecidi nişanı aldı. Ekim 1904'te Selânik Milli Eğitim Müdürlüğüne atandı.¹

1908 senesinde iki ay kadar Serez Mutasarrıflığı Vekâletinde 1909'da Sinop Mutasarrıflığında, 1911'de Malatya Mutasarrıflığına getirildi. 1912'de münfasıl (görevi önemsememesi ve halkın itimadını kaybetmesi) addedilerek görevden uzaklaştırıldı. 1914'te atandığı Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarlığı görevinden 1922'de açığa çıkarıldı. TBMM'nin II. yasama dönemine kadar Maarif âzası olarak görev yaptı.²

15 Ağustos 1923'te yapılan seçimde 516 oy alarak Trabzon'dan milletvekili seçildi. Görev yaptığı yasama dönemi içinde Kavanini Maliye, Maarif, Memurin Muhakemat, Tetkik Heyeti, Posta ve Telgraf, Sıhhiye ve Muavenatı İçtimaiye komisyonlarında çalıştı. Genel Kurulda 38 konuşması, 7 takriri, 5 soru önergesi, Emeklilerin öğretmenlik yapmalarına dair kanun teklifi var.

III. dönemde de Trabzon milletvekili seçilen Abdullah Hilmi 1927'de emekliye ayrıldı. 1933'te Ticaret ve Maadin (Sümerbank) Bankası murakıplığı, 1939'da Kozlu Madenleri İşletmesi İdare Meclisi üyeliği görevlerinde bulundu. 1941 yılında resmi görevleri sona eren Abdullah Hilmi Bey, 15 Nisan 1960'ta İstanbul'da vefat etti. Evli

¹ Kâzım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi; TBMM. II. Dönem 1923-1927, C.III, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1995, s.760.

² Abdullah Hilmi Bey, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya, No:632.

(Hatice Nuriye, Ayşe Saide ve Fatma Firdews hanımlarla) ve 5 çocuk babası idi.³

B) Abdullah Hilmi Bey'in Faaliyetleri

1- Dahiliye ve Meclis

a) Dahiliye

Posta Kanunu layihası ve Posta Telgraf Encümeni mazbatası münasebetiyle 3 Eylül 1339 tarihli konuşmasında, *"inhisar olarak kabul ettiğimiz hususu şirket olarak kabul ettiğimizde kâfi gelir mi?"* sorusuyla sözlerine başlayan Abdullah Bey, konuşmasının devamında, köylü ve kasabalının bundan istifade etmesi gerektiğini bu konuda Posta İdaresinin ne yapacağının bilinmesi gerektiğini vurguladı.⁴

1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle 9 Şubat 1341 tarihli müzakerede Divanı Muhasebat Bütçesi'nin görüşülmesi sırasında Abdullah Bey'in, *"Divana tayin olunacak murakıplar için merkezde ve mülhakatta olsun ifa edecekleri vazifeyi tayin eden bir nizamname yeniden yapılmış mıdır ve hazır mıdır?"* diye sorması üzerine Divanı Muhasebat Reisi Fuat Bey, nizamnamenin yeniden yapıldığını ve ellerinde olduğunu ifade etti.⁵

Saatlerin yirmidörde taksimi suretiyle istimaline dair kanun layihası münasebetiyle 26 Aralık 1341 tarihli konuşması;*"Hükümetin esbabı mucizesinin beşinci maddesinde bütün Türkiye dahilinde saatleri iki saat olmak üzere kabul ettiği anlaşılıyor. Eğer Paris kongresinde kabul edildiği veçhile 15 derecelik esas ittihaz olunduğuna göre sağından ve solundan 7,5 şer buçuk derece üzerine yarım saat kabul etmek lâzım geliyorsa, bizde de iki muhtelif saati kullanmak icab edecek. Binaenaleyh hükümette ve muamelâtı nasta katiyeti ifade için madde kati olmalıdır."*⁶

b) Meclis

Müddeti mezuniyetini tecavüz ettiren mebusların tecavüz ettirdikleri müddetin mezuniyeti kanuniyelerinden mahsubu hakkında Divanı Riyaset kararları münasebetiyle 8 Aralık 1339 tarihli konuşmasında; kendisine dokuz günlük bir müddet gösterilmesi üzerine, gidip gelmesinin on gün olduğunu ifade ile tashihini rica etti.⁷

³ Öztürk, a.g.e., s.760-761.

⁴ TBMM. Z.C.,C.1, TBMM Matbaası, Ankara 1968, s.403.

⁵ TBMM. Z.C.,C.13/1, TBMM Matbaası, Ankara 1976 ,s.242.

⁶ TBMM. Z.C.,C.20, TBMM Matbaası, Ankara 1970, s.272.

⁷ TBMM. Z.C., C.4, TBMM Matbaası, Ankara 1968. s.110.

Abdullah Beyin, Trabzon ve hidematı umumiyei devletin kabul ve tesbit olunacak, “umdei devrei mesailerı” ne tevfiikan ve “senenin icraat programları” na tetabbukan ifası ve bütçelerin bu programlara göre tertip ve tetkiki temenniyatına dair takriri, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine havale edildi.⁸

2- Sosyal Yardım

Arzuhal Encümeni tarafından Trabzon’lu Ömerbaş Zâde Celâl Efendi hakkında ittihaz edilen kararın Heyeti Umumiyede tetkik ve müzakeresine dair takriri münasebetiyle 22 Haziran 1927 tarihli konuşması; *“Diyorlar ki; tahkikat neticesinde bu adamın meskeni Ruslar tarafından yol açılmak suretiyle tahrip edilmiştir. Binaenaleyh verilemez, bundan başka bir şey söylemiyorlar. Tahkikatı evveliyede böyle denilmiştir. Sonra da böyle denilmiştir. Zannedersenem yeni tahkikata lüzum yoktur ve lüzum olduğu halde de söylenilecek söz yine budur iki defa da böyle denilmiştir. Bu adamın meskeni yola kalbedilerek tahrip edilmemiştir, elindeki vesaiyle bu tahakkuk ediyor. Eğer şu zat mağdur ise – ki mağdur edildiği bihakkın görülmektedir, şu halde malının iadesi lâzım gelir.”*⁹

3- Maarif

Tıp Fakültesinden neşet edecek etibbayı mülkiyenin sureti istihdamları hakkında kanun layıhası münasebetiyle 29 Ekim 1339 tarihli müzakerede; tıp tahsili yapanların uzmanlık için Avrupa’ya gitmesi halinde önündeki engellerin kaldırılması gerektiği hakkında bir takrir vererek şunları ifade etti:

Riyaseti Celileye

Maddenin nihayetine “İkmalî tahsil ve ihtisas için memaliki saireye gidecekler avdetine kadar iş bu mecburiyetten müstesna tutulur” ibaresinin ilavesini teklif ederim.

Trabzon Abdullah

“Her meslekte ihtisas arandığı gibi tıbda da ihtisas şarttır. Malumualiniz, tıp da şubelere munkasemdir. Mektebi ikmal etmiş bir genç ihtisasını, tahsilini Avrupa’da ikmal etmek isterse buna nasıl mani oluruz? Avdetinde hizmetini yapar ve daha iyi hizmet eder. Yalnız bunu ilave edeceksiniz, kabul buyurunuz.”

Abdullah Bey’in takriri nazarı mütâlaaya alınmayarak reddedildi.¹⁰

⁸ TBMM. Z.C.,C.2, TBMM Matbaası, Ankara 1968, s.675.

⁹ TBMM. Z.C.,C.33, TBMM Matbaası, Ankara 1976, s.516-518

¹⁰ TBMM. Z.C.C.3, TBMM Matbaası, Ankara 1968, s.89

Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı mevaddının tanzihane tadiline dair kanun münasebetiyle 29 Kasım 1339 tarihli müzakerede 4. maddeye (muallim ünvanını tesbit ve staj esası) değinerek şunları ifade etti: *“Dördüncü madde Mektebi yeni ikmal etmiş bir zatın muallim ünvanını almasını takyid etmiş ve kabul etmiştir. Şimdi bendeniz diyorum ki, her kanun gibi bu kanun da makabline şâmil olmamakla beraber neşredilir edilmez mekteplerimizde kırkbeş yaşını tecavüz etmiş kıymetli muallimlerimiz vardır. Bu kanunla hepsine bir nam vereceğiz, acaba kırkbeş yaşını geçirmiş olanlar muallim namını alamayacaklar mıdır? Şüphe yok ki alacak. Binaenaleyh maddeyi umumun anladığı veçhile tasrih etmekte bendeniz bir mahzur görmüyorum.”*¹¹

Orta tedrisat muallimleri hakkında kanun layihası münasebetiyle 5 Aralık 1339 tarihli konuşmasında bu maddenin gayet önemli olduğunu ifade ederek şunları söyledi: *“Tali mekteplerde üç kısım vardır. Birinci kısım iptidaidir, kısmı sanininde devrei ülâsı var ve devrei saniyesi var. Eğer buradaki kayıt her üç kısma aitse – ki, hiç zannetmiyorum – hangi kısım muallimler için sabit ve muvakkatnamıyla iki kısma taksim edilmiştir ve saat adedi neden esas ittihaz edilmiştir. Bu yolla bazı muallimlere imtiyaz veriyoruz. Bu kanunda gösterilmek lâzımdır. Çünkü fena bir vaziyete sokmuş oluyoruz.”*¹²

Tekaüt ve İstifa Kanununun 50. maddesinin fıkrai ahiresinin tefsirine dair Başvekâletten mevrit tezkere münasebetiyle 14 Ocak 1340 tarihli konuşmasında Gülhaneye değinerek şunları ifade etti: *“Biliyoruz ki, tedrisat müşterektir. Fakat idare cihetinden askeri talebeyle, mülkiye talebesi ayrıdır. Askeri talebe; mektepte bulunduğu müddetçe, yer, içer. Mülkiye talebesi ise yemez, içmez. Gülhane, yani mektep dediğimiz yerde ikmalî tahsil edenler oraya gidip geliyorlar. Orada yalnız vazife görüyorlar. Tahsil süresi dört senedir.”*¹³

Muallimin ve talebenin askerlikten tecilleri hakkındaki kanuna üç madde ilavesiyle medarisi ilmiye talebesinin de tecillerine dair teklifi kanuni münasebetiyle 26 Ocak 1340 tarihli konuşmasında ecnebi, mekteplerinin muallimleri hakkında bir husus bulunmadığını belirterek bu hususta ne yapılacağını sordu ve teklifin Maarif Encümenine gitmesi gerektiğini vurguladı.¹⁴

¹¹ TBMM. Z.C., C.3, s.672.

¹² TBMM. Z.C., C.4, s.52.

¹³ TBMM. Z.C., C.5, TBMM Matbaası, Ankara 1969, s.122.

¹⁴ TBMM. Z.C., C.5, s.388

4- Tarım

Türkiye’de mevcut bilumum ormanların fenni usulü idaresi ve işletilmelerine dair 22 Nisan 1340 tarihli kanuna tezyil edilmek üzere kanun layihası münasebetiyle 6 Aralık 1340 tarihli konuşmasında; İşlenmiş arazi tabirinden ne murat edildiğini sorması üzerine İzmir Mebusu Mustafa Rahmi Bey, “bundan maksadımız sahibi orasını tarla yapmış, sonra orasını işletmiş tekrar orman yapmış. Fakat bir müddet sonra yine tarla yapmış” cevabı üzerine “Ahali ister işlenmemiş arazide, ister işlenmiş arazide koru tesis eder. Bu kayıt hiçbir faydayı mucip değildir. Kaldırılması muvafıktır.”¹⁵ dedi.

Muhtacini zürraa ta’vizan ve meccanen verilecek tohumluk ve yemeklik ve alâtı ziraiyenin şimdiye kadar nerelere tevzi edildiğine dair sual takriri İktisat Vekâletine havale edildi.¹⁶

5- Askeri Konular

• Mükellefiyeti Askeriye kanununun bazı mevaddını muaddil kanunun 3.maddesinin tatbikinden ne netice istihsal edildiğine dair 6 Aralık1340 (1924)tarihli tahriri sual takririne Müdafaa-i Milliye Vekaletinin cevabı;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

6.12.1340 tarih ve 6/14322 numaralı tezkerei devletlerinde melfûf Trabzon Mebusu Abdullah Beyin; sual takririnden muktazi cevap leffen takdim kılınmıştır efendim.

Müdafaa-i Milliye Vekili

Ali Fethi

1. Mükellefiyeti Askeriye Kanununun 5, 118, 121 nci maddelerinin tadili hakkındaki Kanunun 3.ncü maddesinde tahsili iptidaisini ikmal etmemiş efradın hizmeti fiiliyeleri esnasında muayyen bir program tahtında tahsil ettirilecekleri muharrerdir.

2. Esasen öteden beri kıtaatı askeriyede vesaiti mümkün ile efradın okuyup, yazma öğrenmesine çalışılmakta idi. Bu maddenin tatbikinden istihsal edilen netayice dair kolordulardan alınan istatistiklere göre vesaiti mevcude ile yapılan tedrisat neticesi okur, yazar efrat miktarı %10, derecesine iblağ edildiği anlaşılmıştır. Bu miktarın tezyidi Maarif Vekâletinden bu hususta matlup muavenetin ifasına veya bu

¹⁵ TBMM. Z.C.,C.11, TBMM Matbaası, Ankara 1975, s.7.

¹⁶ TBMM. Z.C.,C.2, s.675.

*miktar için bütçeye bir miktar tahsisat vaz'ına mütevekkif olduğu tebeyyün etmiş ve keyfiyet kolordulardan vaki olan müracaatlarla da teeyyüt etmekte bulunmuştur. Ancak bu hususta muaveneti lâzıme ifasına dair. Maarif Vekâleti Celilesine yazılan tezkereye cevaben varit olan sureti merbut tezkereden münfehim buyurulacağı veçhile Maariften istenilen muavenetin ifası mümkün olamayacağı anlaşıldığından bu hususta bütçesinin imkânı nispetinde vekâlet kendi vesaitiyle bu hususun tezyidine çalışmaktadır.*¹⁷

3.6.1340

Mücadelei Milliyeye iştirak etmeyen ve hudud-ı milli haricinde kalan erkan ve ümera ve zabitan ve mensubini askeriye hakkında yapılacak muameleye dair layiha-yı kanuniye münasebetiyle 22 Eylül 1339 tarihli konuşması; “Şimdi bunları rızalarına bırakıyoruz. Orduda büyük hizmeti görülmüş zabitanın gidenlerde olabilir. Mademki onların rızasına bakıyoruz, maksat kısmen fest oluyor.”¹⁸

6- Maliye ve Ulaşım

a) Maliye

Gümrük resminin on iki misline iblağından evvel ve sonra Türkiye'ye giren halılardan alınmakta olan resmin ne miktarda alınmakta olduğuna dair tahriri suali Maliye Vekaletine havale edildi.¹⁹

Tekaüt maaşı ile muallimlik maaşının bir zat uhdesinde içtima edebilmesi hakkında teklifi İlayia Encümenine havale edildi.²⁰

b) Ulaşım

Bayburt şosesinin turuku umumiye meyanına ithaline dair 28 Ocak 1339 tarihli takriri Başvekaletine havale edildi.²¹

II AHMET MUHTAR (ÇİLLİ)

A) Ahmet Muhtar Bey'in Biyografisi

1871 (1287)'de Rize'nin Pazar (Atina) ilçesinin Sivrikale köyünde doğan Ahmet Muhtar Bey, İbrahim Bey ve Ayşe Hanım'ın oğludur. 1885 (1311)'de İstanbul Yüksek Mühendis Okulundan mezun oldu.²² 26 Haziran 1896' da İzmir- Kasaba demiryolu

¹⁷ TBMM. Z.C., C.11, s.41,278-279

¹⁸ TBMM.G.C.Z., C.4, s.275

¹⁹ TBMM. Z.C., C.10, TBMM Matbaası, Ankara 1975, s.300

²⁰ TBMM. Z.C., C.24, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s.48

²¹ TBMM. Z.C., C.5, s.411

²² Öztürk, a.g.e., s.754.

hattında tamirat mühendisi olarak göreve başladı. Takriben 4 yıl bu görevde kaldıktan sonra Mart 1900'de Hicar Demiryolu Mühendisliğine tayin oldu. Bu kademedede çeşitli vazifeler gördükten sonra Nafia Nezareti Müsteşarlığına atandı. 1920 yılı başında Osmanlı Mebusan Meclisine Trabzon'dan Mebus seçilerek müsteşarlığı bıraktı. Meclisi Mebusan'ın dağılmasından sonra 1921'de Bayındırlık Bakanlığınca Doğu Anadolu Demiryolları İstikşaf ve İnşaat Başmühendisliğine getirildi. Bu görevde iken, TBMM'nin II. Dönem seçimlerinde Trabzon Milletvekili seçilerek Meclise intihab etti.²³

TBMM'nin II.yasama döneminde, Muvazenei Maliye, Nafia ve Divanı Muhasebat komisyonlarında çalıştı. Bayındırlık Komisyonu başkanlığına ve Divanı Muhasebat Komisyonuna seçildi. 16 Ekim 1923'te İsmet Paşa Kabinesinde Bayındırlık Bakanı olarak hizmet gördü. Bu görevini 12 Kasım 1923 ile 28 Ocak 1924 yılları arasında da tekrar intihap edilmek suretiyle devam ettirdi. Genel Kurulda 6 takrir, 4 soru önergesi, 5 kanun teklifi ve 201 konuşması var. Evli ve 3 çocuk babası olan Ahmet Muhtar Bey 5 Kasım 1958'de İstanbul'da vefat etti.²⁴

B) Ahmet Muhtar Bey'in Faaliyetleri

1- Meclis ve Dahiliye

a) Meclis

İstiklâl Madalyası itası hakkındaki müddet'in bir sene daha temdidine karar alınmasına dair takrir münasebetiyle 23 Mayıs 1926 tarihli konuşmasında, Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey'in takririne işaret ederek şunları ifade etti:

Riyaseti Celileye

Şimdi kürsüden okuduğum kadarıyla sarihtir. 23 Nisan 1341 tarihinde verilmiş olan mezkûr kararda gelecek senei içtimaiye intihasına kadar İstiklâl Madalyasıyla inha kabul edilmiştir. Kararda müddeti içtima denmiştir. Senei içtimaiye diye tarih olunmuştur. Meclisin senei içtimaiyesi ise karar 1341 Nisanında verilmekle beraber 1342-1926 Teşrinisan'ı iptidasına kadardır. Binaenaleyh gelecek Teşrinievvel nihayetine kadar bu bapta inhaların kabul edilmeye muvafıktır. Bu suretle reye vazını teklif ederim.

Yozgad Süleyman Sırrı

²³ Ahmet Muhtar, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:633.

²⁴ Öztürk, a.g.e., s.755.

“Süleyman Sırrı Bey mevcut bir kararımızın tefsirini istiyor. Teşrinievvel nihayetine kadar mı karar verilir, yoksa o vakte kadar inha caiz olursa bu gelecek sene içinde de bir karara rapt olunabilir mi? Onun için bendeniz, evveleminde bunu halletmek lâzım gelir kanaatindeyim.”²⁵

1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle yapılan 9 Şubat 1341 tarihli müzakerede Başvekalet Bütçesi ele alınarak, Ahmet Muhtar Bey günümüze ibret olacak bir konuşma yaptı. Devlet bütçesinden maaş alanlar ve özellikle memurlarımızın zorluk içinde bulunduğunu buna bir çare bulunması gerektiğini fakat bütçenin yetersizliğinden dolayı memurun durumunun düzeltilemediğini, buna karşılık vekillere yüzer lira zam verildiğini vurguladıktan sonra sözlerine şöyle devam etti: *“Hükümeti Milliye’nin bidayetinde evvela vekil ile mebus arasında hiç fark gözetilmemişti. İçimizden tabii muktedir olanlara vekâlet verildi ve olveçhile vazifelerini yapıyorlardı ve fazla tahsisat verilmemişti. Sonra fazla masrafları olduğu görüldü. Hiç olmazsa araba ile gidip gelmelerini temin etmek üzere yüzer lira araba parası verildi. Geçen sene bu yüz lira araba parası, iki yüz liraya baliğ edildi. Bu sene aynı iki yüz lira araba parası üç yüz liraya iblağ edildi. Bu sene aynı iki yüz lira araba parası üç yüz liraya iblağ olunuyor. Biz böyle her senede kendi kendimize zam yaparsak memurlar diyecek ki; Mebuslar kendilerine ve kendilerinden olan vekillerine bakıyorlar ve zam yapıyorlar, lâkin kendilerinden daha muhtaç olan memurun hakkında teklif olunan zamaimi reddettiler. O zaman çok müşkül vaziyette kalırız. Onun için istirham ederim, bütün memurunin zammı tenzil edildikten sonra heyeti vükelâya ait olan bu zammın yapılmasını doğru bulmuyorum ve bunun tenzilini teklif ediyorum.”²⁶*

Âzayı Kiram Muamelâtı münasebetiyle 30 Aralık 1341 tarihli konuşmasında; Saruhan Mebusu Abidin Bey’in 21 günlük doktor raporu olmasına rağmen izin verilmemesi üzerine doktor raporu ile izin istendiğine dikkat çekerek, bu arkadaşın hastalığının sahil olmayanlar meyanında değeriendirilemeyeceğini ²⁷ söyledi.

1341 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu Layihası münasebetiyle 26 Mart 1341 tarihli müzakerede Büyük Millet Meclisi Bütçesinin 5.faslı dolayısıyla Çatalca Mebusu Şakir Bey’in *“Meclisi Âli geçen sene altı ay tatil vermişti. O vakit idare*

²⁵ TBMM. Z.C.,C.25, TBMM Matbaası, Ankara 1977,s.433.

²⁶ TBMM. Z.C.,C.13/1, s.255-256.

²⁷ TBMM. Z.C.,C.20, s.294.

memurlarımızı burada bulundurmaya mecbur bulunuyoruz. Yaz zamanı idare memurları ekseriya hariçte bağlarda kalmaya mecburdurlar. Kendilerine eski Nizamnamei Dahiliyeyi nazarı dikkate alarak bir tazminat veriyoruz, bu tazminat yerine onlara otomobil verelim” sözleri üzerine kürsüye gelen Ahmet Muhtar Bey; Meclisteki idare memurlarına otomobil verilmesinin menfi durumuna değinerek şunları ifade etti: “Bağlarda oturan ricali memurine, rüesai Hükümete birer otomobil veriyor muyuz ki idare memurlarına otomobil verelim? Meclis kendisi için bir hakkı rüçhan, bir hakkı mümtaziyet verirse müsteşarlar içinde daire müdürü umumileri içinde otomobil ister. Yoksa biz kendimize sıfatı mümtaziyet ve hakkı rüçhan vermeyelim. Bağlarda oturan varsa vesaiti de vardır. Vesaiti varsa bağda oturur, yoksa oturamaz. Öyle bugün idare memurlarına, öbürgün hademelere kadar otomobil vermekle mecliste bu bidati icat etmeyelim. Çok rica ederim. İdare memurlarına vesaireye otomobil verilmesini bendeniz muvafık bulmuyorum”²⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahili Nizamnamesi teklifi münasebetiyle 23 Aralık 1341 tarihli konuşmasında; 29. maddenin hükmü hakkında söz alarak şunları ifade etti:

Madde 29; Riyaset divanı intihabatı havi rey ve mutlak ekseriyetle icra olunur. Reylerin tasnifinde mutlak ekseriyet hasıl olmadığı takdirde aynı usule tevfiқан ikinci defa intihabat icra edilir. Yine mutlak ekseriyet hasıl olmazsa en ziyade izafi ekseriyet kazananlardan mutlak adedin iki misli ayrılarak bunlar hakkında üçüncü defa reye müracaat olunur. Bunda izafi ekseriyet kâfidir. Reylerde tesavi olursa kuraya müracat edilir.

“Meclisin ekseriyeti birkaç yerde aranır. Meclisin müzakeresini açabilmek için ademi mürettebin nisfindan bir fazlası olabilsin ki, Meclis açılabilsin. Bundan sonra yapılacak intihabatta mevcut azanın ekseriyeti aranır, yalnız müstesna olarak bazı mesail vardır. Onlarda sülusan ekseriyet lâzımdır ki, Meclisin feshinde ve birkaç şeyde. Başka yerde Meclis müzakereye mübaşeret edebilmek için nisabı ekseriyet yani müretteb azanın nisfindan bir fazlası olmalıdır. Müzakereye başladıktan sonra onun ekseriyetiyle bütün muameleler görülür.”

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahili Nizamnamesi teklifi görüşmelerinde, bütün mebusların rozet takması ile ilgili 36.maddenin müzakeresinde söz alan Ahmet Muhtar

²⁸TBMM. Z.C.,C.16, TBMM Matbaası, Ankara 1976 ,s.234.

Bey, bu rozetin her gün taşınması mecburi midir? Bir defalığına takılması yeterli değil midir? diyerek sözlerine şöyle devam etti: *“Bir mebusun herkesin arasında damgalı olarak gezmesi doğru değildir. Lâzım olduğu zaman merasimi mahsusada alâmet konmasını tecviz ediyorum. Lâkin her gün öyle göğsünde bir damga olarak işte bunu görüyorsunuz ya ben mebusum. Gördüğünüz yerde bana selâm verin. Bütün ahaliden ayrı bir sınıf halk gibi işaretli olarak gezilmesi dünyanın hiçbir yerinde görülmuş değildir.”*²⁹

b) Dahiliye

1926 senesi Muvazenei Umumiye kanunu layihası münasebetiyle 24 Mayıs 1926 tarihli konuşmasında; Daha bir ay evvel bir Memurin Kanunu yapıldığını ve şimdi ise bir madde ile tatbikini geciktirmek istiyoruz diyerek Maliye Vekilinin konu hakkındaki sözlerine değinerek şunları söyledi: *“Yani şimdiye kadar bazı memurunin, Memurin Kanunu ahkâmına tamamen mutabık olmayarak tayininde bir istirar hasıl olmuştur ve bundan dolayı Divan Muhasebeta devair beyninde ihtilâf olacaktır, onun için bu maddenin tatbikine lüzum hasıl olmuştur, dediler. Bendeniz arz ediyorum ki, eğer bunu bir sene daha tayin olunacak memurin hakkında da kabul edersek, o vakit büsbütün Memurin Kanununu mevkii tatbikten çıkarmış oluruz. Onun için 1927 senei malisi iptidasına kadar yani bir sene daha hükümet tabii en iyi memurlarını tayin eder ve kanunu behemehal tatbik etmeye çalışır. Binaenaleyh hem Maliye Vekilinin istediği şeyi yapmak ve hem de kanunun tatbikini tehir etmemek için bendeniz, kanunun 1927 senei maliyesi iptidasına kadar tecil olunacağı yerine, şimdiye kadar tayin olunan memurin hakkında muteber değildir, dersek daha iyi olur.”*³⁰

1339 senesi Maliyesi Haziran-Şubat aylarına ait Divanı Muhasebat raporları münasebetiyle 1 Şubat 1341 tarihli konuşmasında; Divanı Muhasebatın sarfiyatı kontrol ettiğini, hükümetin icraatını kontrol etmediğini vurgulayarak *“Bu hükümetin icraatına vaziyet etmek demektir ki hiçbir zaman doğru değildir. Divanı Muhasebatın şiddete kontrol etmesi taraftarıyım. Nitekim diğer şeylerde dermeyeran ettim. Fakat hükümüti yapacağı mukavelenamenin hakimi mutlakıdır. Eğer Divanı Muhasebat tatbikatta kavanine, bütçeye muhalif bir şey görececek olursa derhal vaziyet eder. Fakat icraatta vaziyet edemez. Hükümetin icraatına müdahale edemez. Müdahale ettiği zaman*

²⁹ TBMM. Z.C.,C.20, s.233-234, 244.

³⁰ TBMM. Z.C.,C.25, s.478.

Hükümet makinesi durur. Hükümet makinesi durmamalı işlemelidir. İşlerden mesuliyet yaparsa yakasına yapışmalıdır.”³¹ dedi.

Nafia Vekâleti Bütçesi münasebetiyle 10 Mart 1341 tarihli konuşmasında; memleketin yükselmesinin nafia'nın yapılması ile mümkün olduğunu vurgulayarak şunları ifade etti: *“Ziraat de umuru nafianın memlekette teessüs etmesiyle ilerlerler, ticarete vesaiti nakliyenin memlekette teessüsüne mütevakkıftır. Ne kadar mektep açarsanız açınız memleketin istihsalâtını sarfedecek mahallere götürecek vasıtayı tesis etmedikten sonra ahalinin fakru zarurette kalması muhakkaktır. Onun için bu memleketin yükselmesi daima nafia işlerinin yani vesaiti nakliyenin ve memleketin imarının temini ile kabildir.*”³² Nafia Bütçesinin 12 Mart 1341 tarihli müzakeresinde de söz alan Ahmet Muhtar Bey limanlar konusuna değinerek şunları ifade etti: *“Bu 263(A) faslı dolayısıyla görüyorum ki limanlar su işleri şubesine ithal edilmiştir.halbuki evvelden beri limanlar Demiryolu idaresine merbut idi. Liman ile demiryolu ayrılamaz.Çünkü her liman demiryollarının munteha istasyonudur. Munteha kısmıdır vemuameleleri o şekilde cereyan eder.*”³³

İzmir Vilayeti dahilinde Ödemiş ve Menemen kasabalarına cari suların idare ve temini iadesinin mahalli belediyelere terki hakkında teklifi kanuni münasebetiyle 28 Nisan 1926 tarihli konuşması; Çatalca Mebusu Şakir Bey'in, *“bu sulara ait menabii varidattan maksat eğer münhasıran sulara ait bir varidat ise doğrudur”* sözlerine katıldığını ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam etti: *“Doğrudan doğruya sulara ait olan herhangi bir varidatı, akar olsun ne şekilde olursa olsun, onları belediyeye devretmek en doğru yoldur. Mahlut varidata gelince; varidatı suya ve saireye ait olan şeylerin de cihayeti yine eskisi gibi olsun. Lakin her iki tarafın yani belediye ve evkafın intihap edeceği zevattan müteşekkil bir komisyon onun yüzde şu kadarı suya şu kadarı cami ve diğer müesseselere aittir diye tefrik etsin ve her sene evkaf bunu mahallerine versin. Bu tarzda yapılırsa doğrudan doğruya suyu kendi müstakil varidatıyla beraber kamilen devredebiliriz.*”³⁴

İdarei hususiye, belediye ve şehremanetleri sıhhiye memurlarının nasıp ve azli tebdil ve terfilerinin ciheti aidiyeti hakkında kanun layihası münasebetiyle 31 Mart 1926

³¹ TBMM. Z.C.,C.13/1, s.51.

³² TBMM. Z.C.,C.14, TBMM Matbaası, Ankara 1976,s.325.

³³ TBMM. Z.C.,C.13, TBMM Matbaası, Ankara 1975, s.399.

³⁴ TBMM. Z.C., C.24, s.243.

tarıhli konuşması; “Müessesati sıhhiye ve hayriyede müstahdem bilumum memurini sıhhiyedeki hastanelerde hemşireler vardır, ve bakacılar bile tâ merkezden tayin olunacak sonra belediyeler ve şehre maneti müstakıl bir idaredir. Hükümetin hiçbir işine karışmadığı halde onun hastanesindeki hastabakıcısına da karıştık. şehremaneti gibi her şeyi müstakıl olan ve halk tarafından idare olunan müessesatın en küçük memuruna kadar merkezden tayini ne olacak? Sonra şehremanetlerinin, belediyelerin istiklâliyeti nedir? Nedir? İş öyle bir hale gelecek ki ben evime doktor çağırırken sıhhiye vekili beyin de müsaadesini isteyeceğim. Çünkü şehremanetinin vaziyetinin bir parça daha tebeddülü doğrudan doğruya doktoru evime çağıracağım zaman doktor müdahale vaziyetinde olacaktır. Söylediğim belki biraz mübalağalıdır. şehremaneti gibi, belediye gibi her şeyi müstakıl ve bütçesinin parası halk tarafından verilen müesseseler istediğini istihdam eder.”³⁵

1926 senesi muvazenei umumiye kanunu layıhası münasebetiyle cereyan eden görüşmeler sırasında Harita Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesi münasebetiyle söz alan Ahmet Muhtar Bey 18 Mayıs 1926 tarihli konuşmasında; *memleketimizde sessiz sedasız hiç propaganda ve yaygara yapmadan çalışan bir daire varsa o da harita dairesidir, dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: “Memleketimizin yavaş yavaş kimse bilmeden haritaları muntazam şekilde vasati fenniyesi nisbetinde ilerlemektedir. Bugün Kibat haritalarından sinhata daha yakın haritalar elimize geçiyor ve memleketimizi onlarla tetkik edebiliriz. Yani büsbütün karanlıkta olan memlekette büyük lüks lambası yoksa bile kandil şeklinde nur konulmuştur. Dairenin mesaisine karşı şükran makamında bu kürsüden ifadede bulunmak istiyorum. Yalnız buna mukabil de bir istirhamım var. Geçen sene haritası alınıp da henüz elimize geçmeyen kartografya dairesinin bir parça teehhüründen dolayı tabı edilemeyen haritaların bir parça tacilini ve memleketin fevkalâde muhtaç olduğu bu parçalarında ikmalini vekili muhteremden istirham ediyorum.”*³⁶ dedi.

Ankara şehremaneti heyeti fenniyesine mensup memurların sebebi istifaları hakkında sualı ve Dahiliye Vekili Cemil Beyin cevabı münasebetiyle 20 Mayıs 1926 tarihli müzakere;

³⁵ TBMM. Z.C.,C.23, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s.428.

³⁶ TBMM. Z.C.,C.25, s.263.

Riyaseti Celileye

Ankara Şehremaneti Heyeti Fenniye Müdürü Bey'in istifasını müteakip şehremaneti heyeti fenniyesinde memur bilumum mühendis ve kondöktörler birden istifa etmişlerdir.

Merkezi Hükümetin imarı hususunda pek büyük faaliyete muhtaç olduğumuz bir zamanda Şehremanetinin Heyeti fenniyeden kâmilten mahrum olması şehrin kendi varidatından maada kanunu mahsula bu sene için ikraz olunan iki milyon liranın dahi hesapsız ve projesiz keyfimeşe sarfiyatını mucip olacaktır. Keyfiyet haizi ehemmiyettir. Dahiliye vekili Beyin şifahen izahat vermesini ve Meclisi tenvir eylesini rica ederim.

Trabzon

Ahmet Muhtar

Dahiliye Vekili ve Tekirdağ mebusu Cemil Bey bu soru önergesine cevaben şunları ifade etti: “Şehremaneti; Meclisi Âli'nin Ankara'nın imarı için tahsis ettiği para ile ve muayyen bir program ve proje dahilinde mesaisine devam eylemektedir. Yaptığı işler gizli, kapalı değil, meydandadır. Ancak Heyeti Celileye karşı mesul olan vekalet ve onun memuru olan Şehremini bu işleri ifa için istihdam ettiği memurlardan heyeti fenniye mensup mühendis beylerden bir kaç – Şehremini tarafından işe sevk ve fazla taziyk edildiklerinden dolayı – istifa etmişlerdir. Bütün heyeti fenniye ve kontöktörler istifa etmiş değildir. Bugün altı mühendis ve mimar vazife başında çalışmaktadırlar. Kondöktörlerden hiç birisi istifa etmiş değildir. Binaenaleyh iş durmamıştır ve Meclisi Âlinin arzusu dahilinde faaliyet ve vazifeye devam edilmektedir.”³⁷

Dahiliye Vekili esbakı Ferit Beyin Ermenilerin İstanbul'a duhulüne müsaadesi mevzuu üzerine 15 Şubat 1341 tarihli konuşması; “Bu esaminin bir kısmı memlekete giren ve girmeleri için suistimalat ceraimi ikat suretiyle bazı memurları kirlettiği söylenilen Ermenilerdir. Bir kısmı da suistimalâtı ihtiyar eden memurini devlettir. Böyle bir durumda Heyeti vekilenin mesuliyeti söz konusu olunca, Heyeti Vekilenin mesuliyetine dair bir ahkâmı içeren bir kanun olduğu hatırlansa da, maalesef bugün devletimiz bu kanuna sahip değildir.”³⁸

Saatlerin yirmi dörde taksimi suretiyle istimaline dair kanun layihası

³⁷ TBMM. Z.C.,C.25, s.319,

³⁸ TBMM. G.C.Z.C.4, s.488.

münasebetiyle 26 Aralık 1341 tarihli konuşmasında; günün yirmi dört saate taksimi suretiyle saat kullanılmasına itiraz etmeyeceğini Memleketimizde bugün resmi olarak iki saat kullanıldığını, bunların birisinin Avrupayı Şarki saati, diğerinin Asyayı Garbi saati olduğunu belirttikten sonra sözlerine şöyle devam etti: *"Şimdi teklif olunan saate İzmit civarından geçen ve Griniç nısfünneharına nazaran tamam otuzuncu derece bulunan nısfünneharın gösterdiği saate nazaran bütün memleketin saatini tatbik etmekte. Bundan memlekete ne menfaat hasıl olacaktır? Bütün Türkiye'de bir saat kullanılmasının faydası münken değildir. Yalnız bütün Türkiye'de Garp cihetinden geçen bir nısfünneharın bütün memlekete şamil olmasından ise acaba Türkiye'nin vasatından geçen nısfünnehara nazaran teemmül olursa ne şekil alır? Bu seferde Avrupa saatleriyle de muayyen bir saat ihtilaflı meselesi hasıl olur."* dedi. Bu duruma çözüm olarak 3 şekil tasavvur ettiğini belirten Ahmet Muhtar Bey, bu noktada şunları ifade ederek konuşmasını tamamladı. *"Birinci Şekil; teklif olunan şekildir ki, Griniçten otuz dokuz derece şarkta bulunan Griniç nazaran bir saatin tatbid. İkincisi; Griniçten iki buçuk saat farkı olan Çobeneli nısfünneharından geçen nısfünneharı mebde ittihaz ederek memleketin Garbının, Şarkının aynı saati kullanması. Üçüncüsü; Çobaneli nısfünneharının Garbını Griniç nazaran iki saat farklı kullanmak onun şarkını da üç saat farklı kullanmak ki şimdi resmen şimendiferlerde kullanılan saattir"*³⁹

Rumi takvimin ilgası ile beynelmilel takvimin resmi devlet takvimi ittihazı hakkında kanun layihası münasebetiyle 26 Aralık 1341 tarihli konuşmasında; Tarihi süreç içerisinde takvimin geçirdiği safhaları izah ettikten sonra *"Lâkin bugün madem ki bütün dünya bu miladi takvimi kullanıyor ve bizim için esasen dini bir tarihin muamelâtı devlette lüzumu olmadığı gibi tarihi dininin mebdei de silsile ile gelmemiştir ve o esas üzerine muamele yapamıyoruz. Onun için tarihi miladiye geçmek ve umum dünyanın kullandığı tarihe intikal etmek muvafık olacaktır."*⁴⁰ sözleriyle konuşmasını tamamladı.

Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin kazaya tahvili hakkında kanun teklifi;

Riyasete

Dahiliye Vekilinin izahatla da tebeyyün eylediği veçhile berveçhi ati maddeyi kanuniyenin kabulünü teklif ederim.

³⁹ TBMM. Z.C., C.20, s.269.

⁴⁰ TBMM. Z.C., C.20, s.276-277.

Madde 1- Beyoğlu ve Üsküdar vilayetleri kazaya tahvil olunmuştur.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3- İşbu kanunun icrasına Dahiliye Vekili memurdur.

İlgili kanun teklifi Dahiliye Vekaletine havale edildi.⁴¹

2- Tarım ve Ulaşım

a) Tarım

Rize Vilayeti ile Borçka kazasında fındık, portakal, limon, mandalina ve çay yetiştirilmesi hakkında tekli kanuni münasebetiyle 4 Şubat 1340 tarihli konuşmasında; teklifin 2., 3. ve 4.maddelerinde paradan bahsedildiğini; bununla beraber 2.maddede bir fidanlık tesisinin bulunduğunu ve ameli bir mütehassıs konulacağını ve bunun paraya bağlı olduğunu ifade ederek. sözlerinin devamında; “Üçüncü madde gars olunacak fidanları Hükümet meccanen hazırlayıp tevzi edecektir. Dördüncü maddede hükümet tarafından tetkikat icra ve garsiyat muntikaları tesbit olunacaktır. Koca bir vilayetin garsiyat muntikalarını tesbit için tabii paraya ihtiyaç vardır.”⁴² diyerek ürünlerin yetiştirilmesinin bunlara ayrılacak paraya bağlı olduğunu vurguladı.

b) Ulaşım

Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy demiryollarının inşaatı hakkındaki layihai kanuniye münasebetiyle 22 Mart 1340 tarihli konuşması;İstanbul mebusu ve Nafia Vekili Süleyman Bey’in; memleketimizde demir fabrikalarını derhal işletsek bile onlara, ancak bir-iki sene sonra gerek duyulacak, sözleri üzerine Ahmet Muhtar Bey, şunları ifade etti: “Yani memleketimizde imal olunacak demiryolları alât ve edevatının iki sene sonra demiryollarında bilfiil kullanılabileceğini söylediler ki çok doğrudur. Evvelâ demiri nereden istihsal edeceğiz, onu hangi fabrikalarda imal edeceğiz? Bunların esası bile henüz tasavvur olunmamıştır, zannederim. Onun için bu mesele bir-iki sene daha uzar... Samsun-Sivas hattının filhakika (125) kilometresi bitmiş gibidir. Fakat teferruatı vardır. O da beş-altı ayda biter lâkin bugün o yol nâkıs olmakla beraber maksadı temin eder şeklinde bir vasıtai nakliye var demektir. Dekovil olarak şimendifer işliyor. Oradan da cüzi ihracatımızı getirebilir. Binaenaleyh bu sene de bu dekovil ile idare ederiz. (150) Kilometreye kadar Şeyh İzzettin yokuşunu da

⁴¹ TBMM. Z.C.,C.7, TBMM Matbaası, Ankara 1968, s.194

⁴² TBMM. Z.C.,C.5, s.588.

bitirdikten sonra demir ferşiyatı, asıl büyük hat için Avrupa'dan celbedeceğimiz malzemenin ferşi ile yeni hattın ikmaline ancak gelecek sene muvaffak olabiliriz.”⁴³

Ereğli-Ankara şasesi hakkındaki kanun layihasının Nafia Bütçesinden evvel müzakeresine dair Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in takriri münasebetiyle 23 Mart 1340 tarihli konuşması;

Riyasete

Meclisimiz (Ereğli-Ankara) şasesine ait kanun layihasını tasviyle encümenlere havale etmişti. Bu layihanın da celbiyle (Nafia Vekâletil bütçesinden evvel müzakere ile kabulünü teklif ederim.

Zonguldak Mebusu

Tunalı Hilmi

“Nafia Vekâleti bu sene mühim şimendifer hatları inşasını nazarı itikara almıştır. Bu şayanı şükrandır. Memleketimizin iktisadiyatının âtisi, üç dört yola bağlıdır. Meselâ; Anadolu'nun ortasından geçen ve Anadolu demiryolunun İstanbul'a müntebi olan yolu, sonra vilayati şarkiyenin cenup kısmının müntehi olduğu Adana ve Mersin veyahut diğer bir limana müntehi olacak yol, daha sonra İzmir'e müntehi olacak yol, daha sonra ortada Antalya havalisine doğru müntehi olacak yol, Karadeniz havasından da Kastamonu'ya müntehi olan yol. Ondan başka Anadolu şimalinin iki mühim mahreci daha vardır. Birisi Samsun diğeri Trabzon. Trabzon sahilinden bir noktadan Acem hududuna kadar bir şimendifer yaparak hem vilayati şarkiyenin Osmanlı Hükümetinin teşekkülünden beri imar görmeyen yerlerini imar ederiz ve hem de memleketimizin iktisadiyatının en mühim bir şubesini hallederiz”⁴⁴

Ereğli-Karadere şimendifer hattının inşası ve işletilmesi hakkındaki 16 Kanunusani 1341 tarihli kanunun ilgası ile mezkur hattın geniş hatta tahvili ve Nafia Vekâletince Ereğli ile Ankara arasında inşa ve işletilmesine dair (1/719) numaralı kanun layihası münasebetiyle 12 Aralık 1341 tarihli konuşması; “Bu hat memleketin iktisadi noktai nazarından fevaidi cami midir? Bendeniz doğrudan doğruya Ereğli'den Ankara'ya yapılacak bir hattan büyük bir fayda istihsal olunacağına kani değilim.” dedikten sonra bu husustaki çözüme dair noktai nazarını şöyle ifade etti: “Halbuki Ereğli hattı Adapazarına kadar bağlanırsa, zaten bugün mevcut olan hatlarla bugün garp vilayatımızın tevziatı temin edilmiş olur. Şark vilayetindeki tevziatta;

⁴³ TBMM. Z.C.,C.7/1, TBMM Matbaası, Ankara 1968,s.872.

⁴⁴ TBMM. Z.C.,C.7/1, s.877.

temel hattı denilen, Adapazarından, Bolu'dan ve Gerede'den geçip Amasya'da mevcut hatlara raptolunacak hat vasıtasıyla tevzi olunmak lazım gelir.”⁴⁵

3- Maarif

Adliye Vekâleti Bütçesi münasebetiyle 23 Şubat 1341 tarihli konuşması; “Anadolu içerisinde bir mektebi hukuk yapmak arzusunu izhar buyuruyorsunuz. Bu doğrudur. Sonra gerek Ankara'da gerek Anadolu'nun başka bir yerinde bir mektebi hukuk açmak, Adliye Vekili Muhteremenin de bazı mesail için buyurduğu gibi öyle ceffelkalem derhal yapılamaz. Onun için bu sene mevcut olan teşkilatı bozmayalım, devam etsin ve gelecek sene için bir teşkilat hazırlansın, bize getirilsin. Ondan sonra Anadolu içerisinde nerede bir mektebi hukuk açmak istersek gelecek sene bütçesine onu kor, öylece idare ederiz.”⁴⁶

Maarif Vekâleti Bütçesi münasebetiyle 5 Mayıs 1341 tarihli konuşmasında Orta Tedrisat Kanununa değinerek şunları söyledi: “Bu kanun muallimlerin hal ve istikbalini tayin ve tespit ediyor. Müfettişlerin tahkikatı neticesinde müspet bir kusuru olmadan, hatta terfian nakli bile kendi rızası inzıam etmeden yapılamayacağı gibi, sarıh olan bu haklar bu kanunun muallimlere tevdi ettiği hukuktandır. Bu hukuk mucibince vakti geldiği vakitte terfi edebileceğini ve vaktinden evvel terfi edemeyeceğini muallimlerin bilmeleri lâzımdır. Binaenaleyh o muallim kendisine göre kanun mucibince maaş alabilecektir. Onun için burada aslolan Orta Tedrisat Kanunudur. O kanuna, bütçe taarruz ederse Orta Tedrisat Kanununun mamûlünbih olması lâzımdır ve kadronun o kanuna göre tasrih ve tadilini arz ediyorum ve bu hususta da bir takrir takdim ediyorum.”

Riyaseti Celileye

Maarif Bütçesinin 233.faşında münderiç tahsisatın tatbiki esnasında Orta Tedrisat Kanunıyla Bütçeye merbut kadro beyrinde irtılâf zuhur ederse muteber olan Orta Tedrisat Kanunu olup kadronun daima kanun dairesine ircai lâzım geleceğinin zapta geçirilerek sureti tatbikinın şüpheye bir mahah kalmayacak surette tespitini talep ederim.⁴⁷

Trabzon

Ahmet Muhtar

⁴⁵ TBMM. Z.C.,C.20, s.101.

⁴⁶ TBMM. Z.C.,C.14, s.282.

⁴⁷ TBMM. Z.C.,C.12, TBMM Matbaası, Ankara 1968,s.122.

Mektep kitaplarının Hükümet tarafından tabının temini hakkında kanun layihası münasebetiyle 22 Nisan 1926 tarihli konuşmasında; bu kanunun mekteplerin kitap meselesini hallettiğini, fakat bu kanunun yalnız Maarif Vekaletine bağlı olan mektepler hakkında uygulanacağı endişesini ifade ile sözlerine şöyle devam etti: *“Halbuki asıl ihtisas mektepleri vardır ki, onlar için yazılan ve basılan kitaplar hakikaten başka yerlerde satılmazlar. Meselâ Mühendis mektebi... Burada okunan kitapları mühendis mektebi talebesiyle birkaç mühendisten başka kimse satın almaz. Eğer bunları hükümet bastırmazsa ne talebe kitap bulabilir, ne de muallim. Madem ki hükümet kitapları bastırıp maliyet fiyatını cüzi bir zam ile talebeye tevziini kabul ve bunu bir kanunla meclisten çıkarmak istiyor, rica ederim bilhassa kariini mahdud olan ihtisas mekteplerinin kitapları da nazarı dikkate alınsın. Yani maruzatın, Maarife menbut olmayan mekteplere alt kitapların da bastırılması, talebelerinde kitapsız kalmamalarının temininden ibarettir.”*⁴⁸

Darülfünun Emanetinin 1341 senesi bütçesi hakkındaki kanun layihası münasebetiyle 20 Nisan 1341 tarihli konuşmasında; Darülfünun ile ilgili bazı noktalar hakkında şunları söyledi; *“Darülfünun hakkında geçenlerde bir Amerika mütehassısı raporunda söylediği veçhile, muktesidane ve yalnız ilim için çalışacak bir müessesedir. Darülfünun kütüphaneleri bir yere toplanıp intizama konmuştur. Bu elbet müstahsen bir meseledir. Bunun için de Yıldız Kütüphanesinin kitaplarını da darülfünun kütüphanesine naklettiler. Bundan Maarif Vekâletinin de malûmatı vardır. Bu işin iyi bir iş olduğuna kaniim.”* Konuşmasının devamında Dârülfünundaki talebe ve müderrislere de değinen Ahmet Muhtar Bey, şunları ifade etti: *“Vekil beyden darülfünundaki talebe miktarını sordum. Üçbin küsür miktarında olduğunu buyurdular. Bendeniz bu üç bin küsür talebenin talebei mukayyede olduğunu zannediyorum. Malumualiniz darülfünun derslerine devam mecburiyeti olmadığı için bir çok mukayyet talebe vardır. Fakat devam eden talebeler bendenizce mukayyet olan talebenin sülüsünü teşkil etmiyor. Devam etmiyorlar ... Sonra birde Darülfünunda Müderris ve Muallimlerin devam meselesi vardır. Müderrisler ve muallimler Darülfünuna devam etmiyorlar. Bir müderrisin talebenin istifadesi için ders vermesi lâzımdır. Yoksa muavine veyahut asistanına dersi bırakıp da kendisi senelerce mektebe gitmezse bu müderristen de istifade yok gibidir. Sonra bu müderris mektepte ipka olunursa bu kabili*

⁴⁸ TBMM. Z.C.,C.24, s.188.

kabul bir vaziyet değildir.”⁴⁹

4- Maliye

1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanun layihası münasebetiyle 11 Şubat 1341 tarihli oturumda Maliye Vekâleti Bütçesinin 31.faslıının görüşülmesi sırasında söz alan Ahmet Muhtar Bey, şunları ifade etti: *“31.faslıın üçüncü müessesatı maliye komiserleri maddesinde geçen seneki maaş bakidir ve daha (720) lira da zam vardır. Dikkat ettim, reji lağv olmuştur. Halâ komiseri duruyor. Sonra, Düyunu Umumiye Komiserine de iki odacı ilave olunmuştur. Düyunu Umumiye Komiserine odacıyı bendeniz muvafık görüyorum ve memuriyette telakki ediyorum. Düyunu Umumiye Komiserinin ancak bir kendisi, bir de kalemi vardır. Bir tanesi bunlara herhalde kâfidir. Komiseri ipka etmek doğru değildir. Eğer muhasebatı bitirmek için birkaç aylık bir şey verilecekse ona göre bir şey koymalıdır. Bütçe beyhude kabarmamalıdır.”⁵⁰*

Aşarın ilgası ile yerine ikame olunacak vergi hakkında (1/505) numaralı kanun layihası münasebetiyle 15 Şubat 1341 tarihli konuşması; *“Bu kanunun birinci maddesi ile aşarı ilga ediyoruz. Yani memleket varidatının üçte birini hafz ediyoruz. Şimdi memlekete bunun ne tesiri olacaktır? Cümlemiz müttelikiz ki, aşâr öteden beri memleketimizin en büyük sınıfını, yani zürra kısmının üzerinde ağır bir yükür, bir nevi belâdır. Bir çok senelerden beri devam eden bu belâyı ve yükü tahtit etmek ve belki üzerinden kaldırmak lâzım gelir. Lâkin diğer taraftan memleketimiz iktisadi, hatta mali bir buhran geçiriyor. Binaenaleyh aşâr vergisini ne veçhile tadil etmeliyiz ki mükellefin ondan fayda görsün ve memleketin bütçesi rahnedar olmasın. Ben diyorum ki bu aşarın bu sene bir nispeti mutedileye indirelim. O nispeti mutedile ne olabilir? Eğer ben de rey olsaydı – tabii rey sizdedir – şu vech ile yapardım. Madde 1: 1341 senesi bidayetinden itibaren aşâr vergisi yerine hasılatı araziyyeden devlet yüzde on alacaktır.”⁵¹*

Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının inşası için sarf edilecek meblağ hakkında Muvazenei Umumiye Kanununa bir madde ilavesine dari takriri münasebetiyle 13 Nisan 1341 tarihli konuşması;

Riyaseti Celileye

Maddei atiyenin kabulüyle 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanununun masarif

⁴⁹ TBMM. Z.C.,C.13, s.252.

⁵⁰ TBMM. Z.C.,C.13/1, s.326.

⁵¹ TBMM. Z.C.,C.14, s.8-9.

faslına bir madde olarak dercini arz ve teklif ederiz.

Madde 1341 senesinde inşaatına başlanması 10 Nisan 1340 tarihli kanun iktizasından olan Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının 1346 senesi nihayetine kadar tesis ve ikmali için keşfine nazaran sarfı icabeden meblağ tarihi mezkure kadar senede tefrik ve her seneye ait miktar o sene bütçesine vaz edilmek üzere Nafia Vekili mecmu masarif miktarında ve Heyeti Vekile kararıyla taahhüdata girişmeye mezdur.

7.4.1341

Trabzon	Trabzon	Trabzon	Erzurum	Erzurum	Erzurum
Ahmet Muhtar	Süleyman Sırrı	Rahmi	Rüştü	Kâzım	Raif

Takriri izah eden Ahmet Muhtar Bey şunları söyledi: “Trabzon Erzurum hattı ile Trabzon limanının bu sene inşasına başlanması kanunun mukteziyatındandır. Nafia Vekâletinin bu sene bu inşaata başlayabilmesi için geçen seneden keşfiyat yaptırması, güzergâh tayin etmesi lâzım gelen ihrazatı yapması lâzımdı. Nitekim bir heyeti fenniye göndererek tetkik ettirmiştir. Takririmizde istediğimiz şey, kanun iktizası bu sene işe başlamak lâzım geldiğinden bunun altı senede ikmali için her sene bütçesine para vaz etmek ve inşaat için hükümet taahhüdata girişeceği için hattın ve Trabzon limanının Heyeti Umumiyesini ihale etmek için mecmu taahhüdat bir senede sarf olunmasını istemiyoruz.”⁵²

Elyevm mevkii tedavülde bulunan evrakı nakdiye yerine aynı evsafı kanuniyeyi haiz olmak ve aynı miktarda bulunmak üzere yeni evrakı nakdiye ihracı hakkında (1/750) numaralı kanun layihası münasebetiyle 30 Aralık 1341 tarihli konuşmasında; Memleketin para hususunda çok hassas olduğunu ve paramızın müdabedelesinin zaruri olduğunu ifade ederek, “daha bazı yerlerde evrakı nakdiye mevkii tedavüle konamıyor. Yani gümüş para mevkii tedavülde bulunuyor. Maliye Vekilinin dediği gibi, hariçten ziyade dahilde bir emniyet celbetmesi ihtimali vardır. Onun için hükümet her teşebbüsü yaptıkça paranın düşmesi ve düşmesinde menfaat arayan bir eşhas vardır. Parayı tebdil edeceğimiz bu anda bu istifadeye mani olacak tedabiri çok dikkatli tatbik etmek lâzım gelecektir... Çünkü para hususu, gayet hassastır. Derhal küçük bir şayia, bir yanlışlık paramızın kıymetini sükut ettirir. Bir defa sükut etimi eski haline gelmesi müşkül oluyor.”⁵³ dedi.

⁵² TBMM. Z.C.,C.17, TBMM Matbaası, Ankara 1976,s.301.

⁵³ TBMM. Z.C.,C.20, s.303.

Gazete ve kitap kağıtları ile matbaa alet ve edevatının gümrük resminden muafiyetine mütedair kanunun 1342 senesi Martından itibaren ilgası hakkındaki mazbata münasebetiyle 24 Aralık 1341 tarihli konuşmasında; bu husus hakkında cereyan eden müzakereleri dinleyip, kâğıdın gümrükten muafiyetinin gazete ve gazetecilere nâsıl tesir ettiği hakkında birkaç cümle sarfedeceğini belirterek şunları söyledi: *“Malûmu alinizdir ki en ucuz satılan gazete 120 paradır. Halbuki yedi sekiz sayfa çıkan gazetelerin kağıtları gümrük resminden muafiyetlerinden mütevellit istifadeleri 120 parada bir buçuk paradır. Vilâyet gazeteleri de tam bir para bile istifade edemeyecektir. Neticede meşru olarak memlekette neşri maarif için, memleketteki matbuatın terakkisi için yapabileceğimiz fayda da ancak yüzyirmi parada bir paradan ibarettir. Şimdi bir gazetenin umum masrafını ve bir de o gazetenin 119 parada olduğunu düşünelim. Şimdi bu faydanın tesiri yapılan fedakârlıkla hakikaten mütenasip değildir. Yani bu meselenin hiçbir faydası olmadan memlekete büyük bir zararı oluyor.”*⁵⁴

Seyrisefain müdüriyeti Umumiyesinin 1341 senesi bütçesi hakkında (1/567) numaralı kanun layihası münasebetiyle 1 Nisan 1341 tarihli konuşmasında; Seyrisefain bütçesindeki varidat ile sarfiyat arasındaki nispetin kendisini söz almaya sevkettiğini belirterek, Seyrisefain idaresinin sırf milli bir müessese olduğunu, memlekete para temini yanında bazı maksadı temin etmek için de çalıştığını ifade etti. Seyrisefain idaresinin bütçesine ise şu sözlerle değindi: *“Maliyeden karzen 1.250.000 lira alıyor. Onu tenzil edince 3.576.400 lira varidatı kalıyor. Masarifi de 4.825.000 liradır. Bu paradan bir defa idarenin hazinei maliyeye borcu vardır. Onu tenzil ediyorum. Hiçbir şey almıyor farzediyorum. Mütebaki masrafa 3.441.086 lira kalıyor. Yani varidatıyla masarifi beyninde 135.000 lira fark ediyor. Sermayesi; imtiyaz hariç, yani vapurları, fabrikaları vesairesi altı milyon lira. Şimdi arz ediyorum ki bu idare 6 milyonluk sermayesini senevi itfasını nazarı dikkate almazsa kârını bilmez bir idare demektir. Binaenaleyh 135.000 liradan daha ziyade alması lâzım gelen imha masrafı tenzil edilecek olursa altı milyon lira sermayenin hiçbir varidat temin etmediği tahakkuk ediyor.”*⁵⁵

Kazanç Vergisine munzam idarei hususiye ve belediye hisseleri hakkında kanun

⁵⁴TBMM. Z.C.,C.20, s.259.

⁵⁵TBMM. Z.C.,C.17, s.15-16.

layihası münasebetiyle 30 Mayıs 1926 tarihli konuşmasında; *“idarei hususiye ve özellikle belediyeler diğer vergileri de tahsil edeceklerinden bunu tahsil etmelerinde beis yoktur gibi görünse de belediye her mükellefin kazanç vergisi miktarını maliyeden tahkik ederek, %5’ini veya karar verilecek miktarını mükellefinden tahsil edecek. Buna karşılık Maliye her mükellefin vergisini kendisi tahsil edip %5’ini idarei hususiyeye ve %5’ini de belediyelere verirse daha kolay olur.”*⁵⁶ dedi.

Muallim mekteplerinin inşaat ve tesisatına yapılacak muavenet hakkında kanun layihası münasebetiyle 22 Nisan 1926 tarihli konuşmasında yapılacak mekteplerin miktarının kanunda belli olduğunu, kanaatine bunların masrafının beş yüz bin lira olabileceğini, on mektebin toplam masrafının ise beş milyon tutabileceğini ifade ettikten sonra, *“Bendeniz zannediyorum ki bu para, vilayet bütçelerinde doğrudan doğruya masarife ait olan ve tedrisat vergisi olarak teraküm eden paradır. Beş sene zarfında on mektep için yirmi milyon lira alacağız. Eğer vilayetlerin ihtiyacında cemân yekun bu mekteplerden daha mühim işleri yoksa vilayetlerin teşkilatını kaldırmalı. On mektebe yardım için verecekleri para, bütçelerinin velevki, beş misli olsun, doğru ve kanunen kabili teklif değildir.”*⁵⁷ dedi.

1926 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle müzakere edilen Dahiliye Bütçesinin 241.faslı hakkında yaptığı konuşmada; vali ve kaymakamların maaşının az olduğuna değinerek *“Memleketi temsil eden bu büyük ve muhterem memurlara verilen bu miktar tahsisat pek azdır. Kaymakamlara sekiz lira makam maaşı verilir. Bütçenin ne kadar muzayakası olursa olsun bu kadarı da her halde azdır. Cetvelde görüyoruz ki 150-270 en aşağısı 95 lira anlarım bir dereceye kadar makamın haysiyetiyle mütenasiptir. Fakat valilerin yirmisine elli lira mütebakasına yirmi lira makam maaşı vermek, yani Cumhuriyetin koca bir ülkesinde memleketin bir kısmında bir Cumhuriyeti temsil eden koca bir valinin makam maaşı yirmi beş liradır. Heyeti Celilenize müracaat ediyorum ya bu makam tahsisatını büsbütün kaldıralım veyahutta miktarı münasib ifrağ edelim”*⁵⁸ dedi.

Türk Sanayi ve Maadin Bankası hakkında (1/672) numaralı kanun layihası ve Ticaret ve Muvazenei Maliye Encümenleri mazbataları münasebetiyle 18 Nisan 1341 tarihli konuşmasında, 11.madde’ye değinerek şunları ifade etti:

⁵⁶ TBMM. Z.C.,C.25, s.648.

⁵⁷ TBMM. Z.C.,C.24, s.180.

⁵⁸ TBMM.Z.C.,C.25,s.180

Madde 11- Bankanın temettüatı safiyesinden evvelâ; sermayei asliye yüzde altı faiz tefrik ve bu miktar sermayeye zannolunarak bakiyesinin yüzde yetmişi sermayeye, yüzde onu ihtiyat akçasına, yüzde onu temettülü tahvilata, yüzde onu Meclisi İdare Âzası ile memurin ve müstahdemine maaşları nisbetinde verilecek ikramiyeye tefrik ve tahsis olunur.

“Şimdi esas maksat nedir? Banka senelik masrafını yaptıktan sonra hasılatı safiyesinden, temettüünden evvelâ mevcut sermayesinin %6 faizini ayıracak, mütebakisinden de yüzde yetmişi gene kendisinde kalacak, yüzde otuzu da şu veçhile taksim olunacak diyor. Bendeniz maddenin Bankanın temettüatı safiyesinden olan sermayeyi asliye %6 faiz tefrik ve bu miktar ile beraber bakiyenin yüzde yetmişi sermayeye zam, yüzde onu ihtiyat akçasına, yüzde onu temettülü tahvilâta, yüzde onu meclisi idare azası ile şu şekilde olmasını uygun görüyorum”⁵⁹ dedi.

Veraset ve İntikal Vergisi hakkındaki kanun layihası münasebetiyle 27 Mart 1926 tarihli konuşması; *“Bugünkü esare nisbette en fukara adamın bile terekesi ceket, pantolon vesaire 300 liraya baliğ olur. Yani en fukara adamın terekesi bile bu kıymete varıyor. Onun için çocuklarına intikal edecek bu eşyadan intikal harcı almak yani eski eşyalar için almak doğru değildir. Onun için hiç olmazsa bu birinci ve ikinci derecede akrabadan her birine intikal eden 300 lira kaydını koyalım.”⁶⁰ demek suretiyle intikal eden miktarın 300 lira olmasını talep etti.*

Havali Şarkıye muhacirlerinin iadesi ve meskenlerinin tamir ve inşası için 3 Nisan 1339 tarihli kanunla verilen tahsisattan henüz sarfedilemeyen miktarının 1341 senesinde de sarfı hakkında teklifi kanuni münasebetiyle 28 Şubat 1341 tarihli konuşmasında bu paranın vilayeti şarkıye de istiladan evi harap olan muhacir ve gayri muhacirler için olduğunu ifade ettikten sonra sözlerinin devamında; *“Erzurum ve Erzincan gibi yerlere verilen cüzi bir para ile haraphanelerin zararını vermeye imkân görülmediğinden ve tevzi olunursa ikişer üçer lira düşeceğinden, haneleri harap olanların da muvaffakiyetiyle az olan bir parayı hiç olmazsa memleketin bir ihtiyacı mübremine sarf edip de mahallini fayda görsün”⁶¹ dedi.*

Nafia Vekaleti Bütçesinin 262. faslının birinci maddesinden kırkbin liranın

⁵⁹ TBMM.Z.C.,C.18, TBMM Matbaası, Ankara 1976, s.146

⁶⁰ TBMM. Z.C.,C.23, s.357.

⁶¹ TBMM. Z.C.,C.15, TBMM Matbaası, Ankara 1976,s.10.

Erzurum ovasındaki Karasu mecrasının tathirine tefrik ve tahsisi hakkında takriri;

Riyaseti Celileye

Nafia Bütçesinin 262.faşlın birinci maddesinde bulunan iki yüz yetmiş bin liranın kırk bin lirasının Erzurum ovasındaki Karasu mecrasının tathirine tahsis olunmasını mutazammındır.

Trabzon

Ahmet Muhtar

İlgili takrir temenni mahiyetinde görülüp, vekâleti aidesine havale edildi.⁶²

Müdafai Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil verilmesi lâzım olduğunun sureti sarihada tespiti hakkında 23 Mart 1341 tarihli takriri;

Riyaseti Celileye

Müdafai Milliyede hangi rüesaya vasaiti nakliye verilecekse tespit olunsun.

Trabzon Ahmet Muhtar

Kütahya Mebusu Müdafaai Milliye Vekili Recep Bey'in "Tespit edilmiştir efendim" sözleri üzerine, temenni mahiyetinde görülen takrir vekâlete tevdi edildi.⁶³

Ahmet Muhtar Bey ve nüfekasının; 3 Nisan 1340 tarihli Mahsubu Umumi Kanununun birinci maddesinin tefsirine dair takriri; 6 Aralık 1340 tarihli müzakerede Kavanin ve Muvazenei Maliye encümenlerine tevdi edildi.⁶⁴

Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle 25 Mart 1340 tarihli müzakerede, bir mebusun "Yavuz'un kıymeti ancak bir milyondur" sözlerine karşılık olarak Muhtar Bey, "mükemmel tamir olunursa 40-45 milyon liralık bir gemi olur. Ve tamir edilirse Yavuz, harekâtı harbiyeye geçebilecek midir?" dedi. Muhtar Bey'in bu sorusuna Encümeni Mahsus namına İstanbul mebusu Hamdi Bey, evet cevabını verdi.⁶⁵

Emlakı Milliyeden addolunan saraylardaki eşyaya dair Maliye Vekaletinden suali;

Riyaseti Celileye

Saltanat ve Hilafetin ilgasından sonra emlakı milliyeden addolunan saraylarda mevcut eşya Maliye vekaleti tarafından bir komisyon tarafından tadat ve mazbut defterleriyle hıfz ve siyanet ettirilmekte iken işbu saraylar eşyasından bir kısmının diğer

⁶² TBMM. Z.C.,C.15, s.392-393.

⁶³ TBMM. Z.C.,C.16, s.138.

⁶⁴ TBMM. Z.C.,C.11, s.4.

⁶⁵ TBMM. G.C.Z.,C.4, s.393.

devaire tevzi olunduğu istihbar kılınmıştır. Saraylardan harice çıkarılan bu eşya diğer dairelere kanun dairesinde ve kıymeti mukabilindemi naklolunmuştur. Yahut kıymetleri bütçelerinden mahsup mu yapılmıştır.İşbu emvali milliye'nin ziyadan vikayesi için her türlü tedbir ittihaz olunmuşmudur. Saraydanbaşka mahalde verilen eşyanın mazbut ve mufassal bir defteri var mıdır. Şifahen keyfiyeti tenvir buyurmalarını Maliye vekili muhtereminden sual ederim.

Trabzon Mebusu

Ahmet Muhtar

Maliye vekili Mustafa Abdülhalık Bey cevaben; “Eşya tamamen tespit edilmiştir. Her nereye verilmişse envanterlerde dahildir.Saraydan Heyeti vekile kararıyla yalnız meclisi milli binası için ve şehir emanetine bedeli mukabilinde devredilen eczane ve Darülfünuna verilen kütüphaneden başka bir şey devredilmemiştir.”⁶⁶ dedi

III. MEHMET RAHMİ (EYÜPOĞLU)

A) Mehmet Rahmi Bey'in Biyografisi

1877 (1293)'de Trabzon'un Cemikebir Mahallesi 40 nolu evde doğdu. Avukat Eyüpzade Mehmet Hamdi Efendi ve Hasene Hanım'ın oğludur.⁶⁷ İptidai ve rüştiye'yi Gümüşhane'de, İdadi'yi Trabzon'da ve İstanbul'da mektebi Mülkiye'yi 1900 yılında tahsil etti. Mülkiye mektebinin yüksek bölümünü 1903'te bitirdi.

1903-1906 yılları arasında Trabzon maiyet memurluğunda ve bu esnada 1905 yılında Trabzon Yorma Bucağı Tahriri Nüfus Başkanlığında ve Tirebolu Kaymakam Vekilliğinde görev yaptı. Maiyet memurluğu görevini icra ettikten sonra sırası ile Eylül 1906'da Görele, Mayıs 1913'te Niksar, Ağustos 1915'te Erbaa, Aralık 1915'te Aziziye ve 31 Ekim 1919'da Havza Kaymakamlıklarına, Ocak 1921'de Kütahya Mutasarrıflığına ve Eylül 1922'de Artvin Mutasarrıflığına getirildi. Artvin mutasarrıflığı görevinde iken, TBMM'nin II. Dönemi seçimleri sonucunda Meclis'e Trabzon milletvekili olarak intihap ettiğinden Artvin Mutasarrıflığı görevinden ayrıldı.⁶⁸

11 Eylül 1923'te Meclis'e katılan Mehmet Rahmi Bey, Posta ve Telgraf ve Memurin Muhakemat komisyonlarında çalıştı. Genel Kurulda 60 konuşması, 3 takriri, 2 teklifi var. Milletvekili görevi sona erdiken sonra Nisan 1931 yılında Tekel Genel Müdürlüğü müfettişliğine atandı. Lutfiye Hanım ile evli ve 5 çocuk sahibi olan

⁶⁶ TBMM. Z.C.,C.2, s.11

⁶⁷ Öztürk, a.g.e., s.756.

⁶⁸ Mehmet Rahmi Eyüpoğlu, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:634

Mehmet Rahmi Bey, Tekel Genel Müdürlüğü Müfettişliği görevini icra ettiği sırada 2 Kasım 1952'de İstanbul'da vefat etti. Topkapı Merkez Efendi mezarlığına defnedildi.⁶⁹

B) Mehmet Rahmi Bey'in Faaliyetleri

1- Maliye

Varidat Bütçesi münasebetiyle 17 Nisan 1927 tarihli konuşmasında; Maliye Vekiline, geçen sene Gümüşhane vilayetinden icarei zemin adıyla yeni otlakiye vergisi tahsil edildiğini ve buna karşı ne gibi bir tedbir alındığını sorması üzerine, *“devlete ait ormanlardan alınan icarei zemin vergisinin doğru olduğu”* cevabını alınca konuşmasına şöyle devam etti: *“Gümüşhane vilayetinde otlakiye bulunan mahaller yayladır. Öteden beri bunlardan otlakiye resmi istiyfa edilirdi. Malûmu aliniz ormanlık yerlerden yalnız orman resmi alınırdı ve ticarei zemin namıyla bir şey alınmazdı. Ve almak için mutlaka kanunu mahsusa ihtiyaç vardır. Bunun için Trabzon vilayetinden alınmaması hakkında Maliye Vekaletinin bir emrini gördüm. Fakat Gümüşhane'de ısrar etmiştir, alıyor. Hiç olmazsa bu sene olusn alınmaması esbabının teminini rica ederim.”*⁷⁰

Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu münasebetiyle 27 Mart 1926 tarihli konuşmasında; 12 madde ile ilgili bir tahrir verdi.

Madde 12- Vergi idaresi dahi dayındandaynin mevcudiyeti ve miktarı hakikisini mübeyyin tasdikname talep edebilir bu tasdiknameyi ita etmeyenler hakkında 49.madde mucibince ceza tayin olunur.

Riyaseti Celileye

Hükümetin 12.maddesi Kavanini Maliye Encümeninca teayyedilmiş ise de bu madde hükmüne riayet etmeyenler hakkındaki cezalar ellinci maddede ve diğer bazı maddelerde kabul ve tespil edilmiştir. Bu maddenin vücudu lâzımdır. Kabulünü teklif eylerim.

Trabzon Rahmi

49 rakamı 50 olarak tashih edilerek madde kabul edildi.

12.madde dışında 31., 32. ve 33. maddeler hakkında da tadil teklifinde bulunan Rahmi Bey'in sadece 33. maddeye yönelik tadili kabul edildi.

Madde 33- Tamam olan hibe muamelesi fesholunarak mavhubun iadesi takdirinde

⁶⁹ Öztürk, a.g.e., s.756-757.

⁷⁰ TBMM. Z.C., C.31, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s.189.

evvelce tahsil olunan vergi iade edilmez.⁷¹

Trabzon Mebusu Rahmi Bey ve ondört refikinin; Trabzon ve Rize vilayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi hakkında (2/385) numaralı teklifi kanunisi, Layiha Encümeninde müzakere edildikten sonra Kavanin ve Muvazenei Maliye Encümenlerine havale edildi.⁷²

1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle 13 Nisan 1341 tarihli müzakerede, kanunun 25.maddesi hakkında verdiği takrirle düşüncesini ifade etti.

Riyaseti Celileye

Derdesti müzakere olan 25.madde 1340 senesi Muvazenei Umumiye Kanununun 15.maddesinden aynen nakledilmiş olmakla beraber ifade edilmek istenilen maksat Usulü Muhasebei Umumiye Kanununun 17.maddesiyle daha şumullü ve daha sarih bir şekilde temin edilmiştir.

Bu 25.madde aynen kabul edilecek olursa Muvazenei Umumiye Kanununun varidat kısmını teşkil eden (T) cetveli haricindeki kavanini mahsusa ile idarei hususiye ve belediyelerce tarh ve cibayet edilmekte olan rüsum ve tekâlifin cevazı tahsilinde tereddüt hasıl olabileceği gibi gerek Usulü Kanununun bu baptaki mevadî mahsusası ahkâmı kısmen tadil edilmiş zann olunabilir. Çünkü iş bu layihanın 55 rakamlı maddesinde kavanini sairenin iş bu kanun ile fesih ve tadil edilmeyen ahkâmı kemakân baki olacağı muharrerdir. 25.madde öyle bir tadil maksadıyla sevk edilmediğine nazaran zaittir. Tayyını teklif ederim.

Trabzon Rahmi

Madde 25- Muvazenei Umumiye Kanunu ile tahtı mezuniyette bulunmayan kâffeî rüsum ve tekâlifin tarh ve tahsili memnu olup, bunun haricinde her ne nâm ve suretle olursa olsun tarh ve cibayeti tekâlif hakkında emir ita edenler takibatı kanuniye tabi tutulur.

Rahmi Bey'in teklifi kabul edilmedi.⁷³

Trabzon Mebusu Rahmi Bey'in; hususi bütçelerle idare olunan devair mazullerinin maşatından tevkif olunan yüzde onikilerin mal sandıklarına tevdi

⁷¹ TBMM. Z.C.,C.23, s.366,399,402-403.

⁷² TBMM. Z.C.,C.11, s.108.

⁷³ TBMM. Z.C.,C.17, s.297-298.

hakkında muvazenei Umumiye Kanununa bir madde ilavesine dair 13 Nisan 1341 tarihli takrirî;

Riyaseti Celileye

Maddeyi atiyenin 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanununa bir madde olarak kabul ve ilavesini teklif eylerim, efendim.

Trabzon

Rahmi

Rahmi Bey, kendisini bu teklife sevkeden sebebi şöyle izah etmektedir: “*Kamuna taalluk eden bu maddenin Muvazenei Umumiye Kanununa konulmasının aleyhtarıyım. Mülhak bütçelere bir şey demiyorum. Bunlar vekâletler gibidir. Fakat hususi bütçeler ki bunlar belediye ve idarei hususiye bütçeleridir. Heyeti Celilenizin nazarı dikkatinizi celb ederim ki, karşılığı muvazenei umumiyeye terk edilen bir masrafı nasıl olurda idarei hususiyelere veyahut belediyelere tekmil edebilirsiniz. Binaenaleyh bu maddenin böyle kabul edilmesi sarih mağduriyetlere sebep olur.*”⁷⁴

Trabzon Mebusu Rahmi Bey’in; Ruznamenin 43.maddesini teşkil eden ve damızlık ve çift elverişli hayvanat vesaire hakkındaki 11 Nisan 1334 tarihli kanunun ilgasına dair olan kanun teklifinin müstaceliyetle müzakeresine dair takrirî;

Riyaseti Celileye

*Ruznamenin 43.maddesindeki damızlık ve çift elverişli hayvanatı bakariye vesairenin sureti muhafazası hakkındaki 21 Nisan 1334 tarihli kanunun ilgasına dair olup üç maddeden ibaret ve memleketin iktisadiyâtıyla âlâkadar olan teklifi kanununin müstaceen ve şimdi müzakeresini teklif ederim.*⁷⁵

2- Hukuk ve Askeri Konular

a) Hukuk

1341 senesi Muavezenei Umumiye Kanunun münasebetiyle 23 Şubat 1341 tarihli konuşması;“*Mübadele mukavelesi mucibince Türkiyeden çıkıp Yunanistan’a gitmiş olan Rumlar memleketimizdeki ahaliye bir çok borçlar bırakmışlardır. Alacaklılar, mahkemelerimize müracaat etmişler. İlâm almışlar ve bu ilâmlar kesbi katiyet etmiştir. Kesbi katiyet etmiş olan bu ilâmlar mucibince matluplarının temini istiyasını talep ediyorlar. Bunun için Adliye Vekili Bey ne düşünüyorlar? Bunun temini*

⁷⁴ TBMM. Z.C.,C.17, s.312-313.

⁷⁵ TBMM. Z.C.,C.18, TBMM Matbaası, Ankara 1976,s.431.

icrası için bir çarei kanuni bulunamıyor mu? sorusu üzerine İzmir Mebusu Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, şu cevabı verdi: “Kendilerinin bırakmış olduğu emual Hazine malı değildir. Malûmu âlinizdir ki bu iki kısımdır. Birisi doğrudan doğruya mübadeleye tabi eşhasın bıraktığı emualdır. Diğer doğrudan doğruya terk edip gidenlerin bıraktıkları emlâktir. Mübadeleye tabi eşhasın bıraktığı emual de kendilerinin değildir. Burada kabul eylediğimiz bir kanun mucibince onların mülkiyeti ref olunmuştur. Bizdeki hukukşinasların iddiası; bu mülkiyet ref edildikten sonra artık bedeli doğrudan doğruya tediye edilemez.”⁷⁶

Kanunu cezanın bazı mevaddının tadili hakkında kanun layihası münasebetiyle 16 Nisan 1341 tarihli konuşması; “Ceza kanunlarına konmak istenen şeyler hasr ve tahdit edilmelidir. Yoksa burada encümenin ve Adliye Vekili Beyin tamamıyla hasr ve tahdit edemedikleri ve bir takım misallerle beyan ettikleri şeyleri birer cürüm olarak, birer ceza tahdidi altında kanuna dercetmek doğru değildir. Alâmeti hakimiyet ne gibi şeylerdir? Devletin arması, Türk sancağı vesair âlâmeti deniyor. Bu âlâmeti hakimiyet ne gibi şeylerdir? suali üzerine Adliye Vekili Mahmut Esat Bey “Bir milletin alâmeti hakimiyeti yalnız armasıyla bayrağı değildir. Hakimimiyetini temsil eden daha bir çok şeyler vardır ki, bunlar birer birer sayılamaz.”⁷⁷ cevabını verdi.

b) Askeri Konular

Askeri Ceza Kanununun 200.maddesinin tadili hakkında kanun layihası münasebetiyle 22 Nisan 1341 tarihli konuşmasında; “Maliye Encümeninin tadilinde 4.maddenin 2.fıkrasında, Memuriyete talip bulunanlar devain ve müessesatı askeriye de tercihan istihdam edilirler, denildiğini buna karşılık hükümetin teklifinde, Devair ve müessesatı askeriye ve mülkiyede tercihan istihdam edilirler, denildiğini”⁷⁸ belirtti.

3- Dahiliye

İnşa edilmekte olan Devlet Demiryollarının mürur ettiği arazinin istimlâkine dair kanun layihası münasebetiyle 9 Haziran 1926 tarihli konuşması; “İnşa edilmekte olan Devlet Demiryollarının güzergâhına tesadüf eden arazi ve emlâkin sureti istimlâki Dahiliye Encümeninin gösterdiği şekilde bu emlâkin, bu arazinin diğer parasından noksaniyle istimlâki manasını mutazammındır. Buna karşılık değer parası peşin

⁷⁶ TBMM. Z.C.,C.14, s.264-265.

⁷⁷ TBMM. Z.C.,C.18, s.102.

⁷⁸ TBMM. Z.C.,C.18, s.418.

verilmedikçe istiklâm olunamayacağı Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 74.maddesinde musarrahtır. Bunun için Demiryolu güzergahına tesadüf etmek i tibiyle kıymetleri artacağından dolayı bu istimlak için fazla para verilmek lâzım geldiği serdolanıyor. Halbuki fazla para vermek zarar ise bu zararın umuma şâmil olması iktiza eder. Çünkü şimendifer müessesesinin menafî hususi değildir, umumidir.”⁷⁹

İskân Kanunu layihası münasebetiyle 30 Mayıs 1926 tarihli konuşması; “Ormanlar dahilinde vasıtai maişetten mahzun bulunun köylerin münasip mahallere nakillerinden bahsediliyor. Nakil muamelesi bu gibi köy halkının rıza ve muvafakati ile mi olacak, yoksa resen hükümetçe mi yapılacaktır. Bunu anlamak istiyorum.” sözleri üzerine Tekirdağ mebusu ve Dahiliye Vekili Cemil Bey şunları ifade etti: “Muhtelif vesilelerle Meclisi Âli de ormanlar dahilinde vasıtai mayişetten mahrum bazı ufak köylerin bulunduğu ve bu köylerin kendini geçindirebilecek mahallere nakli teklif olunmuş ve bu arzu izhar edilmiştir. Halk aç kaldığı bir yerden iyi geçinebileceği yere nakledilmeyi bittabi tercih eder. Hudutlarda casusluklarından şüphe hasıl olan eşhasın hututlardan içeri girmesini men için lâzım bir tedbirdir.”⁸⁰

IV. SÜLEYMAN SIRRI (GEDİK)

A) Süleyman Sırrı Efendi’nin Biyografisi

1862 (1278)’de Of’ta doğdu. İsmail Bey ve Ayşe Hanım’ın oğludur. İlk öğrenimini Of’ta tahsil ettikten sonra 1874-1876 yılları arasında Of’ta 1879-1884 yılları arasında Erzincan’da Müftüzade Tahir Efendi’den Nahiv, Mantık ve Fıkıh tahsil etti. Bu tahsili sırasında Arapça, Farsça ve Rumca öğrendi. Medreseye devam ettiği sırada 1888’de sınavla Nüvvabı Kuza’t okuluna girdi. 1891 yılında Hafız Şakir Efendi’den icazet aldıktan sonra 1893’te Halep’in İskenderun kazasında, 1896’da Diyarbakır-Ergani Madeni Livasında, 1899’da Edirne- Darıdere ilçesinde, 1902’de Bursa-Erdek’te, 1907’de Edremit ilçesinde, 1909’da İstanbul Mahmut Paşa ve 1911’de Kastamonu il merkezi niyabetinde (kadı vekilliği) bulundu.

1913 yılında Kudüs Livasına kadı atandı. 1915-1918 tarihleri arasında Halep Merkez Kadısı ve 17 ay Edirne Merkez Kadısı olarak görevini ifa etti. Edirne’nin işgali üzerine açık maaşa geçirilerek 1920 1923 tarihleri arasında İstanbul’da kaldı. Daha

⁷⁹ TBMM. Z.C.,C.26, TBMM Matbaası, Ankara 1977,s.278-279.

⁸⁰ TBMM. Z.C.,C.25, s.649-650.

sonra Ayvalık Tasfiye Komisyonu üyeliğine getirildi. Haziran 1923'te Ankara Merkez Kadılığına atandı. Bu görevde 7 gün gibi kısa bir süre vazife gördükten sonra TBMM'nin II.Dönem seçimlerine katılarak Trabzon Milletvekili olarak Meclise intihab etti.⁸¹ II. Yasama döneminde, Kavanini Maliye, Divanı Muhasebat, Umuru Tasarrufiye, Tapu ve Diyanet ve Evkaf komisyonlarında çalıştı. Tapu Komisyonu Başkanı olarak vazife gördü. Genel Kurulda 2 takriri, 4 konuşması var.

TBMM'nin III., IV., V., VI. dönemlerinde de yasama görevini devam ettirdi. Bu görevleri sırasında iki kez Bayındırlık Bakanlığı yaptı. 2 çocuk sahibi olan Süleyman Sırrı Bey Milletvekiliği görevini devam ettirdiği sırada 20 Mayıs 1939'da İstanbul'da vefat etti. İstanbul Edirne kapı Şehitliğinde toprağa verildi.⁸²

B) Süleyman Sırrı Efendi'nin Faaliyetleri

1- Maliye

İstanbul ve Tevabii Balıkçılar Muavenet Sandığı Kanun layihası münasebetiyle 20 Nisan 1926 tarihli konuşmasında, kanunun birinci maddesine değinerek şunları ifade etti:

Madde 1- Türkiye hududu dahilindeki sahillerde denizden veya şahsı tasarruf ve mülkiyete taallük etmeyen karadaki sulardan ifraz ve isale suretiyle saydi mahi için voli ve dalyan ittihaz edilmiş mahaller, ashabı tarafından, gerek bizzat ve gerek ahara icar suretleriyle işletilmeyecek (icabatı harbiye ve askeriye dolayısıyla olursa müstesna) üç sene metruk bırakıldıkları surette mezkûr mahaller üzerindeki hakkı tasarruf ve intifa, her kime ait olursa olsun sakat olarak hazinei maliyeye intikal eder.

Madde üzerinde bir takım değişiklikler yapılmasını arzu ederek bunu şöyle ifade etti: *"İcabatı harbiye ve askeriye dolayısıyla yerine bilâmazzereti kanuniye üç sene denmelidir."*⁸³

Trabzon Mebusu Süleyman Sırrı Efendi ve rüfekasının seyri sefain vapurlarının Rize'den avdetinde Of kazasına uğratılması temenniyatına dair 10 Aralık 1340 tarihli takriri, Başvekâlete havale edildi.⁸⁴

Trabzon Mebusu Süleyman Sırrı Efendi'nin; 3 Nisan 1340 tarihli Mahsubu

⁸¹ Süleyman Sırrı Gedik, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya, No:635.

⁸² Öztürk, a.g.e., s.759.

⁸³ TBMM. Z.C.,C.24, s.154-155.

⁸⁴ TBMM. Z.C.,C.11, s.44

Umumi Kanunun birinci maddesinde muharrer (sabit ve mütehakkak) tabirlerinin tefsirine dair 24 Aralık 1340 tarihli takriri Kavanin ve Muvazenei Maliye Encümenlerine havale edildi.⁸⁵

2- Dahiliye

1340 senesi Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bütçesi münasebetiyle 24 Mart 1340 tarihli konuşması; *“Balkan Harbini müteakip muhacirine verilen emlâk 6-8 seneden beri vazîülyed oldukları halde emlâki mezkûreden bazılarının sizce tertibedilen muntakalar ahalisinden olmadıkları bahanesiyle yedleri ref ve izale edilmekte ve bunlar açıkta bırakılmaktadır.”*⁸⁶

3- Askeri Konular ve Hukuk

a) Askeri Konular

Hizmeti fiiliyei askeriye'nin tenkisi müddetine aidolmak üzere Mükellefiyeti Askeriye Kanunu muvakkatinin 5.maddesinin tadiline dair layihai kanuniye münasebetiyle 9 Ocak 1340 tarihli konuşması; *“Bir buçuk sene ile dört sene bitiminde hiç nisbeti adile yoktur. Esbabı mucibe mazbatasında, askerlikte bir adile vaz'ı için illet beyan olunuyor ve onun için bir buçuk seneye tenkis olunuyor. Bahriyede nisbet aranmamış. Ben bu nisbeti göremiyorum, Müdafai Milliye Vekil, “Haddi askeri dört senedir. Dört seneden aşağı yoktur dediler....Efendiler; Bahriyede, gemide bir asker dört sene değil - askerlik itibaeriyle - dört yüz sene olursa yine azdır. Çünkü makina gibi, dümen gibi aksamı; Mektebi Bahriyeden neşet etmiş veyahut bahriyenin gedikli sınıfından yetişmiş zabitan idare eder. Bunlar da her halde azami üç senede katiyen tahsil ve talim olunur.”*⁸⁷

b) Hukuk

1341 senesi Muvazenei Umumiye kanun layihası münasebetiyle 23 Şubat 1341 tarihli müzakerede Adliye Vekâleti Bütçesi'nin mevzuu bahs olması üzerine söz alan Süleyman Sırrı Efendi şu izahta bulundu: *“Hükkâmın kudsiyeti, haiz oldukları mevkilerin şeref ve kudsiyeti ile mütenasiptir. Hükkâmın emual, arazi ve hukuka müteallik olan vazifeleri eşrefi mahlukat olan insanlara ait olduğu için, vazifeleri de o mevzuun kudsiyeti itibariyle kendilerine intikal etmiştir.”*⁸⁸

⁸⁵ TBMM. Z.C.,C.11, s.237.

⁸⁶ TBMM. Z.C.,C.7/1, s.1047.

⁸⁷ TBMM. Z.C.,C.5, s.11-12.

⁸⁸ TBMM. Z.C.,C.14, s.259.

V. ALİ ŞEFİK (BEKMAN)

A) Ali Şefik Bey'in Biyografisi

1886 (1302)'da Trabzon'un Cumhuriyet Mahallesi'nde doğan Şefik Bey, Abdullah Efendizade Mustafa Asım ve Zehra Hanım'ın oğludur. 1906'da Trabzon İdadisinden, 1909'da Mülkiye'den mezun oldu.⁸⁹ 12 Eylül 1909'da Maarif Vekâleti Meclisi Kebiri Maarif 3.sınıf Kâtipliğine atandı. Açılan sınavı kazanarak Milli Eğitim Bakanlığı adına 23 Kasım 1909'da Paris'e gitti. Paris'te Fransızca öğrenerek, Siyasi Bilimler Okulu'nun Maliye ve İktisat Bölümünden Ocak 1912'de mezun oldu. Türkiye'ye dönüşünde Galatasaray Sultanisinde İktisat öğretmeni olarak görev yaptı. 12 Eylül 1912'de üniversitenin edebiyat şubesi iktisadi ve içtimai ilimler öğretmen yardımcılığı görevini üstlendi. Bu görevden sonra sırasıyla Sayıştay İkinci Mümeyyizliğine, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Şubesine, Maliye Bakanlığı Temettü Temyiz Komisyonu ve Varidat 3.Şube Birinci Mümeyyizliğine, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı Bursa Bölgesi İktisat Müdürlüğüne, Maliye Bakanlığı Düyunu Umumiye ve Muamelâtı Nakdiye Şubeleri Genel Müdür Yardımcılığına, İaşe Bakanlığı Baş Müfettişliğine ve Milli İktisat Bankası Muamelat Müdürlüğüne getirildi. Bu görevde iken Trabzon'dan Meclis-i Mebusana mebus olarak katıldı. Meclisteki görevi sırasında ek görev olarak Maliye Meslek Okulunda İstatistik öğretmenliği, 13 Eylül 1918'de de Mülkiye Mektebi Maliye Bilimi ve Mali Kanunlar öğretmenliği, Hukuk Fakültesinde Mali Kanunlar dersi öğretmenliği yaptı.⁹⁰

Eylül 1921'de Ankara'da Maliye Bakanlığı Teftiş Heyeti Başkanlığı görevinde bulunduğu sırada 17 Kasım 1921'de Kafkas Cumhuriyetleri ve Rusya ile Türkiye arasında Tiflis'te toplanan Konferansa Türk delegesi olarak katılıp, düzenlenen 7 sözleşmeyi imza etti. Mali Müşavir olarak iştirak ettiği Lozan Konferansının her iki safhasında görevini ifa etti.⁹¹

16 Ağustos 1923'te yapılan TBMM'nin II.Dönem seçimlerinde 556 oy alarak Meclise Trabzon milletvekili olarak katıldı. Mecliste bulunduğu bu yasama dönemi sürecinde, Muvazenei Maliye, Hariciye, Divanı Muhasebat, Tütün ve Sigara Kağıdı İnhisarı Lâyihası Tetkik ve Kadastro komisyonlarında çalıştı. Bunun yanı sıra Muvazenei Maliye Komisyonu Kâtipliğine ve Divanı Muhasebat Komisyonu

⁸⁹ Ali Şefik Bekman, Tercüme-i Hal Kağıdı, Şahsi Dosya No:636.

⁹⁰ Öztürk, a.g.e., s.751-752.

⁹¹ Ali Şefik Bekman, a.g.d., No:636.

sözcülüğüne seçildi. Genel Kurulda 2 takriri, 7 konuşması bulunan Ali Şefik Bekman 11 Mart 1924'te Brüksel Beynelmilel Parlamentolar Konferansına, 31 Aralık 1924'te Roma'da toplanan Beynelmilel Parlamentolar Ticaret Konferansına, 1926'da Londra'daki toplantılara katıldı. Paris'te toplanan Düyunu Umumiye Türk Borçlarını Tasfiye Komisyonunda da delege olarak görev yaptı.

III. Dönem TBMM'de de Trabzon Milletvekili sıfatını muhafaza eden Ali Şefik Bekman, 1946-1967 yılları arasında Merkez Bankası İdare Meclisi üyeliği ve Başvekilliği vazifesinde bulundu. Bu görevi sırasında ek görev ile İtibarı Milli Türkiye İmar Bankalarının, Ergani Bakır, Milli Sigorta Şirketlerinin İdare Meclisi üyeliklerini yaptı. Bununla beraber Emlâk-Eytam Bankası'nın ilk genel müdürü oldu. Bu görevinden 1952'de emekliye ayrıldı.

Evli ve iki çocuk sahibi olan Ali Şefik Bekman 1 Nisan 1968'de geçirdiği bir kriz sonucunda tabanca ile intihar etti. Zincirlikuyu Asri Mezarlığındaki aile mezarlığına defnedildi.⁹²

B)Ali Şefik Bekman'ın Faaliyetleri

1- Meclis

Divanı Muhasebatın sureti intihabına dair kanun münasebetiyle 24 Kasım 1339 tarihli konuşmasında, ilgili layihaya göre; reisi evvelin, reisi sanileri ikişer kişi olarak meclise aday göstermesine taraftar olmadığını belirterek sözlerine şöyle devam etti: *"Eğer aza ve reisisani reisin eline kalırsa âza Meclisi Âlinize niyabeten vazifesini ifa edemez. Binaenaleyh bizim noktai nazarımızca Divanı Muhasebat heyeti bir mahkemedir; heyeti mecmuası Meclisi Âlinizce doğrudan doğruya intihab edilir. Eğer Meclisi Âliniz arzu ederse bunların intihabını encümenlerden birisine veyahut ikisine bırakır veyahut 18 encümenin reislerinden mürekkebe olmak üzere bir heyeti tanzif eder. Her halde Meclise, Divanı muhasebat reisinin namzetler göstermesi doğru değildir. Divanı muhasebat reis ve âzalarının Millet Meclisi tarafından tayin edilen ve edildiği yerlerde vardır. Fakat pek azdır. O da Belçikadır. Bendenizce namzet göstermek, meclisi Âlinizin kendi dahilinden olabilir."*⁹³

⁹² Öztürk, a.g.e., s.752-753.

⁹³ TBMM. Z.C.,C.3, s.535.

2- Maliye

1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu münasebetiyle 19 Şubat 1341 tarihli müzakerede, Ajans ile Hariciye Bütçesinin birbirine karıştırıldığını ifade ederek devamında şunları söyledi: *“Evvelemirde bu Ajansın dört yüz bin liralık tahsisat meselesi matbuat ve istihbarat bütçesine taalluk eden bir meseledir. Onun müzakeresi ayrıca yapılacaktır. Binaenaleyh bu mütalâatı o zaman dermeyeran buyurmak lâzımdır.”*⁹⁴

Şehit Miralay Nazım Bey’in Validesi Libas Hanımla İzmir’in hini işgalinde şehit düşen Miralay Fethi Bey’in zevcesi Fatma Latife Hanıma ve Üsküdarlı Tevfik Sükuti merhum ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisine dair teklifler münasebetiyle 9 Ağustos 1340 tarihli konuşmasında, söz konusu 1.maddeye; *“ayrıca eramil maaşı verimemek şartıyla”* kaydının konulması gerektiğini vurgulayarak şunları söyledi : *“Çünkü bu kayıt konulmazsa muhassas maaşını da almakta devam eder. O halde kendisine eramil maaşı ita edilmemek şartıyla dört bin kuruş hidematı vataniye tertibinden maaş tahsis olunmuştur, şeklinde maddeyi tesbit etmek icabeder.”*⁹⁵

1340 senesi rüsumat bütçesi münasebetiyle 17 Mart 1340 tarihli müzakerede; Gümüşhane mebusu Zeki Bey’in gümrüklerdeki suistimalden bahsetmesi üzerine şunları ifade etti: *“Muvazenei Maliye Encümeninin noktai nazarı da bu suistimalâtı imkân derecesinde kaldırmaktır ve bunun için de memurini rüsumiyenin icabeden mahallerde adedini tezyidettiği gibi, maaş ve muhasebatlarını da tezyidetmek lüzûmunu hissetmiş ve yapmıştır.”*

Müzakerenin devamında III. fasıla (Muhafazai Sevahil ganbot bedeliyle devri çark ve tamir masrafı) değinerek şunları ifade etti: *“Efendim bu ganbotlara ihtiyaç vardır. Bu mesele muhafaza meselesidir. Merakibi bahriye olmaksızın sevahilde muhafaza temin edilemez ve biz bu dört ganbotun alınacağına göre bütçemizi yapmışızdır. Binaenaleyh bunların alınmazı elzemdir.”*⁹⁶

1340 senesi muhassasatı zatiye bütçesi münasebetiyle 17 Mart 1340 tarihli konuşmasında, hidematı vataniye için tahsis edilecek maaşa değinerek, millete hizmet edenlerin maaşını kesmek hiçbir Türk’ün hatırından geçmez noktasına değinerek

⁹⁴ TBMM. Z.C.,C.14, s.181.

⁹⁵ TBMM. Z.C.,C.7, s.209.

⁹⁶ TBMM. Z.C.,C.7/1, s.577,579.

sözlerine şöyle devam etti: “Hükümet hidematı vataniye için 8.500 liralık bir tahsisat talebediyor. Bunun, 840 lirası Hükümeti Milliyece tahsis edilen altı zatın maaşıdır. 5.266 lira da İstanbul Hükümetince 16 Mart 1336’dan evvel tahsis edilmiş olan hidematı vataniye maaşlarının mecmuudur. 2.396 lira da 1340 senesi zarfında tahsisi tahmin olunan maşatın karşılığı olarak konmuştur.”⁹⁷

Şair Abdülhak Hamid Beye kaydı hayat şartıyla hidematı vataniniye tertibinden beşbin kuruş maaş tahsisine dair Muvazenei Maliye Encümeninin teklifi münasebetiyle 18 Mart 1340 tarihli konuşmasında; “Encümen maaş asliye beşbin kuruş takdir etti. Tahsisatı Fevkalâde de yirmi beş liradır, binaenaleyh hidematı vataniye tertibinden 75 lira maaş alacaktır. Tekaüt maaşı da vardır, cem’an 150 lira ediyor.”⁹⁸ dedi.

Muvazenei Umumiye Kanun layihası ve Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası münasebetiyle 25 Mart 1340 tarihli konuşmasında harb gemisi olan Yavuz’un tamir masrafına değinerek şunları ifade etti: “Yavuz gemisi bugün tamir edilirse 45 milyon lira kadar bir kıymeti olur. Eğer bu gemi kırk beş milyon lira ediyorsa veya edecekse ve bugünkü kıymeti de bir milyon lira ise, tamirine iki buçuk milyon lira kifayet etmez. Verilecek iki buçuk milyon lira kâfi gelirse bugünkü kıymeti laakal 10-20 milyon olmak lâzımdır.”⁹⁹

Trabzon Mebusu Şefik ve Ergani Mebusu İhsan Hamit Beylerin; Cumhuriyetimizin Brüksel’de Beynelmilel Müessesesi Ticarete iştiraki hakkındaki takriri; Başvekâlete havale olundu.¹⁰⁰

Trabzon Mebusu Şefik Bey’in, Lozan’da münakit Ticaret Mukavelenamesinin sekizinci maddesi mucibince Fransa’ya ithal edilecek mahsulâtı milliyemizin asgari rûsumdan istifade edeceği muharrer olmasına nazaran buna ait malûmat ve vesaikin şimdiden ihzar ettirilmesi temenniyatına dair takriri; Başvekâlete havale edildi.¹⁰¹

⁹⁷ TBMM. Z.C.,C.7/1, s.585.

⁹⁸ TBMM. Z.C.,C.7/1, s.650.

⁹⁹ TBMM. G.C.Z.,C.4, s.394.

¹⁰⁰ TBMM. Z.C.,C.11, s.139.

¹⁰¹ TBMM. Z.C.,C.5, s.132.

VI.HASAN (HÜSNÜ) SAKA

A) Hasan Saka Bey'in Faaliyetleri

1- Maliye ve Ekonomi

a) Maliye

Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkında kanun layihası münasebetiyle 21 Mart 1927 tarihli konuşmasında; bu kanunun 6.maddesi olmazsa idi böyle bir kanun yapmaya gerek olmazdı şeklinde bir izahtan sonra bunun nedenini şöyle açıkladı: *“Çünkü, belediyeler herhangi şehirle evlere numara ve levha takmıştır da, yapma diye men mi olunmuştur? Kanunun esbabı sevki, bu resim meselesidir. Binaenaleyh iş resim olduğuna nazaran bendenizce bu resmin miktarını tayin etmeliğimiz lâzımdır. Ne almak lâzım geliyorsa bunu tahdit edeceğiz. Şu kadar resim alınır diyeceğiz ve bu selâhiyeti de ne meclisi belediyeye bırakacağız, ne de heyeti idareye bırakacağız. Çünkü resim olunca bunun vazı kanun tarafından tayin ve tespiti zaruri olur. Esası muhafaza etmek için Encümen kaç kuruş tensip ediyorsa, o suretle bir miktar kabul edelim.”*¹⁰²

Hini işgalde Fransızlar'ın Adana'da zapt ve müsadere ettikleri emval ve eşya bedelinin Adana Ziraat Mektebinin ikmal ve ıslahına sarfı hakkındaki karar münasebetiyle 6 Kasım 1339 tarihli konuşmasında; bu paranın hasılatı toplanmış bir para olduğunu, Fransızların bu parayı *“lâzım olan hidematı yaptım, yol yaptım”* diyerek hesabettiklerini ve geriye 45 bin lira kaldığını ifade etti. Hasan Saka Bey sözlerinin devamında toplanıp kullanılan bu paranın sahibinin eline geçemeyeceğini belirterek şunları söyledi: *“Ahalinin müracaatta bulunması doğru değildir. Bunun garameten tevziinden başka çare yoktur. Fakat son zamanda Heyeti Aliyeniz musip bir karar ittihaz etmiş, yine Adana'nın Ziraat Mektebi'nin ihtiyacına veya pamuk ziraatinin ıslahına sarf edilmesini tensip buyurmuş. Bendeniz bu ikinci şıkkın müreccah olduğu kanaatindeyim. Tensip buyuruyorsunuz ganameten tevzi ederiz, zannedilmesin ki, bu para tamamıyla sahibinin eline geçecektir. Hayır, hayır geçmeyecektir katiyen ashabına verilmeyecektir. Sahibi nüfuz olanlar bu parayı alacaklar; ashabı istihkak açıkta kalacaktır.”*¹⁰³

Mübadele, İmar ve İskân Kanunu münasebetiyle 8 Kasım 1339 tarihli müzakerede; Bolu Mebusu Şükrü Bey'in, *“Madem ki fabrika âlât ve edevatı,*

¹⁰² TBMM. Z.C. ,C.30, TBMM Matbaası, Ankara 1977,s.190.

¹⁰³ TBMM. Z.C. ,C.3, s.254-255.

iktisadiyatı inkişaf ettirmeye hadimdir. Binaenaleyh her tarafa teşmilini teklif ediyorum.”sözlerine Hasan Saka Bey “gelen alât hakikaten tahribedilen fabrikalara mı aittir? Bunları kayıt altına almadıkça ve gidip fabrikaları teftiş etmedikçe olmaz”¹⁰⁴ şeklinde cevap verdi.

Muhtacini zürraa tohumluk olarak ikraz olunmak üzere Ziraat Bankasının Hazinei Maliyedeki matlubatına mahsuben iki milyon lira itası hakkında layihai kanuniye ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası münasebetiyle 10 Kasım 1339 tarihli oturumda Hasan Saka Bey, bu kanunun bugün çıkarılmasını istirham ederek, yapılacak şeyin ihtiyacı tespit olunan erbaba paranın uygun şekilde dağıtılması olduğunu söyledi. Bu paranın dağıtılması esasını ise şöyle izah etti: “Bendeniz bu paranın mümkün mertebe Ziraat Bankasına aynen maledilmesi taraftarıyım. Yani bu parayı Ziraat Bankasına yollamaktan ziyade, bağlanmış malların bedelleri tevsiye edilmek üzere bankaya verilmesini suhulet ve ihtiyacı tatmin noktai, nazarından daha ziyade muvafık görmekteyim ve bu hususta muhabere ediyorum. Diğer taraftan Düyunu Umumiye ambarlarında ne kadar Ayniyat Aşarı varsa bunlara elimi attım. Şimdiye kadar miktarını tesbit ettiğim sair yerlerde 2,5 milyon kilo zahire vardır. Bunları evvel beevvel alacağım ve diğer talepler ile de derhal bağlatacağım. Ve bunları bağladıktan sonra Ziraat Bankasına kendi sermayesi olmakla beraber, mal bedellerini tesbit etmekle beraber bunları sevk edip tevzi ettireceğim.”

Van mebusu Hakkı Bey’in “Tedarik edeceğiniz tohumluktan ifraz edip gönderebileceğiniz para mıdır, yoksa havale mi göndereceksiniz?” sorusu üzerine Hasan Saka Bey, “Efendim, malettiğimiz semayeden hiçbir yere havale göndermiş değiliz. Bunların havalesi banka havalesidir. Eğer Ziraat Bankasının havaleyi göndereceği mahaldeki şubesinde para varsa buradan yollamaya lüzum yoktur. Oradaki parayı sarfettiriyoruz... Bittabi efendiler! Mümkün mertebe bu paranın tohumluk olarak sarf edilmesine taraftarım. Elimden geleni yapacağım ve her vasıtaya müracaat edeceğim”¹⁰⁵ cevabını verdi.

Emlâk-Eytam Bankası hakkındaki layihai kanuniye münasebetiyle 20 Mayıs 1926 tarihli müzakerede; Antalya mebusu Rasih Bey’in “arsalar teminat verilmek suretiyle banka ikraz yapabilecek, faka t kıymet ne surette takdir edilecek? Sonra

¹⁰⁴ TBMM. Z.C., C.3, s.300.

¹⁰⁵ TBMM. Z.C., C.3, s.335-337.

vaktiyle âşar mültezimlerinin yaptığı gibi emlâke, tapuya fazla fiyatlarla kaybettirip de bankayı ızdırıp etmek ihtimali var mıdır?" sorusuna Maliye Vekili olarak cevap veren Hasan Saka Bey, şunları ifade etti: *"Bu kanun Eytam ve Emlâk Bankası müessesesinin teşkiline ait bir kanundur. Bu banka muamelâtını ne suretle yapacak, ne esasa göre rehin alacak, emualî gayri menkulenin kıymetlerini nasıl tayin edecek, bütün bunları bir anonim şirketi teşkil edecektir, o teşekkül edecek olan anonim şirketinin nizamnamei esaisine girecek olan ahkâmıdır... Vaktiyle âşardan olduğu gibi fazla para almak için tarlasına yüksek fiyat koydurup yani yüz kuruşluk tarlasına meclisi idarece 800 kuruş kıymet takdir ettirip bankaya rehin göstererek mukabilinde 600 kuruş istikraz edilmesinin imkânı olmayacaktır, bunu temin ederim."*

Bozok Mebusu Ahmed Hamdi Bey'in, Merkezi Ankara olan bu bankanın nerelerde şube açacağını, parası olmayan Şark vilayetlerinin bu durumdan nasıl istifade edeceğini sorması üzerine Hasan Saka Bey; Banka şubelerinin her kazada olamayacağını, masrafının karşılanabileceği yerlerde şube açılabileceğini, bununla beraber banka şubesi bulunmayan yerlerde de emlâk sahiplerinin istifade edebileceğini¹⁰⁶ belirtti.

Petrol İnhisarı hakkındaki kanun münasebetiyle 25 Ocak 1926 tarihli konuşmasında; Petrol inhisarının bu kanunla tesis edilmediğini, memlekette Petrol inhisarının mevcut olduğunu fakat bunun fiili bir inhisar olduğunu belirttikten sonra şunları söyledi: *"Bu layiha bütçenin masarîf kısımlarının malum olan karşılığını temin etmek için düşünülen menabiden biridir. Petrol memleketimizde elli bin ton derecesinde istihlâk edilen bir maddedir. Bu derecede istihlâk olunduğu için kendisinin tahtı inhisara alınmasından hazineye mühim varidat ümit olunuyor. İpekli kumaşlar vesaire gibi istihlâki cüzi olsa idi inhisar akla bile gelmezdi. Layiha bu şekliyle fiili inhisarı kanuni hale sokmaktadır. Fiili menafî başkalarına, kanuni inhisarın menafîl hazinei hükûmete aittir."*¹⁰⁷

Kazanç Vergisi hakkındaki kanun münasebetiyle 1 Şubat 1926 tarihli oturumda 11.Fıkranın (Sinni 15'den dun ve 65'ten efzun veya iki gözü âmâ ve mefluç veya el ve ayağının ikisinden veya birinden mahrum işçi ve müstahdemin ve seyyar satıcılar) görüşülmesi sırasında söz alan Hasan Saka Bey, Hükümetin 12 yaşını teklif ettiğini

¹⁰⁶ TBMM. Z.C. ,C.25, s.325-328.

¹⁰⁷ TBMM. Z.C. ,C.21, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s.253.

fakat bununla beraber 15 yaşında bulunan çocukların da herhangi bir sanatta istihdamının kanuna uygun olduğunu belirttikten sonra sözlerinin devamında şunları vurguladı: “15 yaşından itibaren işçi ve müstahdem sıfatıyla bir yerde çalışıp para kazanan adamlar vergi ile mükelleftir. Bunların kazançları kendileriyle mütenasiptir. Onun üzerine mükellefiyet esası kabul edilmiştir. Altmışbeş yaşına gelince; Malûmu alileridir ki bizim Tekâüt Kanunu mecburi sinni tekaüt olmak üzere 65 yaşını kabul etmiştir. Şimdi devlet memuriyetinde olan ve 65 yaşında bulunan bir ihtiyar memur çalışır, aldığı maaş üzerinden %3 temettü vergisi verir de sinni aynı derecede olan, serbest çalışan seyyar satıcılık eden veyahut herhangi bir müessesede istihdam edilen 65 yaşındaki bir adam neden muaf olur.”¹⁰⁸

Umumi İstihlâk Vergisi hakkındaki kanun münasebetiyle 8 Şubat 1926 tarihli oturumda; Bolu Mebusu Şükrü Bey’in “Bu kanunun 17 Şubat tarihli mülga âşâr kanununa şumulü var mıdır?” sorusuna “Tabii vardır. Yani zatîalinizin arzu ettiğiniz, mahsulâtı arziye vergisi alınmasın, bu kanun iki ay sonra muteber olsun. Lâkin, bunun ikisi birden olmaz. Mesele, gerek mükelleflerin defterlerini getirip mühürletmeleri, gerek hükümetin pulları bastırıp tevzi etmesi, memleketin her tarafında pulların mevcut bulunmasıdır. İhrazata lüzum gösteren şeyler bunlardır. Yoksa çok arzu ederdim ki, bu kanunu yarından itibaren mevkii meriyete koyalım. Bu benim lehimedir”¹⁰⁹ şeklinde cevap verdi. Isparta Mebusu Mükerrerem Bey’in; İstanbul Harikzedegân Apartmanlarının Tayyare Cemiyetine terk ve tahsisi hakkındaki teklifi münasebetiyle 22 Şubat 1926 tarihli konuşmasında; Harikzedegân apartmanlarının iane yapıldığını bu haliyle bunların milletin malı olduğunu belirterek “Millet malı şehremanetinde kalacağına menafi amme ile uğraşan Tayyare Cemiyetine verilsin.”¹¹⁰ sözleriyle teklifin lehinde olduğunu belirtti.

Ankara Şehremanetine 1.750.000 lira ikrazı hakkında kanun münasebetiyle 3 Mart 1926 tarihli konuşması; “Maliye Vekâleti, tekrar almamak yani Şehremaneti bütçesine muavenet suretiyle para vermek taraftarı değildir. Bu suretle ikraz şeklini muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Âtiyen vaziyeti düşününüz. Şimdiden bir şey yapamayız”¹¹¹

¹⁰⁸ TBMM. Z.C., C.22, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s.4.

¹⁰⁹ TBMM. Z.C., C.22, s.112.

¹¹⁰ TBMM. Z.C., C.22, s.269.

¹¹¹ TBMM. Z.C., C.23, s.28.

1926 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu Layihası münasebetiyle 15 Mayıs 1926 tarihli konuşması; *“Heyeti Celileye 1926 senesi için 189,5 milyon devairi muhtelifeye ait tahsisatı ihtiva etmek üzere bir masraf bütçesi takdim ediyoruz. Buna mukabil varidat bütçemizin geçen seneki tahakkukatı esasına göre 190 milyon liralık bir varidat bütçesi ile karşılaştırarak takdim etmiş bulunuyoruz. Şurasını arz etmek mecburiyetindeyim ki, hükümet tasavvur ettiği icraatın istilzam edeceği masarîf hususunda Heyeti Celileden istemek mecburiyetinde kaldığı tahsisatı, bütün vüs’ü ve takatını sarf ederek haddi asgariye indirmek için imkân dahilinde olan her şeyi yapmıştır ... Masraf bütçemiz, Heyeti Celilenize arz edebilirim ki, tahmin ve esas noktai nazarından en büyük hüsnüniyet, samimiyet ve ciddiyetle gerek hükümet ve gerek Muvazenei Maliye Encümenimiz tarafından elenmiş ve tetkik olunmuştur.”*¹¹²

Harp kazançları vergisinin 16.maddesinin 8.fıkrasının tefsirine dair tezkere üzerine 22 Mart 1926 tarihli konuşması; Harp kazançları kanunun gereğince; 1331, 1332, 1333, 1334 seneleri dahilinde elde edilen kazançlardan harp kazançları adıyla bir vergi alındığını ifade ettikten sonra, harp kazançları vergisi talebinde bulunulan Hayım Naum efendinin kendisine müracaat ederek *“Ben bu binayı serveti şahsiyemle ve kendi namıma satın alamadım. Bu bina, Hahamhare ittihaz edilmek üzere cemaat namına ve cemaat parasıyla alınmıştır. Ve cemaate terk olunmuştur. Binaenaleyh bundan harp kazançları vergisi almak doğru değildir”* şeklinde verdiği bilginin doğruluğu ispat edilince bunlara dair bir kaydın mevcut olmaması nedeniyle bir istisna yapıldığını belirtti. Müzakerenin devamında, Antalya mebusu Raşit Bey’in; *“Bu gibi müracaatlarla içimizdeki anasırın siyasi taazzuvva doğru gitmesine meydan vermeyelim”* ifadesi üzerine Hasan Saka Bey; Harp kazançları vergisinin bir defaya mahsus olduğunu ve bu durumda daima yaşayacak bir istisna meselesi olmadığını¹¹³ söyledi.

Veraset ve İntikal Vergisi hakkında kanun layihası münasebetiyle 29 Mart 1926 tarihli konuşmasında; mülkiyet hakkı ile veraset hakkı arasındaki ayrılığı esas itibariyle kabul ettiklerini, bununla birlikte bu vergilerin cari olduğunun bütün memleketlerde de kabul edildiğini ifade ile bu cetvelin hiç değiştirilmediğini aynen İsviçre’nin cetveli olduğunu belirtti. Sözlerinin devamında *“Biri diğeri yerine kaim olacaksa tezyidi varidat için teklif ettiğimiz bir kanunu buraya, eski vergiden daha aşağı bir surette*

¹¹² TBMM. Z.C., C.25, s.125-127.

¹¹³ TBMM. Z.C., C.23, s.301-302

*tenzili varidat vergisi olarak getirmedik... Hakikat şundan ibarettir ki; bizim imtikâlât vergimizin tabi olacağı nispet %4'ü geçmeyecektir. Onun için ben bu vergiyi gayet mutedil bir vergi olarak kabul etmekteyim.”*¹¹⁴ dedi.

Islahı hayvanata ve ıslahı teksiri hayvanatı ehliye ve koşu cemiyetleri, koşu müsabakası ve sergileri ve halissüddem arap hayvanatına mahsus silsilename hakkındaki kanun teklifinin 37.maddesinin (Damızlığa elverişli olduğuna dair şihadetnameyi haiz olan aygır ve boğalar her türlü rüsumdan muaftır) görüşülmesi sırasında söz alan Hasan Saka Bey, bunu yalnız aygır ve boğalar için kabul ettiğini belirttikten sonra bunun nedenini şöyle izah etti: “Çünkü büyük bir şey tutmaz. Fakat adedi 20-25 milyon olan koyun, keçi içerisinde koçun adedi hiç değilse bir milyondur. O da en aşağı beş yüz bin liradır. Kabul diyemem. O halde takriri encümene verirsiniz. Kaç deyince öyle adedi az değildir. 1-2 milyondur. Binaenaleyh feda edilecek para beş-on bin lira değil, yüzbinlere çıkıyor. Onun için bunu derhal kabulde mazurum. Aygır ve boğa kaydıyla kabili hazimdir”.¹¹⁵

Gümrük Kanununun bazı mevadının tadili hakkında (1/934) numaralı kanun layihası münasebetiyle 5 Haziran 1926 tarihli konuşmasında; İstanbul'un, ticaret ahkâmına hizmet edecek ve İstanbul limanının diğer memleketlerle olan rekabetini muhafaza edecek bir hale getirilmesi gerektiğini belirttikten sonra şunları ifade etti: “İstanbul'da öteden beri gedik halinde teessüs etmiş ve bilâhara gediklerin ilgasından sonra da geçen seneye kadar fiilen idame edilmiş bir mauna inhisarı vardır. Bendeniz bu tahmil ve tahliye vaziyetinde gördüğüm fenalığın menşei, elyeum İstanbul'da tahmil ve tahliye hususâtının icrasına mahsus olan merakibi bahriyenin nevi ve cinsinde buluyorum.” Hasan Saka Bey meseleye dair sözlerini “Meselenin bendenizce doğrudan doğruya taalluku olmamak itibariyle, varidata tesir edeceği fikriyle bendenizin tamamen dairei iştigalinden hariç değildir. Fakat gerek, bu kanun gerek elyeum hali faaliyette bulunan şirketin muamelâtı ve bunların tarifesi üzerindeki hakkı hakimiyet, Ticaret Vekâletinin undesine tevdi buyurulmuş bir meseledir.”¹¹⁶

1341 senesi Muvazenei Umumiye kanun layihası münasebetiyle 9 Mart 1341 tarihli müzakerede Kastamonu Mebusu Halit Bey'in bu mafsâ muavenet için Maliye Vekilinin muvafakatini rica etmesi üzerine söz alan Hasan Saka Bey; “Gerek devletin

¹¹⁴ TBMM. Z.C., C.23, s.398

¹¹⁵ TBMM. Z.C., C.26, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s.90-91.

¹¹⁶ TBMM. Z.C., C.26, s.94-95.

varidatı, gerek masarifi sizin takdirinize, sizin iradenize muhaveldir. Vaziyet böyle olduktan sonra Maliye Vekiline artık söz düşmez. Yani masrafın karşılığını veriyorum dedikten sonra mesele yoktur. Fakat masarifi verip karşılığını veremezseniz mesele mühim ve müthiştir. Madem ki Heyeti Celileniz bu masraf karşılığını tedarik etmeyi temin buyuruyorlar, gerek bu fasla ve gerek başka fasla zam yapmak yedi iktidarınızdadır. Buna dair fazla söz söylemek salâhiyetini bendeniz nefsimde görmüyorum.”¹¹⁷ dedi.

Gümüşhane Mebusu Zeki Bey’in; İnhisar dolayısıyla tüccar yedinde kalacak kibritler hakkında suali ve Maliye Vekili Hasan Bey’in şifahi cevabı; (10 Mart 1341)

Riyaseti Celileye

Taraftı hükümetten kibrit inhisarının bir şirket uhdesine devri ile 1 Mart 1341 tarihinden itibaren tüccar ve perakendeciler nezdinde bulunan kibritlerin bu tarihten itibaren men ve furuhtu ile müsadere edileceği bildirilmiş ise de memleketin icabatı tabiiye ve ahvali havaiyesi dahil ve sahillerimizdeki bazı tüccarlar nezdinde terakümüne sebebiyet veren hadisat alelhusus inhisarın tevhit ettiği memnuniyet dolayısıyla perakendecilerin ademi mubayası tüccarı pek müşkül bir mevkie düşürmüş neticede bir ay daha Maliye Vekâletinden temdit edilmiş ise de maksat, müddetin temdidi değil, tüccarın yedinde mevcut kibritleri maliyet fiyatıyla şirketin mubayaa etmesi suretiyle bu hususta Maliye Vekâletinin ittihat ettiği tedabiri şifahen bildirmelerini sual eylerim, efendim.

Gümüşhane Mebusu

Zeki

Zeki Bey’in sualine kısa ve öz olarak cevap veren Hasan Saka Bey deruhte ettiği Vekâlet görevi münasebetiyle şu izahta bulundu; “Bugün kibrit inhisarını idare eden bir Türk şirkettir. Bunun sermayesinin nısfı tamamen millidir ve müessesatı milliyenin elindedir ve hükümet böyle bir grubla kibrit inhisarını işletmek için mukaveleye girmek esasını kabul edip ilân ettiği zaman düşündüğü şey, kibrit fabrikalarının bir an evvel memlekete girmesini ve tesisini temin etmekte ve bunun için de azami üç sene müddet vardı. Bu üç sene müddet zarfında bu memleketin kibrit istihsalatı kibrit imalâtı ecnebi imalâtıyla değil, doğrudan doğruya milli sanayimizin imalâtıyla temin edilecektir. Hükümet, inhisarı tatbika başladığı zamandan itibaren tüccara verdiği müddet zarfında

¹¹⁷ TBMM. Z.C., C.15, s.311.

halkı mümkün mertebe zarardan vikaye etmek için üzerine düşen vazâfi ifa etmiştir. Fakat müddetin uzunluğuna rağmen tüccar o zamana kadar elinde bulunan kibritlerini tasfiye ile uğraşacak yerde maalesef bazı ümitlerle yeni siparişler vaki olmuş ve memlekete yeni yeni mallar girmiştir. Bugünkü vaziyet bundan doğmuştur.”¹¹⁸

Avrupa’dan ithal edilmekte olan ayakkaplarının altı ne olursa olsun gümrüklerimizde ayakkabı gibi muamele görmesine dair tahrir münasebetiyle 18 Mart 1341 tarihli konuşmasında; Bu altı lastik olan ayakkaplar hakkında lastist maddesinin tatbik edilmekte olduğunu ve bunun gümrük resmini azalttığını, bunun aksine normal ayakkabı muamelesi görürse resmin yüksek olacağını¹¹⁹ belirtti.

Gaziantep Mebusu Ahmet Remzi Bey ve nüfekaşının; 28 Şubat 1340 tarihli Tedrisatı İptidaiye Kanununun tefsiri hakkındaki tahriri ile Kastamonu Mebusu Halit Bey’in aynı kanunun birinci maddesinin tadiline dair teklifi kanunisi münasebetiyle 12 Nisan 1341 tarihli konuşması; Vekâletin temel esasının vergilerin hafif olması merkezindedir, dedikten sonra sözlerini; *“Filhakika halk da kabiliyeti teklifiye kalması lüzumdur. Atıyan her ihtimale karşı Maliye Vekâletinin müracaat edeceği menbaı herhangi bir şekilde kapatmak, hasılı işaa getirmek hazine noktai nazarına tabii tetabük etmeyen bir keyfiyettir. Maliye Vekâleti, hazine daima ahalinin kabiliyeti teklifiyesinden ihtiyat kalınmasını tabii arzu eder. Çünkü ledelhare bu menaadana başka müracaat edeceği yer yoktur”¹²⁰* şeklinde tamamladı.

1341 senesi Muvazenei Umumiye kanunu layihası münasebetiyle 30 Mart 1341 tarihli konuşmasında temettü vergilerine değinen Hasan Saka Bey, *“Bu tatbikattaki adaletsizlikten zaten herkesin kazancı nisbetindedir. Adaletsizlik mümkün mertebe herkesin kazancı ile, serveti ile vergi almak hususu temin edilmediği içindir ki Hükümet, bugün Muvazenei Maliye Encümeninde bulunan layihayı izhar ederek müzakereye tevdi etmiştir. Temettü vergisi meselesi gayet mühim ve güç bir mevzuudur. Marta meyanında en ziyade müşkülâtı hissedilen ve diğer kavaidi teklifiyeye münanaat eden yegane vergi temettü vergisidir. Bu verginin atisi ve istikbali bizim için çok büyüktür. Bundan manzumei tekâlif meyanında esaslı bir vergi haline gelmesi mühim varidatın bir kısmının bu vergiden alınması bir kaidei umumiye olarak kabul edilebilir”¹²¹* dedi.

¹¹⁸ TBMM. Z.C., C.15, s.317,319-320.

¹¹⁹ TBMM. Z.C., C.16, s.29.

¹²⁰ TBMM. Z.C. C.17, s.269-270.

¹²¹ TBMM. Z.C., C.16, s.273.

İlgili kanunun 22.maddesinin tadilinin teklifi münasebetiyle 9 Nisan 1341 tarihli oturumda sigara kağıdı inhisarına dair söz alan Hasan Saka Bey şunları ifade etti: *“Bendenizin düşündüğüm şey bu sigara kağıdı inhisarını da aşağı yukarı kibrit inhisarı şekline koymaktır ve buradan da gaye, sigara kağıdını mübayaa edip müstehlike satmak değil, aynı zamanda sigara kağıdı ile beraber diğer kağıt imalâtının da temini gayesidir. İşte düşüncemiz bu inhisarı bu gayeyi temine alet olmak üzere istimal etmektir. Bu sayede memleketin hem sigara kağıdı fabrikaları, hem de alelumum kırtasiyelerde kullandığımız kâğıtlar ki, malumu alileri olduğu veçhile bu kağıtlar için serevi harice milyonlar vermekteyiz, devaire verdiğimiz kırtasiye tahsisatı faslı mahsuslarında tetkik buyurduğumuz veçhile bir milyon liraya baliğ oluyor. Binaenaleyh bizim için esaslı işlerden birisi de kağıt fabrikalarının vücuda getirilmesini temindir ve bizim için esaslı olan bu fabrikaları ve bir faidei iktisadiyesi olan bu müeesseleri bu sayede temin etmek imkânı vardır.”*¹²²

b) Ekonomi

Ziraat Bankasının 1339 senesi Bütçe Kanunun münasebetiyle 24 Kasım 1339 tarihli oturumda söz alan Hasan Saka Bey, Ziraat Bankasının iktisat Vekâletinin bankası olduğunu, dolayısıyla İktisat Vekâletinin teftişi altında bulunduğunu belirttikten sonra genel olarak Banka ile ilgili şu izahta bulundu; *“Ziraat Bankasını vaziyeti hazırasından büyük bir memnuniyeti izhar edilemez. Hepimiz bu müessesenin maksadı tesisi olan hidematı arzu edildiği veçhile ifa edemediğine kaniiz. Ziraat Bankası madem ki, çiftçinin istihsalâtı üzerinden alınan bir sermaye ile vücuda gelen bir müessesedir; bütün çiftçiye, memleketin her tarafından zürraa muavenet edebilsin ... Ziraat Bankasının vazifesini yapmaması; sermayesini hakkıyla muhafaza edememesinden ve bu vazai fi itaya sermayesinin kıfayet etmemesinden mütevellittir. Bilirsiniz ki, kavanin ve nizamât mucibince Ziraat Bankasının sermayesine temin edeceği menafın miktarı mahduttur. Hiçbir müessesenin yapamayacağı kadar cüzi bir faizle Ziraat Bankası muamele yapmak mecburiyetindedir ve bu böyle olmalıdır. Çünkü sermayesi vergiden gelmektedir.”*

Zonguldak Mebusu Halil Bey’in *“Ziraat Bankasını diğer müesseselerle birleştirip bir müessese yapmalıdır”* sözleri üzerine Hasan Saka Bey, *“Bazı müesseseleri Ziraat Bankasıyla tevhid ederek paralarını aynı şerait altında işletmenin*

¹²²TBMM. Z.C. ,C.17, s.209-210.

imkânı yoktur. Binaenaleyh Ziraat Bankası, Ziraat Bankası olarak kalacaktır ve maksadı teessüsü olan vazaiye hasrı mesai edecek şekilde tadilatını yapmak zaruridir. Ziraat Bankası vazifesini ifa edemiyor. Fakat bu kusurların bir kısmı mühimini, Ziraat Bankasını bugünkü şekli teessüsünde aramalıdır”¹²³ dedi.

İstanbul Mebusu Yusuf Akçura Beyle rüfekasının, Şark Şimendifer amelesinin grevi hakkındaki suali münasebetiyle 1 Aralık 1339 tarihli konuşması; “Şimendiferler doğrudan doğruya Nafia Vekaletinin teftiş ve murakebesinde vesair muamelâtı dolayısıyla de yine aynı vekâlete merbut müessesattan olmak itibariyle şimendifere müteallik grevlerin de Nafia Vekâleti tarafından halledilmesi ve safahatı muhtelifesinin de yine bu vekâlet tarafından tetkik ve halledilmesi lâzımgeldiği kanaatindeyim” dedikten sonra grev hadisesinin doğrudan doğruya olmasa da İktisat Vekâletini alâkadar ettiğini belirttikten sonra konuşmasını, amelelerin kaza geçirme olasılıklarının yüksek olması nedeniyle sigorta muamelâtına, teminata ihtiyaçları bulunduğunu, memleketin amele ile işveren arasındaki alâkayı düzenleyecek bir ahkâma sahip olması gerektiğini”¹²⁴ vurgulayarak sözlerini tamamladı.

Zonguldak mebusu Halil Bey’in, Ereğli havzası kömürlerinin ücreti nakliyesine dair sualine 16 Ocak 1340 (1924) tarihli oturumda iktisat vekili Hasan Bey, şöyle cevap verdi: “Malumuâliniz, nakliyatı bahriyemizi temin hususunda hükümetin elinde bir idarei mahsusa olmak üzere Seyrisefain vardır ve Kabotajın ilgasından itibaren Milli sancağımızı taşıyan milli vapurlar bu hizmeti ifa edecek dereceye gelinceye kadar hizmetin en büyüğü Seyrisefain idaresine teveccüh etmişti. Ancak havza fahmiyenin kömürlerini nakil hususunda ehemmiyetli müşkülâta tesadüf olunmuştur. Seyrisefain İdaresi Milli Bayraklarımızla, kâfi derecede Zonguldak havzasının kömürlerini nakil hususunda vapur tahsis edemeyecek bir vaziyette bulunuyor. Bize verdiğiniz 600 bin lira ile vapur mubayyasasına süratle teşebbüs ettim. Fakat bu ihtiyacı, 600 bin lira ile temin etmenin imkânı yoktur. Bendeniz, derhal havzai fahmiyenin kömürlerini nakle tahsis edilmek üzere muhtelif tonajda, hacimde, şilep ve kömür nakline mahsus sefain mubayyasıyla havzaya tahsis edilmesi ve bunun ücreti nakliyesinin İktisat vekâletince tanzimine çalıştım.”¹²⁵

Ağnam sayım kanunu layihası münasebetiyle 9 Şubat 1340 tarihinde yapılan

¹²³ TBMM. Z.C., C.3, s.574-575.

¹²⁴ TBMM. Z.C., C.3, s.691.

¹²⁵ TBMM. Z.C., C.3, s.134-135.

müzakere sırasında Bozok mebusu Süleyman Sırrı Bey'in İran ile transit yapan develerden resim alınmaması hakkındaki teklifinin Mevzubahs olunması durumunda söz alan Hasan Saka Bey bu hususta şunları ifade etti: *"Efendim, transit ticaretinin tevsii ve her her suretle himayesi memleketimizin iktisadiyatı noktai nazarından elzemdir. Bu transiti daimi suretle memleketimizde tutmak için elimizden geleni yapmak mecburiyetindeyiz. Binaenaleyh bizim olmayan bir sırf eşyayı ticariyeyi sahile bıraktıktan sonra yine memleketlerine avdet edecek olan develerin ne adedini tesbit etmek ve ne de sahibini tesbit etmek mümkündür. Bunlardan resim alınmamasını bendeniz de rica edeceğim."*¹²⁶

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey'in amelenin terfih ve faaliyeti hakkında suali münasebetiyle 11 Şubat 1340 tarihli konuşması;

Riyaseti Celileye

İstanbul'da son defa münakit umum ameale konferansında amelenin devletçe ihmal edildiğinden teessürle bahs olunmuştur. Meclisi Âli mütaaddit vesilelerle sınıfa saiyenin himayesi hakkındaki fikirlerini tezahür ettirmiştir. Amelenin temini terfi ile bünyei içtimaiyemizin bir kat daha tahkimi hakkında vekâletin istikameti mesaisi ve son kongrenin mahiyet ve muhassalai faaliyeti hakkında İktisat Vekili Hasan Beyefendi'nin izahatı itasını talebederek kıyafeti kendilerinden sual eylerim.

Dersim

Feridun

"İstanbul'da ahiren inikadeden ameale konferansının maksadı faaliyeti içtimai mütadolduğu veçhile, ameale teşkilatını ne suretle ikmal etmek lâzımdır. Amele menafi icabeden makamat ve heyetler nezdinde müdafaa için ne suretle teşkilât yapmak lâzımdır? Bu cihetleri müzakere etmiş ve bu müzakere meyanında Cumhuriyetin iktisatçı ameleye teşkilât yapması, birlik vücuda getirmesi hususunda müsaade etmediğinden de bahsedilmiştir. Bütün sınıf bilâistisna memleketin, Cumhuriyetin temel taşları ve anasırı asliyesi meyanına dahildir. Saniyen ameale teşkilatı hakkında henüz mevzuatı kanuniyemiz ikmal edilmiş değildir. Bittabi bizde ameale hayatı henüz iptidai bir şekildedir. Toplu bir şekilde ameale çalıştıran müessesatı sanaiyemiz, memleketin vaziyeti iktisadiyesi itibariyle kesir değildir. Bununla beraber demokrasi cereyanlarının her yerde intişar ve taammümü üzerine bizde de ameale hayatında bir uyanıklık vücuda

¹²⁶ TBMM. Z.C., C.5, s.665.

gelmişse emsali memleketlerde mevcut teşkilata kıyasen bazı teşkilat yapılması da teemmül edilmiştir. İşte bizde ilk amele birliği, amele cemiyeti bu müşterek arzu ve emelleri müdafaa, himaye etmek maksadıyla vücuda gelmiştir.”¹²⁷

1926 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle 17 Mayıs 1926 tarihli konuşmasında; Aksaray mebusu Besim Atalay Bey’in “bir milleti kuvvet kurtarır, fakat iktisat yaşatır” şeklindeki sözlerini mütalâa eden Hasan Saka bey şunları ifade etti: “Paramızın kuvvei iştiraiyesinin tedrici bir surette seneden seneye vasatı olarak %10,12 nisbetinde tenakusu birkaç senelik Muvazenei Ticariyeye, vaziyeti ticariyeye göre bir hakikattir. Bendeniz de kendisini teyiden arz ediyorum ki paramızın kuvvei iştiraiyesi bir müddetten beri vasatı olarak senede %10,12 kaybolmaktadır ... Binaenaleyh üzerine parmak basılan hadise, şu hükümetin, şu devrenin, şu zamanın mahsulü olan bir hadise iktisadiye değildir. Çok eski zamanlardan beri temadi edegelen ve memleketin iktisaden ki heyeti umumiyesiyle fena bir vaziyette kalmasına saik olan başlıca âmir olan eshaptan birisidir. Bu kadar umumi bir mahiyeti haiz ve bütün milletin faaliyeti ile kapatması lâzım gelen bir hadisenin böyle iki sene, üç sene gibi kısa bir zaman zarfında husule gelebileceğine arkadaşlarının inanmayacağını zannedirim.”¹²⁸

1340 senesi Ticaret Vekâleti Bütçesi münasebetiyle 31 Mart 1340 tarihli konuşmasında, Ticaret Odaları konusuna değinen Hasan Saka Bey, ticaret odalarının gerekli olduğunu vurgulayarak şunları ifade etti: “Ümit ediyorum ki, memleketin hayatı ticariyesinde arzu ettiğimiz inkişafların husule gelmesi için bu ticaret odaları büyük bir rol oynayacaktır. Hükümetin muamelâtı resmiye arasında yakından takip edemediği muamelâtı ticâriyeyi bu müesseseler doğrudan doğruya ve yakından alâkadar olarak takip edecek, hem erbâbı ticaretimize ve hem de hükümete büyük büyük hizmetler ifa edecektir.”¹²⁹

2- Maarif ve Dil

a) Maarif

Saruhan mebusu Vasıf Bey ve 57 refikinin Tevhidi Tedrisat hakkındaki teklifi kanunisi münasebetiyle 3 Mart 1340 tarihli müzakerede; Bozok mebusu Süleyman Sırrı

¹²⁷ TBMM. Z.C., C.5, s.697-698.

¹²⁸ TBMM. Z.C., C.25, s.199.

¹²⁹ TBMM. Z.C., C.8, TBMM Matbaası, Ankara 1975,s.159-160.

Bey'in "Ziraat Müdüriyeti Umumiyesi şöyle bir mütabâname yazıyor. Diyorlar ki; ziraat, ticaret, sanayi, bilhassa ziraat mekteplerinde umumi bir takım işler vardır."sözleri üzerine Hasan Saka Bey, ziraat, sanayi mektepleri ve mesleki umumi mekteplerin maddeye dahil edilmediğini ve müdür bey'in mütâlaasının açık olmadığını¹³⁰ ifade etti.

Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey'in, Darülfünun İlahiyat Fakültesinde ilmi kelam ve fıkıh okutulmasına dair takriri münasebetiyle 25 Mayıs 1926 tarihli müzakerede söz alan Hasan Saka Bey, Dârülfünunun heyeti umumiyesiyle bir camia olduğunu ifade ederek sözlerini "Zannediyorum ki takriri veren arkadaşımızın noktai nazarı ders başka medrese olmadıkça, kürsü aynı medrese dahilinde olmak şartıyla maaşı aslisinden maada tahsisatı fevkalâdelerini alsınlar demek istiyor."¹³¹ şeklinde noktaladı.

1340 senesi Ticaret Vekâleti bütçesi münasebetiyle 31 Mart 1340 tarihli konuşmasında, Ticaret Mekteplerine değinen Hasan Saka Bey şunları ifade etti: "İki mektebimiz mevcuttur. Biri İstanbul'da, nazari ve ameli malumatı ihtiva etmek üzere, bir de Karadeniz sahilinde vaktiyle verilmiş karar mucibince Trabzon'da açtığımız bir kısmı âli mektebimiz vardır. Bunların adedini teksir ederek başlıca ticaret mekteplerinde yani İzmir'de, Konya'da Adana'da Samsun'da ve diğer haizi ehemmiyet ve inkişafı ticariye malik yerlerde küşat edilmesine kaniim".¹³²

Elâziz'den Almanya'ya dokuyuculuk tahsili için gönderilen iki efendinin masrafının Ticaret Vekâletince teminine dair takrir münasebetiyle 17 Mart 1341 tarihli müzakerede 276.Fasıl hakkında söz alan Hasan Saka Bey bu hususta Encümence bu maddede tadilat yapıldığını ve Ticaret mekteplerinde ve İstanbul'daki Ticaret mektebinde bulunan lisan muallimlerinin çıkarıldığını, belirttikten sonra "Ticaret Mekbeti alisinde yalnız Fransızca kâfi değildir. Orada 300-400 talebe vardır. Kimisi Fransızca, kimisi diğer lisanlar teallüm ediyor. Binaenaleyh yalnız Fransızca dersi kâfi değildir. Tahsisatı fasıldan kaldırarak bu dersleri tatil etmek doğru olmaz."¹³³ sözleriyle düşüncesini belirtti.

1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle 7 Mart 1341

¹³⁰ TBMM. Z.C., C.7, s.27.

¹³¹ TBMM. Z.C., C.25, s.447,449.

¹³² TBMM. Z.C., C.8, s.160.

¹³³ TBMM. Z.C., C.15, s.544-545.

tarıhli konuşması; “Bendeniz, kanaati şahsiyem itibariyle tedrisatı iptidaiyede idarei hususiyelerin takviyesi taraştarıyım. Tedrisatı iptidaiyenin hiçbir vakit idarei hususiyelerden alınarak idarei umumiyyeye devrine taraştar olmadım ve vahdeti terbiye, vahdeti tedris noktai nazarından taraştar olmak niyetinde de değilim. Tedrisatı iptidaiye işin Maarif Vekâletine ait olan mesailin neler olduğunu derpiş ediyorum. Teftiş meselesi ve tedrisatı iptidaiyeyi idare edecek muallimlerin yetiştirilmesi meselesi, maarifi umumiye ile alâkadar mesaildir ve Maarif Vekâletinin vezai fi umumiyesi cümlesinden olmalıdır. Hatta kendi kanaatimce, tedrisatı iptidaiye muallimlerini yetiştiren darülmuallimini iptidaiyeleri de Maarif Vekâletine vermek ve fakat mekâtibi iptidaiyeyi doğrudan doğruya mahallerine bırakmak ve bu hususta mahallerine lâzım olduğu veçhile muavenet etmek lâzımdır.”¹³⁴

b) Dil

Ziraat Makinelerinde istimal olunan mevaddı müştaile ve yağlarla ziraatta müstamel mevad ve müstahzaratı kimyeviyyenin gümrük ve istihlâk ve belediye resimlerine dair teklifi kanuni münasebetiyle 22 şubat 1926 tarihli konuşmasında; “İstilah olarak ecnebi lisanından kelime alabiliriz. Fakat bunu almak muvafık değildir. Yani (Muvassatör batöz) demek doğru değildir. (Biğer döver) makine demektir, bunu böyle diyelim.”¹³⁵ dedi.

İnhisar idarelerine tercihan mütekaidinden memur alınmasına dair tahririn 20 Mart 1926 tarihinde görüşülmesi sırasında; Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey’in “Güzel Türkçemizin içki kelimesi varken, neden meşrubatı küliye deniyor? Hasan Saka Bey cevap versin?” sözleri üzerine Hasan Saka Bey “şimdiye kadar lisanımızda istimal edilen kelime budur. Türkçesi içkidir. Heyeti Celile kabul buyurursa içkiler diyelim. Bunda bir mahzur yoktur. Kelime üzerinde münakaşanın faydalı olduğuna kani değilim.”¹³⁶ şeklinde izahta bulundu.

3- Dahiliye ve Ulaşım

a) Dahiliye

Donanma Cemiyetinin ilga ve emvali menkule ve gayrimenkulesinin müsaderesi hakkında 5 Nisan 1341 tarihli konuşması; “Ferit Paşa zamanında bu cemiyetin ilgası

¹³⁴ TBMM. Z.C., C.7, s.27.

¹³⁵ TBMM. Z.C., C.22, s.271.

¹³⁶ TBMM. Z.C., C.23, s.282.

hakkında bir kararname vardır. Şimdi o kararnamenin ruznameye alınarak müzakere ve reddedilmesi tarzındadır. Tabii o kararname Meclis dosyaları içinde vardır. Şimdi o kararname ruznameye alınır ve müzakere edilirse Donanma Cemiyetinin vaziyeti âliyesi iade edilmiş olur. Mesele budur. Bunda uzun boylu müzakere edilecek bir şey yoktur.”¹³⁷ dedi.

İttihat ve Teraki Cemiyetine ait emvali menkule ve gayrimenkulenin idarei hususiyelere devrolunması hakkında teklifi kanuni münasebetiyle 28 Kasım 1341 tarihli konuşmasında; meselenin tarihi bir hüviyetten ibaret kalan bir cemiyetin Milli emvale girmiş olan malvarlığının idaresine dairdir dedikten sonra *“Tahsise lüzum yoktur. Eğer idarei hususiyelere emuali milliyeden bir şey vermek lâzım gelirse, evvelden bunu böyle yapmak lâzım gelir. Sonra hazinenin elinde mevcut olan emual ve emlâke ihtiyacı olduğu derkârdır. İdarei hususiyelerden ziyade hazine buna muhtaçtır. Şimdi bunların muhtası lehinden alınarak idarei hususiyelere devredilmesine hiçbir sebep görmüyorum.”*¹³⁸ sözleriyle bu kanuna taraftar olmadığını ifade etti.

b) Ulaşım

Arade-Diyarbakır-Ergani demiryolu inşaatının tevfigi hakkındaki kanun münasebetiyle 25 Şubat 1926 tarihli konuşmasında; yalnız bu havalinin değil, memleketin büyük bölümünün dahi bir an evvel şimendifer gibi nakliye vasıtaları ile teçhit etmek gerektiğini vurgulayarak sözlerini şu cümlelerle noktaladı; *“Ergani’den Arade’yi takip etmek suretiyle hat Çoban Yeğine geldiği zaman katedeceği mesafenin uzunluğu iktisadi noktadan askeri ve siyasi kısımlarının, nakliyatın emniyeti ve sürat noktai nazarından ika edeceği tesirat itibariyle ve inkişafı nazarı itibare alınacak olursa bunun yerine yalnız Ergani ve havalisinin ihtiyacı için değil yeni hattın güzergâhına tesadüf edecek diğer aksamın ihtiyacatının da birlikte temin edilmesi suretiyle yapılan tedbirlerle büyük bir isabet olduğu tabiidir.”*¹³⁹

Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy demiryollarının inşaat hakkındaki layihai kanuniye münasebetiyle, 22 Mart 1340 tarihinde yapılan müzakerede; Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey’in *“Şimendifer yolları yapılırken, menabii medeniyemizin de işletilip işletilmeyeceğini”* sorusu üzerine söz alan Hasan Saka Bey, herhangi bir şimendifer

¹³⁷ TBMM. Z.C., C.17, s.92-93.

¹³⁸ TBMM. Z.C., C.19, TBMM Matbaası, Ankara 1976, s.259.

¹³⁹ TBMM. Z.C., C.22, s.319

hattının güzergâhının tayininde Ticaret, Ziraat Vekâleti gibi mükellef olan devair bununla alâkadardır. Bununla birlikte şimendiferin güzergâhı üzerinde bulunacak olan milli servetlerin işletilmesi de mevzuubahs olur¹⁴⁰ demek suretiyle Ahmed Hilmi Bey'e cevap verdi.

Ereğli-Karadere şimendifer hattının inşası ve işletilmesi hakkındaki 16 Kanunusani 1341 tarihli Kanunun ilgası ve mezkûr hattın geniş hatta tahvili ve Nafia Vekâletince Ereğli ile Ankara arasında inşa ve işletilmesine dair kanun münasebetiyle 12 Aralık 1341 tarihli konuşması; *“Bendeniz zannediyorum ki böyle ehemmiyeti malum olan bir hattın istikameti tayin edilirken, havzai fahmiye, dahili hatlara hangi istikametle hangi istasyonuna bağlanırsa daha az bir mesafe kat eder ve kömür vereceğimiz depolar için en idareli yol olur. Zannedersem istikamet bu meseleler için tayin edilmez ve edilmemiştir. Bendenizin bildiğim bir nokta varsa askeri mülahazadır. Erkânı Harbiye bildiğime göre bu havzai tahmiyeyi dahile rapdedecek olan hattın mümkün mertebe dahilden geçmesini arzu etmiştir. Sınıf bu mülazaha hattın inşası noktai nazarından biraz fedakârlığı dahi icap ettirse de tercih etmek ıstırarından bizi bırakır zannediyorum.”*¹⁴¹

4-Sosyal Yardım

1926 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu Layihası münasebetiyle gerçekleştirilen 25 Mayıs 1926 tarihli oturumda; Karesi Mebusu Vehbi Bey; merhum Şeyhülislam Musa Kâzım efendinin ailesine maaş tahsis edildiğini, küçük oğlunun henüz tahsilde olduğunu, bunun üzerine İstanbul Defterdarının *“Sen yirmi yaşını ikmal etmişsin”* diye maaşını kestğini belirttiikten sonra Hasan Saka Bey şunları ifade etti: *“Gerek eytam ve eramil maaşı olsun, gerek hidematı vataniye tertibi maaşı olsun, kanunu mahsusunda hilâfına ahkâm olmayınca yirmi yaşını ikmal eden zükûrdan katı maaş lâzım gelir. Yoksa eytam ve eramil maaşı yirmiden sonra devam eder diye bir hüküm yoktur, nihayetine kadar verilmesi; ahkâmı istinaiyedir. Binaenaleyh kesilmesi doğru değildir. Maaşın devamı tediyesinde bendenizin bir itirazım yoktur.”*¹⁴²

5-Askeri Konular

Askeri Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 senesi Mülhak bütçesi kanunu

¹⁴⁰ TBMM. Z.C., C.7/1, s.872-873.

¹⁴¹ TBMM. Z.C., C.20, s.102

¹⁴² TBMM. Z.C., C.25, s.434-435.

layihası münasebetiyle 29 Mart 1340 tarihli konuşması; “Kanaatimce bir memlekette esbabı müdafaaya taalluk eden bir takım imalâthane ve fabrikalar vardır ki bunların teşebbüsâtı şahsiyeden beklenilmesi doğru değildir. Memlekette bu cihetleri yapacak fabrikalar vardır, veyahut yoktur. Hükümet bu cihetleri nazarı itibare almaksızın esbabı müdafaaya müteallik olan aksam ve mevaddın doğrudan doğruya istihsalı için lâzım gelen fabrikaların kendi ellerinde bulundurulur ve bulundurmaları zaruridir. Bu itibarla top ve cephaneleri yetiştiren fabrikaların doğrudan doğruya ve behemahal Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesi tarafından temin edilmesi, idare edilmesi ve memleketin o husustaki ihtiyacının teminat altına alınması zaruridir.”¹⁴³

6-Dini Konular

1926 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası münasebetiyle 16 Mayıs 1926 tarihli müzakerede Diyanet İşleri Reisliği Bütçesinin Mevzuubahs olması üzerine söz alan Hasan Saka Bey, yalnız âli kısmına değineceğini belirterek şunları ifade etti: “Kur'an-ı Kerim ve ehadişi şerife Türkçe tercüme ve tefsir heyeti ücret ve masrafı deniyor, zannediyorum ki Diyanet İşleri evvel be evvel halkın diliyle yazılmış ve okunduğu zaman anlayacağı bir Kur'an-ı Kerim tercümesi yapıyor. Bunu da aslına tamamen sadık olmakla beraber herkesin tamamen anlayacağı misalle tercüme edebilmek için iktiza eden erbabı ihtisas ile mukavele yapmıştır”.Konuşmasının devamında hutbeler meselesine de değinen Hasan Saka Bey, bu hususta şunları ifade etti: “İbadette yeknesekliği temin için belki filan ayda filan sürenin sayfası okunacak diye bir hutbe yazılabilir. Bendeniz zannediyorum ki böyle hutbeler tertip edildikten sonra erbabı dirayetten olan hatipleri, mahallin, memleketin icabatına göre, camii şerefe devam eden ehli imama icap eden tarzda o halkın diliyle hutbe irat etmekten memnun olsun.”¹⁴⁴

VII- NEBİZADE HAMDİ BEY

A) Nebizade Hamdi Bey'in Faaliyetleri

1- Maarif

Talebesi ve talibi olmadığından kapanan İzmir İmam ve Hatip mektebinin Of'ta küşadı temenniyatına dair 1 Şubat 1925 tarihli tavrı Başvekaletle havale edildi.¹⁴⁵

¹⁴³ TBMM. Z.C., C.8, s.71.

¹⁴⁴ TBMM. Z.C., C.25, s.171-172.

¹⁴⁵ TBMM. Z.C., C.12, s.357

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için yapılan gizli antlaşmalar doğrultusunda Erzurum, Van ve Bitlis dışında Trabzon'a kadar Doğu Karadeniz kıyılarını kendi payları olarak müttefik devletlere kabul ettiren Rusya, Birinci Dünya savaşı sırasında Doğu cephesinin ikmalini önlemek amacıyla 1916 yılında Trabzon ve çevresini işgal etti..1918 yılında Rus işgalinden kurtarılan Trabzon ve çevresi üzerindeki emperyalist emeller bitmeyip, Rum ve Ermeni azınlıkların faaliyetleriyle devam etti.

Tanzimat'ın ilanı ile fikri sahada başlayıp, Mondros Mütarekesinden sonra fiiliyata dökülen Pontus Devleti ve Ermenistan kurma teşebbüsleri ;çetecilik, göçettirme politikası ile nüfus dengesini kendi lehlerine göstermek gibi girişimlerin yanında pontuşçuluk çabalarının genel idarecisi görünümündeki Trabzon Metropolidi Hırisantos'un siyasi çabalarıyla son haddine vardırıldı.Bu durum üzerine, içteki ve dıştaki azınlıkların ve başta Yunanistan olmak üzere Batılı Devletlerin tecavüzkar tutumlarına karşı tedbirler alınması yoluna gidildi. Bu maksatla Trabzon'da milli mücadele bayrağını açan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bilinçli ve teşkilatlı mücadelesinin yanı sıra TBMM Hükümetinin ;merkez ordusu kurulması, Ermeni ve Rumların Karadeniz kıyılarından uzaklaştırılması gibi tedbirleri , emperyalist devletlerin ve azınlıkların faaliyetlerinin sona erdirilmesini sağladı.

Doğu Anadolu'nun iç ve dış güvenliği açısından olduğu kadar Bolşeviklik akımının ve İttihatçı liderlerin Trabzon'dan Anadolu'ya sızabileceği endişesi Milli Mücadele önderleri için Trabzon'u önemli kılıyordu.Trabzon'un bu hassas konumunun bilincinde olan Trabzon halkı, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin teşebbüsleri ile diğer yerel cemiyetlerle işbirliğine girişip Erzurum Kongresine iştirak etti.Erzurum Kongresi'nin toplanmasına fiilen öncülük eden Trabzonlular kongre sırasında bir takım cereyanlara kapılmışlarsa da kongre kararlarını kabul ettiler.Sivas Kongresi'ndeki tutumları ise, bu durumun Erzurum Kongresi kararlarıyla bağdaşmayacağı kanaatinden kaynaklanmakla birlikte, başta gösterdikleri tereddütten kısa sürede sıyrılıp menfi bir duruma yol açmadan kongre kararlarını benimseyip uyguladılar.

Başlangıçta kişisel kararlılık ve fedakarlıklarla yüreklerde harekete geçen vatan mücadelesi, cemiyetler ve kongreler vasıtasıyla kitleleştikten sonra 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla kurumsallaştı.I. TBMM. hedeflediği amaç

doğrultusunda üzerine aldığı vazife ve sorumlulukla birlikte, bünyesinde bulunan milletvekillerinin azim, sebat ve kararlılığı ile her türlü övgünün üzerindedir. I.TBMM. çatısı altında halkın ve yurdun bütününe sirayet eden kararların alınması sırasında ortaya çıkan muhalefetin bir süre sonra İkinci Grup namı ile teşkilatlı hale gelmesi, TBMM. içinde hükümeti denetleyen bir mekanizma meydana getirdi. I.TBMM. döneminde yasama görevini yapan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, “*hakimiyet-i milliye'nin samimi aşığı*” olarak ifade ettiği İkinci Grubun önde gelen sözcülerinden biri olmakla birlikte, hükümete ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yaptığı ağır eleştirilerle I. TBMM. 'nin dikkat çeken simalarından biri oldu.Bu eleştirileri, onun 1923 yılında Topal Osman tarafından öldürülmesinin sebebini oluşturdu. Mustafa Kemal Paşa'nın “ *herkes Şükrü Bey gibi düşüncelerini, fikirlerini böyle pervasızca söylese kimseden şüphe edilmezdi*” sözlerine dayanarak Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesi kanaatimizce, Mustafa Kemal Paşa'nın tasvip etmediği bir durumdu..

Trabzon milletvekilleri arasında I.TBMM.'de yaptığı yasama görevinden ziyade ifa ettiği mülki idarecilik vazifesi ile dikkat çeken diğer bir şahsiyet Hamit Bey'dir. Trabzon'da valilik görevi sırasında Ankara'nın hoşnutsuzluğunu celbeden Hamit Bey'in bu konuma düşüş nedenini Trabzon'un o günlerde içinde bulunduğu durumda aramak daha doğru olacaktır.Zira Trabzon bir milli mücadele yuvası olduğu kadar İttihatçılık cereyanlarının da kuvvetli olduğu bir yerdi.

I.TBMM. 'de bulunan milletvekillerinin genel özelliklerine ve faaliyetlerine bakılıp bir değerlendirme yaptığımız zaman Trabzon milletvekillerinin durumunun iyi olduğu görülür.Eğitim seviyeleri açısından Trabzon Milletvekillerinden Ahmet Faik ve Hamit Bey'ler Rüştüye,Hasan Saka ve İzzet Bey'ler Mülkiye, Hafız Mehmet ve Nebizade Hamdi Bey'ler Hukuk mezunu,Ali Şükrü, Hüsrev Gerede ve Mehmet Recai Bey'ler Harp Akademisi- Harp Okulu mezunudur.Celaleddin Bey ise medrese mezunudur. Bununla birlikte 8 milletvekili en az bir yabancı dil bilmektedir.Eğitim seviyelerine bağlı olarak mesleki açıdan Trabzon milletvekilleri değerlendirildiğinde; 3 milletvekili asker kökenli , 3 tanesi Hukukçu, 2 tanesi mülki-idarecidir. Bir milletvekili de eğitimci olmakla birlikte ticaretle de uğraşmıştır. Yaşları itibariyle genç sayılan Trabzon milletvekilleri, I.TBMM.'ye katılma tarihleri esas alındığında; en genç Trabzon milletvekili Hüsrev Gerede (32), en yaşlı üye ise, Ahmet Faik (55) Bey'dir.

I.TBMM.'de bulundukları yasama süresi içinde, Trabzon milletvekillerinden Hasan Saka Bey,çeşitli tarihlerde Maliye ve İktisat Vekili olarak icraatta bulunurken,Hafız Mehmet Bey kısa sürelerle Adliye ve Dahiliye Vekili olarak görev yaptı. Trabzon milletvekilleri arasında meclis genel kurulunda en fazla söz alan 183 konuşma ile Ali Şükrü Beydir.I.TBMM.'ye katılıp, memuriyeti tercih ederek milletvekilliği görevinden istifa eden Ahmet Faik Bey ise;mecliste bulunduğu süre içinde bir faaliyette bulunmamıştır.Bu yasama dönemi içinde toplam 13 kanun teklifinde bulunan Trabzon milletvekillerinden Ali Şükrü, Hasan Saka, Hüsrev Gerede ve Mehmet Recai Bey'lerin 1'er teklifi kanunlaştı.

I.TBMM. görev süresini tamamlamadan, gayesine ulaştığını kabul ederek çalışmalarına son verdikten sonra 11 Ağustos 1923'te II.TBMM. yasama görevini üstlendi.Millî Mücadele'yi genel seyri içinde " bizim evvelki kararımız yaşamak için ölmektir. Şimdiki kararımız yaşamak için yaşamaktır." şeklinde değerlendiren I.TBMM. Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey'in sözlerinin bir aksi olan II.TBMM. döneminde, bağımsızlığı temin edilen devletin sosyal, kültürel ve siyasal temel taşları belirlenip oturtulmaya çalışıldı.Bu yasama döneminde görev yapan 7 Trabzon milletvekili genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda; eğitim seviyeleri itibarı ile, 4 milletvekili Mülkiyeli, 1 milletvekili mühendislik mezunu, 1 milletvekili medrese eğitilidir.1 milletvekili de Hukuk tahsil etmiştir. En az 4 milletvekili de bir yabancı dil bilmektedir.II.TBMM.'ye katılma tarihleri göz önünde tutulduğunda ise, en genç üye Abdullah Hilmi Bey (34), en yaşlı üye ise Süleyman Sırrı (61) Bey'dir.Meclis genel kurulunda en fazla söz alan Trabzon milletvekili; Ahmet Muhtar Bey (201konuşma), en az söz alan ise 4 konuşma ile Süleyman Sırrı Bey'dir.II.TBMM.'de bulunan Trabzon milletvekilleri toplam 8 kanun teklifinde bulunmuşlarsa da teklifi kanunlaşan olmadı.Bununla birlikte II.TBMM. dönemi içinde Hasan Saka Bey I.TBMM.'de olduğu gibi çeşitli tarihlerde İktisat, Ticaret ve Maliye Vekilliği yaptı.Ahmet Muhtar Bey ise Bayındırlık Bakanlığı görevini icra etti.

I.ve II.TBMM dönemlerinde faaliyet gösterip halk tarafından takdir edilen Trabzon milletvekillerinin bir çoğu tekrar seçilmek suretiyle vatana ve millete hizmetlerini devam ettirdiler.

I.ve.II.TBMM.dönemlerinde görev yapan Trabzon milletvekilleri kıyaslandığında, I.TBMM'de bulunan Trabzon milletvekilleri gerek Millî Mücadele

safhasında cephede, müdafaa-i hukuk cemiyetinde ve memurluklarıyla ve gerekse TBMM.içindeki faaliyetleriyle daha aktiftirler.Bununla beraber her iki dönem Trabzon milletvekilleri için ortak kanaatimiz; vatanın menfaatine yönelik olduğunu düşündükleri noktalardan hareket ettikleridir.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01-01.113.18

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01-01.238.19

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 408 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 409 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 410 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 411 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 412 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 413 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 414 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 415 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 416 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 417 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 418 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 632 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 633 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 634 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 635 No'lu Şahsi Dosya

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 636 No'lu Şahsi Dosya

II- RESMİ YAYINLAR

DÜSTUR, Üçüncü Tertip, C.I-III, Millet Matbaası, İstanbul 1929

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, D. I-II, C. I-IV, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1980

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, C.I, 3. Baskı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1943

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D. I, C.I-XXVII, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1940-1961

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D.II, C.I-XXXIII, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1968-1977

III-HATIRALAR

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar*, Sel Yay, İstanbul 1955

_____, M. Kemal Paşa Samsun'da, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1998

AĞAOĞLU, Samed, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Birinci Büyük Millet Meclisi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981

ARIBURNU, Kemal, *Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992

ARIKOĞLU, Damar, *Milli Mücadele Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961

ARİF, Mehmet, *Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, İkdam Matbaası, İstanbul 1340

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I-II, Kamer Yay., İstanbul 1999

_____, *Nutuk-Vesikalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I-II, TTK, Ankara 1997

ATAY, Falih Rıfkı Çankaya, C.III-IV, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1999

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1928)*, C.II-III, 2.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1953

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 2000

CEBESÖY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yay., İstanbul 2000

_____, *Siyasi Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a*, C.I, Temel Yay., İstanbul 2002

DURSUNOĞLU, Cevad, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara 1956

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Yay.Haz., Samih Nafiz Tansu, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964

GEREDE, Hüseyin, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, Yay. Haz. Hulusi Turgut, Sırrı Yüksel Cebeci, ABC Ajans Yay., İstanbul 1994

_____, *Mübarek Ertuğrul Şehitlerimiz ve Muhteşem Anıtları*, 413 Sayılı Donana Dergisi Eki, Deniz Basımevi, İstanbul 1956

_____, *Siyasi Hatıralarım I- İran, (Ağustos 1930- Haziran 1934)*, Vakıf Basımevi, İstanbul 1952

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, I. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985

İZ, Mahir, **Yılların İzi**, 2. Baskı, Kitabevi Yay., İstanbul 1990

KALKAVANOĞLU, İlyas Sami, **Milli Mücadele Hatıralarım**, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1957

KANSU, Mahzar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, TTK., Ankara 1988

KAPANCI, Hamit, **Defter-i Hatırat** (Yayınlanmamış)

KARABEKİR, Kazım, **Ermeni Dosyası**, Emre Yay., 2. Baskı, İstanbul 1995

_____, **İstiklal Harbimiz**, Emre Yay., İstanbul 1993

_____, **İstiklal Harbinin Esasları**, Timaş Yay., 3. Baskı, İstanbul 1992

_____, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yay., İstanbul 1993

KARAMAN, Sami Sabit, **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları** İzmit 1949,

LERMİOĞLU, Muzaffer, **Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1949

OKYAR, Ali Fethi., **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yay., İstanbul 1980

ÖNAL, Sami (Yay. Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**, Literatür Yay., 4. Baskı, İstanbul 2003

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.I, TTK., Ankara 1998

SAKA, Hasan, **Dış Ticaret ve Gümrük Politikası**, Maarif Matbaası, Ankara 1945

_____, **İlm-i İktisat**, Matbaat-ı Amire, İstanbul 1334

SAMİH, Aziz, **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları**, Ankara 1934

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yay., İstanbul 1982

URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara 1959

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Devirden Devire**, C.I, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975

_____, **İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu, (1920-1990)**, Çağdaş Yayınevi, İstanbul 1990

YALMAN, A. Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1922-1971)**, Yay. Haz. Erol Şadi Erdiç, C.2, İstanbul 1970

IV-TETKİK ESERLER

a) Kitaplar

- AKGÜN, Seçil, **Halifelğin Kaldırılması ve Laiklik**, Ankara 1986
- AKIN ,Rıdvan,TBMM Devleti (1920-1923),İletişim Yayınları, İstanbul 2001
- AKŞİN,Sina,Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980,C.I, Yeni Gün Haber Ajansı,İstanbul 1997
- AKYÜZ,Yahya,Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),TTK, Ankara 1975
- ALBAYRAK , Hüseyin, **Kurtuluş Savaşında Karadeniz**,Trabzon 1981
- ALBAYRAK, Mustafa, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi**,Atatürk Araştırma Merkezi Yay.,Ankara 1999
- ALPKAYA, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**,İletişimYay., İstanbul 1998
- ARMAOĞLU,Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**, C.I-II,Alkım Yayınevi, Ankara (B.t.y)
- ARSAN, Nimet(Derleyen), **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, TTK., Ankara 1991
- ASARKAYA, Halis, **Ulusal Savaşta Tokat**,Tokat Basımevi, Tokat 1936
- AŞKUN, Vehbi Cem, **Sivas Kongresi, İnkılab ve Aka Kitabevleri**, 2. Baskı, İstanbul 1963
- AVCIOĞLU,Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi:1938'den 1995'e**, İstanbul 1974
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**,Milliyet Yayınları, Ankara 1982
- BALCIOĞLU, Mustafa, **İki İsyân; Koçgiri, Pontus,Bir Paşa; Nurettin Paşa**, Nobel Yay.,Ankara 2000
- BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı,Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, Ankara 1983
- BİLA, Hikmet, **CHP Tarihi (1919-1979)**,Doruk Matbaacılık,Ankara 1979
- BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**,Dergah Yay.,İstanbul 1990
- COŞAR, Ömer Sami, **Milli Mücadele Basını**,Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul 1964
- _____, **Mustafa Kemal'in Muhafızı Osman Ağa "Topal Osman"**, Harman Yay., (B.y.y) 1971

- ÇAĞLAR, Günay, Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997
- ÇAPA, Mesut, Pontus Meselesi, Serander Yay., Trabzon 2001
- ÇAPA, Mesut, USTA, Veysel, Milli Mücadele'de Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon 1995
- ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 1999
- ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1923), C. I-III, TBMM. Vakfı Yay., Ankara 1994
- DEMİREL, Ahmet, Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, İletişim Yay., İstanbul 1994
- DENİZLİ, Hikmet, Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996
- DİNÇ, M. Emin, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Türk Siyasi Hayatı (1923-1927), Hacettepe Üniv. Basılmamış Y.L. Tezi, Ankara 1992
- ERDAŞ (Akgül), Nilgün, Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1994
- ERDEHA, Kamil, Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975
- ERGİL, Doğu, Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 1981
- EZHERLİ, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920), Genişletilmiş 2. Baskı, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1998
- GEDİKLİ, Yusuf, (Yay. Haz.), Pontus Meselesi, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2002.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki, Devleti Kuran Meclis, Hürriyet Yay., İstanbul 1981
- GOLOĞLU, Mahmut, Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, Kalite Matbaası, Ankara 1973
- _____, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Başnur Matbaası, Ankara 1872
- _____, Milli Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, KTÜ Basımevi, Trabzon 1981
- _____, Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası, Ankara 1968

_____, Sivas Kongresi, Milli Mücadele Tarihi, 2.Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1969

_____, Trabzon Tarihi,Fetihten Kurtuluşa Kadar, Kalite Matbaası, Ankara 1975

_____, Üçüncü Meşrutiyet 1920, Başnur Matbaası, Ankara 1970

_____, Atatürk ve Trabzon, Özkan Ofset Matbaası,Trabzon 1981

GÖK, Dursun, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927),Konya 1995

GÖKBİLGİN, M.Tayyib, Milli Mücadele Başlarken , C. II, TTK, Ankara 1965

GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, TTK, Ankara 1973

GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref,KİLİ, Suna , Türk Anayasa Metinleri, Tanzimattan Bugüne Kadar, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1957

GÜLEKLİ, Nurettin Can,ONARAN, Rıza, TBMM 50. Yıl Dönümü 1920-1970,Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973

GÜLER, Ali, İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,Ankara 1988

GÜNER, Zekai, KABATAŞ, Orhan, Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990

GÜNEŞ İhsan, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1970), Türkiye İş Bankası Yay., Eskişehir 1997

HALİL, Neşet, Büyük Meclis ve İnkılap, TBMM Matbaası, Ankara 1943

KANDEMİR, Feridun, Siyasi Cinayetler, İstanbul 1955

_____, Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay, İstanbul 1965

KARAİBRAHİMOĞLU, Sacit,Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ege Matbaası, Ankara 1968

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.VIII.,TTK,Ankara 1995

KİLİ,Suna, Türk Devrim Tarihi, İstanbul 2001

KİTSİKİS, Dimitri, Yunan Propagandası, Meydan Neşriyat, İstanbul 1963

KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990

KURT, Yılmaz, Pontus Meselesi, TBMM Basımevi, Ankara 1995

KUTAY, Cemal, Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1974

KUTAY, Cemal, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C.19, İstanbul 1961

KÜLTÜR BAKANLIĞI, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, C.II, Ankara 1994

MİSİROĞLU, Kadir, **Ali Şükrü Bey; Şehid-i Muazzez**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996

_____, **Yunan Mezalimi, Türk'ün Siyah Kitabı**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1992

MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 7.Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1982

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1990

OKANDAN, Recai, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri**, İ.T.Ü., Yay., İstanbul 1977

ORHUN, Hayri, **KASAROĞLU, Celal, BELEK, Mehmet, ATAKUL, Kazım, Meşhur Valiler**, Ankara 1969

ÖKTEM, Necdet, **Saltanatın Kaldırılması**, İzmir 1972

ÖZ, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yay., Ankara 1992

ÖZÇELİK, Selahattin, **Donanma-yı Osman-i Mavenet-i Milliye Cemiyeti**, TTK, Ankara 2000

ÖZEL, Sabahattin, **Milli Mücadelede Trabzon**, TTK., Ankara 1991

ÖZGÜL, Cemil, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, TTK., Ankara 1989

ÖZKAN, Hülya, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1994

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II.Dönem 1923-1927**, C.III, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1995

SAKALLI, Bayram, **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**, İz Yayıncılık, İstanbul 1997

SARAY, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C.I, Kastaş Yay., 8.Baskı, İstanbul 1987

_____, **Milli Mücadele**, Erzurum'da Gergin Günler, Yenigün Haber Ajansı İstanbul 1999,

_____, Milli Mücadele(Ulusal Kurtuluş Savaşı) , C.II, 2. Baskı, Örgün Yay., İstanbul 1982

SELVİ, Haluk, Milli Mücadelede Erzurum (1918,1923), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

SEZGİN, Ömür, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1984.

SONYEL, R.Salahi , Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,C. II, TTK, Ankara 1986

ŞAPOLYO, Enver Behnan, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958

_____, Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin İç Alemi,İnkılap ve Aka Kitabevleri,İstanbul 1967

ŞENER, Cemal, Topal Osman Olayı, I, Yeni Gün Haber Ajansı,İstanbul 2001

ŞİMŞİR, Bilal, Ankara.....Ankara Bir Başkent'in Doğuşu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988,

_____, Bizim Diplomatlar, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996

_____, Lozan Telgrafları II(Şubat- Ağustos 1923), TTK, Ankara 1994

TANÖR, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yay., 10. Baskı, İstanbul 2001.

TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.I, MEB., İstanbul 1991

TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit, Trabzon'un Yakın Tarihi,Trabzon 1986

TEVETOĞLU, Fethi, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987

TRABZON 1973 İL YILLIĞI,Trabzon Valiliği Yay., Trabzon 1973

TUNAYA, Tarık Zafer, Hürriyetin İlanı;İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar,Baha Matbaası,İstanbul 1959,

_____, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952

_____, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Genişletilmiş 2. Baskı, Turhan Kitabevi, İstanbul 1981

_____,Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938),İstanbul Bilgi Üniv. Yay.,İstanbul 2002

_____,Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, C.I, Genişletilmiş 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yay.,İstanbul 1984

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yay.,3.Baskı,İstanbul 1999

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yay., 3.Baskı, İstanbul 1993

TURHAN, Mehmet, **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yay.,Ankara 1991

TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**,İstanbul 1955

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, C.24,Ankara 1978

TÜRK İSTİKLAL HARBİ,(İç Ayaklanmalar) 1919-1921, C.VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964

TÜRKÖZÜ, Halil Kemal, **Osmanlı ve Sovyet Belgeleri ile Ermeni Mezalimi** , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1982

ÜNAL,Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)** , Kutluğ Yay.,İstanbul 1974

YÜKSEL, Murat, **Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa**,Yunus Dergisi Yay., Trabzon 1993

ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yay., İstanbul 2003

b) Makaleler

A.T, “Birinci Büyük Millet Meclisi'nin İlk Günleri (23 Nisan 1920-11 Ağustos 1923)”, **Türk Kültürü**, S.91,Ankara 1997

AKANDERE,Osman, “Mustafa Kemal'in 9. Ordu Kıta'atı Müfettişliğine Tayini ve Bu Görevle İlgili Olarak Kendisine Verilen Talimatnamenin Mahiyeti”, **ATA Dergisi**, Sayı 1, Konya 1991

AKŞİN, Sina, “Birinci Meşrutiyet Meclisi Mebusanı”,**A.Ü.S.B.F.D.**, C.XXIV,S.I, Ankara 1970

AYBARS, Ergün, “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.III, Ankara 1981

BIYIKLIOĞLU Tevfik, “ Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri”, **Belleten**, C.XXIV, S. 96, Ekim 1960

ÇAPA, Mesut, “Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Mitingler”, **Türk Yurdu**, C.17, S. 122, Ankara 1957

_____, "Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu:Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisine Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler**

_____, "Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri", **Askeri Tarih Bülteni**, S. 42 , Ankara 1992

_____, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi", **Türk Kültürü**, S.356,Ankara 1997

_____, "Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İzmir 1994,

_____, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", **Türk Kültürü**, C.37, S. 433, Ankara 1999

ÇİÇEK, Rahmi, "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler**

DAYI(DERİNSU), S.Esin, "Erzurum Kongresi'nde 'Pontus Meselesi'", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler**

DURAN, Tülay, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felah-ı Vatan İttifakı", **B.T.T.D.**, C.11, S.61, Ekim 1972

EKEN, Halit, " Mutasarrıf Hamid Bey'in Özel Notlarında 1919 Yılında Canik Sancağındaki Siyasi Olmayan Asayiş Sorunları ve Çözüm Arayışları", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler**

ENGİNÜN, İnci, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yazarlarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.2, S. 6 ,Temmuz 1986

ERDEHA, Kamil, "Türk-Rum İlişkileri ve Kıbrıs Tezimiz",**Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.36, Nisan 1974

EVSİLE, Mehmet, "Atatürk'ün Samsun'a Çıktığı Sırada Samsun ve Çevresinin Asayiş Durumu", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler**

GEREDE, Hüsrev, " İstanbul Felaketi I", **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1920, 20

_____, "Atatürk",**Belleten**, C.20, S. 80, TTK, Ankara 1956

_____, "Mesleki Temsil Ne İçin Ekseriyetle Redde Uğradı", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Aralık 1920, 86

- GİRİTLİ, İsmet, "Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922,)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.3, S. 7, Kasım 1986
- GÖK, Dursun , "Türk Yunan İlişkileri ve Megal-i İdea", **ATA Dergisi** S.8, Konya 1999
- _____, "İkinci Büyük Millet Meclisinde Muhalefetin Ortaya Çıkışı", **ATA Dergisi**, S.I., Konya 1991
- GÜLER, Ali, "Tarih Boyunca Rumların Türkler ile Olan İlişkileri", **Askeri Tarih Dergisi**, S.46. Ankara 1999
- HACIFETTAHOĞLU, İsmail, "Kuruluşundan Fethine Trabzon'un Kısa Tarihi ve Fethi", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, Yay.Haz., İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2001
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ**, 174 Sayılı Ordu Dergisi Eki, S.1, 26, Ankara 1952, 1955
- "Hüsrev Gerede", **Yakın Tarihimiz**, C.I, S.I, İstanbul 1961
- İNAN, Kenan, "Trabzon'un Fethi", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, Yay.Haz., İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2001
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Erzurum Kongresinin Sağ Kalan Beş Mümessili", **Türk Kültürü**, S.85, Ankara 1969
- KONUKÇU, Enver, "Hüsrev Gerede'ye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler**
- KURAN, Ercüment, " Milli Mücadele Esnasında Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986**, Yay.Haz. Mehmet Sağlam, Bayram Kodoman, Ahmet Nişancı, Celal Tarakçı, 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun 1988
- MUMCU, Ahmet, "Misak-ı Milli ve Anayasamız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.1, S. 2
- _____, "Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler İle 1876 Anayasasının Temel Yapısı", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı**, Ankara 1981
- "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", **Yakın Tarihimiz**, C.II, İstanbul 1961
- ÖZBUDUN, Ergun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hukuki Niteliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.1, S.2, Mart 1985

ÖZKAYA, Yücel, “(1914-1918)Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı”, Milli Mücadele Tarihi-Makaleler, Yay.Haz.Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002

ÖZTOPRAK, İzzet, “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti”, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986, Yay.Haz. Mehmet Sağlam, Bayram Kodoman, Ahmet Nişancı, Celal Tarakçı, 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun 1988

PARMAKSIZUĞLU, İsmail, “Trabzon'un Fethi /21 Muharrem 866-26 Ekim1461” Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, Yay.Haz., İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yay.,Ankara 2001

SEMİZ, Yaşar, “Mondros Mütarekesi'nden Sonra Karadeniz'de Umumi Vaziyet ve Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı”, ATA Dergisi, S..6 , Konya 1994

SERTOĞLU, Midhat, “Trabzon Bölgesinde Rum- Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.4I, Haziran 2000

_____, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Partisi”, Yıllar Boyu Tarih, C.4, S. 1, Ocak 1980

ŞÜKRÜ,Alı, “ Bir İzah”, Tan, 9 Şubat 1923, 19

_____, “Gazi Barboros Hayreddin'in Türbesi ve Evkafı”, Donanma Dergisi, C.I, No: 5, Temmuz 1326

_____, “Halk ve Hükümet”, Tan, 19 Ocak 1923, 1

_____, “Muavenet-i Milliye”, Donanma Dergisi,C.I, No:3, Mayıs 1326

_____, “Tarihin Sesi”, Tan,19 Mart 1923, 51

_____,”Vatan Yolunda Birlik”, Tan, 28 Şubat 1923, 35

TANÖR, Bülent, “II. Meşrutiyetin Osmanlı- Türk Anayasalcılığına Katkıları”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, C.23, S. 218, Ankara 1999

TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Trabzon- Rum İmparatorluğu'nun Fethi”, Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, Yay.Haz., İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yay.,Ankara 2001

TEVETOĞLU, Fethi, “Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar”, Türk Kültürü, S.82, Ankara 1969

TUNAYA ,Tarık Zafer, “ Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 50. Yıldönümünde”, BTDD.,C.6, S. 31, Nisan 1970

ULU, Cafer, "Milli Mücadele Yıllarında Rum Azınlığının Türkiye'deki Zararlı Faaliyetleri", **BTDD**,S.41, Haziran 2000

UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar",**Belleten**, C.20,S. 80 ,TTK, Ankara 1956

V-GAZETELER

İstikbal, "Bir Mebusumuzun Telgrafı", 10 Nisan 1920, 128

İstikbal, "Meclis-i Fevkalade Azalığı", 6 Nisan 1920,127

İstikbal, "İki Şehid-i Vatan", 9 Mayıs 1920,136

İstikbal, "Bolu Ayaklanması Nasıl Başladı", 2 Haziran 1920,143

İstikbal, "Şehrimizdeki Rumların Hissiyat-ı Sadakatkarenesi", 18 Şubat 1921,229

İstikbal, "Pontusçuların Akıbeti",30 Eylül 1921, 417

İstikbal, "Rum Asilerine Dahiliye Vekilinin Beyannamesi", 19 Şubat 1922, 538

İstikbal, 8 Mart 1922,553

İstikbal, 28 Kasım 1922, 774

İstikbal, "Şehrimizdeki Rumlar", 21 Mart 1923, 871

İstikbal, "Büyük Millet Meclisi'nde Heyecanlı Müzakerat, Rauf Bey'in Beyanatı",1 Nisan 1923,879

İstikbal, "Büyük Şehid Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", 3 Nisan 1923, 881

İstikbal, "Büyük Ali Şükrü Nasıl Şehid Edildi", 8 Nisan 1923,885

Hakimiyet-i Milliye, "Tarihi Bir Vakıa: Büyük Millet Meclisi", 23 Nisan 1920, 24

Hakimiyet-i Milliye, "Trabzon Rumlarının Makul Bir Hareketi", 22 Şubat 1921, 115

Hakimiyet-i Milliye, "Pontus Fesad Ocağının Akıbeti", 4 Ekim 1921, 312

Vakit, "Trabzon'un Tahliyesi"25 Şubat 1918, 127

Vakit, "Şimal-i Şarki Hududumuz", 26 Şubat 1918, 128

Vakit, 28 Şubat 1918,130

Vakit, 4 Mart 1918, 134

İkdam, "Türkler- Rumlar", 23 Kasım 1919, 8183

Tasvir-i Efkar, "Trabzon Heyeti", 28 Nisan 1919, 2709

VI-LÜGATLAR

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**,Ankara 1978

TÜRKÇE SÖZLÜK, C.I-II, TTK, Ankara 1988

SAMİ, Şemseddin, **Kamus-ı Türki**, 10. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2001

İNDEKS

A

- Abdullah Hilmi Bey (Trabzon) 30, 32, 171, 172, 173, 175, 203, 219
 Abdülaziz..... 36, 37
 Abdülhalim Çelebi(Konya) 56, 111, 156
 Abdülhamit..... 37, 38, 40, 41
 Ağa Han..... 77
 Ahd-ı Mili..... 45
 Ahmet Faik Bey(Trabzon)..... 113, 114, 129
 Ahmet Muhtar Bey (Trabzon) 44,133,134 176, 177, 178, 179,181, 182, 183,184, 185, 187, 188, 189, 190, 194 ,195
 Akkoyunlu 4
 Aleksi Commen 3, 4
 Ali Fethi Okyar..... 76
 Ali Fuat Paşa 28, 66, 69, 70, 78, 80, 81, 84
 Âli İktisat Meclisi 84
 Ali Rıza Paşa 43
 Ali Şefik Bey 44, 203, 204,206
 Ali Şükrü (Trabzon)25, 44, 68, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113
 Amasya 2, 4, 10, 13, 14, 17, 18, 28, 58, 72, 112, 117, 142, 144, 151, 187
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 33, 42, 43, 49, 67, 68, 145
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 62, 65, 67
 Ankara..... 2, 3, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 69, 74, 75, 76, 77, 79, 84, 86, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 116, 117, 119, 123, 126, 127, 129, 130, 131, 136, 144, 145, 146, 151, 152, 160, 163, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 190, 193, 196, 198, 200, 201, 203, 207, 209, 210, 212, 218, 221, 222
 Artvin 6, 195

B

- Bekir Sami Bey.....19, 20, 33, 35, 57, 58, 111
 Bogos Nubar..... 20

C

- Celaleddin Arif..... 44, 56
 Celaleddin Bey(Trabzon) 45, 56, 112, 113
 Cemil(Tekirdağ) 44, 47, 182, 183, 200
 Cevad Dursunoğlu 24, 31, 115
 Cumhuriyet 64, 74, 75, 76, 79, 81, 82, 89, 116, 127, 129, 201, 203

D

- Damat Ferit Paşa 126
 David Commen 5
 Donanma Cemiyeti.....88, 220, 221

E

- Emir Ali 77
 Emir Süleyman.....4
 Enver Paşa.....6, 23
 Erzurum Kongresi 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 51, 112, 164
 Espir Despotluğu.....3
 Etnik-i Eterya 10

F

- Felah-ı Vatan.....44, 45
 Fransa 4, 6, 7, 38, 74, 85, 112, 122, 127, 133, 165, 167, 169, 206

G

- Genç Osmanlılar 37
 Giresun 3, 4, 5, 9, 10, 13, 16, 18, 22, 25, 29, 30, 89, 157, 158, 164
 Giritli Şevki.....83

H

- Hafız Mehmet (Trabzon) 4,5, 6, 24, 25, 28, 29, 35, 38, 39, 40, 57, 72, 90, 100, 114, 115, 116, 119, 121, 122, 124, 125,126, 140,144, 163, 164, 169, 170, 195, 196
 Halit Bey 34, 212, 214
 Halk Fırkası.....67, 69, 74, 79, 81, 82
 Hamit Bey(Trabzon)47, 48, 115, 125, 126, 127,128, 206
 Hasan Fehmi 71, 96, 124, 141, 169
 Hasan Saka(Trabzon) 44, 128, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 139, 140, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221,222, 223
 Hasan İzzet.....6
 Hiyanet-i Vataniye Kanunu.....52, 57, 68
 Hızır Bey 4
 Hopa.....5, 6
 Hüseyin Avni 29, 37, 38, 62, 89, 120
 Hüsvrev(Trabzon) 31, 35, 44, 48, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163

I

- Islahat Fermanı.....36
 İngiltere 6, 7, 15, 20, 73, 85, 88, 91, 108, 133, 167, 170

İntihab-ı Mebusan Kanunu	43
İskender	2
İsmail	134
İsmet Paşa 68, 70, 75, 76, 80, 81, 110, 120, 129, 177	
İstanbul 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 60, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 77, 81, 84, 85, 89, 90, 92, 93, 94, 99, 101, 115, 118, 121, 124, 128, 130, 131, 144, 145, 146, 148, 149, 157, 160, 166, 169, 170, 171, 176, 177, 183, 185, 186, 194, 195, 196, 200, 201, 206, 210, 212, 216, 217, 219, 222	
İttihat ve Terakki Cemiyeti 40, 41, 42, 48, 88, 126, 134	
İzmir İktisat Kongresi	84, 96
İzmir Suikasti	71, 72, 81, 83
İznik	3
İzzet(Trabzon) 6, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 48, 126, 163, 164, 165	
İzzettin Keykavus	4
J	
Justianos	3
K	
Kadri	24, 25, 103, 119
Kanun-i Esasi	38, 39, 41, 59
Kazım Karabekir 17, 21, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 33, 34, 41, 78, 80, 81, 127	
Kazım Özalp	9, 10
Kordos Komitesi	15
L	
Latin Krallığı	3
Lloyd George	21, 45
Londra Konferansı	19, 22, 146
Lozan Barış Antlaşması	65, 74, 84
Lütfi	134
M	
M.Galip Bey	34
Mahmud Esad	97
Mahmut Paşa	4, 200
Megali İdea	11
Mehmet Rahmi Bey(Trabzon) ... 12, 175, 190, 195, 196	
Mehmet Recai Bey(Trabzon) 38, 48, 170, 171, 169, 170	
Merzifon Amerikan Koleji	11, 12
Meşrutiyet .. 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48	
Mihirdad	2
Milli Mücadele 5, 6, 7, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 34, 35, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 52, 54, 58, 59, 60, 62, 75, 78, 84, 89, 90, 115, 118, 120, 126, 144, 146, 157, 164, 165, 170	

Misak-ı Milli ... 35, 45, 46, 60, 88, 111, 122, 145	
Mithat Paşa	37, 38
Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti	11
Murat	4, 8, 25, 37
Murathanzade Ziya Bey	26
Mustafa Kemal Paşa 13, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 60, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 74, 76, 78, 80, 82, 83, 86, 88, 89, 90, 144, 145, 149, 154, 155, 157	
Mustafa Necati	155, 165
Musul	85
N	
Namık Kemal	38
Nebizade Hamdi(Trabzon) 97, 165, 166, 167, 168, 169, 223	
Nemlizade Sabri(Trabzon)	24, 48, 112
Nureddin Paşa	17, 19
O	
Odesa	6, 10
Osmanlı Devleti 4, 6, 9, 20, 25, 36, 37, 39, 40, 44, 53	
Osmanlı Mebusan Meclisi 42, 43, 45, 75, 88, 115, 129, 164, 177	
Ö	
Ömer Fevzi	24, 25, 29, 30, 31, 32
P	
Paris Barış Konferansı	14, 20, 21, 22, 23
Pontus 3, 2, 3, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29	
Pontus Cemiyeti	11, 15
R	
Rauf Bey 30, 33, 35, 43, 65, 68, 72, 78, 80, 89, 120, 134, 167	
Refet Paşa	78, 80, 84
Rize 5, 7, 8, 11, 14, 22, 26, 29, 176, 185, 197, 201	
Roma İmparatorluğu	2
Rum Muhacirin Cemiyeti	15
Rusya 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 37, 57, 115, 129, 170, 203	
S	
Samsun 3, 5, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 24, 27, 28, 29, 33, 112, 114, 115, 120, 126, 144, 145, 164, 185, 186, 219, 221	
San Remo Konferansı	22
Servet Bey	33, 34, 35
Sinop	3, 2, 4, 14, 17, 50, 58, 70, 171
Sivas Kongresi 14, 28, 32, 33, 34, 35, 42, 43, 164	
Sivastopol	6

Süleyman Sırrı (Trabzon)104, 177, 178, 190, 200, 201, 202, 217

Ş

Şah İsmail 4
Şakir 178, 181, 200
Şapka İktisası..... 82
Şeref(Edirne) 40, 51, 69, 110
Şeyh Cüneyd..... 4
Şeyh Said 81, 83, 86

T

Takrir-i Sükun 25, 81, 127
Talat Bey 40
Tan..... 48, 89, 91, 92
Tanzimat..... 36, 37, 40
Tehcir Kanunu 18, 20, 21
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 74, 80, 81, 82
Tersane Konferansı..... 38
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 66, 76, 79, 80
Teşvik-i Sanayi..... 84
Tevhid-i Tedrisat 78, 80
Thedos Gabras..... 3
Timur 4
Topal Osman 12, 13, 25, 26, 89, 90
Trabzon 3, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 44, 47, 48, 68, 87, 88, 89, 90, 97, 99, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 140, 144, 145, 146, 152, 153, 155, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 173, 175, 177, 183, 186, 187, 189, 190, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 203, 204, 206, 219
Trabzon Devleti 3, 4
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 24, 25, 26, 28
trap efzun 2
Trapezus 2
Tuğra Bozan 2
Türkiye Büyük Millet Meclisi 11, 16, 20, 46, 53, 59, 61 40, 43, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 60, 64, 69, 70, 73, 138, 165, 169, 175, 179

U

Uzun Hasan 4

V

Vehbi Paşa..... 8
Venizelos 12, 14, 21

W

Wilson 15, 20, 22, 45

Y

Yahya Kahya 26
Yusuf Kemal 58, 111, 121, 161, 169

Z

Zamir Bey 90
Ziya Hurşit(Lazistan) 19, 84, 120
Ziya Paşa 38
Zülfü (Diyarbakır)..... 120

EKLER

I- Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası'nın Resmi*

II- Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri'nin Resimleri

- Ali Şükrü Bey**
- Celaleddin Bey**
- Ahmet Faik Bey**
- Hafız Mehmet Bey**
- Hamit Bey**
- Hasan Saka Bey**
- Hüsrev Bey**
- İzzet Bey**
- Nebizade Hamdi Bey**
- Mehmet Recai Bey**

III- İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri'nin Resimleri

- Abdullah Hilmi Bey***
- Ahmet Muhtar Bey***
- Mehmet Rahmi Bey***
- Süleyman Sırrı Efendi***
- Ali Şefik Bey***

IV- Hasan Saka Bey'in Mazbata ve Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği*

V- Hüsrev Bey' in Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği**

VI- Ahmet Muhtar Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği*

VII- Süleyman Sırrı Efendi'in Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği**

* Çoker, a.g.e.,C.III

** Çoker, a.g.e.,C.I

*** Öztürk, a.g.e., C.III

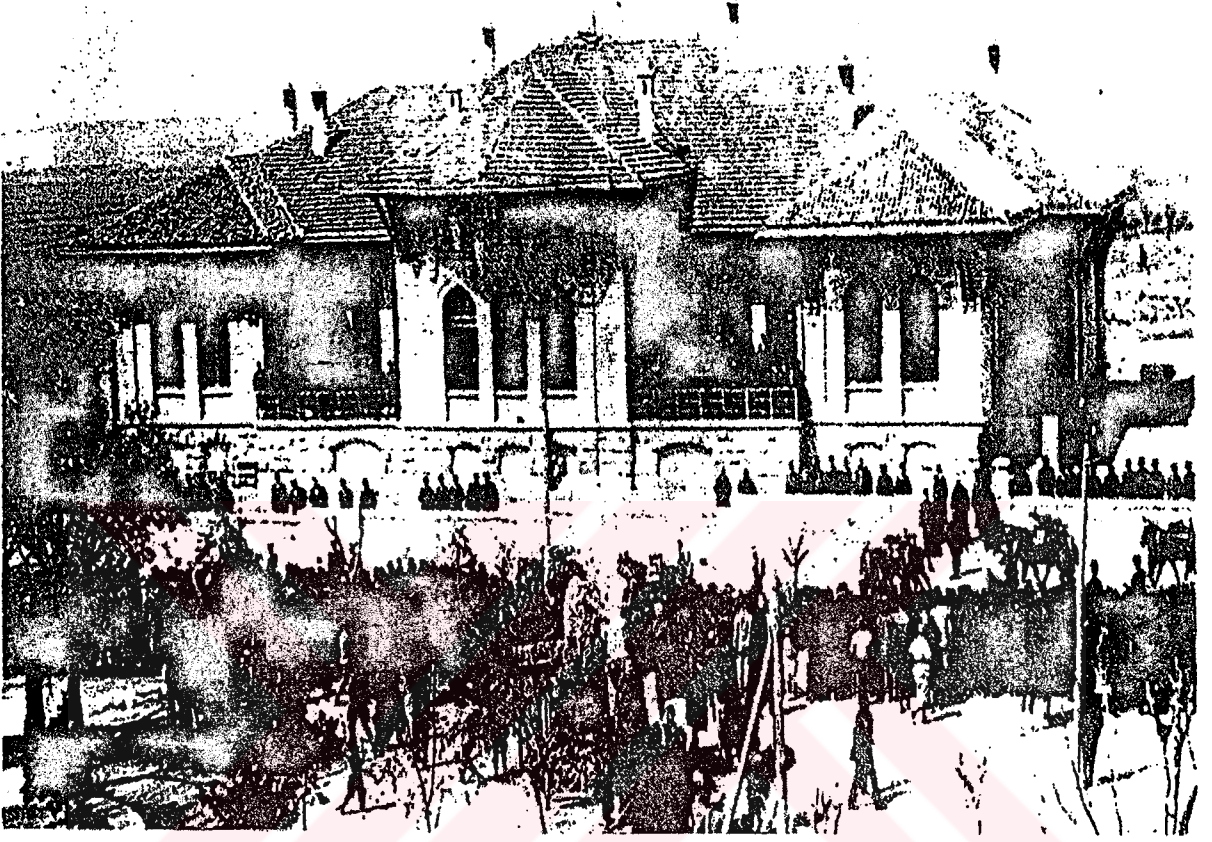
* Hasan Saka Bey, TBMM. Şahsi Dosya No:413

** Hüsrev Bey, TBMM. Şahsi Dosya No:414

* Ahmet Muhtar Bey, TBMM. Şahsi Dosya No:633

** Süleyman Sırrı Efendi, TBMM. Şahsi Dosya No:635

EK 1

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası'nın Resmi

EK 2

ALİ ŞÜKRÜ BEY
1884-1923

CELALEDDİN BEY
1867-1929

AHMET FAİK BEY
1865-1930

HAFIZ MEHMET BEY
1874-1926

HAMİT BEY
1878-1928

HASAN SAKA BEY
1885-1960

HÜSREV BEY
1884-1962

İZZET BEY
1860-1920

NEBÎZADE HAMDÎ BEY
1888-1969

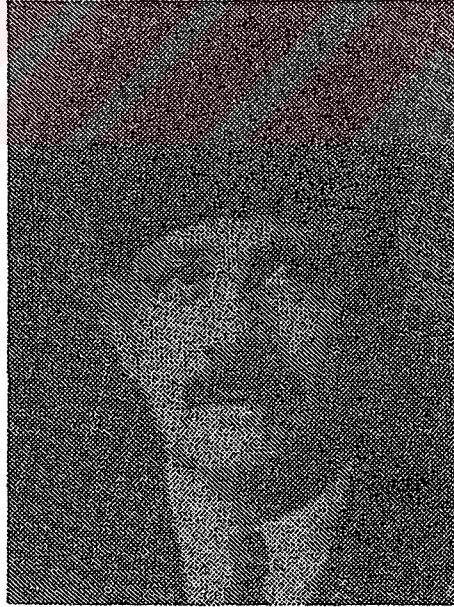

MEHMET RECAÎ BEY
1886-1933

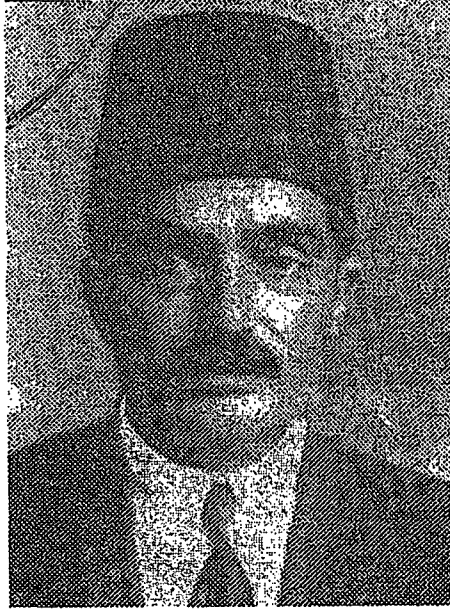
EK 3

ABDULLAH HİLMİ BEY
1889-1960

AHMET MUHTAR BEY
1871-1958

MEHMET RAHMÎ BEY
1877-1952

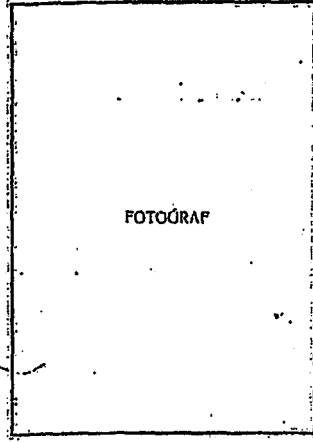
SÜLEYMAN SIRRI EFENDİ
1862-1939

ALİ ŞEFİK BEY
1886-1968

EK 4

Hasan Saka Bey'in Mazbata ve Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği

Seçim dairesi	Trabzon	Eserleri	
Adı	Hasan Hüsnü	İhtilâ rütbeleri	
Soy adı		Meslek ve meşguliyeti	
Babasının vevâsının adı	Sanizade Hafız Yunus Ef.	Evlî olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	
Doğduğu yer	Trabzon	Seçimden evvelki son memuriyeti	1335 de mebus olarak milga iage nezareti heyeti teftiş-iye müdürü
Oturduğu yer		Memur değilse seçimden evvel son vaziyeti	
Doğum tarihi	1301 bin üç yüz bir	Seçim mazbatasının tarihi	15.8.39
Tahsili		Kaç reyile sayılabığa seçildiği	561
İhtilâ dilleri		Mazbatasının Meclis genel (le-yetince tasdik) tarihi (*)	19.8.39 6/1
Nede intisası olduğu		Meclis mühak tarihi	

[*] Bu yer Meclis Kanunlar kütüphanesinde okunulabilir.

Kısa tırcümei hal

1301 tarihinde Trabzonda tevallüt ettim . Elyevm ikametgahım yine Trabzondadır . Memleketim orasıdır . Rüstiye ve idadiye tahsillerini Trabzonda ikmal ettikten sonra 1321 tarihinde müsabaka ile mektebi mülkiyei şahane girdim . İlâni hürriyet senesi mezkûr mektepten neşet ettim . Bir sene sonra Maarif nezareti tarafından ikmalî tahsil için bilimsabaka kazanarak Perise gönderildim . Periste ulumî siyasiye mektebinden 1328 senesi diploma alarak İstanbul'a avdet ve ilk memuriyet olarak mektebi mülkiyeye ulumî iktisadiye muallim muavini tayin edildim . Bu mektebin iktisat ve isaiyat muallimlikleriyle birlikte Divanı muhasebatta mümeyyiz olarak ifayi vazife ettim . Bir aralık Maliye nezareti varidat müdüriyeti umumiyesinde mümeyyiz olarak çalıştım . Oradan Darülfunun hukuk fakültesi iktisat muallimliğine geçtim . Bir sene kadar hukuk fakültesinde ifai hizmetten sonra Ticaret ve Ziraat nezaretinde umuru iktisadiye müdüriyetine tayin olundum . 1335 senesinde işe nezareti teşekkül ettiği zaman heyeti teftişîye müdüriyetine nakli memuriyet ettim . Üç ay devam eden bu memuriyetten sonra istifâ ettim . Mektebi mülkiyedeki iktisat muallimliği ~~memuriyetine~~ devam ediyor idi . Yine o sıralarda mütarekeyi müteakip ilk teşekkül eden İstanbul meclisine Trabzon mebusu olarak iltihak ettim . O vakitten beri Trabzon mebusu olarak Büyük Meclis Millet Meclisi azası sıranında bulunuyorum . Hayatı resmîyem münhasıran bundan ibarettir .

22.tegrinisani .1339

Trabzon mebusu ve
İktisat Vekili
Hasan Hüsnü

Hüsrev Bey' in Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği

1. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KAĞIDI ÖRNEĞİ

414

/19

Adı ve Soyadı	H. Hüsrev Bey	İlmî rütbesi	-
Babasının ve Annesinin adı	Fatma General Mehmet Ali	Mesleki ve işi	Büyük elçi
Doğum yeri ve tarihi	Edirne 1886	Yedek Subay İsa Şahsi ve Sicil No. su	-
Tahsili	Harp Akademisi	Evlilik olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	evli iki erkek çocuk
Bildiği diller	Farsızca Almanca	Seçimden evvelki iş durumu	Asker
İhtisası	askerlik	Memur olup olmadığı	Subay
Eserleri	-	Mebuslukları	Sivas

1904 de erkânı harbiye yusbağlığı ile erkânı harbiye mektebinden neşet ettim. İkkinisi 1912 balken harbine 7.inci fırka erkânı harbi olarak iştirak ettim. 1913 de Türk - bulgar hudut tahdidine memur edildim, aynı sene Atina sefareti ateşemiliterliğine gönderildim.

1914 harbinden evvel Umum erkânı harbiyede bir müddet kaldıktan sonra şark cephesine atandı.

1915 de Babası oldum, 1917 de kolordu erkânı harp reisi müterakeden biraz evvel İstanbul erkânı harbiye umumiyeye ve uşua suveri müfettişliğine tayin edildim.

1918 mayısında Atatürk ile IX.uncu ordu müfettişliği erkânı harbiyesinde olarak İstanbuldan çıktım, 1919 gubatına kadar milli mücadelede Erzurum, Sivas kongreleri acrasına iştirak ve Atatürkün mayetinde Ankaraya geldim.

Trabzon mebusu olarak İstanbula gittim. itilâf devletlerinin meclisi dağıtıldı üzerine karadan kaçarak Ankaraya döndüm. Büyük millet meclisinde Trabzon mebusu olarak çalıştım, Bolu iyanında o havalı müfettişi olarak gönderildim,

Gerede de asiller eline düştüm, mayısta gerede, Düzcade hapsedildim, Haziran başlarında (parlamentesi) olarak asiller tarafından Mudurnu'ya gönderildim. netice, kurtuldum,

Aynı sene eylülüne kadar Ankara kumandanlığı yaptım, 1925 martında Kırkız , yeşil kordeli istiklâl madalyası aldım. 1923 da Urfa mebusu iken Budapeşteye orta elçi olarak gittim 1926 da Sofya ya orta elçi tayin edildim, 1930 da ağır dağı hadisesi üzerine heyeti vekile teklifi ve reisicumhurun tasvibile Tahran büyük elçisi olarak tahrana yollandım.

1934 haziranı nihayetinde Tahrandan istifade ettim,

Eski Tahran Büyük elçisi

R. Hüsrev Gerede

imzası

aslinin ayıdır

EK 6

Ahmet Muhtar Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KAĞIDI ÖRNEĞİ

000

Adı ve Soyadı	Ahmet Muhtar	İlmî Rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	İbrahim	Mesleki ve iş- gileti	Mühendis
Doğum yeri ve tarihi	Lazistan vilâyeti Atina kazası-1287	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No.su	
Tahsili	Yüksek Mühendis	Evli olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	
Bildiği diller		Seçimden evvel- ki iş durumu	Nafia Nezareti Müsteş.
İhtisası	Mühendislik	Memur olup olmadığı	"
Eserleri		Mebuslukları	Trabzon

1311 senesinde Dersaadette mühendis mektebi âlisinden
başadetname neşet ederek 13.Haziran.312 tarihinde İzmir - Kasaba
hattında tarîrât mühendisliğile işe mübaşeret ettim . mezkûr vazifede
şubat/316 tarihine kadar çalışarak 21.şubat.316 tarihinde Hicaz
demiryolu mühendisliğine tayin hattı mezkûrda muhtelif hizmette
bulunarak 2.T.sani.325 tarihinde mülga nafia vekâleti demiryolları
müdürlüğüne umumisine tayin bade Hicaz demiryolu müdürlüğüne umumisine
ve K.evvel/330 tarihinde Nafia nezareti müsteşarlığına tayin ile
336 senesi bidayetinde Trabzon mebusluğuna intihap olumakla müsteşar
lıktan çekildim. Meclisi mebusanın dağılması üzerine bir müddet açıkt
kalıp bade 337 senesinde nafia vekâleti tarafından Amcölüğe şarki
demiryolları istikşafat ve inşaat başmühendisliğine tayin kılınmakla
mezkûr vazifede çalışmakta iken ikinci devreyi intihabiyode Trabzon
mebusluğuna intihap olundum . 31.T.evvel.339 tarihinde İsmet Paşa
kabinesinde Nafia vekili intihap kılındım . elyüve mezkûr vazifede
bulunmaktayım .

Trabzon Mobusu
Ahmet Muhtar

EK 7

Süleyman Sırrı Efendi'in Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL-KAĞIDI ÖRNEĞİ

635

635

Adı ve Soyadı	Gediköğlu Süleyman Sırrı	İlmî rütbesi	Müderris
Babasının ve Anasının adı	İsmail - Ayşe	Mesleki ve işi- gücü	Kadı
Doğum yeri ve tarihi	Of - 1278	Yedek Subay İse Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Medrese	Evlî olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	Dul, 2 oğlu var
Bildiği diller	Arapça, Rumca	Seçimden evvel- ki iş durumu	Ankara Kadısı
İhtisası	Kulnuk,	Memur olup olmadığı	"
Eserleri		Mebuslukları	Trabzon

Of'ta doğdum, iptidai tahsili ofta tahsil ederek 1290 den 1295 tarihine kadar Mebadii Ulûmı arabîyeyi bu kazada tahsil ettikten sonra 1295 tarihinden 1300 tarihine kadar Erzincan sancağında müftü zade Tahir efendiden Fihiv, Mantık ve fıkıhtan beş sene kadar tahsilde bulunmuş ve 1300 tarihinde İstanbul'a gelerek Fatih dersîâmle-
rından ve meşahihî ulâmadan İstanbulî elhaç Ahmet Şakir efendinin 2.nci defa başlamış olduğu Şerhi akattten dersine devamla beraber 1304 senesinde mektebi müvabı kuzâta Bil imtihan ve bilmişabaka dâbul ederek hem medrese hemde mektep derslerini takip etmiş ve tahsili mütat olan fûrûmı 1307 de ikmal ederek merhum müşarûnileyh hafız Şakir efendiden ~~Şerh~~ ahzı icazet ettim. bundan sonra mektep tahsilide resideyi hizmetim olarak 1308 tarihinde başahadotname rumûla ala dereceden mektebi kuzâttan ve Nuvaptan neşet ederek 1309 tarihinde 1250 kuruş maaşla Hâje p vilâyeti dahilinde İskenderun kazası Niyabetine tayin edilmiş ve 2.5 sene ifayâ hizmet ettikten sonra müddeti ürfiyemin hitamına mebnî infisal etmiş ve 1312 senesinde 1500 ve badehu 500 kuruş zamlı 2000 kuruş maaşla Diyarbekir vilâyetinde Ergani Madeni livası niyabetine tayin edilerek 2.5 sene orada bulunmuş ve hitamı müddete binaen 1315 senesinde 1125 kuruş maaşla Edirne vilâyeti Daridere kazası niyabetine yatin edilmiş ve 2 sene müddetle orada ifayâ vazife ettikten sonra 1250 kuruş maaşla 1318 senesinde Hüdavendiğâr (Bursa) vilâyeti Erdek kazası niyabetine ve ~~infisal~~ inkizayı müddete binaen badehu 1250 kuruş maaşla yine Hüdavendiğâr vilâyetinde Edremit kazası niyabetine, 1323 tarihinde tayin edilmiş iki sene müddetten sonra hitamı müddet hasabiyle 1325 tarihinde tensikat mucibince evvelâ 1500 ve badehu 1750 kuruş maaşla İstanbulda Mahmut paşa niyabetinde 2 sene müddet bulunduktan sonra 1327 tarihinde 4500 kuruş maaşla Kastamonu merkez vilâyeti niyabetine tayin edilmiş ve müddeti ürfiyesi olan 2 sene hitamında

- 635 -

sonra 4000 kuruş maaşla Kudüsî Şerif müstakil livası kadılığı-
ğında 21 ay bulunduktan sonra terfian 5000 kuruş maaşla 1331 ta-
rihinde Halep vilâyeti merkez kadılığına nakl edilmiş ve 3 sene
orada memuriyet ettikten sonra 1334 tarihinde 5000 kuruş maaşla
Adirne vilâyeti merkez kadılığına tayin edilmiş ve 17 ay hizmeti
mezkûrede bulunduktan sonra malum ve Meşûm ıssal üzerine cebri
mazuliyet âdadına dahil olarak 1336 senesi 21. Agustosundan, 25.
Şubat. 1339 tarihine kadar niyabet ve mazuliyet maaşı ile Dersaa-
dette kalmış ve 1339 Şubatında 4.5 lira yövmiye ile Ayvalık tasfiye
komisyonu azayı adli vazifesinde bulunmuş ve 1339 haziranında 5000
kuruş maaşla Ankara vilâyeti merkez kadılığına tayin edilmiş ve
11. Agustos. 1339 tarihinde Ankaraya muvasalatla işe başlamış ve
yedi gün vazifeyi kazayı ifa ettikten sonra Trabzon livası Mebus-
luğuna intihap olundugundan 19. Agustos 1339 tarihinde vazifeyi
kazadan istifa ve vazifeyi vataniye, yani vazifeyi umumiyeyi vata-
niye olduğu kanaatinde olduğum Mebusluğu tercih ile Meclisi Mil-
liye devam ettim.

Halen Trabzon Mebusuyum, Tercümei halim İstanbulda mülga
adliye nezaretinde ve müsveddeleri Versaadette hanemdedir. ziyade
tafsilat anlarda muharrer .

Trabzon Mebusu Oflu
Süleyman Sırrı